

С. Т. КАЙЫПОВ

ТҮРКИЯДА ЖАШАГАН
ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫНЫН
КОШОКТОРУ

ЛИНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКАЛЫК
БУЛАК КАТАРЫ
ИЗИЛДӨӨ ЖАНА ТЕКСТ

С. Т. КАЙЫПОВ

ТҮРКИЯДА ЖАШАГАН
ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫНЫН
КОШОКТОРУ

ЛИНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКАЛЫК
БУЛАК КАТАРЫ

ИЗИЛДӨӨ ЖАНА ТЕКСТ

Бишкек - 2017

УДК 398
ББК 82.3(2Ки)
К 15

Рецензиялагандар:

Филол. илим доктору, КР УИАнын мүчө-корр. **Р. З. Кыдырбаева**
Филол. илим доктору, КР УИАнын мүчө-корр. **С. Ж. Мусаев**

Кайыпов С. Т.

К 15 **Түркияда жашаган памир кыргыздарынын кошоктору:** Лингвофольклористикалык булак катары: Изилдөө ж-а текст / Жооптуу ред.: Мамбеттурду Мамбетакун, Элмира Көчүмкулова. – Б.: Борбордук Азия Университети, 2017. – 558 б.

ISBN 978-9967-12-654-1

Түркияда жашаган памир кыргыздарынын кошок айтуу салтына, кошок тексттерине этнологиялык, этномаданий, лингвофольклористикалык булак катары мамиле жасоонун натыйжасында келип чыккан бул эмгек этнолог, этнограф, фольклорчу жана тилчилерге, ошондой эле, жогорку окуу жайларда “Этнология”, “Филология” багыттары боюнча билим алып жаткан студенттерге арналат.

Kaiypov S. T. Funeral Laments of the Pamiri Kyrgyz Living in Turkey. As Lingua-Folkloristic Primary Source. Analysis and Texts. Editors in Chief: Mambetturdu Mambetakun and Elmira Köchümkulova, Bishkek: University of Central Asia, 2017. – 558 p.

This work deals with the tradition of singing *koshok*, funeral laments among the Pamiri Kyrgyz living in Turkey. The *koshok* texts presented in this book will serve as valuable ethnological, ethnocultural, and lingua-folkloristic source for ethnologists, ethnographers, folklorists, linguists as well as for students of Ethnology and Philology.

К 4606000000-17
ISBN 978-9967-12-654-1

УДК 398
ББК 82.3(2Ки)

© Борбордук Азия Университети, 2017
© С. Т. Кайыпов, 2017

МАЗМУНУ

Автордон	9
Шарттуу белгилер.....	12

I. ИЗИЛДӨӨ

I. Кошоктор памир кыргыздарынын фольклорунда.....	15
1. Киришүү: булак жана ага жасалган мамиле.....	15
2. Салт, жаңылануу жана текст.....	23
3. Тематика жана көркөм мазмун жөнүндө.....	32
4. Кошок кимдер тарабынан, кандайча кошулат?.....	34
5. Кошоктор жана фольклордук башка жанрлар.....	39
II. Кошоктордун көркөм түзүлүшү.....	41
1. Сюжеттик-композициялык курамы.....	41
2. Каарман жана көркөм образ маселеси.....	47
3. Көркөм сөз каражаттары.....	50
III. Кошоктор жалпы адамзаттын назарына	52
1. Funeral Songs of the Pamir Kyrgyz in Van Province, Turkey.....	53
2. Pamir Kırızlarının Ölüm Türküleri Üzerine	59
Корутунду	67

II. ТЕКСТ

I. Үй-бүлө мүчөлөрү жөнүндө кошоктор	73
1. Ага, эне.....	73
1. Хан атам (<i>Мэстэнэ Кескин Мээткэбыл кызы</i>).....	73
2. Бек атам (<i>Генжехан Йар Бараханбек кызы</i>).....	74
3. Мәдийнәм (<i>Мәрзийә Полат Таштанбек кызы</i>).....	76
4. Бай атам (<i>Саткын Сечилмиш Толубай кызы</i>)	81
5. Жән атам (<i>Туратбек Атахан Ашымбай уулу</i>).....	81
6. Патмахандын ыры (<i>Турган Кошар Матубраим кызы</i>)	83
7. Бәйтилләм (<i>Агачахан Эржийес Әбдиләәт кызы</i>).....	83
8. Бек атам (<i>Әлиймә Гөксу Сатывалды кызы</i>).....	85
9. Жән атам (<i>Жәмийлә Жесур Әәжи Әбдиллә кызы</i>).....	86

10. Бэйтиллэм (Генжехан Алпер Ороз Ээжи кызы)	93
11. Жэн атам (Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу, 1-жаз.)	96
12. Жэн атам (Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу).....	97
13. Жэн атам (Мэстэнэ Кескин Мээткэбыл кызы)	99
14. Мэдийнэм (Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы)	103
15. Жэн атам (Эбдилсэтэр Тезерен Максүт уулу).....	106
16. Канаке? (Жакып Алптекин Бозелек уулу)	108
17. Жэн атам менен жэн уйам (Жэмийлэ Жесур Ээжи Эбдиллэ кызы)	111
18. Жэн атам менен жэн агам (Гөвэр Актулга Эдил кызы)	115
19. Шумкарым (Иддэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы)	119
20. Бириңди эйтсэм, бириң бар (Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы)....	123
21. Бэйтиллэм (Мэрзийэ Полат Таштанбек кызы)	124
22. Жэн энем (Жамалбүбү Кутлу Токтомахаммэт кызы)	129
23. Жэн энем (Мэрзийэ Полат Таштанбек кызы)	130
24. Жэн энем (Пистэбүбү Жейхун Лэлэ кызы)	131
25. Мэдийнэм (Агачахан Эржийес Эбдилээт кызы)	133
26. Мэдийнэм (Элиймэ Гөксу Сатывалды кызы)	135
27. Мэдийнэм (Генжехан Алпер Ороз Ээжи кызы).....	141
2. Эр, зайып	145
28. Элэйнэм (Жээнбек Йурдакул Пэрмэн уулу)	145
29. Гүлпайым (Мэстэнэ Кескин Мээткабыл кызы).....	147
30. Элэйнэм (Иддэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы)	149
31. Гүлмырзам (Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызы).....	152
32. Гүлпайым (Ирээзийэ Өзюгу Таштанбек кызы).....	156
33. Жэш мырзам (Саткын Сечилмиш Толубай кызы).....	159
34. Хан төрөм (Жээнбек Йурдакул Пэрмэн уулу).....	160
35. Момунум (Жэмийлэ Жесур Ээжи Эбдиллэ кызы)	160
36. Момунум (Жэмийлэ Жесур Ээжи Эбдиллэ кызы)	164
37. Элейнем (Патмахан Айдемир Тагай кызы)	166
38. Кошуп ал (Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы)	168
39. Хан төрөм (Ысымы унутулган аял)	169
40. Канышым (Мэликэ Торос Жээнкул кызы).....	170
3. Уул, кыз, небере, күйөө бала.....	173
41. Ботом (Мэстэнэ Кэскин Мээткэбыл кызы).....	173
42. Жалгызым (Эпсэмэт Акжол уулу).....	174

43. Жалгызым (<i>Гожоахмэт Эбил уулу</i>)	181
44. Чырагым (<i>Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы</i>)	187
45. Чырагым (<i>Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы</i>)	189
46. Кырчыным (<i>Зинэт Өндөр Орозээли кызы</i>).....	190
47. Кырчыным (<i>Зинэт Өндөр Орозээли кызы</i>).....	191
48. Сәпийәм (<i>Турганбүбү Кутлу Абдиллэбай кызы</i>)	193
49. Көзү ачык (<i>Алма Аслан Нәзир кызы</i>)	196
50. Жалгыз (<i>Алма Аслан Нәзир кызы</i>).....	197
4. Ага, ини	202
51. Карегим (<i>Мама Чагры Шермәмэт кызы</i>)	202
52. Бено:ват (<i>Абдилсәтәр Тезерен Максүт уулу</i>)	206
53. Жән әкәм менен жән әжем (<i>Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызы</i>).....	207
54. Канатым (<i>Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызы</i>).....	208
55. Мендергем (<i>Жакут (Учу) Гүвен Толубай Әәжи кызы</i>).....	209
56. Канатым (<i>Агачахан Эржийес Абдилләт кызы</i>)	212
57. Жалгызым (<i>Әлиймә Гөксу Сатывалды кызы</i>).....	215
58. Жән уйам (<i>Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы</i>)	218
59. Жалгызым (<i>Ысмайыл Акйол Сээркул уулу</i>).....	219
5. Әже, синди	223
60. Эсилим әжем (<i>Генжесекан Йар Бараханбек кызы</i>).....	223
61. Жән уйам (<i>Ырыс Ватан Жәэнкул кызы</i>)	224
62. Жән уйам (<i>Мәрзийә Полат Таштанбек кызы</i>)	227
63. Мәрветтин әйткәни (<i>Жакут (Учу) Гүвем Толубай Әәжи кызы</i>)	228
64. Жән уйам (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	229
65. Жән әжем (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>).....	230
66. Медетим (<i>Жакут (Учу) Гүвен Толубай Әәжи кызы</i>).....	231
67. Әнүзгәчә көрвөдүм (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	234
68. Жигә:рим (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	234
II. Урук-тууган, жоро-жолдош жөнүндө кошоктор.....	236
1. Урук-тууган.....	236
69. Гожобай (<i>Ысмайыл Акйол Сээркул уулу</i>).....	236
70. Мундашым (<i>Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы</i>).....	240
71. Күйө:рүм (<i>Жамалбүбү Кутлу Токтомәхәммәт кызы</i>)	241
72. Турду әкә (<i>Келдибек Фидан Әмирә уулу</i>)	245

73. Жалгызым (<i>Мэхэмметтурду Жингөз Абдырахман уулу</i>).....	247
74. Мендергем (<i>Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу</i>).....	250
75. Мендергем (<i>Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу</i>).....	252
76. Кайран тагам (<i>Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу</i>).....	255
77. Кайран тагам (<i>Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу</i>).....	261
78. Жалгызым (<i>Саткын Сечилмиш Толубай Әәжи кызы</i>).....	267
79. Карыйадар бено:ват (<i>Саткын Сечилмиш Толубай Әәжи кызы</i>)	269
80. Канатым әлпек (<i>Тойчубек Гүлер Сартбай уулу</i>)	270
81. Канатым әлпек (<i>Тойчубек Гүлер Сартбай уулу</i>)	273
82. Хан әжим (<i>Тойчубек Гүлер Сартбай уулу</i>)	276
83. Мәдийнәм (<i>Жакут (Учу) Гүвем Толубай Әәжи кызы</i>).....	283
84. Мурза авам (<i>Жээнбек Йүрдакул Пәрмән уулу</i>).....	284
85. Карийәдәр бенооват (<i>Бүбүхава Кутлу Толубай Әәжи кызы</i>).....	284
86. Шумкарым (<i>Бүбүхава Кутлу Толубай Әәжи кызы</i>).....	287
87. Бено:ват (<i>Идәйтхан Чаглар Төрөбек кызы</i>)	291
88. Жалгызым (<i>Ибадатхан Хорасан Мәәткабыл кызы</i>).....	299
89. Жалгызым (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	302
90. Жалгызым (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	304
91. Жалгыз (<i>Турганбүбү Кутлу Әбдилләбай кызы</i>)	307
92. Ханзәдәм (<i>Козек Мәмәткәрим уулу</i>).....	309
93. Мендергем (<i>Молдо Эрмек Мәтислам уулу</i>).....	309
94. Жаңгыз тагам, жөлөгүм (<i>Жолдошбай Акматали уулу</i>)	312
95. Кыйматым (<i>Мәликә Торос Жээнкул кызы</i>).....	313
2. Жоро-жолдош.....	314
96. Курлашым (<i>Кудаиш Балжы Ташбек уулу</i>).....	314
97. Тентушум (<i>Кесекбай Төрөкул уулу</i>).....	316
98. Курлашым (<i>Жусуп Кутлугүн Максүт уулу</i>).....	320
99. Муңдашым (<i>Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы</i>).....	322
100. Курлашым (<i>Сайым Ватан Молло Аса уулу</i>).....	324
III. Кадырман инсандар жөнүндө кошоктор	328
101. Мендергем (<i>Тойчубек Гүлер Сартбай уулу</i>)	328
102. Үмәркул (<i>Сәйипбай Арыкан Хадырберди уулу</i>)	332
103. Мәмәдемин көк өтүк (<i>Зунун Өздин Молло Аширкул уулу</i>)	333
104. Түркүгүм (<i>Пазыл Манас уулу</i>).....	335

IV. Тарыхый инсандар жөнүндө кошоктор.....	342
1. Кыргызбай	342
105. Кыргызбай (<i>Жээнбек Ыурдакул Пәрмән уулу</i>)	342
106. Кыргызбай (<i>Жээнбек Ыурдакул Пәрмән уулу</i>)	344
107. Кыргызбай (<i>Мәстәнә Кескин Мээткэбыл кызы</i>)	346
108. Кыргызбай (<i>Нурмәәмәт Илхан Темирбай уулу</i>).....	351
109. Кыргызбай (<i>Тәжибай Билгич Кудайкул уулу</i>).....	355
110. Кыргызбай (<i>Жамалбүбү Кутлу Токтомәхәммәт кызы</i>).....	356
111. Кыргызбай (<i>Тураатбек Атахан Ашымбай уулу</i>)	358
112. Кыргызбай (<i>Турган Кошар Матубраим кызы</i>).....	361
113. Кыргызбай (<i>Мәхәммәт Акын Осмонбай уулу</i>)	362
114. Кыргызбай (<i>Осмонәли Галиб Жээнбек уулу</i>).....	366
115. Кыргызбай (<i>Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулу</i>)	368
116. Кыргызбай (<i>Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулу</i>)	370
117. Кыргызбай (<i>Бөжөк (Байастан) Йар Турсун уулу</i>)	373
2. Төрөкул	376
118. Төрө әкәм (<i>Абдыракуп Левент Мергенбай уулу</i>)	376
119. Төрө әкәм (<i>Жээнбек Ыурдакул Пәрмән уулу</i>)	377
120. Төрөкул (<i>Ыдырыс Эрчетин Курбанәли уулу</i>).....	378
121. Төрө әкәм (<i>Келдибек Фидан Әмирә уулу</i>)	381
122. Төрө әкә (<i>Мәмәтәзим Эрөл Әбдирәйим уулу</i>).....	382
123. Төрө әкәм (<i>Зәйир Туфан Худайберди уулу</i>).....	388
124. Төрөкул (<i>Әбдилбәйит Барборос Сәтәркул уулу</i>).....	390
3. Аса бий	392
125. Булбулум (<i>Пазыл Манас уулу</i>)	392
126. Булбулум (<i>Пазыл Манас уулу</i>).....	398
127. Хан төрөм (<i>Ырыс Ватан Жээнкул кызы</i>)	404
128. Хан төрөм (<i>Ырыс Ватан Жээнкул кызы</i>)	404
129. Молдо авам (<i>Патмахан Айдемир Тагай кызы</i>)	408
4. Рахманкул хан	412
130. Хан төрөм (<i>Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай кызы</i>)	412
131. Булбулум (<i>Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай кызы</i>)	427
132. Әәжи атам (<i>Әнәс Йетим Абдырахман уулу, Генжехан Йар Бараханбек кызы</i>)	431

133. Хан Ээжим (<i>Мансур Йаман Үмәркул уулу</i>)	465
134. Ээжи атам (<i>Саткын Сечилмиш Толубай Ээжи кызы</i>)	479
135. Хан Ээжим (<i>Келдибек Фидан Эмирэ уулу</i>)	481
136. Ээжи ава (<i>Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу</i>)	482
137. Хан атам (<i>Гөвэр Актулга Эдил кызы</i>)	484
138. Хан экэм (<i>Жолдошбай Акматали уулу</i>)	489
V. Элдик поэмага айлана баштаган кошоктор.....	492
139. Шәмә:мэт (<i>Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу</i>)	492
140. Шәма:мат (<i>Ыдырыс Акын Абылкасым уулу</i>)	493
141. Шама:мат (<i>Көчөр Йылдырым Ороз Ээжи уулу</i>)	495
142. Шама:мат (<i>Көчөр Йылдырым Ороз Ээжи уулу</i>)	496
143. Шәмә:мэт (<i>Ракуп Тамер Токур уулу</i>)	498
144. Шәмә:мэт (<i>Кожомкелди Айдемир Ооганбек уулу</i>)	500
145. Бекташ (<i>Эбдижәпәр Айдоган Артыкбай уулу</i>)	501
146. Ак барак (<i>Мәстәнә Кескин Мәаткабыл кызы</i>)	501
VI. Икаяга айланган кошоктор.....	503
147. Кыймат эжем өлгөндө (<i>Абдулгафур Эржийес Эдил уулу</i>)	503
148. Арзыгүлдүн кошогу (<i>Осмонгали Галиб Жээнбек уулу</i>)	504
149. Эмә:ки тууган (<i>Мәмәзийә Эртүрк Нәжмидин уулу</i>)	504
150. Эри су:га аккан келин (<i>Аашым Адыгүзел Дәрийәбай уулу</i>)	505
151. Гүлпайым (<i>Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу</i>)	505
152. Гүлжарым (<i>Абдулгафур Эржийес Эдил уулу</i>)	506
Лингвофольклористикалык түшүндүрмөлөр.....	508
Адабияттар	549
Респонденттер.....	550

АВТОРДОН

Эң алды менен Түркияда жашаган памир кыргыздарынын материалдык жана рухий маданиятын изилдөөгө арналып, көп пландуу, узак жылдарга эсептелген (же менин калган изилдөөчүлүк өмүрүмдүн негизги долбоору болуп калган), дүнүнөн алганда, бир сыйра сомолоп койсом да, кээ бир бөлүмдөрү адеп чүргөлгөн боюнча “уктап жаткан” илимий эмгектер түр-мөгүмдүн айрым, өз алдынча жарыялоого мүмкүн болгон бөлүкчөлөрүн илим дүйнөсүнө улам бирди-жарымдап сунуп туруу зарыл экендигин талыкпай эсиме салып, дайыма туура жол көрсөтүп, камчылап, сүрөп, колдоп келе жаткан замандаш, кесиптеш, пикирлеш калемдештериме терең ыраазычылык билдирем.

Сиздердин мага берген туура кеңешиңиздер болбосо, памир кыргыздарынын мына бул кошок айтуу салтынын керемет туундулары – жүздөгөн тексттер менин кол жазмаларым шыкалган текчемде дагы канча жыл “багы ачылбай” тураар эле, аны өзүм да анык айта албайм. Мен бул тексттерди дагы канча ирет кайра баштан барактап, барактаган сайын алардан кубат алып, кыл муруту жаңы чыккан боз улан эң алгачкы сүйгөн кызын кандай сүйсө, дал ошондой элжиреп сүйүп, ар бир сабын суук көздөрдөн кызганып, үстүнө үйрүлүп түшүп, “саамайынан” сылап эркелетип, дагы канча жыл отурмакмын, ким билет.

Бул эмгек – менин акыркы жыйырма жыл ичинде памир кыргыздарынын элдик оозеки чыгармачылыгы, этнографиясы жана тили боюнча талаа материалдарын жыйноо, иреттөө жана аларды социалдык-гуманитардык илим тармактарынын бүгүнкү талаптарына ылайык талдоо багытында, турмуштун далай-далай башка кызыкчылыктарынан кечип салып, үзгүлтүксүз жүргүзүп келе жаткан илимий иш-аракеттеримдин натыйжаларынын чекене гана бир үлүшү. Өмүрүмдү коротуп, жылдарымды сарптап жазып жаткан бул ишимдин ар бир бүткөн бөлүкчөсүн колума алып, бой-турпатына көз салып караганымда тарткан мээнет, төккөн терим жадымдан чыгып, эң алды менен, алардын ишке ашырылышына себепкер болгон жакындарымдын сиңирген эмгектери эсиме түшөт. Бул сапар да дал ошондой болду.

Түркияда жашаган памир кыргыздарынын фольклору, этнографиясы, тили тууралуу ар бир жазып-чийген изилдөөлөрүмдүн алгачкы беттерин-

де Вандагы Жүзүнчү Жыл Университетинин мурдагы ректору, профессор **Йүжел Ашкын** мырзанын ысмына таазим кылуу мен үчүн адат болуп калды. Анткени, доорубуздун бул интеллектуал адамы менин изилдөөчүлүк далалаттарыма түшүнүү менен мамиле кылбаса, талаа материалдарын жыйноо үчүн бардык шарттарды түзүп бербесе, бул эмгектердин жаралышы мүмкүн эмес эле.

Ушул “чала ийленген” боюнча жыйылып турган материалдарымдын басылып чыгып, жалпы окурмандарга, илимпоздорго жеткирилишин чын дилинен каалап, шыкак берип, сүрөп турган кесиптештеримдин бири, Шинжаң педагогикалык университетинин «Манас» изилдөө борборунун директору, белгилүү фольклор изилдөөчү, профессор **Мамбеттурду Мамбетакунга** мага көрсөткөн ар түрдүү колдоолору үчүн терең ыраазычылыгымды билдирем.

Устат үчүн өз шакиртине ыраазы болуу бактысынын кандай керемет бакыт экенин мыкты шакиртке устат болуп көргөн киши гана анык билет. Студент кезинен өз балдарымдын бири сыңары жакын көрүнгөн, өзүнүн табигый зиректиги менен менин кебелбеген, чыгынбаган, кылган мээнетинин ыраатын көрүүнү такыр билбеген эндей бир жан экенимди билип алган, ушу тапта, кесиптешим катары, мени ынандыра турган кеп-кеңештерин айтып, ал турсун, мага окшогон эпке келбес кишини ишке салуунун оор машакаттарын тартып жүргөн, илимдин доктору **Элмира Көчүмкуловага** окуткан агайы катары ыраазы болуу бактысын жашап жатам. Муну да ушул жерден мактаныч, сыймык катары айтып коюуну туура көрдүм. Теңирим сага күч-кубат берсин, талыкпас кайрат ыроолосун, дагы-дагы мыкты илимий эмгектерди жарата бер, Сары Кызым! Сенин ой-пикириң, сунушуң болбосо, бул китепти жарыялоо жагы менин жакынкы убактарда аткарам деп мерчемдеген иштеримдин арасында жок эле. Ошондой эле, бул китептин басылышына каржылык колдоо көрсөткөн Борбордук Азия Университети менен анын **Шамш Кассим-Лахка** жана **Богдан Кравченко** башында турган жетекчилерине терең ыраазычылык билдирем. Бул өзгөчө миссияны аркалаган Университет эл аралык деңгээлдеги жогорку билим берүү менен, келечекте мыкты адистерди даярдап, Борбордук Азиянын, айрыкча анын тоолуу аймактырынын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө чоң салым кошоруна бекем ишенем.

Ушул эмгектин жарык көрүшүнө салым кошкон бардык инсандарга, айрыкча, бул китептин редакторлугу менен корректорунун милдетин бирдей өтөгөн, бир кездеги студентим *Гүлбарчын Абдрахмановага*, китеп беттеринин чен-өлчөмүн мизилдете тизип чыккан *Аида Тостоковага* ийги ниеттери, күжүрмөн аракеттери үчүн рахматымды айтып, колдору дарт көрбөсүн деп тилек кылам.

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕР

Б. (б.)	– бет
к.	– караңыз
кырг.	– кыргыз тилинде
МТ	– магниттүү тасма
ор.	– орус тилинде
парс.	– парс тилинде
Р. (р.)	– page (кырг. бет)
Ред.	– редактордон
S. (s.)	– saufa (кырг. бет)
С. (с.)	– страница (кырг. бет)
ТД	– талаа дептери
түрк.	– түрк тилинде
филол.	– филология
филос.	– философия

* * *

Ә, ә – памир кыргыздарынын говоруна мүнөздүү, [a] жана [e] тыбыштарынын ортосундагы ачык, ичке [ə] тыбышынын кыска, жарым созулма жана созулма түрлөрүн жазуу үчүн колдонулган баш жана кичине тамга. Алфавиттеги орду – “А” арибинен кийин.

Х, х – памир кыргыздарынын говоруна мүнөздүү артчыл, жумшак [h] тыбышын жазуу үчүн колдонулган баш жана кичине тамга. Алфавиттеги орду – “Х” арибинен кийин.

* * *

[:] – 1) жалпылагыч сөздөн кийин коюлат; 2) үндүү тыбыштарды белгилөөчү тамгалардан кийин коюлуп, анын жарым созулма үндүү экендигин билдирген фонетикалык белги.

[] – 1) эл аралык транскрипция системасындагы тыбыш тарды ичине алып жазуу үчүн колдонулган чарчы кашаа; 2) текстке маалыматчы тарабынан кийин кийирилген же текстти калыбына келтирүү максатында сунушталган сөз, сап, сүйлөмдөрдү ичине алып жазуу үчүн урунулган текстологиялык белги.

[*] – тексттеги мындан ары да тактоону талап кылган тилдик бирдиктерди билдирген шарттуу белги.

I. ИЗИЛДӨӨ

I. КОШОКТОР ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫНЫН ФОЛЬКЛОРУНДА

1. Киришүү: булак жана ага жасалган мамиле

Памир кыргыздарынын элдик оозеки поэзиясынын жанрдик курамынан өз ордун тапкан; келип чыгуу себеби, көркөм мазмуну, коомдук турмуштагы аткарган милдети жагынан, адамдардын жарык дүйнө менен коштошуусу жана анын аза кайгысын тарткан жеке инсан, топ, жамааттын туюм-сезимдери, ойлору, аткарган ритуалдары менен өтмө катар байланышкан каада-салт ырлары – кошоктор изилдөөчүлөрдөн өзгөчө мамиле кылууну талап кылат.

Жандуу фольклордук процесстин күбөсү болгон, оозеки мурастардын түр жана жанрдик курамына байкоо салган элдик маданият күйөрмандарынын пикирлерине караганда, бул кыргыз этностук тобунун элдик лирикасы *ашыглык* ырлары менен *кошокторго* абдан бай, алардын ар бири өз алдынча, терең филологиялык изилдөөлөргө бута болуп бере алат¹.

Кайсыл этногеографиялык аймакка таандык болбосун, кыргыз кошоктору тууралуу сөз болгондо төмөнкү бүтүм кайрадан эске келет: “...кайгылуу кырдаалды, ага кириптер болгон адамдардын сезим-туюмдарын дүйнөнүн бардык эле элдери ырга айландырып, башкалардын ой-сезимине таасир эте тургандай, таалим-тарбиялык милдет аткара аларлык деңгээлдеги көркөмдүктө айта алган эмес. Кошоктор элдин, этностун өлүм, өмүр, адам жөнүндөгү түшүнүктөрү гана эмес, эстетикалык ойломунун өнүгүү деңгээли менен байланыштуу болгон. Коомдук мамилелери жолго коюлган, табияттагы, коомдогу жана адам акыл-эсиндеги көрүнүштөрдү көркөм өздөштүрүү жөндөмүнө ээ, аларды көркөм чагылдыруу үчүн тилдик каражаттары жеткилең элдерде гана кошок айтуу салты өнүккөн, кошоктордун кайталангыс тексттери менен коштолгон салттуу музыкасы келип чыккан.”² Дегеним, бул китепте колго алынып жаткан кошоктор да өзүнүн курамы, көркөм шекили, мазмуну аркылуу памир кыргыздарынын коом-

¹ *Kızdarhan Kayıпова. Ulupamir Kırgızlarının Sözlü Halk Edebiyatı Şekilleri // Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı 26-28 Mayıs 2000. Bildiriler. – Ankara, 2002. – S. 467–475.*

² *Кайытов С. Баш сөз // Көчүмкулова Э. Тирүүнүн көркү сый болот, өлгөндүн көркү ый болот: элдик кошоктор жана кошокчулар. – Бишкек: Борбордук Азия Университети, 2014, 12-б.*

дук, рухий өнүгүшүнүн деңгээлин аныктап, аны ачык-айкын көрсөтүп турат.

Китепке киргизилген кошок тексттери негизинен, кошок айтуу салтын алып жүрүүчүлөрдүн: кошокчу, ырчы, жамакчылардын же куйма кулак инсандардын оозунан алар *кайталап аткарып* берип жаткан учурда магниттүү тасмага алдырылды. Андан соң, ал көп катмарлуу фольклордук тексттердин вербалдык негизин түзүп турган фонетикалык-лексикалык каражаттар (тасмада кандай болсо ошондой чагылдыруу принцибин кармануу менен) кагазга түшүрүлдү, фольклордук текстологиянын талаптарына ылайык, дыкаттык менен текшерилип чыгылды.

Мүмкүнчүлүгү тыбыштарды гана кагазга түшүрүү менен чектелген жазуу системасы аркылуу фольклордук тексттин синкреттик табиятын аныктап турган вербалдык эмес каражаттарды: басым, интонация, обон, кошокчунун өң-келбети, кыймыл-аракети жана маанайындагы өзгөрүүлөрдү тилдик негизден ажыратпай, параллель чагылдыруу мүмкүн болгон жок, болушу мүмкүн да эмес эле.

Ошентсе да, кошок тексттери фольклордук салттын туундусу, көркөм мурас өрнөгү экендиги көңүлдүн борборунда тутулуу менен каттоого алынды жана ушул китепке мазмун, шекил, курам өзгөчөлүктөрүнө жараша топторго бөлүштүрүлүп жайгаштырылды.

Китептин булактык негизин түзгөн кошок тексттериндеги дагы бир өзгөчөлүктү айта кетүү абзел. Түркияда жашаган Памир кыргыздарынын аза күтүү, кошок айтуу салты 1978-жылдын соңку айларында ишке ашкан каргашалуу көчтүн кесепеттеринен, экосистеманын алмашуусунан, элдин жаңы этномаданий контекстке кабылуусунан улам, кыйла өзгөрүүлөргө учурагандыгын айтууга болот. Айрыкча, Пакистанда өткөн төрт жыл ичинде маркумдарга кошок айтуу жөрөлгөсү орундатылбай калгандыгын эскеришет. Анткени, жаңы этномаданий чөйрө бул кыргыз тобунун маркумду акыркы сапарга узатуу салтын толук аткарууга мүмкүнчүлүк берген эмес¹.

¹ “Дүйнөнүн чатыры” аталган Памир тоолорунун эң бийик жана салкын жерлеринде туулуп өскөн адамдардын ал жерден көчүп чыгып, Пакистандагы дүйнөнүн эң төмөн жана ысык жерлеринин бири болгон Килгит өрөөнүнө келип жайгашуусу алардын демографиялык абалына аябагандай терс таасирин тийгизген – төрт жылдын ичинде 272 киши (көпчүлүгү бой тарткан кыздар) каза тапкан. Маркумдардын азасын күтүү учурунда кошок кошуп ыйлоо жөрөлгөсү жергиликтүү эл тарабынан жатыркоо менен кабыл алынгандыктан, айрым азалуу үйлөрдө кошок кошулбай калган учурлар да болгон (*Талаа дептери*. Мэстэнэ Кэскин Мээткэбыл кызы, 13.06.2003).

Түркияга көчүп келип жайгашкан соң, солгундап бара жаткан кошок айтуу салты кайрадан жанданган. Анткени, түрк элдик маданиятында кошок айтуу салты өзгөчө орунду ээлейт, азыркы учурда да өзүнүн жандуулугунан ажыраган эмес. Кошоктор (ağıtlar) түрк элдик оозеки чыгармачылыгынын маанилүү лирикалык жанрларынын бири болуп эсептелет¹. Ошондуктан, кыргыз кошогу түрк элин жатыркатмак турсун, алардын кошоктору менен бир караганда эле байкалган тарыхый-генетикалык жалпылыктары, көп жагынан окшош жана бирдей экендиги жакынсынуу, туугандашуу сезимдеринин өрчүшүнө алып келген.

Мына ушул жагдайлардан улам, памир кыргыздарынын кошок кошуу салтынын чыныгы жүзүн ачуу үчүн колдонууга мүмкүн болгон бардык булактардан пайдаланууга туура келди. Алсак, эл ичинен чыккан ыр-күү ышкыбоздорунун “эстелик үчүн”, “угуп жүргөнгө” деген ниет менен ыр, күү, жөө жомок ж. б. чыгармаларды магниттүү тасмага тарттырып алып, сактап жүргөндүктөрүн көрүүгө болот. Албетте, мындай жол, мындай максат менен жыйналган материалдар илим талабына жооп бербейт. Бирок, айрым тыкан аткарылган жана жакшы сакталган өрнөктөрү фольклордук процесстин ошол кездеги абалын чындап таанууга булак болуп бере алат.

Элдик оозеки чыгармаларды магниттүү тасмага тарттырып алууга кызыгуу 1970-жылдарда башталып, кийинки кездерге чейин улантылгандыгын болжолдоого болот. Айрым тексттердин так, толук, даана алынганына караганда, 1970-жылдардын ортолорунда Памир тоолорунун жапсарларына чейин чыгып барып, памир кыргыздарынын арасында жатып-конуп жүрүп фольклордук, этнологиялык материалдар жыйнаган француз окумуштуусу *Ремю Дор* менен АКШ антропологу *М. Назиф Шахранин* таасири тийген десек жаңылыш болбойт. Тасмага алдырылып жаткан жери, убакты-сааты, кырдаалы тууралуу маалыматтар берилбесе да, айтып берип жаткан кишинин аты-жөнүн тактап айтып коюу, сурамжылоо оозеки чыгармаларды тасмага алдырууда эреже катары сакталгандыгын байкоо мүмкүн. Эл ичинен чыккан көркөм сөз ышкыбоздору бул эки окумуштуунун

¹ *Esmâ Şimşek*. Kadırlı ve Osmaniye Ağıtları. – Antakya, 1993. – 304 s. (Bibliyografya, s. 203–204); *Erdoğan Altunkaynak*. Ağıtlar: (Pınarbaşı – Sarız – Tomarza Avşarları) / Manas’ın Görülen Yüzleri: Kayçılar – Akınlar – Ozanlar – Aşıklar Projesi No: 2 / Karadeniz Dergi Yayınları No: 17. – Ankara, 2015. – 541 s. (Bibliyografya, s. 530–541).

талаа материалдарын жыйноо ыкмаларын кайталап, алар кандай жыйнаган болсо, ошондой жыйноону колго алуу аракетин жасагандыгы байкалбай койбойт. Бирок, ошол дыкаттык менен толтурулган магниттүү тасмалардын жакшы сакталбагандыгы, акыркы жылдарда аларга анчалык маани берилбей калгандыгы өкүндүрөт.

Мындай, эл ичинен аттанып чыгып, өз каалоосу менен элдик оозеки чыгармаларды магниттүү тасмага эрикпей алдырып, колдорунан келишинче сактап жүргөн атуулдардын сап башында *Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу, Абдулмалик Кутлу Ээжи Рахманкул Хан уулу, Мухаммедакбар Кутлу Ээжи Рахманкул Хан уулу жана Мухаммедсалих Санжактар Касым Ээжи* уулунун ысымдары келет. Кийинчерээк алардын катары *Ыдырыс Акын Абылкасым уулу, Сайым Ватан Молло Аса уулу, Нурмээмэт Илхан Темирбай уулу* ж. б. элдик көркөм сөз өнөрүн, салт-санаасын аздектеген жаштардын ысымдары менен толукталган.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, мындай тасмалардагы тексттер көбүнчө ырчы же сөзмөр адамдардын өз теңтуштары арасында, тартынбай, эргип отуруп айтып же ырдап берген чыгармаларынан турат. Мына ушул табигыйлык, сөз ээсинин эч нерседен корунбай, эркин, эргип кеп салып бериши бул тасмалардан орун алган булактардын илимий наркын ого бетер арттырат. Мындай, кыйла эмгек жумшалып колго тийген баалуу мурастар жогоруда ысымдары аталган элдик өнөр ышкыбоздорунун сандыктарында сакталып келген. Ал тасмалар дыкаттык менен угулуп, элдик оозеки чыгармачылыкка тиешеси болгон бөлүктөрү көчүрүлүп алынды жана алардын вербалдык негиздери кагаз бетине түшүрүлдү. Мына ошол өзгөчө фольклордук булактын ичинде кошоктор да орчундуу орунду ээлейт.

Тексттердин жыйналышы, ар түрдүү булактардын колдонулушу жагынан алганда, бул эмгек кыргыз кошокторун жыйноо, иреттөө, жарыялоо маселелери боюнча өзүнөн мурда жарыкка чыккан жыйнактардын көпчүлүгүнөн кыйла айырмаланып турат; алдына койгон максаты боюнча да айрым бөтөнчөлүктөргө ээ. Тактап айтсак, эң алды менен ишенимдүү лингвофольклористикалык булак түзүү, элдик оозеки чыгармачылыктын жыйналып жаткан учурдагы (синхрондук) абалы менен гана чектелип калбастан, алардын өтмүшкө таандык (диахрондук) жандуу өрнөктөрүн мүмкүн болушунча толук таап чыгып, илимий айлампага кошуу, натыйжада, колго алынып жаткан жанрдын мезгил ичинде жашаган текстуал-

дык жаңылануу, өзгөрүүлөрүн да көрсөтө ала турган булактар системасын жаратуу бул эмгектин негизги мүдөөсү болуп саналды.

Ушу тапта кыргыз кошокторун изилдөө (жалпы эле кыргыз эл оозеки чыгармачылыгын илимий жактан өздөштүрүүнүн бардык багыт жана тармактары) методологиялык жактан жаңылануу, усулдук трафареттерден кутулуу, дүйнөлүк фольклористиканын күрдөөлдүү агымынан артта калбоо үчүн жасалган батыл аракеттердин тим эле абадай, суудай зарыл болгон мезгилин башынан кечирип жатат. Бул эмгек мына ушул багытта да өз милдетин аткараар деген ишеним менен жүзөгө ашырылды.

Методология жана изилдөө усулдарынын жаңыланышы жагынан алганда, кийинки жылдары жарыяланган изилдөөлөрдүн ичинен илимдин доктору Элмира Көчүмкулованын Кыргыз Республикасынын аймактарын түрө кыдырып, өз колу менен жыйнаган кошок тексттерин, аудио-видео материалдарды камтыган илимий эмгегин айтпай кетүүгө болбойт. Бул эмгек аткарылыш усулу, түздөн-түз жандуу фольклордук процеске таянгандыгы, тексттердин жана алар тууралуу фольклордук-этнографиялык кенен-кесир түшүндүрмөлөрдүн камтылгандыгы жагынан кыргыз кошокторун жыйноо, системага салуу, жарыялоо жана изилдөө айдыңында жаңы илимий-практикалык, теориялык-методологиялык тилкени ачты десе болот¹.

Изилдөөчү бул эмгегинде кыргыз кошок айтуу салтынын али жандуу экендигин, ал турсун көп түрдүүлүгүн, ошол эле мезгилде өзгөрүүлөргө да учурап жаткандыгын, аларды изилдөөнүн зарылдыгын жандуу турмуштук материалдардын – өз колу менен жыйнаган фольклордук-этнографиялык булактардын негизинде көрсөтө алды. Ошондой эле, азыркы фольклордук процессти, анын ичинен кошок айтуу салтын, учурдагы кошок тексттерин кандай усулда изилдөө керектигин, кененирээк алсак, фольклористика илиминин азыркы деңгээлинде эл аралап, жандуу фольклордук процесстин күбөсү болбой туруп изилдөө жүргүзүүнүн өткөн доор, артта калуучулук болуп калаарын туюндурду.

Эми жогоруда айтылган *кайталап аткарып берүү* түшүнүгүнө кайра кайтып, аны кыскача болсо да чечмелей кеткенибиз туура болор. Анткени, кошокторду алгач, маркумдун азасын күтүү учурунда, башкача айтканда,

¹ Көчүмкулова Э. Тирүүнүн көркү сый болот, өлгөндүн көркү ый болот: Элдик кошоктор жана кошокчулар. – Бишкек: Борбордук Азия Университети, 2014. – 462 б.

кошок биринчи жолу айтылып жаткан учурда магниттүү тасмага алдырууга мүмкүн эмес. Көбүнчө, эчен жылдар мурда айтылган кошокторду анын айтуучусуна кайрадан эстетип, эгерде ал кошокчунун көзү өтүп кеткен болсо, аны эсинде тутуп калган башка бирөөлөргө *кайрадан айттырып* жазып алуу мүнөздүү көрүнүш болду.

Ошондуктан, памир кыргыздарынын кошокторун жыйноодо аларды кошокчунун оозунан алгач кандай чыкса, ошол замат, кайталатпай туруп жазып алуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө сөз болушу мүмкүн да эмес. *Биринчиден*, маркум көз жумган күндөн баштап кошулган кошок аза күтүү ритуалынын бир бөлүгү болуп эсептелгендиктен, ал аткарылып жатканда башка бир максаттагы ишти аны менен катар жүргүзүү памир кыргыздарынын адеп-ахлак нормаларына карама-каршы келет. *Экинчиден*, аза күтүү, маркумду жоктоо учурунда кошокту бир нече кошокчу бир эле мезгилде, ар бири өз алдынча, ар башка текстти салттуу обонго салып “аткара” беришет. Ошол эле учурда эркектердин көбүнчө топ-топ болуп, үндөрүн бийик чыгарып өкүрүп келүү салтына да жол берилиши этнографиялык жактан канчалык кызык болсо да, фольклордук текстти тактап жыйнап алуу жагынан кыйгап өтүүгө мүмкүн болбогон тоскоолдуктарды жаратат.

Ванды жердеген памир кыргыздарынын аза күтүү жана кошок кошуу салты кыйладан бери изилдөөчүлөрдүн көңүлүнүн сыртында калып, унутулуп бара жаткан маселелерден эле. 1970-жылдарда, бул кыргыз тобу Ооганстан Памиринен көчүп чыга элек кезде чет элдик изилдөөчүлөр тарабынан башталган жыйноо жана изилдөө иштери¹, тилекке каршы, кийин оңдуу улантылган эмес.

Кийинчерээк, 1997-жылдан тартып бүгүнкү күнгө чейин, ушул саптардын автору тарабынан жүргүзүлүп келе жаткан иликтөөлөрдүн натыйжасында, эң алды менен, текстологиялык жактан так жана ишенимдүү булактар – ар кыл тематикадагы кошоктор жыйналып алынды. Кошок кошуу салтынын келип чыгышы, өнүгүшү, азыркы абалы тууралуу маалыматтар

¹ *Rémi Dor*. Contribution a l'étude Des Kirghiz Du Pamir Afghan (Sahiers Turkica, 1). – Paris, 1975. – 341 p.; *Rémi Dor*. "Si Tu Me Dis: Chante! Chante!... Documents Pour Servir a la Connaissance de la Tradition Orale Des Kirghiz Du Pamir Afghan: These pour le Doktorat Es-Lettres par Rémi Dor Presentee le 22 Desembre 1980. – Paris, 1980. – Т. 1. – 602 p.; окумуштуунун изилдөөлөрүнүн кыскартылган түрү кийин кыргыз тилинде да басылып чыккан: *Рэми Дор*. Ооган Памириндеги кыргыздар: тарыхый-этнографиялык баян / Түз. П. Казыбаев.– Бишкек: Кыргызстан, 1993. – 104 б.

дыкаттык менен топтолду. Натыйжада, 100гө жакын кошокчу, жамакчы, куйма кулак кишилер менен иш алып барылып, 200гө жакын кошок тексти электрондук негизге жана кагаз бетине түшүрүлдү. Памир кыргыздарынын айтылуу лидери Ажы Рахманкул хан дүйнөдөн кайтканда Энас Йетим Абдырахман уулу менен анын энеси Генжехан Йар Бараханбек кызы тарабынан чыгарылып, 1071 саптан турган, эң көлөмдүү кошок баш болуп, баарын бирге алганда, 15000гө жакын ыр сабын түзгөн кошок тексттери өздүк архивибиздин текчесинен орун алды.

Сунушталып жаткан эмгек памир кыргыздары кошокторунун тандалган жыйнагы эмес. Ошентсе да, жыйналган материалдардын баары, толугу менен бул китепке киргизилген жок. Тексттери такталган, айтып берген кишинин өзү менен же айтып берген кишинин тилдик бөтөнчөлүктөрүн мыкты билген бирөөлөр менен бирге баштан аяк каралып чыгылган, текстологиялык тактыгына ынанылган өрнөктөр гана иргелип алынды. Натыйжада, 70ке жакын респонденттен катталып алынган 150дөн ашуун кошок текстин изилдөөчүлөрдүн назарына сунууга туура келди. Китепте берилген тексттер памир кыргыздарынын кошок айтуу салты жана анын вербалдык каражаттар аркылуу чагылдырылышы тууралуу толук, туура маалымат бере алат.

Жыйналган тексттер бүгүнкү күнгө чейин таанытуучу, илимий макала жана билдирүүлөрдө булак катары колдонулуп келди¹. Бул кошоктордун ичинен тарыхый инсандар жөнүндө айтылган өрнөктөрү тууралуу 2003-жылы бир магистрдык диссертация корголду². Бирок, бул кыргыз этностук тобунун аза күтүү жана кошок кошуу салты, кошоктордун негизин түзгөн темалар, мотивдер, кошоктордун поэтикалык түзүлүшү жана аткаруу бөтөнчөлүгү, башка фольклордук жанрлар менен болгон байланыштары, башка элдердин кошоктору менен болгон тарыхый-генетикалык ортокдук-

¹ *Süleyman Kayırov*. Ulupamir Kırgızları // Türk Edebiyatı. – 2003, Sayı: 358, s. 56–57; *Kızdarhan Kayırova*. Ulupamir Kırgızlarının Sözlü Halk Edebiyatı Şekilleri // Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı 26–28 Mayıs 2000, Bildiriler. – Ankara, 2002. – s. 467–475; *Süleyman Kayırov*. Türk Akın-Âşık Kültürü Bağlamında Van Kırgızlarının Apızlar Sanatı ve Âşık Veysel // Halk Kültürümüzde Sivas'ın Yeri Sempozyum Bildirileri. – Ankara, 2002, s. 327–339; *Sulayman Kayırov*. Ölüm Türküleri Üzerine // Prof. Dr. *Sulayman Kayırov*. Folklor Üzerine Yazılar. – Bîşkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 124; İlmî Yayınlar Dizisi: 12, 2009, s. 195–203; *Süleyman Kayırov*. Funereal Türkic Folk Songs // Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı. – Ankara, 2015, s. 176–186.

² *Yılmaz Öztekin*. Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları (The Van Kyrgyz's Threnodies about Their Historical Figures): Research – Text: Unpublished master's thesis. – Van, 2003. – 209 p.

тары жана тарыхый-типологиялык параллелдери сыяктуу илимий маселелер изилдөөчүлөр тарабынан али колго алына элек.

Негизги уңгусун илимий жол менен жыйналып алынган тексттер түзгөн бул эмгектин аналитикалык бөлүмүндө да бул маселелердин баарын баштан аяк карап чыгууга мүмкүн эмес. Аталган маселелерди монографиялык усулда изилдөө жагын кийинкиге калтыруу менен, памир кыргыздарынын кошокторун илим дүйнөсүнө, барынан мурда, түрколог-фольклорист, тилчи жана этнографтарга таанытуу үчүн зарыл болгон маселелердин нугунда гана сөз кылуу менен чектелмекчибиз.

Памир кыргыздарынын кошокторунун бул китептен орун алган вербалдык катмарынын, жогоруда да айтылгандай, келечекте ишке ашырыла турган изилдөөлөргө лингвофольклористикалык булак катары колдонулууга жарамдуу болушу үчүн кам көрүлдү. Башкача айтканда, китептин аналитикалык бөлүктөрүндө аталган кыргыз этностук тобунун кошок айтуу салты, кошок тексттеринин поэтикалык түзүлүшү, тили ж. б. маселелери тууралуу ой корутундуларга орун берилсе, тексттер жайгашкан бөлүмдөрүнө келечекте аткарыла турган аналитикалык иштерге булактык кызматын өтөө вазипасы жүктөлдү.

Тактап айта турган болсок, бул китеп изилдөөчүнүн жүргүзүп келе жаткан жана мындан кийин да жүргүзө турган аналитикалык иштеринин булактык таянычы болуп саналат. Бул китептен кийин кошоктордун вербалдык катмарынын конкордансын изилдөөчүлөрдүн колуна тийгизүү, андан кийинки этапта болсо, азыркы кезде оожалып бара жаткан когнитивдик лингвистиканын жетишкендиктерине таянуу менен тилдик каражаттарын тереңдиктерине чейин үңүп кирүүнүн жыйынтыгы катары жазылган монографиялык изилдөөнү жүзөгө ашыруу турат.

Ар кандай фольклористикалык эмгек ишенимдүү, жандуу фольклордук процесстен алынган булакка таянмайынча чыныгы ийгиликтерге жетише албайт. Бул жагынан алганда, Э. Көчүмкулованын жогоруда аталган эмгегин өзүнө чейинки изилдөөчүлөрдүн өтөгөн жумуштарынан айрым, бөлүп кароого туура келет. Колуңуздардагы эмгек да ошол колдонулган булагы жандуу фольклордук процесстин өзүнө таянган эмгектердин катарын толуктоого, мындан кийинки изилдөөчүлөргө усулдук жактан өрнөк болуп берүүгө багышталат.

2. Салт, жаңылануу жана текст

Кыргыз фольклористикасында *кошок* деп атоо салтка айланган элдик каада-салт ырларынын бул түрүн Ванда жашаган памир кыргыздары жалпы элдик ыр түрлөрүнөн ажыратып, бөлүп кароого көнүшкөн эмес; аны өз алдынча, мисалы, *жомок*, *тилсындырмак* деген сыяктуу өзүнө гана таандык аталыш менен белгилөө салты калыптанбаган. Алар кошокторду башка элдик ыр түрлөрүнөн айырмалоо үчүн *өлгөндүн ыры* деп гана жалпы ат менен атап коюшат¹.

Памир кыргыздарынын Ванда жашаган бөлүгүн түзгөн инсандардын оозунан: “Кызы атасына кошок кошту” деген сүйлөмдү угууга мүмкүн эмес. Анын ордуна, жөн гана: “Кызы атасыны ырдап ийледи” деп айтса, этностук топтун бардык мүчөлөрүнө бирдей түшүнүктүү болот. “Кошок кошту” деген сөз айкашынын ордуна “ырдады” деген гана сөз колдонулат.

Ырасында эле, бул кыргыз этностук тобунун кошок айтуу салты жалпы кыргыз аза күтүү салтынын чөлкөмдүк көрүнүштөрүнөн бири болсо да, ал башка өлкөлөрдө жашаган кыргыздардын маркумду жоктоо, эскерүү иретинде сактап, өнүктүрүп келген оозеки лирикасында учурабаган өзгөчөлүктөргө да ээ. Азыркы күндө, расмий алганда, түрк этнографиялык тобу абалында жашап жаткан бул памир кыргыздарынын кошоктору – жаңы менен эскинин, салт менен жаңылануунун айкашынан турган, бир караганда канчалык консервативдүү көрүнсө да, жаңы элементтерди кабыл алууга жөндөмдүү поэтикалык жанр.

Биз бул эмгекте жана анын кийинчерээк жарыялана турган уландыларында, китептин аталышынан эле көрүнүп тургандай, жалпыга түшүнүктүү, жеткиликтүү болсун үчүн мурдатан бери эле илимий жүгүртмөдө колдонулуп келе жаткан *кошок* терминин урунууну туура көрдүк. Эгерде памир кыргыздарынын тилинде бул өзгөчө жанрдын аталышы бар болуп, эл оозунда айтылып келген болсо, сөзсүз түрдө ошол аталышты термин катары колдонмокпуз. Мисалы, сүйүү ырларынын бир бөлүгүн памир кыргыздары *ашыглык* деп аташаары белгилүү. Бул аталыш – илимий термин катары колдонууга мүмкүн болгон керемет аталыш. Ал эми кошоктор-

¹ *Sulayman Kayırov. Ölüm Türküleri Üzerine // Prof. Dr. Sulayman Kayırov. Folklor Üzerine Yazılar. – Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 124; İlmî Yayınlar Dizisi: 12, 2009, s. 195–203; Süleyman Kayırov. Funereal Turcic Folk Songs // Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı. – Ankara, 2015, s. 176–186.*

ду өлгөндүн ыры деп атоо оозеки речте өмүр сүрүп жатканы менен илимий термин катары колдонууга анчалык ыңгайлуу эмес.

Памир кыргыздарынын аза күтүү салтынын дагы бир өзгөчөлүгү жөнүндө айтпай коюуга болбойт. Жалпы кыргыз салты боюнча маркумду акыркы сапарга аттантаар күнү жана андан кийин да, азалуу адамдарга көңүл айтуу, маркумга багыштап “бата кылуу” максаты менен үйгө үн чыгара ыйлап келген аялдарды *кошок кошуп келди* десе, эркектерди *өкүрүп келди*, алыстан унаачан келгендер болсо, аларды *өкүрүп түштү* деп айтат эмеспи. Памир кыргыздарында болсо, кошок кошуп келген аялды *ырдап келди* же *ийлөп келди* дегендей эле, өкүрүп келген эркектерди *бакырып келди* дешет. Же жөн эле экөөнү тең *ийлөп келди* деген сөз айкашы менен туюнтушат. Өлгөн кишиге *өкүрүп баруу* деген сөз памир кыргыздарынын тилинде колдонулбайт.

Кошок кошуу салты доорго, учурга, адамдардын аң-сезимине жараша өзгөрүлүп, жаңыланып, бирде басаңдай түшсө, бирде жанданып тургандыгы байкалат. Кошок айтуу салтынын жанданышы, жаңы кошоктордун жаралышы үчүн ага ылайык кырдаалдын түзүлүшү керектиги талашсыз. Кошоктор ошондуктан, элдик салттын, ал салтты жүзөгө ашыруу үчүн аткарылчу ритуалдын бир бөлүгү катары өмүр сүрүп келет. Кошок аза күтүү болгон жерде жаралат, жаңыланат. Ошондуктан, кошокту жөн-жай убакта эч ким ыр ордуна аткара бербейт. Жөн-жай убакта кошок айтуу (өлгөндүн ырын ырдоо) арбакты козгоо болоруна ишенгендер да бар. Ал эми айрымдары болсо, кошокту жөн убакта ырдаса, жаман ниет ордуна өтөт дегендер да жок эмес.

Ал эми, ырчы, апыз, акындар тарабынан чыгарылган кошоктун жайы башка. Алар өзүнүн жекече ырчылык обонуна салып алып, сурагандарга ырдап берүүдөн тартынышкан эмес. Алсак, Пазыл Манас уулу өзүнүн “Булбулум”, “Түркүгүм” аттуу кошокторун далай жолу ырдап берип, магниттүү тасмага алдырганы айылдаштарынын жыйнаган фономатериалдарынан көрүнүп турат.

Кошок айтуу салты коомдо өз орду бар, элге кызматы сиңген, өлүмү эч кимди кайдыгер калтырбаган инсандар дүйнөдөн кайтканда өзгөчө жандангандыгын, кошок айтууга жөндөмдүү адамдардын көпчүлүгү жапатырмак кошок чыгара баштаганын көрүүгө болот. Алсак, памир кыргыздарынын аксакалдарынын бири, эл ичинде бий деген наамга ээ болгон Молло Асанын улак чаап жатып аттан жыгылып көз жумушу да элдин аң-сези-

мине бүлүк салгандыгы кошоктордон байкалат. Пазыл Манас уулунун жогоруда айтылган “Булбулум” аттуу кошогу да мына ошондо жаралган. Көркөмдүк деңгээли жогору, сөздөрү таасирдүү бул кошокту айрым адамдар ырчынын өзүнүн аткаруусунда магниттүү тасмага тарттырып алып угуп жүрүшкөн.

Молло Аса тууралуу чыгарылган кошоктордун көпчүлүгү бизге жеткен эмес. Пазыл ырчынын “Булбулум” кошогунун өзү айткан эки варианты, маркумдун жубайы Ырыс Жээнкул кызынын “Хан төрөм” деп кошкон кошогунун эки варианты сакталып калган. Иликтөөлөрдүн негизинде маркумдун карындашы Патма Айдемир Тагай кызынын “Молдо авам” деген кошогун Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун көмөгү менен өз оозунан жазып алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болдук.

Пазыл Манас уулу памир кыргыздарынан чыккан таланттуу төкмө ырчылардын бири болгон. Ошондуктан, ал айткан кошоктун текстинин курамындагы көркөм сөз каражаттары канчалык элдик, салттуу болсо да, алардын колдонушунда ырчынын жеке өзүнө таандык стили дайыма байкалып турат. Кошок:

Ээ-э-эй, каран дэ калган эй нас улак,
Кирве десе йей болводуң.
Кара бир жолтой ой кашканы эй,
Минбе десе эй болводуң.

Болор дэ болвос эй нас улак,
Кирве десе йей болводуң.
Жолу бир катыг эй кашканы эй,
Минбе десе йей болводуң, –

деген параллелизм принцибинде курулган куплеттер менен башталат да, соңуна чейин бирдей маанайда, ушундай эле композициялык ыкма колдонулуп, ырчынын жеке сезимин, мамилесин, өкүнүчүн билдирген саптар менен уланат.

Ал эми, Ырыс Ватан Жээнкул кызынын айткан кошогу элдик, салттуу көркөм каражаттарга таянгандыгы жана жалпы элге белгилүү обонго салынып айтылган кошоктун үлгүсү болгондугу менен айырмаланат. Мисалы, кошок:

Камыштан салган көпүрүк э,
Калтыс эй басып эй тайгылды оой э, ооух-о-о-о.

Армандуу өткөн хан төрөм э,
Кандай бир элинен айрылды оой-э, ооух-о-о-о.

Эрменнен салган көпүрүк э,
Эндөө бир басып тайгылды оой э, ооух-о-о-омм.
Эл ичинде хан төрөм э,
Калкынан кандай айрылды оой э, ооух-о-о-уэ, –

деген саптар менен, маркумдун аттан жыгылып дүйнөдөн кайткандыгы түздөн-түз айтылбай, каймана, символикалык образдар аркылуу туюнтуу жолу менен баштайт. Бул өзгөчөлүк айтылып жаткан кошокту көркөм стиль менен камсыз кылат, угуучуларга болгон таасирин күчөтөт, эске тутуп алууну оңойлотот. Элдик кошоктордун көркөм стилинин негизги өзгөчөлүгү мына ушунда турат. Ырыс Ватандын бул кошогунда турмуштук чындыкты атай кетүү ыкмасы да унутулбайт:

Жэй-Өтөктүн булакта, эй, э
Кара бир жолтой улакка эй, э,
Хан төрөм го чо не болду эй йэ, ооух-о-о-о.

Ушундай эле мүнөздөмөнү Патма Айдеми Тагай кызына таандык кошок тууралуу да айтууга болот. Баштан аяк салттуу стилистикалык калыптардын кыналышынан түзүлгөн кошок текстинин соңуна келгенде, аза күтүүнүн себеби болгон турмуштук чындыкка да орун берилет:

Жартуруктун булакта эй,
Кара жолтой улакка эй,
Кара атың кандай жүгүрдү эй,
Хастагандай мүдүрдү эй.

Демек, калыпка айланган салттуу тилдик каражаттар, алар аркылуу берилген элдик түшүнүктөр, бир жагынан, кошок айтуу өнөрүн, анын текстинин стилистикасын, жанрдык калыбын бузулуудан сактап турса, экинчи жагынан, турмуш чындыгы, жаңы элементтер кабыл алынуу менен кошоктун мазмуну байып, жанрдын дүйнөнү көркөм өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрү артып отурат.

Эл арасынан чыккан кошокчулардын же жай гана аза кайгысын тарткан аял же эркектин айткан кошокторунун көркөм шекилинде, мазмунунда элдик салттуу каражаттар, түшүнүктөр басымдуу болуп, эреже катары

мурдатан келе жаткан таризинде колдонулса, ырчылардын чыгарган кошокторунда жанрдын табиятын бузбай сактоо менен бирге, жекече пайдаланылган поэтикалык элементтер басымдуулук кылат. Ырчылардын көнүмүш, калыпка айланган поэтикалык элементтерге да өз стилин, интерпретациясын кошкондугун байкоо кыйын эмес. Кошоктордун жанр катары сакталышы, өнүгүшү үчүн бул өтө маанилүү көрүнүш.

Памир кыргыздарынын кошок айтуу салты алар Памир тоолорунан ажыраган соң, мурдагы илебиден кайтып, унутулуп калуу коркунучуна туш болгон учурлары да болгон. Буга Пакистанда өткөн төрт жылды мисал келтирсе болот. Бирок, Ванга көчүп келгенден кийин кайра жанданган бул кошок айтуу салты Рахманкул Хан Ээжинин көз жумушу менен элдик чыгармачылыктын бир көрүнүшү катары да, жеке чыгармачылыктын үлгүсү катары да күчөгөн. Анткени, ырчылар гана эмес, катардагы инсандар да өз лидерлерине татыктуу сөз арноо, көркөм сөз аркылуу эскерүү далалатында болушкан. Натыйжада, жанрдын турмуш чындыгын көркөм чагылдыруу потенциалын ачуу, жаңы элдик жана автордук чыгармалар жаратуу жолунда ийгиликтерге жетишилген: бир жагынан ырчылар өз кошокторун жаратышса, экинчи жагынан, элдик кошоктун нугунда айтылган жаңы тексттер пайда болгон.

Тактап айта турган болсок, Рахманкул Хандын өлүмү өз үй-бүлөсүнүн гана эмес, жалпы Улуу-Памир айылында жашаган кыргыздардын кайгысы болгон; өзүнүн тагдырын Рахманкул Хан, анын чечимдери менен байланыштуу түшүнгөн бул топтун ар бир мүчөсүн кайгыга салган. Ошондуктан аны жоктоо, анын урматына жакшы сөздөр айтуу ар бир инсандын каалоосуна, максатына айланган. Мына ошолордун ичинен ыр кураганга шыктуу, кошоктордун стилин өздөштүрүп алган инсандар тарабынан кыйла көлөмдүү кошок тексттери жаратылган.

Рахманкул Хандын көз жумушуна байланыштуу айтылган кошоктордун келип чыгышына, поэтикалык шекил жана көркөм мазмунуна карап, памир кыргыздарынын кошок айтуу салтынан орун алган жаңыча көрүнүштөрдү белгилөөгө болот. Мурунку убактарда маркумдун жакындары же кошокчулар, ырчылар оозеки түрүндө кошкон болсо, эми текстти кошок стилине салып жазып чыгып, андан соң кагаздан окуу же жаттап алып ырдап берүү жолунун да уронула баштагандыгын, б. а. жаңы "кошокчулар" тибинин келип чыккандыгын айтуу мүмкүн.

Энэс Йетим Абдырахман уулу менен анын энеси Генжехан Йар Бараханбек кызынын Рахманкул Хан жөнүндөгү кошогу мына ушундай ыкма менен жаратылган, жарым жазма, жарым оозеки кошоктордон. Ал канчалык жазма болсо да кошоктун оозеки каражаттарынан оолактап кеткен эмес. Тескерисинче, памир кыргыздарында айтылып келген кошоктордун бардык поэтика-стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдонгон. Бул кошоктун текстинин тарыхы тууралуу айтпай кетүүгө болбойт.

Кошоктун кыска, эскирип, сөздөрүн так угууга мүмкүн болбогон үзүндүсүн биринчи жолу 1997-жылы 17-майда Рахманкул хандын уулу, сүрөтчү Абдулмалик Кутлунун үйүндө угуп, өз магниттүү тасмама көчүрүп алгамын. Канчалык аракет кылсам да, тасманын эскилигинен улам, текстти кагазга түшүрө алган эмесмин. Энэс Йетим менен жолугуп, кошокту кандайча чыгаргандыгын, азыр канчалык даражада эсине тутуп жүргөндүгүн, алгачкы айтылган шекили магниттүү тасмага алынып, сакталып калганбы же жокпу деген сыяктуу суроолорго жооп алгамын.

Кийин сурамжылап жүрүп, кошоктун тасмада сакталган бир канча үзүндүлөрүн табууга жетиштим. Бул тасмалардын эң толугу, сапаттуураагы Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун коллекцияларынан табылган үзүндү эле. Тексттин башы-аягы кыскарып, ортолорунан да үзгүлтүктөргө учураганы текстти кагазга түшүрүү убагында белгилүү болду.

Андан кийин текстти толук калыптандырып чыгуу үчүн Энэс Йетим менен иштешүүгө туура келди. Колумда болгон тексттерди берип: “Көп жерин унуттум дейсиң, ушу саптарды окуганыңда эсиңе келеби?” – дедим. Натыйжада, ал кошоктун көп жерин кайрадан эстеди, айтып да берди. Бирок дагы да толук болбогондугун, Ыстамбулда жашаган апасы Генжехан Йар Бараханбек кызы гана толук айтып бере аларын эскертти. Ошентип, 2000-жылдын 28-июлунда, Рахманкул хандын уулу Мухаммедакбар Кутлунун үйүндө Энэс Йетим менен бирдикте колдо болгон тасмалардагы тексттерди кайрадан угуп, кагазга түшүрүлүшү менен салыштырып, тактап, белгилүү даражада толуктап чыктык. Бирок, текстке эркин мамиле кылууга, “жаңы” элементтер кошумчалоого жол берилген жок.

Бул жолу көп тактоолор киргизилип, тексттин композициялык тулкусу келип чыкты, мындан ары жүргүзүлө турган текстологиялык иштердин да башы ачылды:

1) тасмалардан алынып, бириктирилген текстти акыркы, бүткөн текст катары кабыл алууга мүмкүн эмес экендиги, алар ар кайсы убакта, ар кан-

дай айтыла берген, бири-бири менен тематикалык жагынан гана байланышы болгон тексттер экендиги ачык көрүндү;

2) эч бир тасманын ким тарабынан, качан, кандай максатта ишке ашырылгандыгын тактоого мүмкүн болбоду;

3) Энэстин өзүнүн сөзүнө караганда, кошоктун тексттин эч качан толук жатка айтпагандыгы, күн мурунтан даярдап, кагазга жазып алган текстти каалагандарга өз обонуна салып, эркин окуп бергендиги аныкталды;

4) кошоктун тексти Энэстин жалгыз өзүнө таандык эместиги, ал жазып баштап, анан айылдын эң сөзмөр, кошокчу аялдарынын бири, апасы Генжехандын толуктап, ийине жеткиргендиги белгилүү болду.

Демек, алгач Энэс тарабынан айтылып-жазыла баштаган кошок кийин аябай толукталып, акыркы шекилине ээ болгон жана Энэстин колу менен кагазга түшүрүлгөн. Канчалык сурамжыласак да ал кол жазманы табууга мүмкүн болбоду. Айрым гана эскиси жетип, окулбай калган барактарынын бөлүк-бөрчүктөрү колубузга тийди. Ошондуктан, Энэс менен кийин, 2000-жылдын 10-октябрында, 28-ноябрында Улуу-Памир айылында атайын кездешип, текстологиялык иштер жүргүзүүнү улантууга туура келди.

Энэс текстти толук жатка айта албайт, бирок, өзү сөзгө шыктуу, ырга ынак болгондуктан, кошоктун кайсы сөзү, кайсы сабы кандай айтылганын, тексттин кийин кандай кошумчалар менен толукталганын боолгоп, жалпы жонунан эстеп отуруп, керектүү текстологиялык маалыматтар бере алат. Энэстын улам эстеп отуруп киргизген тактоолору кошоктун негизги, бүткөн нускасынын магниттүү тасмалардагы үзүндүлөргө караганда алда канча бай экенин көрсөтүп турат. Магниттүү тасмага алдырганда текст аткаруучу тарабынан көңүлсүз, чала, чаташ, кээде аттатып окулганы байкалат. Ошентип, бул көлөмдүү кошоктун жаралышы үчүн белгилүү бир убакыт сарп кылынган. Бул кошоктун “текстинин тарыхы” (Д. С. Лихачев) элдик оозеки чыгармачылыкка таандык тексттин “жаралуу, өнүгүү” жолун көрсөткөн маанилүү өрнөк болуп саналат.

Эскерте кетүүчү нерсе, кошоктун ар кайсы мезгилде ар кандай ырдалып, тасмага алынган тексттерин бириктирип, кошмо (“сводный”) вариант жасаганыбыз жок. Ал материалдар кошоктун “акыркы” ырдалган текстин калыптандырууда жол көрсөтүүчү булак катары колдонулду.

Кошоктун жаралышында чечүүчү киши – Генжехан Йар Бараханбек кызы менен 2001-жылдын 1–4-апрелдеринде, Стамбулдан Улуу-Памир айлына конокко келген убагында көрүшүүгө мүмкүн болду. Колдо болгон

кошоктун текстин окуп берип, “Жазылбай калган жери жокпу?” – дегенимде: “Ушунчалык эле болчу. Эмэ базы сөздөрүндө галат бар”, – деп, кайра башынан окутуп, тексттеги говордук шекилине доо кеткен сөздөрдү оңдотту, айрым саптарды калыбына келтирди. Ошентип, кошоктун тексти жандуу-жансыз булактарды колдонуу менен 2001-жылдын 4-апрелинде такталып бүттү. Кийин, 2001-жылдын 6-августунда Энас менен бирдикте текстти акыркы жолу карап чыктык. Жалпысынан алганда кошоктун стили нукура элдик оозеки, формулалуу стиль, метафоралык образдарга бай; тили кыргыз адабий тилине салыштырмалуу жакын, көлөмү 1071 саптан турат.

Бул кошокто Рахманкул Хан эли кадырлаган акылман жол башчы гана эмес, керек болсо, душман менен бетме-бет чыккан баатыр катары да сүрөттөлөт:

Аргымак минсе безеген,
Айланып келген душманга,
Эмиркэ кайыш боосу бар,
Алты ата:р мылтык кезеген.

Тоочакты минип безеген,
Тоорулуп келген душманга,
Бээжин бир кайыш боосу бар,
Беш ата:р мылтык кезеген.

Кошок башка мисалдарга караганда алда канча көлөмдүү экенине карабай, элдик кошоктун стилинен оолактаган эмес. Стилистикалык параллелизм кошок архитектурасынын, композициялык курулушунун жана көркөм стилинин негизги каражаты, ыкмасы экендигин бул кошок эң сонун далилдеп турат.

Ырчылык шыгы бар кишилердин айткан кошокторунун ичинен Мансур Йаман Үмәркул уулунун өзгөчө текстологиялык тарыхы бар кошогу жөнүндө айтпай кетүүгө болбойт. Мансур Йаман Памирде экенден баштап эле эл арасында ырчы катары таанылган адам болгон. Бирок, өзүнүн үнүн кооз эмес деп эсептеп, дайым эле ырдай берген эмес. Рахманкул Хан тууралуу кошокун да өз үнү менен айтууну каалабай, өзүнөн кыйла жаш, үнү кооз Генжебай Женгиз Жээнкул уулун жанына отургузуп алып, ага улам бир саптан шыбырап айтып берип турган. Генжебай уккан ар бир ыр сабын обонго салып кайталап отурган. Кошок мына ушул ыкма менен аткарылып

жатканда элдик оозеки чыгармачылык күйөрмандары тарабынан магниттүү тасмага тарттырылып алынган.

Кийин Рахманкул Хандын жакындары, кызыккандар тарабынан тасма көбөйтүлүп, жүрө-жүрө ондогон көчүрмөлөрү пайда болгон. Алардын кайсынысы түп нуска, кайсынысы көчүрмө экенин тактоо үчүн жасаган аракеттерибизден майнап чыккан жок. Мен угуп, талдаган кассеталардын дээрлик бардыгы эскилиги жетип, айрым жерлери өчүп же даана угууга мүмкүн болбой калган, уланган, көбүнчө үстүнө башка бир добуштар бастырылып жазылган магниттүү тасмалар болду.

Кошоктун текстин тактоону Абдулмалик Кутлудан 1998-жылы 5-мартта алган кассетадан баштадым. Кассетанын көчүрмө экени анык болучу. Тасма үч жеринен туташтырылган. Кийин, 2000-жылдын 30-июлунда Алим Ватан Молло Аса уулунан алган кассетадагы текст менен салыштырып, тактап чыктым. Ошол эле күндөрү тексттин негизги корпусун, архитектуроникасын калыптандырып чыгууга мүмкүн болду.

Кийин тексттин көбүнчө тилдик каражаттарына байланыштуу текстологиялык иштер көбүрөөк жүргүзүлдү. Ыр саптарын кайрадан тыңшап, тактоо, кээ бир сөздөрдүн говордук өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн Мухамметсалих Санжактар Касым Ээжи уулу, Генжебай Женгиз Жээнкул уулу, Сайым Ватан Молло Аса уулунун сактап жүргөн кассеталарын пайдаландым. 2000-жылдын 21-октябрында Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунан алган экинчи кассета текстти түп нускага жакындатууда маанилүү булак, негиз болду. Акыркы жолу 2001-жылдын 23-майы күнү Генжебай Женгиздин үйүндө текстти баштан аяк карап, ар бир тыбышына чейин тактап чыктым. Кошоктун түп нускасы, тактап айтканда, Мансур ырчы тарабынан түзүлүп, Генжебай Женгиз тарабынан кайталанып “ырдалган” тексти толук такталды, текстологиялык талаптарга ылайык калыбына келтирилип чыгылды десе болот. Бул текст – ар кайсы тасмадан алынган кошок үзүндүлөрүнүн жалгамы (своду) эмес, ырчынын кошкон кошокунун баштан аяк такталган, калыбына келтирилген абалы.

Кошок кийинчерээк башка ышкыбоздор тарабынан да аткарылган. Жогоруда айтылгандай, кагазга да түшүрүлгөн. Энэс Йетим жазылган текстке карап туруп ырдап, магниттүү тасмага алдырткан. Кошоктун текстологиялык жактан изилденишинде ал кассета көмөкчү булак катары гана колдонулду. Анткени, ырдоо манерасына, обонуна жана аткаруучунун говору-

на байланыштуу айрым сөздөрдүн айтылышы, “ээй”, “дээй”, “да”, “дө”, “го” ж. б. бөлүкчөлөр менен жандоочтор фонетикалык курамынын өзгөрүп кете тургандыгы аныкталды. Мансур ырчынын кошкон кошогунун түп нускасына эң жакын текст деп, Генжебай Женгиздин авазы менен речитатив түрүндө айтылып, магниттүү тасмага алдырылган текстин кабыл алууну туура көрдүк.

Кошок баштан аяк кошоктун стилистикалык каражаттарын жеке чыгармачылык менен байыта колдонуу аркылуу түзүлгөн:

Ат баласы ээй жаваны¹,
Азоолоп бэйлэйт көнгүчө.
Әсил гоо датка Хан Әәжим,
Ахийдең² билген әдәмдәр,
Арманың тарта:р өлгүчө.

Кайчы бир кулак жаваны,
Каңтарып бэйлэйт көнгүчө.
Кайран гоув датка, Хан Әәжим,
Хадырың билген әдәмдәр,
Кайгыңды тарта:р өлгүчө.

Ошентип, бир кездерде оозеки, элдин алдында, өз обонуна салынып айтылып келген кошоктор бүгүнкү күндө, элдин сабаттуулукка жетишиши, технологиянын өнүгүшү менен өзүнүн салттык негиздеринин жаңыланышына, өзгөрүшүнө дуушар болду.

3. Тематика жана көркөм мазмун жөнүндө

Памир кыргыздарынын кошокторунун тематикалык диапозону абдан кенен. Кошок жакын адамдар көз жумганда гана эмес, эч бир туугандык, достук же бир башка байланышы жок, кээде бейтааныш, бирок өзүнүн кайсы бир жакшы сапаттары менен элдин эсинде калууга татыктуу кишилер жөнүндө да кошула берет. Албетте, кошокко эң көп каарман болгондор үй-бүлө, урук-тууган, жек-жаат экени маалым. Алсак, ушул китепке кирген 153 кошоктун 95и мына ошондой кошоктордон.

¹ *Жава* – үйрөтүлбөгөн, азоо ат.

² *Ахийде* – барк, баа, ээлеген орун.

Айрыкча, ата-эне тууралуу кошоктордун өзүнө таандык стилдик каражаттары, символдору, түшүнүктөрү иштелип чыккандыгын көрүүгө болот. Ата менен эненин азасын күткөн кыз же эркек бала болсун, көбүнчө кошок кошкондо “жән атам”, “бек атам”, “бай атам”, “жән энем”, “мендергем”, “бэйтиллэм”, “мәдийнәм” деген атоолорду колдонушкан.

Ата-энесинин көзү өтүп, алардын азасын күтүү учурунда кошок кошуу мүмкүнчүлүгү болбогондор, кийин да болсо сөзсүз ыр менен эскерүү далалатын жасагандыгын кадам сайын учуратууга мүмкүн. Көзү өткөн ата, эне, бир туугандарды кошок айтуу аркылуу эскерүү – памир кыргыздарынын маркумду жоктоо салтына мүнөздүү көрүнүш.

Мисалы, Эбдиләт Үмәрбек Эәжи уулу кенже кызы Агачахан өтө жаш кезинде эле дүйнөдөн кайткан. Агачахан атасын элестете албаса да, эс тарткандан кийин салтка ылайык атасын кошуп ыйлаган. 2003-жылдын 8-июнунда Агачахан Эржийес Эбдиләт кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырылган бул 62 саптан турган кошоктун текстуалдык негизи памир кыргыздарынын кошок жаратуу каражаттарынын негизинде түзүлгөн.

Үй-бүлөнүн бекемдиги, бүтүндүгү памир кыргыздарынын коомдук турмушунда зор роль ойногон. Күйөөсү көз жумуп, жесир калган аял “гүлпайым”, “эләйнәм”, “гүлмырзам”, “жәш мырзам”, “хан төрөм”, “момунум” деген символдук образдар менен атап ыйлашса, зайыбынан ажыраган эркектер “гүлжарым”, “канышым” деп, кайгысын ырга айландырышкан.

Памир кыргыздарынын үй-бүлөдө баланын өмүрүнүн кыйылышы ата-эне, бир туугандары үчүн орду толгус жоготуу, унутулгус кайгыга айланган. Ата-энеси “ботом”, “чырагым”, “кырчыным” деп өксөсө, бир туугандары “карегим”, “бено:ват”, “канатым”, “медетим”, “жән уйам”, “жигә:рим”, “жән эжем”, “күйө:рүм”, “түркүгүм”, “булбулум” деп кошок кошушкан.

Кошоктордун тематикалык алкагынан тели-теңтуш, дос-жардын кайгысы да өз ордун тапкан. Жакын теңтушунан, досунан ажыраган, сөз куроого шыгы бар адамдар сөзсүз өзүнүн кайгы-мунун кошок аркылуу билдирген. “Курлашым”, “Теңтушум”, “Муңдашым” деп аталган кошоктор анчалык көп болбосо да, учуратууга болот.

Маркумдун ысмы узак убакыт бою элдин эсинде кошок аркылуу сакталып келип, аң-сезимдерге көркөм образ, кошоктун салттуу каарманы катары орноп калган болсо, кошок түздөн-түз эле алардын атынан аталып, метафоралык образдар болсо, текстин ичинде стилистикалык каражаттар

аркылуу берилгендигин көрүүгө болот. Мисалы, “Кыргызбай”, “Төрөкул” деген көп варианттуу кошоктор мына ушундай чыгармалардан болуп саналат.

Жогорудагы сыпаттоодон көрүнүп тургандай, памир кыргыздарынын инсан өлүмүнө байланыштуу кошкон кошокторунун тематикалык диапозону кыйла кенен. Эң жакын адамдар: тууган, дос-жар, уруулаш, айылдаш гана эмес, таптакыр бейтааныш киши болсо да, анын өмүр отунун өчүшү памир кыргыздарынын кабыргасын кайыштырбай койгон эмес. Анткени, памир кыргыздарынын дүйнө таанымында эң кымбат, улуу нерсе, баарыдан мурда, адам болуп эсептелет. Алардын түшүнүгүндө адам жана анын өмүрүнөн кымбат эч нерсе жок. Мына ошондуктан, алар жараткан кошоктордун мазмуну терең, көркөмдүк деңгээли жогору, элдик оозеки лириканын бир түрү катары түбөлүк кала бере турган касиетке ээ.

4. Кошок кимдер тарабынан, кандайча кошулат?

Адегенде эле, памир кыргыздарынын кошок кошуу салтына байланыштуу термин жана түшүнүктөр жөнүндө дагы бир ирет учкай да болсо сөз кылууга туура келет. Жогоруда айтылгандай, кыргыз адабий тилинде жана кыргыз фольклористикасында колдонулган кошок сөзү аталган кыргыз тобунун лексикасына такыр жат. Келип чыгышы жагынан *кошок* лексемасы менен негизи бирдей болгон, бар болгону фонетикалык айырмачылыкка ээ *кошук* сөзү жамактап, кошуп, төгүп ырдоо маанисинде колдонулат.

Кээде *кошукчу* сөзүнүн *ырчы* термининин ордуна колдонулган учурлары да кездешет. Бирок, ырчылардын баарына эле *кошукчу* деле бербейт. Өздөрүнүн сөзү менен айтканда, “санат ырды билбеген, билсе да аз билген, көзүнө нимне көрүнсө, кошуп ырдай берген, айтышып, бирөөлөрдүн айыбын чукуган же мактаган” өнөрпоздор *кошукчу* деп аталган. Башкача айтканда, *кошукчу* термини, жогоруда да айтылгандай, кыргыз фольклористикасындагы *жамакчы* терминине туура келет. Ал эми *санат ыр* ырдаса, таалим-тарбиялуу нерселерди, эскиден калган чоң ырларды айтылып кала турган деңгээлге жеткире ырдаса, *ырчы* деп аталган. Ал эми санат ырларды жазып, аны элге окуп берген өнөр ээлерин *акун* же *апыз* деп аташкан.

Кыскасы, улупамирдиктер үчүн маркумдун өмүрүн даңазалаган же анын жакындарынын көңүлүн жубатуу үчүн өзгөчө обон менен аткарылган

поэтикалык чыгармалар жөн гана ыр деп аталат. Муну улупамирдиктердин оозеки чыгармачылыгын изилдөөгө киришкен ар кандай изилдөөчүнүн байкабай калышы мүмкүн эмес.

Ошентип, *кошук* сөзүнөн келип чыккан *кошукчу* сөзү, фонетикалык түзүлүшү жагынан канчалык жакын болсо да, мааниси боюнча кыргыз адабий тилиндеги *кошокчу* термини менен бирдей эмес. Ал “оозеки ыр жаратуучу”, “жамакчы” маанисин берген сөз болуп эсептелет. Бирок, кимдир бирөө тарабынан кошок кошулуп жатса, аны “кошуп ийлөп жатат” деп айткандар да жок эмес. Бирок, “кошок кошуп ийлөп жатат” деген сөз айкашын эч ким колдонбойт. Кыргыз адабий тилиндеги *кошок* сөзүнүн *кошук* сөзү менен эң жакын мааниде колдонулган учуру мына ушуну менен гана чектелгендигин көрүүгө болот.

Элдин арасында колдонулган түшүнүк, аталыштарда байкалган айырмачылыктар сыяктуу эле, кошок кошуу салтынын да өз алдынча калыптанып, өрчүп отурганы байкалат. Жалпы кыргыз кошок айтуу салтында соолонто үн чыгарып, өзүнө таандык салттуу обон менен кошок айтуу аялдардын вазыйпасы катары саналат¹. Акын, ырчы, жамакчылар гана акындык жөрөлгөгө ылайык жоктоп ырдап турбаса, жөнөкөй эркектер дээрлик *өкүрүп келүү* расмисин орундатуу менен гана чектелип, мурун-кийин кошок айтууга бел байлабайт.

Ванда жашаган памир кыргыздарынын салтында болсо, элге белгилүү ырчылардан башка да, жакын жек-жааттарынан болгон эркек кишинин кадимки элдик кошоктун стилине салып ыр чыгарып, аны элге ырдап бериши эч бир эрен-төрөнсүз кабыл алынат. Маркумдун сөөгү жаткан бөлмөгө же боз үйгө кирип, ал жерде катары менен жүзүн маркумдун сөөгү жаткан тарапка буруп отурган аялдардын катарында отурган болбосо да, эркектердин айрымдары кийин ичиндеги аза күтүү сезимин, кайгысын же жөн гана көзү өткөн инсанга болгон мамилесин кошок стили менен ырга айландырып, уккандарга ырдап берүү мүнөздүү көрүнүш. Ошондон улам, кошок тексттерин бизге айтып берип жаздырган респонденттердин 35 гана пайызын аялдар түзөт. Калган 65 пайызы – же өздөрү чыгарган, же башка бирөө тарабынан чыгарылып, эл арасына таркап кеткен тексти гана жадысында сактап, керектүү жерде ырдап берип жүргөн эркектер.

¹ Көчүмжулова Э. Аталган эмгек, 16-б.

Бирок, дагы бир жагдай, аялдардын айтып берген кошоктору жыйналган тексттин жалпы санынын тең жарымын түзөт. Эркектерден жазылып алынган кошоктордун белгилүү бир бөлүгүнүн сөзсүз алгач аялдар тарабынан жаратылып, андан соң эл арасына таркап кеткендигин, аны эсине тутуп калган эркек кишинин бизге айтып берип жаткандыгын эске алсак, аялдардын кошок жанрын өнүктүрүүгө кошкон чыгармачылык салымынын эркектердикинен кем эмес экендиги ачык көрүнөт.

Жыйынтыктап айтканда, памир кыргыздарынын оозеки чыгармачылык салтында кошокторду жанр катары сактап, өнүктүрүп, жаңылап жүрүп отурууга аялдар кандай катышкан болсо, эркектер да ошондой эле катышкан десе болот.

Памир кыргыздарынын аза күтүү салтында кошок эки түрдүү кошулат: *биринчиси*, көз жумган адамдын эркек жакындары же айылдаш, тааныштары, жолдош-жоролору аза күтүлүп жаткан үйгө *бакырып* же бакырып ыйлаганга жакын үн чыгаруу менен келип кирип, азадарлардын бет алдына барат. Бул расмини аткарууда маркумдун жакындары чындап эле ыйлаган бойдон келишсе, анчалык жакын эмес же жат адамдар “үн чыгарып” келүү менен гана чектелишет. Бакырып келгендер аза күтүп жаткан топ менен көрүшкөндөн кийин өздөрүнөн кийин келгендерге жол берүү үчүн сыртка чыгышат. Маркумдун эң жакын адамдары аза күтүп отургандардын катарынан орун алуу менен көз жаш төгүп ыйлоосун уланта берет.

Ал эми аялдар болсо, көзү өткөн кишинин үйүнө үнүн бийик чыгарып кошок айткан бойдон киришет да, ар бири аза күтүп, кошок кошуп отурган зайыптардын ичинен эң жакын көргөнүн кучактаган болуп туруп, кошок айтат. Айтылган кошок дайыма эле маркумга түздөн-түз тиешелүү боло бербейт. Кээде мурда өткөн туугандары үчүн кошкон кошоктун кайталап айтылган учурлары да болушу мүмкүн. Мында кошоктордун башталышында көбүнчө, өлүм, ажал, өмүр жөнүндө айтылган поэтикалык саптар орун алат.

Аза күтүп отурган топту маркумдун үй-бүлө мүчөлөрү, өтө жакын туугандары түзөт. Бул топто отургандар эшиктен *бакырып* келе жаткан кишилердин дабышын угар менен, жүзүн маркумдун жасаты жакка буруп, келе жаткандарга сыртын салган бойдон баары бир убакта кошок кошо башташат. Ар ким өзү билген кошокту өз үнү менен, өз алдынча айтып жаткандыгы үчүн кошоктун сөздөрүн аныктап угууга мүмкүнчүлүк болбойт. Мындай абал бир канча мүнөткө уланат да, акырындап, араларынан кошокту эң мыкты айткан бирине жол бошотуп, калгандары тынып калышат.

Кошокчунун элден бөлүнө айткан кошогу айланада тургандар тарабынан дыкаттык менен угулат. Мындай абал аза күтүү салты соңуна чыкканга чейин улана берет.

Аза күтүү учурунда кырдаал улам кайталанып тургандыктан, адегенде оюнан чыгарып, жаңыдан айткансыган кошок тексттеринин уккандардын акыл-эсинде сакталып калуусуна шарт түзүлөт. Ошентип отуруп, кошок кошуп отурган кишинин эстутумуна да өзү айткан кошок сөздөрү унутулгус болуп орнойт. Бирок, кошоктун тексти минтип “жатталып” калгандыгынан улам, өзгөрбөс, кыймылсыз, тоңуп калган абалда болбойт. Кошоктун тексти ар бир кайталап айткан сайын стилистикалык, кээде композициялык түзүлүшү жагынан өзгөрүүлөргө учурайт, бирок таптакыр жаңы кошок келип чыгат деп айтууга негиз жок.

Аза кайгысын тартуу учурунда айтылышы көнүмүшкө айланган айрым сөз же сөз айкаштарын кайталап айтып ыйлоо аялдардын көпчүлгүнө мүнөздүү көрүнүштөрдөн. Көбүнчө “жеп алдым” сөз айкашын колдонуу көбүрөөк учурайт. Бирок бул сөздү колдонуу барган сайын азайып бара жаткандыгын айтышат. Ванда жашаган памир кыргыздарынын акыркы чейрек кылым ичинде тил жана маданият жагынан башынан өткөргөн өзгөрүүлөрү өлгөн адамды “жеп алдым” деп айтуунун өөн учурай баштагандыгына себеп болгондугу анык.

Бул тууралуу күлкүлүү аңгемелер анекдот шекилинде айтыла баштаганы да байкалбай койбойт. Алсак, бир жакын кишисинен айрылган аял көнүмүш боюнча “жеп алдым, жеп алдым” деп өксөп жатса, сыртта турган кишилердин ичинен бир тамашакөй бирөө “Afiyet olsun, afiyet olsun, sabret” (“Аш болсун, аш болсун, сабыр кыл”) дейт имиш. Натыйжада, аза күтүү учурунда болсо да күлкүлүү кырдаал түзүлө калып жатат. Бул кыскача айтылган сөз болсо да, маданий адаптация мөөнөтүн башынан кечирип жаткан этностук топтун салттуу маданиятынын жаңы экосистемадагы активдүү колдонулган түрк тилинин, маданий контекстин таасири астында өзгөрүлө баштагандыгынын бир көрсөткүчү болуп саналат.

Памир кыргыздарынын кошок кошуу салтында *өлгөндүн ырын* мыкты айткан чеберлердин болгондугу да эскерилет. Памирден көчүп чыга элек убактарда аттуу-баштуу инсандар көз жумганда кошокчулардын атайын чакыруу менен алдырып келингендиги жөнүндө көп айтылат. Мындай учурда маркумду даңазалап ырга кошкон кошокчуга акы төлөнүп берилген. Демек, памир кыргыздарынын коомдук турмушунда аза күтүлгөн

жерде кошок кошуу жолу менен киреше тапкан, аны өнөр-кесип катары колдонгон адамдар да болгон. Алардын көпчүлүгү, айтымдарга караганда, аялдар болушкан. Кошокчу маркумдун адамдык сапаттарын, атак-даңкын элдин эсинде кала тургандай элестүү кошсо: “Бэрэкэллэ, жөн эле тирилтип тэштэди”, – деп, ыраазы болушкан. Аза күтүү учурунда кызы же келиндери жакшылап кошо албай калышса, көпчүлүк сынга алган. Ошондуктан ар бир аял кошок кошуунун элементардык техникасын сөзсүз өздөштүрүшү керек болгон.

Кошоктордун элдик салттуу лириканын бир жанры катары калыптанышында акын, апыз, ырчылардын да өз орду бар. Төгүп ырдоо жөндөмүнө ээ инсандар, эл ичинде ырчы катары таанылса да, таанылбаса да, атактуу, сый-урматка ээ адамдар дүйнөдөн кайтканда ал тууралуу кошок кошушкан. Памир кыргыздарынын белгилүү ырчысы Пазыл Манас уулунун Аса бий дүйнөдөн кайтканда “Булбулум”, Арыкбай Ээжинин көзү өткөндө “Түркүгүм” деген ат менен кошкон кошоктору, ошондой эле ырчы Мансур Йамандын Рахманкул Хан жөнүндө кошкон “Хан Ээжим” аттуу кошогу мына ушундай чыгармалардан болуп саналат. Кийинки кездерде ырчыларга жүктөлгөн бул милдетти Абдилсэтэр Тезерен, Келдибек Фидан Эмирэ уулу, Махаммэттурду Жингөз, Исмаил Акйол аткарып келишкен. Памир кыргыздарынын кошок кошуу салтында өз орду бар ырчылардын кошоктору көркөмдүк деңгээли жагынан айырмаланып турат. Ырчылар кошкон кошокто дайыма алардын жекече чыгармачылык стилинин таасири байкалып турган болот.

Кошоктор аза күтүп жаткан учурда гана кошулат деген бүтүм дайыма эле туура болбойт. Көбүнчө ырчы, апыз, акындар маркумдун сөөгүн жашыргандан кийин анын рухуна арнап, анын атынын эл арасында ырдалып, айтылып калышы үчүн кошокторду чыгарышат. Кошоктун мындай түрлөрүнүн тексти көп учурда төкмө акындардын же аза күтүү учурунда кошкон кошокчулардын чыгармачылыгына окшобойт. Өздөрүнүн айтымына караганда, алар көпкө чейин оозеки түрүндө эстеп жүрүп, өздөрүнүн көңүлүнө толо тургандай деңгээлге жеткирет. Ырчы өз оюнда кошок соңуна чыкты деп эсептегенден кийин ыңгайы келген жерде уккандарга, маркумдун жакындарына ырдап берет. Ырчылык жөндөмү бар кишилер кошок чыгара турган болсо, өзүнүн демейдеги ырдаган обонуна салып ырдап берет, кошоктун салттуу обонуна салып отурбайт. Мындай кошоктор маркумдун жакындары тарабынан магниттүү тасмага алынат да, эстелик үчүн катып

коюлат. Кошок жаратуунун бул жолу азыр да өзүнүн жандуулугун сактап калган.

Памир кыргыздарынын кошоктору аткарууда *колдонулган обон* жагынан да бир топ кызык. Алгач, 1) речитатив түрүндө айтылган кошоктор көзгө урунат; 2) обон созуп айтылган кошоктор; 3) кайсы бир ырчынын өзүнө таандык, дайыма ырдап жүргөн обонуна салып айтылган кошоктор болуп үч топко ажыратууга болот. Жалпысынан алганда мурунку убактарда кошоктордун обон созуп айтылгандыгы байкалат. Күйөөсү Молло Аса кокустуктан көзү өткөндө Ырыс Ватан Жээнкул кызынын кошкон кошогу же анын Рахманкул Хан дүйнөдөн кайтканда кошкон кошогу мындай кошоктордун эң көрүнүктүү өрнөктөрүнөн болуп саналат.

Речитатив түрүндө айтылган кошоктордо үн тексттин ыргагына карата бийик же жапыс чыгарылган болсо да, обон негизги ролду ойнобойт. Патма Айдемирден жазып алган кошоктор мына ушул топко кирет.

Обон жагынан алганда, ырчылар менен апыздардын кошкон кошоктору көңүлгө алаарлык. Кыргыз акындык, ырчылык өнөрүнүн салтына ылайык, ар бир акындын, ырчынын өзүнө гана таандык, дайыма колдонгон, башкалардан бөлүнүп турган обону болоору шексиз. Памир кыргыздарынын акындык өнөрү да так ошондой жол менен өнүккөндүгүн көрүүгө болот. Пазыл, Абдисәтәр, Келдибек, Махамматтурду ж. б. ырчылар чыгарган кошокторун өздөрү дайыма ырдап жүргөн, элге таанылган, көнүмүш обону менен аткарышат.

5. Кошоктор жана фольклордук башка жанрлар

Памир кыргыздарынын кошоктору элдик оозеки чыгармачылыктын, анын ичинде элдик салттуу лириканын бир жанры катары башка фольклордук жанрлар менен өтмө катар байланышта пайда болуп, кылымдар бою калыптанып, өнүгүп келгендигин айтууга болот.

Бул маселе – чын чынына келгенде, өз алдынча, атайын монографиялык пландагы изилдөөнү талап кылган терең жана татаал маселе. Анткени, фольклордук жанрлардын бири-бири менен болгон байланыштарын коомдук аң сезим жана анын формаларынын, компоненттеринин, эстетикалык ойдун, тилдин жаралышы жана өнүгүшү менен шартталган, өзгөчө системаны түзүп турган составдык бөлүктөрдүн бүтүндүгү катары кабылдоо азыркы социалдык-гуманитардык ойдун табигый талабы болуп эсептелет.

Бул маанилүү маселе жөнүндө кенен-кесир сөз кылуу милдетин изилдөөнүн кийинки этаптарына калтыруу менен, аталган системанын айрым, негизги деп эсептелген өзгөчөлүктөрүн гана жалпысынан белгилей кетүү мүмкүнчүлүгүнөн пайдаланмакчыбыз.

Кошоктор элдик лириканын бардык жанрлары, паремиологиялык чыгармалардын бардык түрлөрү, ал гана эмес, эпикалык жанрлар менен да өз алдынча байланышта пайда болуп, узак тарыхый өнүгүү жолун басып өтүп оожалгандыгын жыйналган тексттер көрсөтүп турат. Айрыкча, кошок тексттеринен эң көөнө түшүнүктөрдөн болгон сөздүн магиялык күчүнө ишенүүнүн издерин көрүү кыйын эмес. Ошондой эле, жалпы түрк дидактикалык ойломунун эстелиги болгон санат, насыят, терме ырлары менен тыгыз байланышта өнүккөндүгү да ачык байкалат.

Кошоктордун тексттеринен алкыш, каргыш сыяктуу паремиологиялык жанрлардын эң эски үлгүлөрүн да учуратууга болот. Булардан башка, кошокторду кошок кылып турган, анын жанрдык маанилүү белгилеринин бири болгон, көркөмдүк, таасирдүүлүк деңгээлин көтөргөн эпикалык элементтер да өзгөчө мааниге ээ.

Кыскасы, Ванда жашаган памир кыргыздарынын кошоктору элдик поэзиянын мурдагы менен кийинкини, лирика менен эпиканы, турмуштук факт менен дидактиканы, мифология менен бүгүнкү турмуш чындыгын, мазмун жагынан, кайгы менен оптимизмди, ишеним менен рухий протести бирге алып жүргөн, аларды бир көркөм текстке жуурулуштура алган салттуу лирикалык жанр деп айтууга болот.

Памир кыргыздарынын кошок айтуу салты, кошоктордун поэтикалык шекили, айтылыш ыкмасы, көркөм сөз жана вербалдык эмес каражаттардын колдонулушу жагынан оригиналдуулукка ээ. Бул кошок тексттеринде учураган көркөм каражаттардын ичинде келип чыгышы жагынан эски ишенимдерге таянган мифтик, фантастикалык, символдук жана метафоралык өрнөктөрдү кеңири учурата алабыз.

Бүгүнкү күндө көркөм сөз каражаты катары эсептелген гипербола, салыштыруу жана эпитеттердин көпчүлүгү теги боюнча, байыркы убактардагы адамдардын айрым табият көрүнүштөрүн касиеттүү, жандуу деп эсептеген ишенимди тутунган доорлорго чейин барып такала тургандыгы анык.

Демек, памир кыргыздарынын кошоктору – филологиялык гана эмес, кеңири социалдык-гуманитардык контексте, маданияттаануу, этнология, этнофилософия ж. б. илимдер тоомунда талдоого алынуусу зарыл болгон көп кырдуу казына.

II. КОШОКТОРДУН КӨРКӨМ ТҮЗҮЛҮШҮ

1. Сюжеттик-композициялык курамы

Кошоктордун сюжеттик түзүлүшү анын жанрдык табиятына жараша ишке ашырылат. Ар бир кошоктун өзүнө таандык сюжети болуу менен бирге, алардын баарын бириктирип турган сюжеттик жалпы, орток өзгөчөлүктөргө да ээ. Албетте, ал эпикалык чыгармаларга мүнөздүү сюжет менен бирдей эмес. Ар бир кошокто маркумдун образынын тарыхы айтылат. Мына ошол маркумдун образынын тарыхы кошоктун сюжеттик негизин түзөт.

Кошоктор мазмуну, сюжеттик түзүлүшү жагынан элдик оозеки лириканын башка түрлөрүнөн кескин айырмаланып турат. Мындай айырмачылыктын башаты анын өз “каарманын” идеализациялоо, көкөлөтүү максатын көздөгөндүгү менен түшүндүрүлөт. Кошокчунун максаты өлгөн адамдын мыкты жактарын даңазалоо болгондугу үчүн кошоктогу сюжет көбүнчө биографиялык принциптин негизинде түзүлөт. Маркумдун ата-теги, жаштык кези, калкына кылган кызматы, жеке кишичилик сапаттары, мүнөзү, бала-чакасы жана өлгөндөн кийинки абал сыяктуу мотивдер иштелет. Ырчылардын чыгармачылыгынын туундусу болгон мындай кошоктор анын маркумдун турмуштагы орду, коомдогу мартабасы, адамдык жекече сапаттары тууралуу субъективдүү көз караштарын да камтыйт.

Ванда жашаган памир кыргыздарынын кошоктору өзүнө таандык композициялык түзүлүшкө да ээ. Бул кошоктор башталуу, кошоктун өзөгү (негизги бөлүгү), жыйынтык деп айтууга мүмкүн болгон бөлүкчөлөрдөн турат. Башталыш бөлүкчөсү кээде айтылбай калышы да мүмкүн. Ал кошок кошкон кишинин жөндөмүнө, тажырыйбасына жараша ишке ашырылат.

Тажырыйбалуу кошокчулар негизги маселеге өтүүдөн мурда кошоктун рухун аныктай турган башталыш формулаларына орун берет. Мисалы, кошок кошуу өнөрүнүн устасы, 86 жаштагы Мәстәнә Кескин ондогон жылдар мурда күйөөсү Максүт дүйнөдөн өткөндө кошкон кошоктун бир жылга жакын убакыттын ичинде эки жолу жазып алдым. Биринчи жолу жазганымда:

Өлүм бир деген эй өрт экен э,
Өзөккө түшкөн эй дэрт экен э,
Буунга түшкөн эй муң экен э, –

деген киришүү саптары менен баштаган кошокчу экинчи жолу айттырганында бул саптарды аттап барып, түздөн түз кошоктун негизги бөлүгүн айтууга киришкен.

Кошоктун негизги бөлүгүндө маркумдун кишилик жекече сапаттары, мүнөзү, өтөгөн жумуштары, элдин арасында алган орду, анан да, кошок айтып жаткан кишинин тагдырындагы орду идеализацияланып айтылат.

Кошоктун аягы же бүтүш формуласы ниет, тилек билдирген саптар менен аяктап, мазмун жагынан алкыш, бата жанрларын элестетет. Кошоктун соңку саптарын да, калыпташкан, салыштырмалуу алганда туруктуу саптардан тургандыгынан улам, бүтүш формуласы деп атаса да болот. Бүтүш формуласы эли-журтту, өзүн-өзү жоошутуу, жооткотуу мотивин да ичине камтыйт.

Алсак, Өнөс Йетим Абдырахман уулу менен анын өз энеси Генжехан Йар Бараханбек кызы экөөнүн биргелешип чыгарган “Өәжи атам” кошо-гунун акыркы саптары (1058-1071-саптар) төмөндөгүчө:

Кара тоо кыйрап пас болду,
Кайкы бел кыйрап, саз болду,
Куватым Өәжи, мендергем,
Канчалык айтсэм аз болду.

Бел бэйлэсэм, белим бош,
Безилдевей токтоюн,
Медетим Өәжи, хайыр, хош!

Кур бэйлэсам, курум бош,
Көп ийлэвэй токтоюн,
Куватым Өәжи, хайыр, хош!

Канатым Өәжи муңайтты,
Гарывың Өнөс шум айтти.
Мендергем Өәжим муңайтты,
Бечэ:рәң Өнөс шум айтти.

Бул мисал кошоктун композициялык түзүлүшүнүн бир бөлүгү болгон бүтүш формуласынын кеңейтилген, өнүктүрүлгөн түрү десе болот. Кээ бир учурларда кошокчунун эстутумуна, кошок айтылып жаткан шартка жараша, башталгыч формуласы сыяктуу эле, бүтүш формуласы да кыскартылган же таптакыр эле атталып кеткен болушу мүмкүн.

Кошоктордун композициясын кайталоолор, психологиялык жана поэтикалык-стистикалык параллелизмдер, монологдор менен диалогдор, киринди сөздөр сыяктуу тилдик каражаттар да түзөт. Композиция түзүүдө вербалдык эмес каражаттардан обон, музыканын да ролу бар экендигин айтууга болот.

Кошоктордун, дегеле элдик лирикалык чыгармалардын композициялык түзүлүшүнүн келип чыгышында поэтикалык ассоциациянын же ассоциациялык образдардын ролу чоң. Алсак, **алтын / күмүш** ассоциациясынын негизинде курулган элдик ыр жана кошокторду кыргыз эл лирикасынан каалаганча учуратса болот. Текст түзүүнүн бул ыкмасы Агачахан Эржи-йестин кошогуна төмөндөгүчө колдонулган:

Күмүш ко толто пычагың,
Күндө го калса, дат болот.
Эйлэнсамчы о жән атам,
Күнчүлүк кетти, жат болот.

Алтын го толто пычагың,
Айда бир калса, дат болот.
Эйлэнсам атам, бәйтилләм,
Айчылык кетти, жат болот.

Алтыннан бекен билегим,
Азанан бекен тилегим.

Күмүштөн бекен билегим,
Күйүттөн бекен тилегим.

Алтыннан сөйкөм пор болду эй,
Жәннәтим атам өткөлү эй,
Алганы ийләп шор болду эй.

Күмүштөн сөйкөм пор болду эй,
Күйө:рүм атам өткөлү,
Алганы ийләп шор болду эй.

Күмүштөн пычак майтарың,
Эйләнәйын жакшылар,
Бир довасын әйтиңәр,
Жән атам кетти, кайтарың.

Алтыннан пычак майтарың,
Әйлэнайын жакшылар,
Жән атам кетти, кайтарың.
Бир доvasын әйтиңәр.

Кошоктордун композициялык түзүлүшүндө поэтикалык ассоциациянын зор милдет аткаргандыгын ушул мисал ачык көрсөтүп турат. Алтын, күмүш концепт катары текст түзүүчү касиетке ээ. Бул концепттердин биринин айтылышы экинчисинин айтылышын шарттайт.

Бул концепттердин катышуусу менен түзүлүп, калыптанган стилистикалык формула поэтикалык ассоциация аркылуу башка, ошол эле алтын күмүш катышкан башка стилистикалык формулалардын эске келишин шарттайт. Ошентип, поэтикалык ассоциация аркылуу кошоктун биринен сала бири айтылган формулалардын чынжырынан турган өзгөчө композициялык түзүлүшү келип чыгат. Элдик ыр түзүлүшүнө мүнөздүү психологиялык жана стилистикалык параллелизмдердин өзөгүн да мына ушул концептер, алардын көркөм ассоциациясы түзөт. Ал эми мындай параллелизмдердин колдонуусуз кошок текстинин поэтикалык түзүлүшүн элестетүүгө мүмкүн эмес.

Демек, Агачахан Эржийес сыяктуу, маркумдун азасын күтүү учурунда кошок кошуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болбогон инсандар кийин, башка кошокчулардын айткандарын угуп, кошок айтуу салтын, кошоктун стилдик бөтөнчөлүгүн, кошок тексттерин түзүүчү көркөм каражаттарды үйрөнгөндөн кийин кошуп ыйласа да эч өөн көрүлбөй тургандыгын билдирет. Бирок, текст элдик кошоктордун салттуу стилистикалык каражаттарын колдонуу менен түзүлөт.

Бул салттуу стилистикалык каражаттарды, формулаларды колдонуу дайыма бир кылка болбойт. Сөздөрдүн, ыр саптарынын орун алмашып калышы же бир сөздүн ордуна башка сөздүн колдонулушу, ыр саптарынын колдонуу иретинин бузулушу мүнөздүү көрүнүш. Мындай болушу кошокчунун жөндөмүнүн тайкылыгы, тажрыйбасынын жоктугу катары саналбайт. Кошокчу формулалардын кандай экендигин мыкты билсе да, импровизациялоо учурунда аларды толук айта албай, чаташтырып, саптардын орундарын алмаштырып алышы да мүмкүн.

Мисалы, ошол эле Агачахан Эржийес кагаз бетине түшүрүлгөн тексттин тууралыгын биргелешип текшерүү учурунда өзү магниттүү тасмага айтып

берген текстке айрым түзөтүүлөрдү да киргизди. Мисалы, алгачкы куплеттин төмөнкүдөй эки куплетке ажыратылып, толукталып айтылышы керектигин, бирок, оозеки айтканда биригип кала бере тургандыгын эскертти. Натыйжада алгачкы 8 саптан турган куплет 12 саптан турган төмөнкүдөй ырга айланды:

[Эйлэнсэм атам, бэйтиллэм,
Ширвазын тандап кой сойгон,
Сыпайы тандап, дос болгон,
[Бэйтиллэм көзү өткөлү,
Ширваздын эти как болду эй,
Сыпайы досу жат болду эй].

[Эйлэнсэм атам, бэйтиллэм,
Багланын тандап кой сойгон,
Паашалык тандап, дос болгон.
Бэйтиллэм көзү өткөлү,
Багланын гөшү как болду эй,
Пааша бир досу жат болду эй.

Агачахан Эржийестин түзөтүүлөрү ушуну менен эле чектелип калган жок. Ал төмөнкү эки куплеттин да толукталып айтылышы керектигин, бул жерде кыскача айтылып калгандыгын белгиледи, бирок мурдагыдай чечмелеп, реконструкциялап бере алган жок:

Күмүштөн пычак майтарың,
Эйлэнайын жакшылар,
Бир доvasын эйтиңэр,
Жэн атам кетти, кайтарың.

Алтыннан пычак майтарың,
Эйлэнайын жакшылар,
Жэн атам кетти, кайтарың.
Бир доvasын эйтиңэр, –

деген саптар демек, памир кыргыздарынын кошок кошуу салтынын поэтикалык-стилистикалык арсеналынын “склети” гана. Айтылган текстке карап туруп, колдонулган каражаттардын элдик оозеки салтта кандай экендигин, чыгарманын композициялык курулушун калыптандырып, башкача айтканда, кошок текстин реконструкциялап алуу толук мүмкүн. Китепте

текст магниттүү тасмада кандай болсо, ошондой бойдон берилгендигин эскертебиз.

Дагы бир мисалга кайрылалы. Туратбек Атахан өзүнүн атасы Ашымбайга арналган кошогун 1982-жылы, он тогуз жашында чыгарган. Анын бул кошокту чыгарышына атасынын өзгөчө тагдыры себеп болгон. Ашымбай Памирден Пакистанга көчүп келгенден кийин, 1981-жылы “ватан эсиретине” (“мекен кусасына”) чыдабай акылынан адашып, “Чатрар жакка аазып кетип”, кайра кайткан эмес. Үй-бүлө, урук-туугандары көп убакыт күтүп жүрүшүп, акыры өзү кайтып келбей тургандыгына ишенген соң, суроо салып, издеп да көрүшкөн, бирок дайын-дареги билинген эмес. Ал эми Пакистандан Түркияга көчүп келгенден кийин анын табылбастыгына толук ишенилип, азасы күтүлгөн. Атасы дайынсыз кетип, өлүү-тирүү экендигин биле албаган уулу Туратбек өзүнүн балалык сезимдерин ушул кошок аркылуу билдирген. Ал бул “ырды” атасын жоктоо иретинде элге ырдап берип да жүргөн. Кошокту элдик өнөрдүн ышкыбоздору магниттүү тасмага да алдырышкан.

Туратбек Атахан азыр өзү чыгарган бул кошоктун тексттин толук жатка айтып бере албайт. Бул китепке киргизилген текст Туратбектин мурдагы убактарда – ырдап жүргөн чагында сурагандарга айтып берип, магниттүү тасмага алдырган варианты болуп эсептелет.

Мына ушул он тогуз жаштагы Туратбек түзгөн кошок тексти да элдик поэзиянын салттуу каражаттарынын ырааттуу тизиминен турат. Алсак, 44 саптан турган бул кошок дээрлик параллелизм принциби менен жупташкан куплеттерден куралган. Алгачкы эки куплет **Аргымак**//**Тоучак** (Алваты//Товансыз) концептеринин семантикалык талаасы менен байланышта курулат:

Аргымак минип ээй көч астын,

Баштап бир кетти ээй жән атам.

Алваты кылып эй журтуга,

Таштап бир кетти ээй жән атам.

Тоучак бир минип ээй көч астын,

Баштап бир кетти ээй жән атам.

Товансыз кылып ээй журтуга,

Таштап бир кетти ээй жән атам.

Кошоктун уланышы элдик поэзиянын курулум мыйзамына ылайык, Товар // Бакмал, Эмаил // Куран (Алла // Кудай), Карга // Жору (Кавыр // Бейит), Катар, катар жол // Кумай, кумай жол ж. б. түшүнүктөрү семантикалык өзөгүн түзгөн параллель куплеттердин келишинен турат.

Параллелдүү болбогон сегиз саптан (3+5) турган төмөнкү эки куплет учурайт:

Муса:пыр өтсө эй шэйит дейт,
Муса:пыр жолдуу йей өлгөннүн,
Кавырын көрсө эй бейит дейт.

Эгизги жолдор эй жошулсун.
Эми дэ меннен э пэйдэ жок,
Мендергем ээй атам түркүгүм,
Муса:пыр дей жолдо жоголду,
Мустайыкка эй кошулсун.

Бул көрүнүш жогоруда айтылгандай, кошокту айтып жатканда айрым саптарынын орун алмашып же биротоло түшүп, бул сапаркы айтылышында чыгармачылык акттын ушундай ишке ашышы мүмкүн экендигин күбөлөп турат. Бул памир кыргыздарынын кошокторунун сюжеттик-композициялык түзүлүшүнүн мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп саналат.

2. Каарман жана көркөм образ маселеси

Кошоктор элдик лириканын башка түрлөрүнөн айырмаланып, көбүнчө, маркумдун образын эсте каларлык даражада элестүү, монументалдуу көрсөтүү максатын көздөйт. Кошоктордо көзү өткөн кишинин сырткы келбетинен баштап, кыял-жоругу, мүнөзү, жасаган иштери, адамдарга жасаган мамилеси, көз карашы, ички дүйнөсү баштан аяк идеализацияланат.

Айрыкча, таланттуу кошокчулар, акындар, ырчылар көзү өткөн кишинин башкалар байкабаган, байкаса да анчалык маани бербеген сапаттарын да көркөм сөз аркылуу кайрадан жандандырып, уккан (окуган) адамга таасир эте турган, ойго сала турган көркөм дүйнө жаратышат. Андай кошоктор өзүнүн эстетикалык таасири менен адамдардын маркумга болгон сый-урматын арттырат, анткени, кошокто каармандын көркөм образы түзүлүп, ал көркөм каражаттар аркылуу кайрадан таанытылган болот. Кошок стилдик каражаттарды колдонуу жагынан канчалык салттуу, калыпташкан сөз ай-

каштарына таянса да, көзү өткөн кишинин жекече образын түзүүдө эч бир жанрдан артта калбайт. Ошондуктан, көп учурларда кошоктордун мазмуну, стили, руху баатырлардын өмүр жолун идеализациялаган эпикалык чыгармаларды эске салбай койбойт. Бул кыргыз кошоктору гана эмес, дүйнөнүн көпчүлүк элдеринин оозеки чыгармачылыгынан байкалган типологиялык көрүнүш.

Бул жагынан алганда, кыргыз кошок айтуу салтын изилдөөгө атайын эмгек арнаган Э. Көчүмкулованын пикири да көңүлгө аларлык: “Илгери Манас, Билге каган сыяктуу эл башкарган кандар, бектер, баатырлар өткөндө, кошокчулар менен акындар алардын жасаган эрдик-ишмердиктерин даңазалап, эли, жери үчүн кылган кызматын, кадыр-баркын айтып, ата-тегин, уруусун мактап кошушкан. Кийин, мезгил өткөн сайын ал баатырлардын кылган эрдиктери уламыш-легендага айланып, аларга арналган чакан поэма түрүндөгү ый-кошок бара-бара узарып, жомокчулар, акындар ыр саптарын улам кошуп отуруп чоң, көлөмдүү чыгармага, жомокко же, азыркы термин менен айтканда, эпоско айланып кеткен болушу толук ыктымал”¹, – деп жазган.

Памир кыргыздарынын кошок айтуу салтында айрым туруктуу каармандардын образынын иштелип чыккандыгын да көрүүгө болот. Мисалы, Кыргызбай – ошондой каармандардын бири. Тейит уруусунан чыккан Кыргызбай аттуу, көпчүлүккө таанымал, сый-урматка ээ адамдын XX кылымдын башында жашап өткөндүгүн кошоктун мазмунунан байкоого болот.

Кыргызбай жөнүндө жазылып алынган кошоктордун жалпылык жагы абдан арбын. Текстуралдык жалпылыктардан тартып, кошокту айтып берген кишилердин анын образына жасаган мамилесинин да орток экендигин байкоого болот. Мынчалык кеңири таркаган, бардык адамдар тарабынан билинген жана бирдей кабыл алынган образдын жүрүп отуруп, поэмалуулук (поэдность) касиетине ээ болуп, кошоктук негизи байкалып турса да, өнөрпоздор тарабынан элдик поэма катары аткарылып, ошондой эле, угуучулар тарабынан да элдик поэма катары кабыл алынып калышы мүмкүн экендигин айтууга болот.

Мисалы, “Кыргызбай” кошогунун элдик оозеки чыгармаларды мыкты билген Мәстәнә Кескин Мәэткабыл кызынын айтуусунда 2001-жыл, 10-

¹ Көчүмкулова Э. Аталган эмгек, 23-б.

июнь күнү жазылып алынган вариантында төмөнкүдөй лиро-эпикалык саптардын орун алышы бекеринен эмес:

Өжэлиң жетип шунда өлсөн,
Башыңа жастык койдуруп,
Садага улак сойдуруп,
Мечиттен молдо алдырып,
Оозуңа кэлмэ салдырып,
Ыскатыңа зэр берип,
Тэжийэңэ мал берип,
Гүмбөзүңдү ийлетип,
Күлөн тейит ийләтип,
Кабырыңа туу бэйләп,
Калың тейит бэй-бэйләп,
Келе:р күзгө келгенде
Аш кылып берсек болвойву,
Атан бир түйә баш кылып,
Аягыга кой кылып,
Өвиринди зор кылып...

1970-жылдардын аягында башталган көч, экосистеманын улам алмашып, этномаданий жана этнотилдик кырдаалдардын жаңыланып турушу, мына ушул жагдайлардан улам, салттуу маданияттын көнүмүшкө айланган, тапталган, ырааттуу өнүгүү жолунан четтей баштагандыгын, натыйжада, “Кыргызбай” жана ага окшогон кошоктордун поэмалуулук касиетин өздөштүрүү процессинин жайлап, ал турсун, токтоп калгандыгын ойболжол катары айтууга болот.

Бул китептен Кыргызбай тууралуу кошоктун 11 маалыматчыдан жазылып алынган 13 варианты орун алды. Бир жагынан, Кыргызбай жөнүндөгү бул кошок *өлгөндүн ыры* эмес, айрым окуяларды кошо баяндаган *санат* ыр ордуна айтылып жатса, экинчи жагынан, монолог түрүндөгү кошок жанрынын түзүлүшүн сактап калгандыгы анын бардык варианттарынан көрүнүп турат.

Кошок жанры эл сынына толгон, коомдун таянычы, түркүгү, ишеничине айланган инсандар көз жумганда жанданып, анын көркөм чагылдыруу каражаттары жана мүмкүнчүлүктөрү жөндөмдүү адамдардын эстутумунда

кайрадан жанданып, актуалдуулугунун арта тургандыгын байкоо кыйын эмес.

Алсак, памир кыргыздары Төрөкул аттуу азаматтын дайынсыз кеткенин да кошок жанрынын каражаттары менен ырга айландырышкан. Андан бери канча он жылдыктар өтсө да, унутулбай айтылып келген Төрөкулдун элеси жогоруда айтылган Кыргызбайдын образы сыяктуу эле салттуу образга айланып калган десе болот. Бул китептен Төрөкулга арналган кошоктун 7 вариантына орун берилди.

Кыргызбай менен Төрөкулдан кийин, албетте, Рахманкул Хандын өлүмү элдин солгундап бараткан кошок айтуу салтын кайрадан ойготкон.

Турмуш шартынын, коомдук аң-сезим формаларынын өнүгүшүнүн жолу өзгөргөндүгүнөн улам, поэмалык мүнөзгө толук ээ болуп-болалбай калган кошоктор да жок эмес. Мисалы, “Шама:мат”, “Бекташ” мынашол поэмалык касиетке ээ болуу процесси соңуна чыга баштап, бирок бир жомокчу-акын тарабынан иштелип, лиро-эпикалык жанрдын туундусу катары ырдалбай калган кошоктордун сабына кирет.

Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгындагы “Ак Саткын менен Кулмурза” да мына ошол катардагы, кошоктон өнүп чыгып, поэмага айланган чыгармалардан. Жалпы кыргыз эпикалык чыгармачылыгынан да буга далай мисалдарды келтирүүгө болот. Алсак, “Карагул ботом” бүгүнкү күндө элдик поэма делип аталса да, анын түптеги элдик кошокко барып такалат.

3. Көркөм сөз каражаттары

Кошоктордун көркөм шекилин жана көркөм мазмунун түзүүдө символдордун мааниси өтө чоң. Символдордун үч негизги булактан алынгандыгын көрүүгө болот: Космос, Табият, Дин. Космостук объекттердин ичинен Ай, Күн, Жылдыз, Чолпон, нур кошоктордо теңдешсиздикти, кут даарыгандыкты жана сүйкүмдүүлүктү билдирет.

Табияттын көрүнүштөрүнөн болгон тоо, аска таянычты, ишенгендикти, көңүл токтукту символдоштурат. Жаныбарлар дүйнөсүнөн арстан, жолборс, туйгун, карчыга каармандыкты, эр жүрөктүүлүктү, баатырлыкты билдирсе, нар, тулпар күчтүүлүктү, булбул акылдуулукту жана сүйкүмдүүлүктү билдирет. Жаратылыш кубулуштарынан от, жалын өткүрлүктү, тайманбастыкты билдирүү үчүн колдонулат.

Диний түшүнүктөрдөн: Кызыр (Хызыр А. С.), олуя (Евлия), хадыр түн, пейиш/жаннат көбүнчө тазалык менен тууралыкты көркөм чагылдыруу

үчүн урунулат. Бул символдор текстте салыштыруулардын образы, маркумдун эпитети катары да колдонулат. Метафоралык касиетке да ээ болот.

Памир кыргыздарынын кошокторунун тилине мүнөздүү орток сапат бул метафоралуулук болуп саналат. Маркумдун айрым сапаттарын, ага болгон сезимдерди каймана түрдө берүү жагын, көбүн эсе, мына ушул метафоралар камсыз кылат. Кошоктордун тилиндеги кайманалуулук өзгөчө метафоралык фон түзүп тургандыгын да байкоого болот. Эч бир тилдик каражат мына ошол метафоралык фондун сыртында калбагандыгын көрүү кыйын эмес. Бул өзгөчөлүктү кошоктордун негизги стилдик-семантикалык өзгөчөлүгү катары баалоого негиз бар.

Памир кыргыздарынын кошокторунун текстинин түзүлүшүндө аллитерация жана ассонанстын ролу чоң. Эски түрк ыр түзүлүшүнүн элементтеринен болгон бул тилдик каражаттар тексттин композициялык түзүлүшүн аныктаган учурлары да дайыма байкалат.

Айрым мисалдары жогоруда келтирилгендей эле, кошок тексттеринин түзүлүшүндө психологиялык, стилистикалык параллелизм түрлөрү чечүүчү мааниге ээ. Аллитерациялык үндөштүккө негизделген синонимдик жуптардан турган параллелизмсиз кошок текстинин архитектурасын, дагы тереңирээк алсак, сюжеттик-композициялык түзүлүшүн элестетүүгө мүмкүн эмес.

Кошоктордо колдонулган көркөм сөз каражаттарынын ичинен эпитет жана анын түрлөрүнүн элес түзүү функциясы көңүл бурууга татыйт. Түзүлүшү жагынан жөнөкөй, татаал жана тутумдашкан эпитеттердин активдүү колдонулгандыгын көрүүгө болот. Көпчүлүк учурда аныкталгычсыз колдонулган метафоралык эпитеттердин көркөм функциясы көңүл бурууга татыйт¹.

Кошок текстинде колдонулган апыртмалар жана салыштыруулар анын стилин эпикалык чыгармалардын стилине жакындаштырган стилистикалык элементтерден болуп саналат.

Жыйынтыктап айта турган болсок, кошоктордо колдонулган көркөм сөз каражаттары анын жанрдык табиятына, максатына шайкеш келет – маркумдун идеализацияланган образынын көркөм чагылдырылышына кызмат кылат.

¹ Памир кыргыздарынын Рахманкул Хан жана Аса бий тууралуу айтылган кошокторунда колдонулган эпитеттердин составдык жана функционалдык өзгөчөлүктөрү атайын талдоого алынган. (к. *Yilmaz Öztekin*. İbdm).

III. КОШОКТОР ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫН НАЗАРЫНА

Жогоруда айтылган сөздөрдүн уңгусу барып-келип, кошок айтуу салтынын, кошок тексттеринин канчалык улуттук болсо, ошончолук жалпы адамзаттык маанидеги мурас экендигине барып такалат. Кошок айтуу салтында, ал салттын өзөгүн түзгөн поэтикалык тексттерде этностун адам өмүрүнө, адам болуунун маңызына, табиятка, космоско болгон мамилесинин миңдеген жылдык тажрыйбасы чагылдырылган. Адам акыл-эсин, турмуштук тажрыйбасын, маданий табылгаларын, жаратмандык күчүн кошок жанрынчалык көтөрүңкү эпикалык рухта жана масштабдуулукта, ошол эле мезгилде, лирикалык сезимталдуулук менен психологиялык тереңдикте, көркөм чагылдырган башка бир жанрды табуу кыйын. Кыргыз кошокторунун, анын ичинде памир кыргыздары айткан кошоктордун да, негизги, түбөлүктүү темасы – инсан өмүрү, өлүм жана аларга байланыштуу келип чыккан кайгы-муң.

Өлүмдүн өзү жалпы адамзаттык, ааламдык көрүнүш болгондой эле, анын кайгысын тартуу, азасын күтүү да жалпы адамзаттык көрүнүш. Дүйнөлүк цивилизациянын жолунан өтө оолак калбаган элдердин баарынын маданиятында өлүм – эң зор кайгы булагы, ордун толтуруу аргасы табыла элек жана эч качан табылбай турган жоготуу катары кабыл алынат. Албетте, баардык эле этностордун аза күтүү, өлүм кайгысын тартуу расмилери бирдей эмес. Жашап турган экосистемасынын өзгөчөлүктөрүнө, коомдук өнүгүү деңгээлине жараша өз алдынчалыктарга ээ. Ошентсе да, байыртан келе жаткан, ар бир адамдын турмушунда сөзсүз түрдө өз ордун тапкан, башкалардын көңүл жубатуусусуз көтөрүүгө мүмкүн болбогон бул оор кайгынын түбү бир – улутуна, кайсы материкте жашаганына, маданий абалына карабай, жер шарындагы адамдардын көпчүлүгүнө бирдей, орток сезим жараткан окуялардын эң негизгиси десе болот.

Памир кыргыздарынын коомдук турмушунда өлүм кайгысын көтөрүүнүн, өлгөн кишинин зыйнатына туруунун өзүнчө ритуалдык системасы иштелип чыккан. Өлгөн кишиге көрсөтүлгөн урмат гана эмес, анын жакындарынын аза кайгысын бөлүшүү практикасы: *сыйытка отуруу, азадарга чай ичирүү, азадардын сакалын алуу, азадарга ак кийгизүү* ж. б. ритуалдар аркылуу жүзөгө ашырылган. Мына ушул коомдук турмуш агымы

жана көркөм ойлоо практикасынын кайталангыс туундуларын типологиялык жана тарыхый генетикалык изилдөөлөр жүргүзүүнү каалаган окумуштууларга жеткирүү зарыл экендигин эске алып, төмөндө памир кыргыздарынын кошокторун жанр катары сыпаттоого арналган англис жана түрк тилдериндеги макалаларыбызга орун берүүнү туура көрдүк.

1. Funeral Songs of the Pamir Kyrgyz in Van Province, Turkey¹

In the Van province of eastern Turkey, a diasporic Kyrgyz community maintains a tradition of singing funeral laments that is distinct from the lament practices of Kyrgyz living elsewhere. Though traditional in form, Van Kyrgyz laments incorporate modern elements and express contemporary life experiences.

For several decades, these particular lament practices have not attracted folklorists' attention. In the 1970s, when this Kyrgyz community was still living in the Pamir mountains of Afghanistan, specialists in Turkic philology began collecting and researching their oral traditions²; unfortunately, the study was discontinued. We have now resumed it, but in the new environment of Ulupamir village in Van province of Turkey, to which the community migrated in 1982. We have collected hundreds of authentic lament texts, along with precise information about the origin, development, contemporary status and idiosyncratic features of their lament practices. Altogether, we have transcribed over 150 lament texts, sung by about 60 lamenters. Some laments are very long; for example, we transcribed a lament of 1070 verses sung by Anas Yetim at the funeral of Hajy Rakhmankul Khan (1913-1990), the leader of the Van Kyrgyz in Pamir and Van as well as another lament, consisting of 12,000 verses.

While these texts have become important sources for scholars,³ several topics have nonetheless been much neglected: the unique details of the Van Kyrgyz

¹ This paper was first presented as 'Laments in the Folklore of the Van Kyrgyz' at the First Symposium on 'The Study of Turkic Languages,' 11-13 May, 2005, Ankara.

² Rémi Dor, 'Si Tu Me Dis: Chante! Chante'... Documents pour servir a la connaissance de la tradition orale des Kirghiz du Pamir afghan: these pour le Doktorat Es-Lettres par Rémi Dor. Présentée le 22 décembre 1980.

³ Süleyman Kayıpo. *Ulupamir Kırgızları//Türk Edebiyatı*. Sayı 358 (2003): 56-57; Kızırdarhan Kayıpova, *Ulupamir Kırgızlarının Sözlü Halk Edebiyatı Şekilleri // Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kullantayı* (International Congress on The Folk Literature of the Turkic World) 26-28 May, 2000. Reports Ankara, 2002: 467-475; Süleyman Kayıpo, *Türk Akın-Aşık Kültürü Bağlamında Van Kırgızlarının Apızlar Sanatı ve Aşık Veyssel* (Reports from the Symposium on The Role of Sivas in Folk Culture), Ankara, 2002: 327-339. See also Yılmaz Öztekin, *Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağutları* (The Van Kyrgyz's Threnodies about Their Historical Figures). Unpublished Master's Thesis, Van, 2003: 209.

mourning and lamentation practices; the poetic and melodic themes and features of Van Kyrgyz laments; the relationship between Van Kyrgyz laments and other folkloric genres; and the historical and typological connections between Van Kyrgyz laments and those of other Turkic peoples. This paper addresses these topics through a summary of Van Kyrgyz funeral customs and the compositional features, themes and literary devices of Van Kyrgyz laments.

* * *

Several aspects distinguish the lament practices of the Van Kyrgyz from those of other Kyrgyz. Perhaps it is best to begin with the Van Kyrgyz term for ‘lament’: in the literary Kyrgyz language and among contemporary folklorists, the usual word for lament is *koshok*.¹ However, this term is not known among the Van Kyrgyz. Instead, they use the word *yr* (lit. folksong, or any kind of poetry) to describe a traditional ‘aġyt’ (lit. lament). Furthermore, gender distribution also differs significantly. While most traditional Kyrgyz lamenters are women, male lamenters are not uncommon among the Van Kyrgyz. Only 35% of our informants were female; however, 50% of our collected lament texts were performed by women. Thus women remain at the center of the lament tradition among the Van Kyrgyz.

There are several kinds of laments delivered at the traditional mourning ceremony of the Van Kyrgyz: first, when the mourners (i.e., the deceased person’s relatives and friends) arrive to the house of the deceased, lamenters, i.e., the closest female relatives of the deceased receive them with weeping and bawling. The mourners enter the house of the deceased, and the closest male relatives of the deceased sit together and mourn, while other, more remote kinsmen withdraw at some distance. In contrast, all female mourners enter the house and join together in communal mourning. While the mourners sit together inside the house, they hear other visitors approaching, and they turn towards each other and begin to sing. Since everyone sings individual texts and melodies simultaneously, it is impossible to discern clearly a singular lament. After some time, however, a

¹ The word *koshuk* has the same root as the word *koshok*, but it is pronounced differently and it means ‘to tell a poem extempore, to improvise.’ The word *koshukchu*, derived from the word *kochuk*, doesn’t mean the same as the term *koshokchu* (a singer of laments, a weeper) in the Kyrgyz literary language; instead, *koshukchu* means ‘an improviser’ or ‘a reactionary.’ If someone starts singing a lament impromptu, it is called ‘*koshuk yilap jatat*,’ i.e. ‘singing a lament spontaneously (i.e. weeping).’ This use of the word *koshuk* is the closest in meaning to *koshok* in the Kyrgyz literary language.

mourner who knows laments better than the others continues singing while the others fall silent, listening attentively. This process of alternating communal and solo laments is repeated several times until the mourning ceremony comes to an end.

Because the mourning ceremony involves many repetitions of laments, a singer has the chance to review, refine and memorize a text that he or she has spontaneously composed earlier in the ceremony. Thus the text of a new lament stays in the mind of the singer for a long time. Because the text of a lament is ‘learned by heart’ (rather than being written down), it isn’t ‘frozen’ or fixed as ‘unchangeable.’ Indeed, a lament text changes each time it is sung, both in terms of style and sometimes in terms of composition; however, its essence remains the same. In addition, sometimes lamenters repeat laments that were previously composed for a deceased relative of the now-deceased person. In these cases, the lamenter gives an appropriate introduction to the lament.

Sometimes, certain textual phrases become generally accepted and repeated among mourners, particularly the women. For example, ‘jep aldim’ (‘I ate’) has been used with reference to the deceased and has circulated widely in the past. Though this kind of word combination has generally fallen out of use in recent years due to linguistic and cultural changes among the Van Kyrgyz, the phrase ‘jep aldim’ has its own story that bears recounting here. According to popular legend, there was a lamenter who liked to make jokes. When she heard the women repeating the phrase ‘jep aldim, jep aldim,’ she said ‘Bon appétit, Bon appétit, be patient.’ Her humor provoked unconventional laughter in the context of traditional mourning. Although this incident is minor, it shows how the Van Kyrgyz are adapting to the cosmopolitan sensibilities of their new motherland.

Among the Van Kyrgyz there remains the custom of ‘professional’ lamenters. It is said that when this Kyrgyz community was still living in the Pamirs, lamenters were hired to sing at the funerals of famous people. Indeed, there were women who earned their living as lamenters. When a lamenter could describe the personality and fame of the deceased person in particularly memorable way, she would be commended with the words ‘Bäräkällä, jön ele tiriltip tästädü’ (lit. ‘Well done, the dead was restored to life’). On the other hand, if the lamenter sang poorly, she was criticized.

The folkloric laments of the Van Kyrgyz grew out of performances by talented *yrchy* (singers or poets), *apyz* (singer-improvisers), and *jomokchu* (sto-

rytellers). Having the ability to create poems spontaneously, they sang laments to commemorate famous and popular people. Notable examples include ‘Bül-bülüm,’ sung by Pazyl Manas uulu at the funeral of Asa Biy; ‘Direĝim,’ sung by the same *yrchy* at the funeral of Hajy Arykbay; and ‘Han Hajim’ (‘Han Ääcim’), sung by the *yrchy* Mansur Yaman for Rakhmankul Khan. Nowadays, *yrchy* Abdilsatar Tezeren, Keldibek Fidan, Mahammatturdu Jingöz and Ismail Akyol continue the tradition. The folkloric laments of the Van Kyrgyz performed by these *yrchy* deserve further consideration and research in terms of their aesthetics.

Contrary to widespread belief, laments are not only sung at mourning ceremonies. Sometimes, those who have the talent to be *yrchy* and *apyz* continue to reflect on the deceased person even after the mourning ceremony ends, and they may further refine their lament texts. When they have finished a text, the *yrchy* performs the lament in an appropriate and conducive environment. The deceased person’s relatives often record such performances and save the recordings as precious heirlooms. This aspect of the lament tradition still exists today among the Van Kyrgyz.

The laments of the Van Kyrgyz differ from other kinds of lyric folklore in terms of narrative focus. Laments are personalized biographies that idealize the deceased person by naming family members as signs of heritage and legacy, describing his or her professional and civic roles and accomplishments, and imagining the condition of the deceased person after death. Of course, the *yrchy*’s subjective views of the deceased person’s life and personality forms the basis for the lament.

The folkloric laments of the Van Kyrgyz are also distinct in terms of compositional structure. Usually, laments consist of a preamble, the main lament, and a conclusion. The *yrchy* compose these sections using iterations, monologues, dialogues and quotations based on psychological and stylistic themes. In addition, the melody itself influences the structure of the lament.

In performance, the three-part structure of the lament may vary. For example, the preamble is sometimes omitted. On two occasions we recorded a lament created several decades ago by Mastana Keskin at the funeral of his wife Maksüt. At the first session, a lamenter started with a preamble:

Ölüm bir degen äy ört eken ä,
Özökkö tüşkön äy dart eken ä,
Buunga tüşkön äy muñ eken ä.

*As they say, death is a fire,
It is sorrow that chills to the marrow,
It is grief that pierces the joints.*

When we recorded this lament again about one year later, the same lamenter immediately started singing the main lament, omitting the preamble entirely.

A lament usually concludes with a prayer or with the lamenter's self-consolation. This portion of the lament is generally stable and unchanging. For example, the lament 'Hajy Atam' ('Əacı atam') sung by Ənəs Yetim and his mother Genjehan Yar ends thus:

Kara too kyirap pas boldu,
Kaiky bel kyirap saz boldu,
Kuvatym Əəji, mendergem,
Kanchalık əytsəm az boldu.

Bel bəyləsəm, belim bosh,
Bezildevey toktoyun,
Medetim Əəji, haiyr hosh!

Kur bəyləsəm, kurum bosh,
Köp iyləvəy toktoyun,
Kuvatym Əəji, haiyr, hosh!

Kanatym Əəji muñaytty,
Garyvyñ Ənəs shum əytti.
Mendergem Əəjim muñaytty,
Bechə:rəñ Ənəs shum əytti.

*A black rock collapsed, became flat,
Mountain peaks fell in, became a reed bed.
My power, Hajy, my dear,
I told it much, but it's not enough.*

*If I rely on someone, there is no one,
I should stop weeping stormily,
My helper, Hajy, good-bye!*

*If I rely on someone, there is no one,
I should stop crying so much,
My power, Hajy, good-bye!*

*My wing Hajy upset me,
I, your destitute Anas sang about your pranks.
The light of my eyes, my Hajy upset me,
I, your poor Anas sang about your dead-end, about your pranks.*

Like many lament conclusions, this expansive text may also be shortened and used as a preamble.

The laments of the Van Kyrgyz are also noteworthy in terms of their melodic construction. Lament melodies fall into three categories: non-melodic recitative, drawn-out melodies, and original melodies composed by *ırçı*. In general, laments are sung in the long, drawn-out style; the laments sung by Yrys Vatan for her husbands Asa Biy and Rakhmankul Khan are of this type. The recitative-based laments, for example those of Patma Aydemir, are also common, though they lack clear melodies. Laments sung by *yrchy* and *apyz* tend toward the third category: original melodies. According to the general Kyrgyz tradition of *akyn-ashyk* (poet-singers), every singer-improviser must have his or her own melody. Among the Van Kyrgyz, *yrchy* and *apyz* follow this tradition. For example, they perform laments composed by Pazyl, Abdisattar, Keldibek, and Mahammatturdu according to their own melodies.

As a folkloric genre, Van Kyrgyz laments share certain poetic elements with other lyric, epic and proverb-based folklore. For example, because laments and folk songs have been transmitted together, it is not uncommon to hear *yrchy* and *apyz* referring to applause or curses in their laments. And while the aforementioned narrative focus of laments distinguishes them from other folkloric forms, laments are nonetheless filled with literary devices such as symbols, metaphors, comparisons, epithets and exaggerations that are common to many other kinds of folklore. For example, symbols are essential to the poetic composition of Van Kyrgyz laments, in which the deceased person is compared favorably with elements in nature and religion. From astronomy, *Ay* (moon), *Gün* (sun), *Yлдыз* (star), *Çolpon* (Venus), *nur* (ray) represent sanctity and beauty. From the natural landscape, *too* (mountain) and *aska* (peak) signify support and trust. From the animal kingdom, *arstan* (lion), *jolbors* (tiger), *tuygun* (a hawk), and *karchyga* (falcon) signify heroism and bravery; *nar* (camel) and *tulpar* (fast-running thoroughbred horse) represent power; and *bulbul* (nightingale) symbolizes prudence. *Ot* (fire) and *jalyн* (flame) represent strength of will and courage. From religion, *Kyzyr* (Hızır A.S., the Prophet Elijah), *oluya* (righteous

men), *hadyr tün* (the 27th night of Ramadan) and *peyish* (paradise) signify innocence and truthfulness.

* * *

Thus the laments of the Van Kyrgyz combine many old and new elements of folklore and, in doing so, acquire a vital power. They recall an earlier time when people believed in the sanctity of the natural world, and they reflect on life in a new environment.

2. Pamir Kırgızlarının Ölüm Türküleri Üzerine¹

Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir Köyü'nde yaşamakta olan Kırgız topluluğunun ağıt yakma geleneği, Kırgız yas tutma geleneğinin bir parçası olmakla birlikte, başka ülkelerde yaşayan Kırgızların ağıtlarında görülmeyen özellikler de taşımaktadır. Şuanda Türkiye Türklerinin bir etnografik grubu konumunda bulunan bu Kırgız topluluğunun ağıtları, *yeni* ile *eskiyi*, *geleneksel* ile *günceli* bir arada bulunduran -yapı itibariyle oldukça konservatif olmakla birlikte- içerik bakımından, yaşamdaki yeni olguları da algılamaya muktedir olan folklorik türlerdendir.

Van Kırgızlarının ağıt yakma geleneği, uzun zamanlar araştırmacıların ilgisini çekmemiş ve halkbilimi sahasında unutulmuş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarda – bu Kırgız topluluğunun henüz Afganistan'ın Pamir yaylalarında, bir Kırgız diasporası olarak yaşamakta olduğu dönemde – yabancı Türkologlar tarafından başlatılan derleme ve inceleme faaliyetleri² daha sonra ne yazık ki, devam ettirilmemiştir. Son yıllarda tarafımızdan sürdürülen folklor araştırmaları neticesinde, Van Kırgızları folklorundaki bu geleneğin çıkışı, gelişmesi, bugünkü durumu ve özgün yönleri hakkında net bilgiler içeren, tekstolojik açıdan güvenilir, yüzlerce ağıt metni elde edilmiştir ve 1997

¹ Bu makale, “Van Kırgızlarının Sözlü Geleneğinde Ağıtlar” adıyla I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunda (11-13 Mayıs 2005 Ankara) bildiri olarak sunulmuştur. Daha sonra makalenin Türkçe ve İngilizce versiyonları yayınlanmıştır: *Sulayman Kayıpov. Ölüm Türküleri Üzerine* // Prof. Dr. Sulayman Kayıpov. Folklor Üzerine Yazılar. – Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 124; İlmi Yayınlar Dizisi: 12, 2009, s. 195–203; *Süleyman Kayıpov. Funereal Türkic Folk Songs* // Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı. – Ankara, 2015, s. 176–186.

² *Rémi Dor.* “Si Tu Me Dis: Chante! Chante’ ... Documents Pour Servir a la Connaissance de la Tradition Orale Des Kirghiz Du Pamir Afghan: These pour le Doktorat Es-Lettres par Rémi Dor Presentee le 22 Desembre 1980. – Paris, 1980. –Tom 1.

yılından bu yana, yaklaşık 60 ağıtçının söylediği 150’yi aşkın ağıt metni yazıya geçirilmiştir. Van Kırgızlarının lideri *Hacı Rahmankul Han*’ın vefatında *Anas Yetim* tarafından yakılan 1071 mısralık ağıt başta olmak üzere, 12000 mısrayı aşkın ağıt metni kaydedilmiştir. Hâlen bu metinler; tanıtıcı, bilimsel makale ve bildirilere kaynaklık etmektedir.¹ Van Kırgızlarının tarihi kişiler hakkında yaptıkları ağıtları üzerine 2003’te bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.² Ancak, Van Kırgızlarının yas tutma ve ağıt söyleme geleneği, derlenmiş olan ağıtlarda işlenen konular, ağıtların poetikası ve ezgisel özellikleri, diğer folklorik türler ile münasebetleri, başka Türk halklarının ağıtlarıyla tarihî-genetik ve tipolojik ilişkileri gibi bilimsel konular hâlen araştırmacılar tarafından ele alınmamıştır. Bu bildiride, söz konusu ağıtların yakılış tarzı, mevzuu, kurgusal özellikleri (kompozisyonu), söz sanatları ve ezgisi ile alakalı bazı görüşler özet şeklinde ortaya konulacaktır.

Söze terim ve kavramlardan başlamanın daha doğru olacağı kanısındayım. Kırgız edebî dilinde ve Kırgız halkbilimcilerinin araştırmalarında “ağıt” anlamında kullanılan *koşok* kelimesi Van Kırgızları tarafından bilinmemektedir. Adı geçen topluluğun sözlü eserlerinde nazım türlerinin tümü için kullandıkları *ır* (türkü, şarkı) terimi, ağıtlar için de geçerlidir. Köken bakımından *koşok* kelimesiyle aynı olan; fakat değişik şekilde telaffuz edilen *koşuk* kelimesi “irticalen şiir söylemek, doğaçlama” anlamına gelir.

Koşuk sözcüğünden türetilen *koşukçu* kelimesi ise, fonetik bakımdan çok yakın olduğu hâlde, Kırgız edebî dilindeki *koşokçu* (ağıtçı) teriminin karşılığı değildir; “irtical sahibi”, “mürtecil” anlamını taşır. Ancak, şunu da belirtelim ki, ağıt, birisi tarafından irticalen yakılıyorsa, buna “koşup iylap catat” yani “irticalen ağıt yakmakta (ağlamakta)” derler. *Koşuk* kelimesinin bu kullanımı, Kırgızca’nın edebî şeklindeki *koşok* teriminin anlamına en yakın olan kullanımdır.

Terimlerde olduğu gibi, ağıt yakma geleneğinde de istisnalar vardır. Kırgız geleneğinde ağıtlar, genelde kadınlar tarafından yakılır. Erkeklerin ağıt yakması garip karşılanır. Van Kırgızlarında ise, erkeklerin ağıt yakması sıkça karşılaşılan

¹ *Süleyman Kayıпов*. Ulupamir Kırgızları // Türk Edebiyatı.- 2003, Sayı: 358, s. 56-57; *Kızdarhan Kayıпова*. Ulupamir Kırgızlarının Sözlü Halk Edebiyatı Şekilleri // Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı 26-28 Mayıs 2000. Bildiriler.- Ankara, 2002.- s. 467-475; Süleyman Kayıпов. Türk Akın-Âşık Kültürü Bağlamında Van Kırgızlarının Apızlar Sanatı ve Âşık Veysel // Halk Kültürümüzde Sivas’ın Yeri Sempozyum Bildirileri, Ankara, 2002, s.327-339.

² *Yılmaz Öztekin*, Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları: İnceleme – Metin: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.- Van, 2003. 209 s.

bir durumdur. Nitekim, elimizdeki ađıt metinlerini bize ileten kaynak kiřilerin sadece %35'ini kadınlar oluřturmaktadır. Fakat, kaynak kiřilerin cinsiyetine göre oranı böyle olduđu halde, kadınlara ait metinler, derlenen ađıtların %50'sini oluřturmaktadır. Erkeklerden derlenen metinlerin büyük bir kısmının çıkıř itibariyle kadınlara ait olduđu dikkate alınırsa, ađıt yakma geleneğinde kadınların baskın rolü açıkça görülür.

Yas töreninde ađıt iki türlü yakılır: *Birincisi*, vefat eden insanın yakınlarının ve tanıdıklarının yas tutulmakta olan eve *bakırıp* yani, ađlamaklı bir sesle adeta bađırarak gelip girmesi ve yas tutmakta olan yakınlarının huzuruna varmasıdır. Bu geleneđi merhumun yakınları gerçekten ađlayarak yerine getirirken, çok yakın olmayan ötekiler ađlar gibi tavırlarla gelir ve yas tutmakta olanlar ile geleneđe uygun bir biçimde “vedalařtıktan” sonra bařkalarına yol vererek geri çekilirler. Merhumun en yakınları yas tutmakta olanlar sırasında yerini alır ve üzüntülü bir sesle ađlamaya devam eder. Bu, erkelere mahsustur. Kadınlar ise, merhumun evine hikırıklarla gelip, yas tutmakta olan diđer kadınlardan kendilerine en yakın bulduđuna hafifçe sarılarak ađıta katılır. Yakılan ađıtın, mutlaka yası tutulmakta olan merhum üzerine olması gerekmez. Bazen diđer akrabalara yakılan ađıtın tekrarlandığı durumlar da olur. Böyle ađıtların bařlangıcında mutlaka ölüm ve ecel hakkında kısa bir giriř yer alır.

Yas tutarak oturan grubu merhumun aile mensupları, en yakın akrabaları oluřturur. Bu gruptakiler, eve bađırarak (*bakırıp*) yaklařmakta olanların seslerini duyunca, gelenlere sırtını dönerek, hepsi bir anda ađıt yakmaya bařlar. Herkes kendi metnini, kendi sesine ve ezgisine göre söylediđi için o esnada ađıtın metnini tam duymak mümkün deđildir. Bir müddet hep beraber ađıt yaktıktan sonra, bu iři ilerinden ađıt yakmayı en iyi bilenine bırakarak, diđerleri susarlar. Onun solo olarak yaktığı ađıt, etrafındakiler tarafından dikkatle dinlenir. Bu durum yas dönemi bitinceye kadar defalarca tekrarlanır.

Ađıtlar, yas töreni süresince yakılır, bu durum defalarca tekrarlanarak bařlangıçta irticalen oluřturulmuř bulunan metin ađıtçı ve dinleyenlerin hafızasına yerleřmesine vesile olur. Bu nedenle ađıt yakan kiři uzun zaman ađıt metnini unutamaz hle gelir. Fakat, ađıt metni “ezberlendiđinden” dolaylı, “donmuř”, deđiřmez bir durumda deđildir. Ađıt metni her söylendiđinde daima stilistik olarak, bazen de kompozisyon bakımından deđiřikliklere uđrar; fakat bambařka, yeni bir metnin ortaya çıkması söz konusu deđildir.

Yas tutmakta olan kadınların bazılarının gelenekselleřmiř, toplum tarafından yas töreninde söylenecek ifadeler olduđu kabul edilmiř ibareleri sık sık tekrar-

layarak ağladıkları görülür. Çoğu zaman “yedim” anlamına gelen “cep aldım” kelime grubunun kullanıldığına rastlamak mümkündür. Fakat, bu söz grubunun kullanılmasının gittikçe azalmakta olduğu görülmektedir. Van Kırgızlarının son çeyrek asır içinde dil ve kültür açısından yaşadığı değişikliklerden dolayı, merhumu karşı “cep aldım” yani “yedim” kelimesinin kullanılması garip karşılanmaya başlanmıştır.

Halk arasında bu konuda kısaca bir anlatının bulunduğunu da belirtelim. Anlatılanlara göre, bir hanımın yakınlarından biri vefat etmiş. Bağırarak (*bakırıp*) gelenlerin içinden espri yapmayı seven biri de onun hep “cep aldım, cep aldım” dediğini duyunca: “Afiyet olsun, afiyet olsun, sabret” demiş. Neticede, yas ortamında bile gülünç bir durum ortaya çıkmış. Bu olay, her ne kadar “ufak” olsa da, adaptasyon sürecinde bulunan topluma ait geleneksel kültürün yeni yurttaki, daha aktif ve işlevsel dil ve kültür ortamının etkisi altında değişmeye, erimeye başlamasının bir göstergesidir.

Van Kırgızlarının ağıt yakma geleneğinde “profesyonel ağıtçı”ların da yeri olduğu görülmektedir. Bu Kırgız topluluğu henüz Pamir’de yaşadıkları dönemde, ünlü adamların vefatında özel davet ile getirtilen ağıtçıların ağıt yaktıkları söylenir. Bu tür ağıtçılara belli bir ücret ödenmiştir. Demek ki, geçmişte bu Kırgız topluluğunun yas töreninde ağıt yakmakla geçimini sağlayan, ağıt yakmayı meslek edinen kadınların olduğu da anlaşılmaktadır. Ağıtçı; merhumun kişiliğini, şöhretini halkın aklında kalabilecek şekilde “güzel” söylediği durumlarda: “Bөрөкөллө, cөн ele tiriltip tәştәdi”, yani “Aferin, merhumu diriltiverdi” denilmiştir. Yas töreninin ağıt yakma kısmının zayıf olduğu durumlarda ise bu hâl toplum tarafından kınanmıştır.

Ağıtların folklorik bir tür olarak gelişmesinde elbette en büyük rol, *ırçı*’ya aittir. İrticalen şiir söyleme yeteneğine sahip olan *ırçı*, *apız*, *comokçu*’lar genelde ünlü, şöhretli adamların vefatı üzerine ağıt yakmışlardır. *Pazıl Manas uulu*’nun *Asa Biy*’in vefatına ilişkin söylediği *Bulbulum* ağıtı; aynı *ırçı*’nın *Hacı Arıkbay*’ın vefatında söylediği *Türkügüm* ağıtı; *Mansur Yaman* isimli *ırçı*’nın *Rakmankul Xan* için söylediği *Han Hacim* ağıtı, bu tür ağıtlardandır. Günümüzde bu görevi *Abdilsatar Tezeren*, *Keldibek Fidan*, *Mahammatturdu Cingöz*, *İsmail Akyol*... üstlenmektedirler. Van Kırgızlarının ağıt geleneğinde *ırçı*’ların yaktığı bu ağıtların estetik seviye bakımından dikkate değer olduğunu ve incelenmesi gerektiğini burada belirtmeliyiz.

Ağıtların ortaya çıkışı sadece yas töreni esnasında ortaya çıkar görüşü her zaman için geçerli değildir. Daha çok, *ırçı*, *apız* olma yeteneği olan insanlar

yas töreni bittikten sonra da duygularını yansıtmak, merhumun ismini “ebedileştirmek” kastıyla ağıt metnini oluştururlar. Bu tür ağıtlar, metin tam olarak ortaya çıktıktan sonra, uygun bir ortamda *ırçı* tarafından söylenir. Bu usul ile ortaya çıkmış ağıtlar genelde ses kayıt bandına kaydedilir ve aile yadigarı olarak merhumun yakınları tarafından saklanır. Ağıt yakma geleneğinin bu türü şuanda da varlığını korumaktadır.

Ağıtlar, içerik olarak, folklorun diğer lirik türlerinden farklıdır. Bu farklılık ilk başta, ağıtların özel bir destansı mevzuu içermesiyle ortaya çıkar. Ağıtçının asıl amacı ölenin olumlu yönlerini idealize etmek olduğu için, ağıt süjesi daha çok biyografik prensip üzerine kurulur. Merhumun soyu, gençliği, topluma ettiği hizmetleri, karakteri ve ölümünden sonraki durumu gibi konular ağıtta yer alır. *ırçı*’ların oluşturduğu bu ağıtlarda, ağıtın mevzuunu *ırçı*’nın ölen insanın hayatına ve kişiliğine ilişkin sübjektif görüşleri oluşturur.

Van Kırgızları folklorundaki ağıtlar; kendine has kurgusu ve kompozisyonu ile de farklılık arz eder. Bu ağıtların kurgusu, *başlangıç*, *ağıt özü* ve *sonuç* diyebileceğimiz kısımlardan oluşur. Başlangıç kısmı bazen söylenmeyebilir. Mesela, ağıt yakma sanatını iyi bilen 86 yaşındaki *Mastana Keskin*’in onlarca sene önce, eşi *Maksüt*’ün vefatı üzerine yaktığı ağıtını yaklaşık bir yıl kadar ara vererek iki defa derlemiştir. İlk derlediğimizde:

Ölüm bir degen ay ört eken ə,
Özökkö tüşkön ay dært eken ə,
Buunga tüşkön ay muñ eken ə.

(*Ölüm dediğin bir yangın imiş,
İliklere kadar işleyen dert imiş,
Eklemlere kadar işleyen keder imiş*)

gibi giriş mısralarıyla başlayan ağıtçı, ikinci kez derlediğimizde daha önce söylediği bu mısraları yok farz ederek doğrudan *ağıt özü* kısmıyla ağıta başlamıştır.

Ağıtın esas kısmında merhumun kişiliği, karakteri, işleri, bazen de onun kendi hayatında yaşadığı önemli olaylar idealize edilmekle birlikte, ağıt söyleyicisinin duyguları da ifade edilir.

Ağıtın son kısmı bazen dua, bazen ağıt söyleyicisinin kendini teselli etmesiyle sona erer. Ağıtın bitişi bir derece kalıplaşmış, formülleşmiştir denilebilir. Örneğin, *Anas Yetim* ile annesi Gencehan Yar’ın birlikte ortaya koyduğu *Əaci Atam* ağıtının son kısmı (1058-1071. mısralar):

Kara too kıyrap pas boldu,
Kaykı bel kıyrap, saz boldu,
Kuvatım Əaci, mendergem,
Kaңçalık əytsəm az boldu.
Bel bəyləsəm, belim boş,
Bezildevey toktoyun,
Medetim Əaci, hayır hoş!
Kur bəyləsəm, kurum boş,
Köp iyləvəy toktoyun,
Kuvatım Əaci, hayır, hoş!
Kanatım Əaci muñayttı,
Garıvıñ Ənəs şum əytti.
Mendergem Əacim muñayttı,
Beçə:rəñ Ənəs şum əytti

*(Kara dağ yıkıldı, dümdüz oldu,
Tepeler yıkıldı, sazlık oldu.
Kuvvetim, Hacı, kıymetlim,
Ne kadar söylesem de az oldu
Bel bağlasam belim boş,
Hiçkırmadan durayım,
Yardımcım Hacı, hoşça kal!
Kemer bağlasam, kemerim boş,
Çok ağlamayı durdurayım,
Kuvvetim Hacı, hoşça kal!
Kanadım Hacı beni üzdü,
Garip Anas, yaramazın söyledi.
Göz nurum, Hacım beni üzdü,
Senin çaresizin Anas yaramaz, söyledi)¹*

gibi mısralarla sona erer. Bu örnek ağıt metninin kompozisyonunu oluşturan bitiş kalıbının oldukça genişletilmiş şeklidir. Bazı örneklerde başlangıç kalıbı gibi, bu bitiş kalıbı da kısaltılmış, bazen de yok sayılmış durumda olabilir. Ağıtların kompozisyonunu, tekrarlar, psikolojik ve stilistik paralelizmler, monolog,

¹ Bu mısraların Türkçeye çevrilmesinde *Yılmaz Öztekin*'in adı geçen yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır (s. 177-178)

diyalog, alıntı sözler gibi teknik araçlar oluşturur. Ağıtlarda ezginin bir nevi kompozisyon oluşturma görevi olduğunu da söylemek mümkündür.

Ağıtlara poetik yapı ve sanatsal içerik kazandıran araçların içinde sembollerin yeri çok önemlidir. Semboller üç temel kaynaktan alınmaktadır: Evren, Tabiat ve Din.

Kozmik objelerden olan *Ay, Gün, Yıldız, Çolpon*, (Çoban Yıldızı), *nur* (nur), ağıtlarda eşsizliği, kutsallığı ve sevimliliği simgeler.

Tabiat unsuru olan, *too* (dağ), *aska* (zirve), dayanak, güven simgeleridir. Hayvanlar dünyasından *arstan* (arslan), *colbors* (kaplan), *tuygun* (atmaca), *karçıga* (doğan), kahramanlığı, yılmazlığı belirtirken, *nar* (erkek deve), *tulpar* (hızlı koşan soylu at) güçlülüğü; *bulbul* (bülbül) akıllılığı; *ot* (ateş), *calın* (alev), irade ve cesareti temsil eder.

Dînî kavramlardan: *Kızır* (Hızır A.S.), *oluya* (Evliya), *hadır tün* (Kadir Gecesi), *peyiş* (cennet) temizliği, doğruluğu simgelemektedir. Bu semboller metinde, mukayeselerin *benzetileni* ya da merhumun epitetleri olarak görülür.

Van Kırgızlarının ağıtları ezgi bakımından da ilginçtir: Ağıtlar; 1) resitatif (ezgisiz) biçiminde söylenen ağıtlar; 2) uzun havayla söylenen ağıtlar; 3) her hangi bir *ırçın*ın kendi ezgisine uydurarak söylediği ağıtlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Genel olarak ağıtların geçmişte uzun hava tarzında yakıldığı görülmektedir. *Iris Vatan*'ın, eşi *Asa Biy* için ve *Rahmankul Han* için yaktığı ağıtları uzun hava tarzındadır. Ağıtların içinde resitatif tarzda söylenen ağıtlar da vardır. Bu tür ağıtlarda ezgi belirgin değildir. *Patma Aydemir*'den derlediğimiz ağıtlar buna örnek olarak kabul edilebilir.

Ezgi bakımından zengin olan örnekler daha çok *ırçı* ve *apız*'ların yaktığı ağıtlardır. Kırgız akın-aşık geleneğine uygun olarak, her bir akının kendine has ezgisi vardır. Van Kırgızlarının âşıklık geleneğinin de aynı şekilde geliştiği görülmektedir. *Pazıl, Abdisatar, Keldibek, Mahannatturdu...* vb. *ırçı*'ların oluşturduğu ağıtları geleneksel ağıt ezgisiyle, ya da resitatif şekilde değil de, bizzat nevi şahsına münhasır bir ezgiyle söylerler.

Van Kırgızları ağıtlarının, folklorik bir tür olarak, sözlü gelenek eserlerinin diğer lirik, epik ve paremiolojik türleri ile sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu ağıtların Türk kültüründe eskiden beri süregelen didaktik düşünce temelindeki türküler ile iç içe olarak geliştiği ortadadır. Ağıt metinleri bünyesinde alkış, kargış gibi paremiolojik eserlerin örnekleri de bulunur. Bunun yanı sıra ağıtların içeriğini diğer lirik eserlerden farklı kılan estetik değerini yükselten destansı unsurlar da çok önemlidir.

Böylece, Van Kırgızlarının ağıtları için, halk şiirinin “eski” ve “yeni”yi bir arada bulunduran müstesna bir tür olarak, halkın mitolojik ve estetik düşüncelerini, inançlarını yansıtan değerli bir kaynaktır denilebilir. Görüldüğü gibi, Van Kırgızlarının ağıtları söyleme tarzı, poetik yapısı ve söz sanatlarının kullanımı bakımından oldukça özgündür. Bu ağıt metinlerinde bulunan söz sanatlarında köken itibariyle eski inançlara dayanan, mitolojik, simgesel ve metaforik örneklere de sıkça rastlanmaktadır. Günümüzde söz sanatı olarak nitelendirdiğimiz mübalâğa, mukayese ve epitetlerin çoğunluğu köken itibariyle, insanların tabiattaki nesnelerin kutsal olabilme inancına sahip olduğu dönemlere kadar gittiği görülmektedir.

Ağıtların poetik sisteminde söz sanatlarından metafor, mukayese, epitet ve abartıların rolü büyüktür. Ağıtların ezgisel yönden: resitatif (ezgisiz) biçimde söylenen ağıtlar; uzun havayla söylenen ağıtlar ve herhangi bir *ırçımın* kendi ezgisine uydurarak söylediği ağıtlar olmak üzere incelenmesinde yarar vardır.

Ağıtlar, Van Kırgızlarının sözlü gelenek sistemini oluşturan geleneksel türlerden biri olarak, sözlü geleneğin başka türleriyle yapı ve içerik itibariyle sıkı ilişkide bulunarak hayatiyet kazanmaktadır.

КОРУТУНДУ

Бул эмгектин жогоруда орун алган изилдөө бөлүмүнүн кыскача корутундусун чыгаруу алдында биз үчүн өтө маанилүү болгон бир жагдай тууралуу эки ооз сөз кыстара кетүүнү туура көрдүк. Негизги өзөгүн, уңгусун көркөм текст, башкача айтканда, лингвофольклористтик булак түзүшү керек делип пландаштырылган бул эмгектин аналитикалык бөлүмүнө мүнөздүү нерсе – коюлган маселелерди талкуулоодо кенен-кесир, мисалдарды мол келтирип талдоо жагына атайылап жол берилбегендиги. Байкоолор, ой бүтүмдөр (айрым текстологиялык мүнөздөмөлөрдү эске албаганда) баштан аяк жалпылаштыруу, констатациялоо түрүндө берилди. Жалпылаштыра сыпаттоо ыкмасынан баш тартып, системдүү жана аналитикалык усулдагы, бардык учурларды камтыган талдоолорду жүргүзүүгө эмгек үчүн бөлүнгөн көлөм да, анын жанрдык алкагы да жол берген жок. Анын үстүнө, акырына чейин такталган, илимпоздордун назарына сунулуп, сыноодон өткөн, ишенимдүү булактын негизинде монографиялык пландагы изилдөөлөрдү аркалоо ушул саптардын авторунун өмүрлүк мүдөөлөрүнүн бири болуп эсептелет.

* * *

Памир кыргыздарынын каада-салт лирикасына таандык кошоктордун мазмуну терең, көркөмдүк деңгээли жогору, өз алдынча фольклордук жанр катары жаралуу, калыптануу жана өнүгүү тарыхына ээ, ошондой эле элдик оозеки чыгармачылыктын башка жанрлары менен өтмө катар байланышы бар элдик оозеки көркөм мурас экендигин жогоруда кыскача берилген сыпаттамалар жана төмөн жакта илимпоздордун назарына сунулуп жаткан тексттер айдан ачык көрсөтүп турат.

Памир кыргыздарынын кошоктору *кошок* деп аталбаса да, жалпы кыргыз аза күтүү салтынын маанилүү бир курамдык бөлүгү болгон *кошок кошуу* расмисинин этногеографиялык бир көрүнүшү болуп эсептелет. *Өлгөн-гө айтылган ырлар* – жөн гана, жеке кишилердин маркумга карата болгон жекече өкүнүчүн, кайгысын чагылдырган катардагы ырлардан эмес, ал памир кыргыздарынын элдик оозеки чыгармачылыгында космос, табият, инсан жана анын акыл-оюн көркөм өздөштүрүүнүн өзгөчө ыкмасы, жолу жана каражаты деңгээлине өсүп жеткен өзгөчө поэтикалык жанр.

Бул эмгек кошок жанрынын памир кыргыздарынын жандуу фольклордук процессиндеги “нукура келбетин” турмушта кандай болсо, ошондой көрсөтүүгө багытталгандыгын, мындан кийинки ар кыл аспекттеги социалдык-гуманитардык илим тармактарына таандык изилдөөлөр үчүн булак болуп берүүгө жарамдуу, так вербалдык негиз жаратуу максатын көздөгөндүгүн сөзүбүздүн тээ башында эле айткан элек. Эгерде айтылган максаттар ишке ашкан болсо, бул татаал курамдуу, көп функциялуу фольклордук жанрды изилдөөнүн маселелерин жаңыча коюуга, жаңы ыкма, усул менен талдоо жүргүзүп, жаңы, объективдүү илимий корутундулар чыгарууга мүмкүн болгон, чыныгы академиялык изилдөөлөрдү жүзөгө ашыруу үчүн ишенимдүү булактык негиз түзүлдү дегендикке жатат. Менимче, коюлган максаттын өтөсүнө чыктык – памир кыргыздарынын кошокторунун көркөм мазмунун тереңдиктерин, поэтикалык шекилинин курамдык бирдиктерин жана алардын аткарган көркөм, утилитардык милдеттерин, тилдик каражаттарынын семантикасына чөгөрүлгөн лингвомаданий катмарларды азыркы социалдык-гуманитардык илим тармактарынын интеграциялашкан доорунда системдүү мамиле жасоо жана аналитикалык ыкма менен иликтөө жолунда эмгектерди жаратууга булактык жактан жол ачылды – деп тайманбай эле айта алабыз. Бул изилдөөдөн чыгарылган корутундунун негизги өзөгүн дал мына ушул жыйынтык түзөт.

Маселе мындай коюлган соң, памир кыргыздарынын кошок айтуу салтын, кошок тексттерин талдоого алуунун жакынкы келечекте жасалышы керек болгон мерчемдерин да белгилей кеткенибиз туура болор. Бул изилдөөлөр цикли өзү менен куйрук улаш, кечиктирилбей төмөнкү багыттагы изилдөөлөрдүн ишке ашырылышын шарттайт:

1. Азыркы кезде, кошок айтуу жөрөлгөсү өзүнүн жандуулугун жогото элек чакта, комплекстүү изилдөөнүн ыкма жана усулдары менен куралданган изилдөөчүлөр тобу тарабынан тынымсыз байкоо жүргүзүлүп, биз жыйнаган аудио- жана вербалдык материалдар жандуу процессти колдон келишинче толук камтыган аудио-видео булактар менен байытылышы зарыл.

2. Кайталап жыйноо же мурда жазылып алынган маалыматчылардан, эгерде алардын көзү өтүп кеткен болсо, алардан үйрөнүп калган респонденттерден бир эле кошокту, бир жолу эмес, бир нече жолу, ар кайсы убактарда жазып алуу практикасын жолго коюу абзел.

3. Кошок айтуу жөрөлгөсүн изилдөөдө фольклорчулар гана эмес, этнолог, этносociолог, культуролог жана тилчилер тобу биргелешип иш алып

барганда гана ийгиликке жетишерин көп жылдык байкоолорубуз ачык көрсөттү. Мына ушундан улам, кошокторду жыйноо, иреттөө, сактоо, жарыялоо жана илимий жактан талдоого алуу боюнча атайын техникалык жана усулдук эреже-талаптарын иштеп чыгуу – кечиктирилгис милдет.

4. Китептин жетишкендиги, бул жерден орун алган кошок тексттери памир кыргыздарынын кошокторунун мегатекстин түзүп, аны атайын программанын жардамы менен фольклордук лексикография маселелерин тереңдете изилдөөнү колго алуу үчүн даяр булак экендигинде. Демек, памир кыргыздарынын элдик оозеки чыгармачылыгына таандык кошоктордун конкордансын түзүүнү колго алуу актуалдуу илимий иштерден болуп саналат.

5. Китептен орун алган тексттер ишенимдүү лингвофольклористикалык булак катары кызмат кыла алгандыктан, анын негизинде этнолингвистикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү маанилүү илимий иштерден болуп саналат. Ушул эле текстке таянуу менен азыркы когнитивдик лингвистиканын жетишкендиктерин да колдонуу, тексттерди когнитивдик поэтиканын айдыңында талдоого алуу методологиялык туюкка капталып турган кыргыз кошок таануусу гана эмес, жалпы эле кыргыз фольклор таануусу, тил илими үчүн да пайдалуу болоорунда күмөн жок.

II. ТЕКСТ

I. ҮЙ-БҮЛӨ МҮЧӨЛӨРҮ ЖӨНҮНДӨ КОШОКТОР

1. АТА, ЭНЕ

1. ХАН АТАМ¹

(Мәстәнә Кескин Мәәткэбыл кызы, 24.07.2001, МТ № 46-А)

Өтбөй кечүү толкуткан,
Өчтөшбөй душман коркуткан.
Кечбей кечүү толкуткан,
Кектешбей душман коркуткан.

Чэрэйнән кэрттин териси,
Чандаган жоонун бөөрүсү.
Туулгаң кэрттин териси,
Тутушкан жоонун бөөрүсү.

Туулгаңды чаң басты,
Какбайвысың, хан атам?
Тууганыңды гам басты,
Кайтбайвысың, хан атам?

Чэрэйнәңи чаң басты,
Какбайвысың, хан атам?
Балдарыңды гам басты,
Кайтбайвысың, хан атам?

Сары-Кыр башын күн чалды,
Санатым атам айдыңым,
Сарколдо сиздей ким калды?

[Кызыл-Кыр башын күн чалды,
Кыйматым] атам айдыңым,
Кыргызда сиздей ким калды?

[Жетимди көрсө, сыйлаган,
Жалаңачка тон берген,
Совап кылган хан атам.

Мәккә менен Мәдийнә,
Товап кылган хан атам.

Кәттә бир китәп тәвсирдән,
Мәсәлә әйткән мендергем.
Кәттәйи-кичик – бәәригә,
Мәсиләт әйткән мендергем.

Улук бир китәп тәвсирдән,
Мәсәлә әйткән мендергем.
Улук-кичик – бәәригә,
Мәсиләт әйткән мендергем.

Бириң – шәкәр, бириң – пал,
Бириң – кайың, бириң – тал,
Бириңди әйтсәм, бириң бар,
Бириң дә өлүп, бириң кал,
Экөвүнө күйдүм зәр.

Жәшили деген сәвилди,
Жаанда өчбөйт дейт эдем.
Жән күйө:рүм, хан атам,
Мындай бир болвойт дейт эдем.

Гүлгүнү деген сәвилди,
Күн тийсе, өчбөйт дейт эдем.
Күйө:рүм менин жән атам,
Мындай бир болвойт дейт эдем.

Саратан айлар жылышты,
Санавайт эдем бул ишти.
Орозо айлар жылышты,
Оновойт эдем бул ишти.]

2. БЕК АТАМ²

(Генжехан Йар Бараханбек кызы, 01.04.2001, МТ № 23-А)

Кызыл бир кырдын э башыга,
Кыргызйек конуп әй тавынат³.

Хан атам менен эй бек атам,
Кырк бүктөлүп э отурсам,
Кыйматы кайдан э тавылат.

Кара бир кырдын эй башыга,
Карчыга конуп эй тавынат.
Хан атам менен эй бек атам,
Какшап бир ийлөп отурсам,
Хадыры кайдан э тавылат.

Эчки бир, көкмөк эй көп жүрүп,
Көк-Тоонун боору эй казылган.
Эсил бир атам э туйгунум,
Муса:пыр болуп жүрүшкө,
Мурунтан калам э жазылган.

Аркар бир гулжа э көп жүрүп,
Ак-Тоонун боору э казылган.
Айлансам атам эй гарывым,
Гарып бир болуп жүрүшкө,
Хадымтан калам э жазылган.

Эсил бир атам э туйгунум,
Алты бир канат кереге,
Уугуң калса не болот?
Баатыр бир уулу э дедиртип,
Балаң э калса э не болот?

Жети бир канат кереге,
Уугуң калса эй не болот?
Бектин бир уулу дедиртип,
Балаң дә калса не болот?

Чигирим⁴ кийип эй путуга,
Кундузду кийип эй башыга,
Эсил бир атам эй баатырым,
Кош алакан э кош камчы,
Колунда жүргөн эй бек атам.

Беш алакан эй беш камчы,
Белинде жүрген э бек атам.

Тоочакты минип эй баштаган,
Тоорултуп улак э тэштэгэн.
Топурум атам эй, баатырым,
Аргымак минип эй баштаган,
Айлантып улак эй тэштэгэн,
Эйлэнсэм атам э, баатырым.

Кайрылып аккан эй кара су:,
Кавыксыз кылды арчаны эй.
Каран бир калган бул өлүм,
Кайгылуу кылды эй бөрчэни эй.

Бурулуп аккан эй кара су:,
Уруксуз кылды эй арчаны эй.
Куруп бир калган бул өлүм,
Мундуу бир кылды йэй бөрчэни эй.

Ак полоттун эй курчуну,
Көмүр дэ алат эй турвайвы эй.
Хэр бэндэнин эй буунун,
Өлүм дэ алат эй турвайвы эй.

Көк полоттун эй курчуну,
Көмүр дэ алат эй турвайвы эй.
Көп бэндэнин эй буунун,
Өлүм дэ алат эй турвайвы эй.

3. МЭДИЙНЭМ

(Мэрзийэ Полат Таштанбек кызы, 04.04.2003, ТД)

Эй, кашкалдак куштун эй мойну ала,
Хан атасы дей болвосо,
О, гарып дэ болот эй кыз бала.

Безгелдек куштун мойну ала,
О, бек атасы дей болвосо,

Бечә:рә болот эй кыз бала.
О, әйләнсам, атам эй мәдийнәм,
Әйләнбадым дей, айрылдым ә.

Эгизге чыгып эй карайын,
Элетиң көрсөт дей, барайын.
О, эңилип өпкөм дей чавайын.

О, капыска чыгып эй карайын ә,
Караңды көрсөт дей, барайын,
О, кайрылып өпкөм дей чавайын ә.
Әйләнсам атам дей бәйтилләм ә,
О, әйләнбадым дей, айрылдым ә.

О, капыстын кайсар гүлү эде,
Халкынын чечен дей бийи эде.
О, эгиздин эрмен гүлү эде,
Элинин чечен дей бийи эде.
О, әйләнсам атам дей бәйтилләм,
Әйләнбадым дей, айрылдым ә.

О, капыста кайсар эй гүл алат,
Халк аралай дей карасам,
Энеңиз кандай эй күн алат.

Эгизде эрмен дей гүл алат ә,
О, әйләнсам атам эй бәйтилләм ә,
Эл аралай эй карасам ә,
О, балдарың кандай эй күн алат,
Әйләнсам атам эй бәйтилләм.

Эл жыйылып эй топ болду эй,
Эсилим атам дей жок болду эй.
Халк жыйылып эй, топ болду эй,
Канатым атам дей жок болду эй.
О, әйләнсам атам дей бәйтилләм,
Әйләнбадым дей, айрылдым.

Босогоң бойлой эй кар жааса,
Босторгой келет жем үчүн.
Боздоп го ийләп эй отурсам,
Бәйтилләм келвейт эй мен үчүн.

Капшытың бойлой эй кар жааса,
Калдыгач келет эй жем үчүн.
Мен какшап бир ийләп эй отурсам,
Бәйтилләм келвейт эй мен үчүн.
О, әйләнсам атам дей бәйтилләм,
Әйләнбадым эй айрылдым.

Аргымак аты дей бар эде эй,
Алты го пакса дувалдан,
Ашырып улак дей тәштәгән,
О, әвийригә эй ат алган.

Жерде го аты дей бар эде эй,
Жети го пакса дей дувалдан,
Жеткизип улак тәштәгән,
О, әвийригә дей ат алган.

Улак го тартып эй узаткан,
О, уруулуу тейит эй көз арткан.
Мийман келсе дей хош деген ә,
О, мийманхана дей бош деген,
Чыны го чәйнәк эй колунда,
Эки дә колу дей боорунда,
О, әйләнсам атам эй бәйтилләм,
Әйләнбадым эй, айрылдым ә.

О, көл бойунда дей сәйрәгән ә,
Көгала шумкар дей баласы эй ә,
О, бир көрвөдүм дей атамды эй,
Көптү го көргөн эй жакшылар ә,
О, бир доvasын эй әйтиңәр ә.
Әйләнсам атам дей бәйтилләм ә,
О, әйләнбадым эй, айрылдым ә.

О, сай бойунда дей сэйрэгэн э,
Сагызган куштун дей баласы эй э,
О, сагыныпбын эй атамды эй,
Санаттагы дей жакшылар э,
О, бир доvasын эй эйтиңэр.
Эйлэнсам атам эй бэйтиллэм э,
Эйлэнбадым дей айрылдым э.

О, ийлэгэн менен эй бепәйдө,
Бэйтиллэм келе:р эй күн кайда,
Ай жакка карап эй чий тутам,
Ай өткүчө дей көз тутам,
О, ай өткүчө дей келвесең э,
Арманың тартып дей кан жутам э.

О, күн жакка карап эй чий тутам э,
Күн өткүчө дей көз тутам,
О, күн өткүчө дей келвесең,
Күйүтүң тартып дей кан жутам э.
О, эйлэнсам атам эй бэйтиллэм,
Эйлэнбадым эй, айрылдым.

О, көл бойунда дей сэйрэгэн э,
Көгала шумкар эй баласы эй э.
О, бир көрвөдүм дей атамды,
Көптү го көргөн эй жакшылар,
О, бир доvasын дей эйтиңэр э.

О, кара атыга дей туу тартып,
Кавырыга дей пул чэчип э,
Хадырлуу өлүм эй кыларга,
О, Хан Әэжим үйдө дей болсочу эй.

О, бедөөсүгө дей туу тартып,
О, бейитиге дей пул чэчип,
О, бедерлүү өлүм эй кыларга,
Әэжи авам үйдө дей болсочу.

О, эйлэнсам атам эй бэйтиллэм,
Эйлэнбадым дей, айрылдым.

О, бөктөргөдө дей көрпө ичик,
О, жән атам кетти дей дүнийэдән э,
[Утургу тоонан ышкырган,
Улардан үндүү эй бар векен?
Улутунуп эй ийлэсэм э,
Менен дә мундуу эй бар векен?

Кара го тоонан эй ышкырган,
Гайыптан үндүү дей бар векен?
Бэйтиллэм деп эй ийлэсэм э,
Менен дә мундуу дей бар векен,
Эйлэнсам атам эй бэйтиллэм?

Кашка го тишим эй арасы эй,
Жән атам – элдин сэрэси эй,
О, утургу тишим дей арасы эй,
Бэйтиллэм – элдин сэрэси эй.

Топчу го кулак эй тору ала,
Топчу-Бел эйдәп эй ашырдым.
Тоорулуп келе:р бэйтиллэм,
Боз топого дей жәширдим.

Кайчы го кулак карала,
Кайкы-Бел эйдәп ашырдым.
Кайрылып келе:р эй бэйтиллэм,
Кара го жерге дей жәширдим.
О, эйлэнсам атам эй бэйтиллэм,
Эйлэнбадым эй, айрылдым.

Караган менен эй көз көрвөйт,
Эйлэнсам атам, бэйтиллэм,
Өрттөлгөн жүрөк эй бөскөрвөйт.]

4. БАЙ АТАМ⁶

(Саткын Сечилимиш Толубай кызы, 29.08.2002, МТ № 83-А)

Сепилден ашык коргону,
Санавай тиллэ сом берип,
Секиртип минген жоргону.

Онон бир ашык коргону,
Оновой тиллэ сом берип,
Ойнотуп минген жоргону.

Каңтарга кара ат жэндэгән,
Камчысын көргөн даңдаган⁷.
Җәр уруудан бирди алган,
Хадыр бир түндөй бәйтилләм.

Токулуу тору ат жэндэгән,
Токумун көргөн даңдаган.
Җәр уруудан бирди алган,
Хадыр бир түндөй бай атам.

Кайрылыш жерде мен болсом,
Кашкар бир тонун кирлетип,
Аргымак атын терлетип,
Барган бир эде мәдинәм.

Бурулуш жерде мен болсом,
Буха:ры тонун кирлетип,
Буурул бир атын терлетип,
Көргөн бир эде мәдинәм.

5. ЖӘН АТАМ⁸

(Туратбек Атахан Ашымбай уулу, 1981, МТ № 79-А)

Аргымак минип ээй көч астын,
Баштап бир кетти ээй жән атам.
Алваты⁹ кылып эй журтуга,
Таштап бир кетти ээй жән атам.

Тоучак бир минип ээй көч астын,
Баштап бир кетти ээй жән атам.
Товансыз¹⁰ кылып ээй журтуга,
Таштап бир кетти ээй жән атам.

Товардын журду¹¹ бизде эде,
Товансыз болдук эй мал жокто.
Бакмалдын журду эй бизде эде,
Баасыз болдук эй мал жокто.

Өмаил деген эй жәнивер,
Алланын сөзү эй эмесби.
Аңырып ийләп эй муңайам,
Арада душман э девесби.

Кура:н деген э жәнивер э,
Кудайдын сөзү эй эмесби.
Куруп бир ийләп о муңайам,
Куругур душман э девесби.

Карга айланбас караңгы,
Көрдө бир калды эй жән атам.
Кавыры жок эй бедәрәк,
Чөлдө бир калды эй жән атам.

Жору айланбас эй, жолу узак,
Көрдө бир калды эй жән атам.
Бейити жок эй бедәрәк,
Чөлдө бир калды эй жән атам.

Муса:пыр өтсө, эй шәйит дейт,
Муса:пыр жолдуу йей өлгөннүн,
Кавырын көрсө ,эй бейит дейт.

Эгизги жолдор эй жошулсун.
Эми дә меннен э пәйдә жок,
Мендергем ээй атам, түркүгүм,

Муса:пыр дей жолдо жоголду,
Мустайыкка эй кошулсун.

Катар бир катар эй жол маңып,
Паста бир калдым эй, эттэң э.
Жән ата[мнан эй айрылып,
Дәштэ бир калдым эй, эттэң э.

Кумай бир кумай эй жол басып,
Паста калдым эй, эттэң э.
Мендергемнен эй айрылып,
Дәштэ калдым, эй эттэң э.]

6. ПАТМАХАНДЫН ЫРЫ¹²

(Турган Кошар Магубраим кызы, 14.04.2001, МТ № 32-В)

Ак бараң мылтык түз аткан,
Айактай ташка жәшинип,
Ак бараң мылтык асынып,
Әшкә:рә келген кәфирдин,
Акырегин үзе аткан.

Көк бараң мылтык түз аткан,
Көрүнөө келген кәфирдин,
Көнөктөй ташка жәшинип,
Көк бараң мылтык асынып,
Көкүрөгүн үзе аткан.

7. БӘЙТИЛЛӘМ¹³

(Агачахан Эржийес Әбдиләт кызы, 08.07.2003, МТ № 87-В)

Ширвазын тандап кой сойгон,
Сыпайы тандап дос болгон,
Әйләнсам атам, бәйтилләм¹⁴.
Багланын тандап кой сойгон,
Паашалык тандап дос болгон.
Бәйтилләм көзү өткөлү,
Багланын гөшү как болду эй,
Паашалык досу жат болду эй.

Тескейге салган ырават,
Телторуң калса, ким чават?
Телторуң калса, чавыла:р,
Жэн атам кайдан тавыла:р.

Күңгөйгө салган ырават,
Күлүгүң калса, ким чават?¹⁵
Күлүгүң калса, чавыла:р,
Жэн атам кайдан тавыла:р.

Кура:н окуп, мәэни эйткән,
Худайдын сөзүн дээнэ эйткән,
Эйләнсамчы о жэн атам.

Өмэйил окуп мәэни эйткән,
Алланын сөзүн дээнэ эйткән,
Эйләнсамчы до жэн атам.

Безбелдек учуп, көл калды¹⁶,
Жэн атам мунаң кеткели эй,
Куруган Паамыл чөл калды эй.

Кашкалдак учуп, көл калды эй,
Канатым атам кеткели эй,
Куруган Паамыл чөл калды эй.

Күмүш ко толто пычагың,
Күндө го калса, дат болот.
Эйләнсамчы о жэн атам,
Күнчүлүк кетти, жат болот.

Алтын го толто пычагың,
Айда бир калса, дат болот.
Эйләнсам атам, бэйтилләм,
Айчылык кетти, жат болот.

Алтыннан бекен билегим,
Азанан бекен тилегим.
Күмүштөн бекен билегим,
Күйүттөн бекен тилегим.

Алтыннан сөйкөм пор болду эй,
Жәннәтим атам өткөлү эй,
Алганы ийләп шор болду эй.

Күмүштөн сөйкөм пор болду эй,
Күйө:рүм атам өткөлү,
Алганы ийләп шор болду эй.

Күмүштөн пычак майтарың,
Әйләнәйын жакшылар,
Бир доvasын әйтиңәр,
Жән атам кетти, кайтарың.

Алтыннан пычак майтарың,
Әйләнәйын жакшылар,
Жән атам кетти, кайтарың.
Бир доvasын әйтиңәр.

Өрүктүн шагын мен кактым,
Өлгөннүн дәрдин мен тарттым.
Жигденин шагын мен кактым,
Жигә:рдин дәрдин мен тарттым.

Жән атам доор сүрвөдү эй,
Жалгыздын күнүн көрвөдү эй.
Куватым доор сүрвөдү эй,
Жәнинин күнүн көрвөдү эй.

8. БЕК АТАМ¹⁷

(Әлиймә Гөксу Сатывалды кызы, 27.04.2003, № 89-В)

Безбелдек куштун мойну ала,
Бек атасы болвосо,
Бечә:рә болот кыз бала.

Кашкалдак куштун мойну ала,
Хан атасы болвосо,
Гарып го болот кыз бала.

Алтымыш баштуу ак ордон,
Аркасынан капшырды эй.
Элпэздэп баккан балдарын,
Этгэйлэп кимге тапшырды эй.

Жетимиш баштуу ак ордон,
Желкесинен капшырды эй.
Желпинтбей баккан балдарын,
Жетелеп кимге тапшырды эй.

Кура:н окуп, мээни эйткэн,
Худайдын сөзүн дэл эйткэн.
Чар китэп окуп, мээни эйткэн,
Чэрийэр сөзүн дэл эйткэн.

Босогоң эгиз галайлуу,
Боз топо бизден таалайлуу.
Капшытың эгиз галайлуу,
Кара жер бизден таалайлуу.

Чылвырың учун ат басты эй,
Чыныдай тэниң дат басты эй.
Камчыңнын учун ат басты эй,
Каламдай тэниң дат басты эй.

9. ЖӘН АТАМ¹⁸

(Жәмийлэ Жесур Эәжи Эбдиллэ кызы, 1986, МТ № 45-А)

Жигде уругу¹⁹ тон кийип,
Жыйыннын көркү бай атам.
Алма уругу²⁰ тон кийип,
Айылдын көркү эәжи атам.

Эйт-мээрэкэ күндөрү эй,
Аргымак аты баштаган.
Алды бир каткан жардыга эй,
Бакмалын чечип тэштэгән.

Той-тамаша күндөрү эй,
Тоочак бир аты баштаган,

Томугу тайган жардыга,
Товарын чечип тэштэгэн.

Эл жэйлөөгө көчкөндө эй,
Жарыгым атам жэйлэгэн,
Чатырап конгон айылга эй,
Орозо айлар [киргенде
Ча:ры кой сойуп, гөш тарткан²¹.]

Бетегелүү мөйдөним,
Пейили жумшак дөрмөним.
Көлөңкөлүү мөйдөним э,
Көөнү жумшак дөрмөним.

Күлүктүн башын бураган э,
Күндө го келип сураган.
Аргымак жалын бураган э,
Ай сайын келип сураган.

Сагынып келе:р ээжи атам э,
Уулум көрктүү болсун деп,
Учкайак күлүк мингизген э.
Кыздарым көрктүү болсун деп,
Кызыл го кымкап кийгизген.

Көч алдыга өткөргөн э,
Көрпө ичигин бөктөргөн.
Пешәнәмди сылаган э,
Көнүлүмдү улаган,
Эйләнсам атам жарыгым.

Эйләнсам атам, жарыгым э,
Түндүгүндө гүлү бар,
Түгөй го турган уулу бар э,
Капшытында гүлү бар,
Катар го турган уулу бар.

Көрүп өтө:р бай атам,
Салкын го жэйлөө Байгара,

Сөрдәлим атам жәйләгән.
Карартып койун әйдәгән ә,
Катарлап күлүк бәйләгән.

Катарлап күлүк бәйләгән,
Карартып әйдәп койуну ә,
Тууганнан өткөн байлыгы әй,
Калкыга кеткен айдыңы.

Көрүп өтө:р бай атам,
Көрүп өтө:р бай атам ә,
Кыштовуң үстү кызыл гүл,
Кышында койу жокшогон.
Әжи атамнын кыйалы йә,
Кызырларга окшогон.

Жәйлөвүң үстү жәшил гүл ә,
Жазында койу жокшогон.
Әжи атамнын кыйалы йә,
Саҳаваларга окшогон,
Саҳаваларга окшогон.

Әжи атам өтүп кеткени әй,
Дүнийә жакшы болводу әй.
Жарыгым атам өткөнү,
Жәхән бир жакшы болводу әй.

Ай пейиш кетти жән уйам ә,
Аркадан кетти әжи атам.
Гүл пейиш кетти жән уйам ә,
Көргөнү кетти әжи атам.
Кайт деген бәндә болводу,
Казасы жетип койводу.

Көрүп өтө:р бай атам ә,
Серпилтип семиз мингениң ә,
Сербаа²² тандап кийгениң.
Булкунтуп буудан мингениң ә,

Бука:ры тандап кийгениң,
Көрүп өтө:р бай атам.

Сарайга койгон түркүгүң э,
Сахавалардай түркүгүм.
Мечитке койгон түркүгүң э,
Пәриштәдәй түркүгүм.

Төвөмдөгү жылдызым э,
Жа[камдагы кундузум].
Саар менен мен келип э,
Тооп кыла:р мазарым,
Апта сайын мен барып э,
Аралап өтө:р базарым.

Салкын бир жэйлөө Байгара
Сәрдәлим атам жэйлөгән,
Түгөй бир күлүк бэйлөгән.

Чатырап конгон айылга эй,
Ча:ры кой сойуп, гөш тарткан,
Әйләнсам атам жарыгым.

Эгиз бир жэйлөө Кырчынды,
Түркүгүм атам жэйлөгән.
Курлап²³ бир конгон айылга эй,
Сувай кой сойуп, гөш тарткан.
Бакмал бир көпчүк, пәр жастык,
Бэйлөвэй атка бөктөргөн,
Байлыгыны эл көргөн.

Кызылды каттап пүктөдүм,
Жарыгым атам өткөнү эй,
Кыйын бир ишти өткөрдүм.

Караны каттап пүктөдүм,
Түркүгүм атам өткөнү эй,
Капалык ишти өткөрдүм.

Әйләнсам атам, жарыгым,
Жаасындан жаздырган,
Тумарыңды тагындым.
Он беш жыл болду, кавар жок,
Әәжи атам, сизди сагындым.

Кура:ндан жаздырган,
Тумарыңды тагындым.
Тогуз жыл болду кавар жок,
Жарыгым, сизди сагындым.

Ийрилип жаткан иримге,
Ак кайың устун тарттырган,
Арчадан түркүк койдурган,
Айбалка менен ойдурган.

Тизгинин учун бураган,
Гарыптын элин сураган.
Камчысын учун бураган,
Жетимнин элин сураган э,
Пешәнәсин сылаган,
Гарып бир пәрвәр, ажы атам.

Күлүгүнү жетектеп,
Күмүш бүр пулун иштетип,
Бәйтиллә карап басканым;
Акыктан теспе тартканым,
Акуннун жолун басканым.

Ак сәлдәсин кыйгачтап,
Султаннын жолун басканым,
Сурп сәлдәсин кыйгачтап,
Шурудан теспе тартканым.
Ак жолуга кайтканым.

Мәкәгә барган әәжи атам,
Тиллә бир пулун иштетип,
Кара бир мөөт²⁴ зәр допу әй,

Мәдийнәдә жәрәшкән,
Парахуттар талашкан.
Тиллә бир пулун санаган,
Әрәптән келип кат, калам,
Әжи атам менен жән уйам,
Катык ә өтгү зор әдәм.

Түгөвөс сенин түтүнүң ә,
Арывас сенин ачыгың.
Бириң бир – шекер, бириң – пал ә,
Бириң бир өлүп, бириң кал.

Саар менен тәспи әйтсә әй,
Саакылардай әжи атам.
Живек бир тонуң суйсалып,
Короодун көркү жән уйам.
Кыраат тартып отурса әй,
Кызырлардай әжи атам.

Бакмал бир тонуң суйсалып,
Короодун көркү жән уйам.
Көл бойунда гүл кыйак,
Сенен бир калса бир туйак,
Капта:р эдек тумарга әй,
Жытта:р эдек хумарга әй.

Көл бойуда гүл турат,
Көлөңкөсү кулпурат,
Көрүп өтө:р бай атам ә,
Боз топодо упурайт.

Сай бойунда гүл турат,
Сайаваны кулпурат.
Сагынып келе:р әжи атам,
Кара го жерде упурайт.

[Элимде] күлүк көп эле әй,
Эшигиме жокшовойт,

Туратбек эсен бар болсун,
Жарыгым, сизге окшовойт.

Калкта бир күлүк көп эле эй,
Капшытыма жокшовойт.
Карыбек эсен бар болсун,
Жарыгым, сизге окшовойт.

Чыразы²⁵ чепкен чын манат,
Чын дүнийэ барвай ким калат.
Бул дүнийэ аманат,
Саҳавалар өткөн, ким калат.

Кура:н окуп тапшырды,
Мурза жигит күйө:рүм.
Боз топо сени жэширди.

Чар китэп окуп тапшырды эй,
Мурза жигит күйө:рүм,
Кара жер сени жэширди эй.

Карчыгаңды качырып,
Кара кырды ашырып,
Турумтайың качырып,
Туура белес ашырып,
Ак чэрчидэн куру бар,
Ак тэңгэдэн пулу бар,
Кызыл бир чийке жэш жигит,
Кармаган бэндэ бар векен?

Кармаган бэндэ бир болсо эй,
Күлүк бир аты сүйүнчү,
Эзиз башы эй биздики.

Сайаванда уктайсын,
Мурза жигит жэн уйам,
Сагынып барса, чыкбайсын.

Көлөңкөлөп уктайсын,
Көргөнү барсам чыкбайсын.

Какшап бир ийләйт гарывың,
Кайтбайвысың, жарыгым.

Каңтаргада кара атың,
Бөктөргөдө манатың.
Бөлөкчө эйтсэм – санатым,
Ак жамгыр болуп төгүлчү,
Бир көзүмө көрүнчү.

Мурза жигит күйө:рүм,
Алтын бир саат мүрөвөт²⁶,
Аталап ийләп ким тават,
Кудайберген бено:ват.

Күмүш бир саат мүрөвөт,
Күйө:ргө ийләп ким тават?

10. БӘЙТИЛЛӘМ²⁷

(Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы, 26.08.2003, МТ № 96-А)

Аргымак жалын тарайын,
Айдыңым атам, таалайым.
Күлүктүн жалын тарайын,
Куватым атам, таалайым.

Күн тийетыган жагыма,
Күмүштөн чатыр көлөңкөм²⁸,
Куватым атам, жөлөңкөм.

Ай тийетыган жагыма,
Алтыннан чатыр көлөңкөм,
Айдыңым атам, жөлөңкөм.

Кеңир* бир казып кемегең,
Илгертен дөүлөт демеген.
Капшытың казып кемегең,
Хадымтан дөүлөт демеген.

Эшиктен төргө гилемиң,
Элиңе жеткен шилениң.

Капшыттан төргө гилемиң,
Халкыңа жеткен шилениң.

Бичә:рә келсе хош деген,
Мыйман бир хана бош деген.
Мәкә бир тиллә Мәдийнә,
Барып о келген бәйтилләм.
Обу замзам сувуну,
Алып оу келген бәйтилләм.

Ай тийвеген кара гөр,
Ай көрүнбөс багы бар,
Алтыннан супа тагы бар.

Күн көрүнбөс кара гөр,
Күн тийвеген багы бар,
Күмүштөн супа тагы бар,
Айлансам атам, бәйтилләм.

Алтыннан түймө түйдүрүп,
Тагынамын дейт эдем.
Ай өткөн сайын көрвөсөм,
Сагынамын дейт эдем.

Күмүштөн түймө түйдүрүп,
Тагынамын дейт эдем.
Күн өткөн сайын көрвөсөм,
Сагынамын дейт эдем.

Алтыннан түймө түйдүрүп,
Тагынганым о канеке эй.
Айы го түгүл жылы жок,
Сагынганым о канеке эй.

Күмүштөн түймө түйдүрүп,
Тагынганым о канеке эй.
Күнү го түгүл жылы жок,
Сагынганым о канеке эй.

Отуруп-копкон жерине эй,
Ордолуу шээр орносун.
Эми го бизден пәйдә жок,
Олуйалар колдосун.

Басып ко маңган жерине,
Базарлуу шээр орносун.
Эми го бизден пәйдә жок,
Пайгамбарым колдосун.

Жамынганың оу жалвырак,
Жәниңдә күйсүн шам чырак.
Төшөнгөнүң оу жалвырак,
Төрүңдө күйсүн оу шам чырак.

Бейитиңнин оу үстүгө,
Безгелдек конуп оу түнөсүн,
Безилдеп оу дәрдим түгөсүн.

Кавырыңнын оу үстүгө,
Кашкалдак оу конуп түнөсүн,
Какылдап оу дәрдим түгөсүн.

Көл бойунда йоув сәйрәгән,
Көгәлә кучкач оу баласы эй.
Сагыныпбын оу атамды эй,
Көптү гө көргөн оу жакшылар,
Бир доvasын оу эйтиңәр.

Сай бойунда доу сәйрәгән,
Салала кучкач баласы эй.
Сагыныпбын доу атамды эй,
Санаттагы доу жакшылар,
Бир доvasын оу эйтиңәр.

11. ЖЭН АТАМ²⁹

(Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу, 1-жаз., 29.08.2002, МТ № 83-А)

Улуу- го Паамыл көйүндө,
МеГе-3 мылтык октолду.
Айылдан элдер топтолду,
Айдыңым атам жоктолду,
Арманың маңа зор болду.

Кең Шантийэ көйүндө,
Кэлэшникүп октолду,
Айылдан элдер топтолду,
Айдыңым атам жоктолду.

Кошо го жүргөн мен гарып,
Көзүмнүн жэши төгүлдү.
Карчыгадай жэн атам,
Кара го жерге көмүлдү.

Ээрчип о жүргөн мен гарып,
Бозоруп жэшим төгүлдү.
Булбул о гөйэ жэн атам,
Боз топого көмүлдү.

Кара жер болду сарайың,
Жавырда калган мен гарып,
Кайгырып тартам арманың.

Гүл пейиш болсун сарайың,
Күйүттө калган мен гарып,
Күнүгө тартам арманың.

Кайрылып аркам карасам,
Кавырың шунда көрүнөт,
Калтырап жэшим төгүлөт,
Кавыргам бирден сөгүлөт.

Бурулуп аркам карасам,
Мазарда жэйиң көрүнөт,

Буркурап жәшим төгүлөт,
Буунум бирден сөгүлөт.

Эгизге маңып карасам,
Эшикте атам көрүнбөйт,
Эсер о дәрдим бөлүнбөйт.

Кайрылып чыгып карасам,
Канатым атам көрүнбөйт,
Кайгы го дәрдим бөлүнбөйт.

Дөңгө дә чыгып карасам,
Короодо атам көрүнбөйт,
Көкүрөк дәрдим бөлүнбөйт.

Эргип ко чыккан тал болдум,
Эсил о атам кеткели,
Эсим да кетип дал болдум,
Элесине зәр болдум.

Кайкалап чыккан тал болдум,
Канатым атам кеткели,
Кайгырып шунда дал болдум,
Караңа кандай зәр болдум.

12. ЖӘН АТАМ³⁰

(Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу, 26.06.2004, 2-жаз., ТД)

Улуу- го Паамыл көйүндө,
Кәләшникүп октолду.
Айылдан элдер топтолду,
Айдыңым атам жоктолду,

Кең Шантийә көйүндө,
МеГе-3 мылтык октолду эй,
Жыйылып элдер топтолду,
Жыйында атам жоктолду эй,
Арманың маңа зор болду эй.

Кошо го жүргөн мен гарып,
Көзүмнүн жэши төгүлдү эй.
Карчыгадай жән атам,
Кара го жерге көмүлдү эй.

Ээрчип о жүргөн мен гарып,
Бозоруп жэшим төгүлдү эй.
Булбул го гөйө жән атам,
Боз топого көмүлдү эй.

Кара жер болду сарайың,
Жавырда калган мен гарып,
Кайгырып тартам арманың.

Гүл пейиш болду сарайың,
Күйүтгө калган мен гарып,
Күнүгө тартам арманың.

Каран бир калган куу тамда,
Кайгырам жалгыз, эттэң э,
Буйруваган куу тамда,
Муңайам жалгыз, эттэң эй.

Карчыга куштун баласы эй,
Кайрылып шакка конбоду.
Канаттарым бар болсун,
Жән ата, сендей болводу эй.

Ак шумкар куштун баласы,
Эйлэнип шакка конбоду эй.
Ага го тууган бар болсун,
Жән ата, сендей болводу эй.

Кайрылып аркам карасам,
Кавырың шунда көрүнөт,
Калтырап жэшим төгүлөт.

Бурулуп аркам карасам,
Мазарда жэйиң көрүнөт,

Буркурап жәшим төгүлөт,
Буркурап жәшим төгүлөт.

Эгизге маңып карасам,
Эшикте атам көрүнбөйт,
Эсер го дәрдим бөлүнбөйт.

Кайрылып маңып карасам,
Канатым атам көрүнбөйт,
Кайгы го дәрдим бөлүнбөйт.

Дөңгө дө чыгып карасам,
Короодо атам көрүнбөйт,
Көкүрөк дәрдим бөлүнбөйт.

Кайкалап чыккан тал болдум,
Канатым атам кеткели,
Кайгырып шунда дал болдум,
Караңа кандай зәр болдум.

Эргип о чыккан тал болдум,
Эсил бир атам кеткели әй,
Эсим о кетип дал болдум,
Элетине зәр болдум, –
деп, шончолук ырдадык эде...

13. ЖӘН АТАМ³¹

(Мәстәнә Кескин Мәәткәбыл кызы, 13.06.2003, ТД)

Муңнан бура³² болводум,
Муңайганнан өлвөдүм.
Кайгыдан халас³³ болводум
Кайгырганнан өлвөдүм.

Әйләнып уча:р канатым,
Әйләнсам атам, санатым.
Тоорулуп уча:р канатым,
Топурум атам, санатым.

Эйлөнсам атам, мәдийнем,
Ай тийетыган жагыма,
Алтыннан чатыр көлөңкөм,
Айдыңым атам, жөлөңкөм.

Күн тийетыган жагыма,
Күмүштөн чатыр көлөңкөм.
Күйө:рүм атам, жөлөңкөм.

Акка бир тамган кандайым,
Агарып аткан таңдайым.
Эйлөнсам атам, таалайым.
Таалайымнан шо кийин,
Таң атырвай калайын.

Сүткө бир тамган кандайым,
Сүрүлүп аткан таңдайым,
Күйө:рүм атам, таалайым.
Таалайымнан шо кийин,
Күн өткөзбөй калайын.

Жэн атамнын барында,
Оозум бир толгон күлкү эде эй,
Көзүм бир толгон уйку эде эй.
Жэн атам өтүп кеткели эй,
Уйкум бир чөйдөй ачылды эй,
Күлкүм бир күлдөй чечилди эй.

Жэн атамнын барында,
Ай асманнын коору экен,
Айдай бир жаркып жүргөнүм,
Айдыңым атам доору экен.

Күн асманнын коору экен,
Күндөй бир жаркып жүргөнүм,
Күйө:рүм атам доору экен.

Саратан айлар жылышты,
Санавайт эдем бул ишти.

Канатым атам, мәдийнәм,
Орозо айлар жылышты,
Оновойт эдем бул ишти.

Учуп бир келип конбогон,
Учкун куш конду кашыма.
Үч уктасам, түштө жок,
Мүшкүл иш түштү башыма.

Караңгыда конбогон,
Качкын куш конду кашыма,
Кандай иш түштү башыма.

Капчыгай башын кар алса,
Кар эрите:р Күнү бар.
Гарывлык түшсө башыма,
Жән атамнан шо кийин,
Хавар бир ала:р кимим бар?

Мустактын башын муз алса,
Муз эрите:р Күнү бар.
Жән атамнан шо кийин,
Бурулуп келе:р кимим бар?

Кәтгә бир китәп тәпсирдән,
Мәсәлә әйткән мәдийнәм.
Кәтгәйи кичик бәәригә,
Мәсилә:т әйткән мәдийнәм.

Улук китәп тәпсирдән,
Мәсәлә әйткән мәдийнәм.
Зор-кичиктин бәәригә,
Мәсилә:т әйткән мәдийнәм.

Алтынды сайдай харчтаган,
Алты уруу журтун баштаган.
Күмүштү сайдай харчтаган,
Күлән бир журтун баштаган.

Кашкалдак мойнун бүктеген,
Хан сүйлесе, шүк деген.
Безбелдек мойнун бүктеген,
Бек сүйлесе, шүк деген.

Ашырваймын өлгөнгө,
Әшкэрэ бээри көргөнгө.
Мактаваймын өлгөнгө,
Маашур го бээри көргөнгө.

Базардагы жибектей,
Түрлүү эде мәдийнәм.
Бээри эдем ичинде,
Сүрлүү эде мәдийнәм.

Алтыннан жагдан³⁴ ойдуруп,
Эйнегим салсам толову.
Айдыңдарым бар болсун,
Жэн атам, сендей болову.

Күмүштөн жагдан ойдуруп,
Күзгүмдү салсам толову.
Күйө:рлөрүм бар болсун,
Жэн атам, сендей болову.

Ат арвытбас кыйыр кум,
Атасыз маңа кыйын күн.
Жол арвытбас кыйыр кум,
Жоолукчан маңа кыйын күн.

Таң саарда сэйрэгән,
Булбулдун үнү бурулсун.
Жэн атам деп ийлэгән,
Менин бир үнүм курусун.

Күн тийгенде сэйрэгән,
Күкүктүн үнү бурулсун.
Мәдийнәм деп ийлэгән,
Менин бир үнүм курусун.

14. МЭДИЙНЭМ³⁵

(Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы, 27.07.2002, МТ № 74-А)

Ээй, алтын эшик каалга,
Ордоң калды, мәдийнэм.
Ай маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң калды, мәдийнем.

Күмүш эшик каалга,
Ордоң калды, мәдийнэм.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң калды, мәдийнэм.
Жоргоң калса, чавыла:р,
Мәдийнэм кайдан тавыла:р.

Ай жакты карап чий тутам,
Ай өткүчө көз тутам.
Аптагача келвесен,
Өзэриң тартып, кан жутам.

Күн жакты карап чий тутам,
Күн өткүчө көз тутам,
Күн өткүчө келвесен,
Күйүтүң тартып, кан жутам.

Сайды басса жошулган,
Айдыңым атам, мәдийнэм.
Саргарып мурут чыгалек,
Санатка башы кошулган.

Кумду басса жошулган,
Кыйарып мурут чыгалек,
Мурзалыкка кошулган.

Чылвырың учун ат басты эй,
Чыныдай бойуң дат басты.
Камчыңнын учун ат басты эй,
Кагаздай бойуң дат басты эй.

Алты сай параң кэрэвон,
Атбай ичин не жойдуң?
Алтымыш жэштэ энеңди,
Бакбай, көзүн не ойдун?

Жети сай параң кэрэвон,
Атбай ичин не жойдуң?
Жетимиш жэштэ энеңди,
Бакбай, көзүн не ойдун?

Карала чувар бийэнэн,
Газатка мине:р ат туувас.
Кара гөр болгон атанан,
Мәдийнәм сиздей эр туувас.

Боз ала чувар бийэнэн,
Газатка мине:р ат туувас.
Боз топо болгон эненен,
Мәдийнәм сиздей эр туувас.

Калмак о ээр кашыга,
Карала нәпти бөктөрдүм.
Хадыр го түндөй мәдийнәм,
Хадырың билвей өткөрдүм.

Куш баш ээр кашыга,
Куттуу парча бөктөрдүм.
Кут түшкөндөй мәдийнәм,
Хуйунду билвей өткөрдүм.

Сепилден эгиз коргону эй,
Сексен о тиллэ сом берип,
Секиртип минген жоргону эй.

Онон да эгиз коргону,
Оновой тиллэ сом берип,
Ойнотуп минген жоргону эй.

Мактаваймын өлгөндө,
Маашур эде көргөнгө эй.
Аргымак сындуу атыга,
Ак жүгөн салган ашырып.
Ак ордо сындуу үйүгө,
Ак жамбы салган басырык.

Көк жорго сындуу атыга,
Көк жүгөн салган ашырып,
Көк ордо сындуу үйүгө,
Көк жамбы салган басырык.

Сайаван жерде гүл турат,
Сары го гүлү кулпурат.
Армандуу өлүм, мәдийнэм,
Кара го жерде упурайт.

Көлөңкө жерде гүл турат,
Көлөгөсү кулпурат,
Көзү ачык өлүм, мәдийнэм,
Боз топодо упурайт.

Алты бир кулач кыл аркан,
Азоолордун мойнунда.
Өлпөздөп баккан мәдийнэм,
Алты кат жердин койнунда.

Жети го кулач кыл аркан,
Жээрендердин мойнунда.
Желпинтип баккан мәдийнэм,
Жети кат жердин койнунда эй.

Илве:син* ичик бөктөргөн,
Илгери кете:р дөүлэтин,
Илгертен бери көп көргөн.

Кара го ичик бөктөргөн,
Качаңгы кете:р дөүлэтин,
Хадымтан бери көп көргөн.

Мактаваймын өлгөндө эй,
Маашур эде көргөнгө эй.
Желесиге кут түшкөн,
Жээрде күлүк жуп түшкөн.
Көгөнүгө кут түшкөн,
Көгөлө козу жуп түшкөн.

Утургу тоонун пистәси эй,
Уруму тоннун кыскасы эй,
Эйткән менен түгөвөйт,
Мәдийнәмнин кыссасы эй.

Кара бир тоонун пистәси эй,
Камка го тоннун кыскасы эй,
Эйткән менен түгөвөйт,
Бул өлгөннүн кыссасы эй³⁶.

Алтыннан менин сандыгым,
Эйнегим салсам толову эй.
Айдыңым жалгыз бар болсун,
Мәдийнәм, сендей болову эй.

Күмүштөн менин сандыгым,
Күзгүмдү салсам толову эй.
Куватым жалгыз бар болсун,
Мәдийнәм, сендей болову эй.

15. ЖӘН АТАМ³⁷

(Өбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, МТ № 5-А)

[Капыстан оу койуң чөчилвэй,
Канатым оу жаңгыз жогунан,]
Кайгыңдан оув көзүм ачылвай,
Кандай доув өтөм дүйнэдән.

Белестен оув койуң чөчилвэй,
Медетим жаңгыз жогунан,
Мен дә гоой өтөм дүйнэдән.

Сары доу жибек учукташ,
Мендергем оов менен жән атам,
Санааны доув салды бир тушташ.

Кара бир доув жибек учукташ,
К[анатым оув менен жән атам]
Кайганы доув салды бир тушташ.

Әйт-мээрәкә күндөрү,
Әйткә доув элдер топтолот.
Әйләнтип оув улак тәштәгән,
Айдыңым оув атам жоктолот.

Той-мээрәкә күндөрү,
Тойго доув элдер топтолот.
Тоорултуп улак тәштәгән,
Топурум оув жаңгыз жоктолот.

Эр-жигит ко болсоң, кел деген,
Эсилим оув жаңгыз мендергем,
Элге доув улак бервеген.

Бәчәмәрт оув болсоң, кел деген,
Бәеринин доув көркү жән атам,
Бәндәгә доув улак бервеген.

Аргымак доув атын токутуп,
Тойго доув минген, жән атам.
Әзиз бир доув жәним кәйийт деп,
Жорго доув минген, жән атам.

Күлүк бир эй атын токутуп,
Тойго доув минген, жән атам.
Күлпөттөп оув жәним кәйийт деп,
Жорго доув минген, жән атам.

Мактаваймын, эл көргөн,
Кара гой манат бөктөргөн,
Хадимтән гоу бери эл көргөн.

Аргымак оой атын жетелеп,
Алла эгеме жалварсам,
Айдыңым кайтып оув келеви?

16. КАНАКЕ?³⁸

(Жакып Алптекин Бозелек уулу, МТ № 79-А)

Кавырың турат анаке,
Канатым атам канаке?
Сыйытың³⁹ турат анаке,
Сыйлашкан агам канаке?

Капыстан ээй койуң чөчилвэй,
Канатым э атам жогунан,
Кайгынан ээй көзүм ачылвай,
Кандай дә өтөм дүнийәнән.

Белестен ээй койуң чөчилвэй,
Мендергем агам жогунан,
Мээнеттен эй көзүм ачылвай,
Мен дә го өтөм дүнийәнән.

Сары дээй живек учукташ,
Мендергем менен жән атам,
Санааны ээй салды бир тушташ.

Кара го живек учукташ,
Канатым ээй менен жән атам,
Кайгыны салды бир тушташ.

Айт-мээреке күндөрү,
Айтка го элдер топ болот.
Айлантып ээй улак тэштэгән,
Айдыңым атам жоктолот.

Той-мээреке күндөрү,
Тойго го элдер топ болот.
Тоорултуп оу улак тэштэгән,
Топурум агам жоктолот.

Эр-жигит ээй болсоң, кел деген,
Эсилим агам, мендергем,
Элиге улак бервеген.

Бэчэмэрт болсоң, кел деген,
Өттэң ээ атам, айдыңым,
Бэндэгэ улак бервеген.

Аргымак ээй атын токутуп,
Тойго го минген жән атам.
Өзиз ээй жәнним кэйийт деп,
Жорго го минген жән атам.

Күлүк ээ атын токутуп,
Тойго го минген мендергем.
Гүлпетте ээй жәнним кэйийт деп,
Жорго го минген мендергем.

Кара гоо манат бөктөргөң,
Кадымтан бери эл көргөн,
Айдыңым ээй саңа не болду?
Айлыңнын өөнү бел болду,
Ава:т ээй үйүң чөл болду,
Алганың ийләп зәр болду.

Эгиз кыр ээй эдек, пастадык.
Алла эгемнин эмири,
Эли-журт ээй эдек, аздадык.

Калың кыр эдек, пастадык,
Кудайымнын эмири,
Калың журт эдек, аздадык.

Эгиз ээй эгиз бел ашып,
Паста до калдым эттэң э.
Карегимнен айрылып,
Дәштә дә калдым эттэң э.

Капыс ээй капыс бел ашып,
Паста го калдым эттэң э.

Карегимнен адашып,
Дэштэ дэ калдым, этгэн э.

Айдыңым ээ сага не болду,
Айлыңнын өөнү бел болду.
Ава:т ээй үйүң чөл болду.
Ардактап баккан кыздарың,
Мураапынын жогунан,
Акчага кетип хар болду.

Аргымак ээй койсом жетеви,
Алла эгеме жалварсам,
Айдыңым ээй кайтып келеви?

Күлүгүмү койсом жетеви,
Кудайыма жалварсам,
Куватым кайтып келведи.

Күлүгүм ээй койсом жетбеди,
Кудайыма жалварсам,
Куватым ээй кайтып келведи,
Курусун э шундай дүнүйэ.

Куватым ээй Мазан, ийлэвэ,
Каран эй калсын дүнүйэ.
Карегим ээй, Мазан ийлэвэ,
Гарыв ээй жэниң кыйнава.

Канатым ээй, сенин калганың,
Калганнан хавар укбады.
Түркүгүм ээй, сенин калганың,
Түлкүнөн хавар укбады.

Карегин ээй сенин калганың,
Кандыгың таап алганың,
Мээрек ээй кылсын кудайым,
Дэркарар болгон тахтыңды.
Бэрилиз ээй кайтып баралык,
Эки ай э калды вахтыга.

Карагаттай көздөрүң,
Жумулганда көрвөдүм.
Качып эй келип шуйакка,
Каран ээ калсын дүнүйө.
Карегим ээ өзүм көмбөдүм,
Кайгыңда жүрүп өлвөдүм.

17. ЖЭН АТАМ МЕНЕН ЖЭН УЙАМ⁴⁰

(Жәмийлэ Жесур Әжи Әбдиллә кызы, 1986, МТ № 45-А)

Күлүктү минди бай атам,
Күн көрвөдү жән уйам,
Аргымак минди әәжи атам,
Жәшәвәди жән уйам.

Жәшилди кийсе, оңбосун,
Жәштә го сендей болвосун.
Кызылды кийсе, оңбосун,
Кылымда сендей болвосун.

Чылвыры түшбөс булакка эй,
Чырмалвай түшкөн улакка эй.
Камчысы түшбөс булакка эй,
Кайрылвай түшкөн улакка эй.

Козголвогон коңурум,
Коргошуннан оорум.
Термелвеген тегизим,
Тентушудан эгизим.

Койон боз минип дуулаган,
Коктудан койон уулаган.
Кудайберген⁴¹ жән уйам,
Аргымак минип дуулаган,
Адырдан аркар уулаган.

Бакмал бир тонун суйсалып,
Короодо кий[сең, жәрәшкән,
Кожолор келип жәнәшкән.]

Живекти кийсе жэрэшкэн,
Күлүктү минсе жэнэшкэн.
Аргымак минсе жэнэшкэн,
Бакмалды кийсе жэрэшкэн.

Кудайберген жэн уйам,
Көлдөгү жүргөн өрдөктү эй,
Көздөгөн мерген ата:рвы?
Көзгө жуук жэн уйам,
Көз тийгендей жата:рвы?

Су:да бир жүргөн өрдөктү,
Суктанган мерген атар:вы?
Султан жигит жэн уйам э,
Сук тийгендей жата:рвы?

Живек ко тоннун не чечти,
Кудайберген жэн уйам,
Жигит жэштэн не кечти эй?
Балкы тоннун не чечти эй,
Бала жэштэн не кечти эй?

Мырза жигит күйө:рүм,
Ай көзүгө чий тутам,
Ай өткөн сэйин көз тутам.
Ай өткөн сэйин келвесе эй,
Жэн уйам келвейт, кан жутам.

Күн көзүгө чий тутам,
Күйө:рүм, саңа көз тутам,
Күйө:рүм э келвейт, кан жутам.

Керегең талдын ноодасы йэ,
Келин го алып, кыз бервей,
Кеңешиң жердин соодасы.

Уугуң талдын ноодасы,
Уул го үйлөп, кыз бервей э,
Кеңешиң жердин соодасы.

Кырчын бир өлүм жән уйам э,
Кызылы эдең живектин.
Кыйматы эдең жигиттин,
Сарысы эдең живектин э,
Сәрдәли эдең жигиттин.

Белеске килем салдырып,
Жеңелерди бардырып,
Балдыздарды бастырып,
Куватым күйөө болводу эй.
Күлүк бир атың берсеңчи,
Максатыңа жетсеңчи.

Үзөңгүсүн э галайлап,
Үй жәнигә⁴² кетипби?
Канжыгасын галайлап,
Кайын журтка кетипби?

Кашка бир тиши кашкайып,
Кара бир жерге айывым,
Какшап бир ийләйт гарывың.

[Ай өткөн] сәйин сагынам,
Алтыннан соккон сөйкөмдү,
Азаңа кантип салынам,
Ай өткөн сәйин сагынам.

Күлүктүн колу бүгүлдү,
Ак өргөвүң жыйылды.
Мустактын башы көл болду эй,
Буунум, үйүң чөл болду эй.

Аргымак колу бүгүлдү,
Көк өргөвүң жыйылды,
Кайыңнын башы көл болду,
Ава:т бир үйүң чөл болду эй.

Алтыннан топчу зирөвүм⁴³,
Атадан жалгыз бүрөвүм,
Армандуу өлүм күйө:рүм.

Күмүштөн топчу зирөвүм,
Күйө:рдөн жалгыз бүрөвүм,
Армандуу өлүм, күйө:рүм.

Орусу кагаз дэбдэриң,
Ойрон бир өлүм, дэрмэним,
Кытайы кагаз дэбдэриң,
Кырчын бир өлүм, дэрмэним.

Калпагың койвос как дөңгө,
Кавыр го болду күйө:рүм.
Белвагын койвос боз дөңгө,
Бейит бир болду күйө:рүм.

Кават бир жатты күйө:рүм.
Бозоргон сенин бейитиң,
Карчыга болуп түнөйүн,
Сагыныпбын, күйө:рүм,
Капшытың ачкын, көрөйүн.

Карайган сенин бейитиң,
Турумтай болуп түнөйүн.
Сагыныпбын, күйө:рүм,
Тушунду ачкын, көрөйүн,
Капалык дэрдим бөлөйүн.

Баскан го жериң манаке эй,
Базарым, жакшым канаке эй?
Жүргөн го жериң манаке эй,
Түркүгүм, жакшым канаке эй?

18. ЖЭН АТАМ МЕНЕН ЖЭН АГАМ⁴⁴

(Гөвэр Ақтулга Әдил кызы, 29.08.2002, МТ № 83-А)

Алтыннан жагдан го ойдуруп э,
Эйнегим салсам го, паткан жок.
Алты эле жэштэн о бержакка,
Атадан худай го эйткэн жок.

Күмүштөн жагдан го ойдуруп,
Күзгүмдү салсам о, паткан жок.
Эки эле жэштан о бержакка,
Эненен худай о эйткэн жок.

Жэн атамны го мен эйтсэм э,
Паашаларды го карасак э,
Алтыннан го супа тагы бар.
Алма эле го пышкан багы бар.

Жэн атамны го мен эйтсэм,
Жүрөктөн о кетбес дагы бар э.
Кэтгэләрди го карасак,
Күмүштөн о супа тагы бар э,
Жемиш ко пышкан о багы бар.
Жэн атамды го мен эйтсэм э,
Жүрөктөн кетбес о дагы бар.

Бөлүнбөйт пула живегим э,
Бөскөрвөйт толгон го жүрөгүм.
Жарылвайт толгон го жүрөгүм э,
Жазылвайт пула го живегим.

Кэмэр кур эде белинде,
Галаты эде го элинде.
Жибек кур эде го белинде,
Жигити эде го элинде.

Живек кур кетти белинен э,
Жигити кетти элинен.

Кэмэр кур кетти белинен э,
Галатым кетти о элинен.

Көлгө го тийген о Ай эде эй,
Көз тийгидей го бар эде эй.
Су:га го тийген о Ай эде эй,
Сук киргидей о бар эде эй.

Илвирстен ичик ко бөктөргөн,
Илгери кете:р о дөүлэтин,
Илгертен бери о көп көргөн.

Калмак о ичик о бөктөргөн э,
Кайта го кете:р о дөүлэтин,
Хадымтан бери го көп көргөн.

Мактаваймын о өлгөндө,
Маашур эде го көргөнгө.

Карала чувар о бийәнән э,
Газатка мине:р ат тува:р.
Кара гөр болгон о атанан э,
Кайраным, сендей о эр тува:р.

Баскан о маңган о жериңе,
Базарлуу шээр о орносун,
Пайгамбарлар о колдосун э.
Отурган копкон э жериңе,
Ордолуу шээр э орносун э,
Олуйалар о колдосун.

Аргымак сындуу го атыга,
Ак жүгөн салган о ашырып.
Ак ордо сындуу о үйүгө э,
Ак жамбы салган о басырык.

Көк жорго сындуу го атыга э,
Көк жүгөн салган о ашырып.

Көк ордо сындуу о үйүгө э,
Көк жамбы салган о басырык.

Улак ко чаап о жүргөндө,
Уланнын көзү го тийдиви эй.
Короодо басып о жүргөндө э,
Жуваннын көзү о тийдиви эй.

Курунду шамал о учурду эй,
Курлаштарың го ичинде,
Кудайым эстеп э кычырды эй.

Терлигиң шамал о учурду эй,
Тентуштарың о ичинде э,
Теңирим эстеп о кычырды эй.

Жамынганың о топурак э,
Жэниңнэ күйсүн о шам чырак.
Төшөнгөнүң о топурак э,
Төрүңдө күйсүн э шам чырак.

Пейиштин жолу о беш эшик э,
Беш пәнжэң тийип о ачылсын,
Пейиштин нуру го чэчилсин.

Ованын жолу го он эшик,
Он пәнжэң тийвей о ачылсын э,
Ованын нуру го чэчилсин.

Аргымак мин дә, жэкэ кет э,
Жата:р го жэйиң э Мэдийнэ,
Адырда жатбай о, Мэкэ кет э.

Товурчак мин дә о, жэкэ кэт,
Тооп эле жэйиң э Мэдийнэ,
Топодо жатбай го, Мэкэ кет.

Эгизден тийген о ок болду эй э,
Эсил го жалгыз о куватым,
Ээрчип барсам о жок болду эй э.

Капыстан тийген о ок болду эй,
Кайран до жалгыз о куватым э,
Кармап ко барсам э, жок болду эй.

Асып ко менен о Кэсивиң э,
Алдыраш барды го духтурга эй,
Алып о калат о духтур деп э,
Ара дә чэчи болот деп,
Алып дә духтур э калган жок э,
Ара дә чэчи о болгон жок.
Бергени дова болгон жок э,
Мендергем кайтып э келген жок.

Асып ко менен э Кэсипжэн э,⁴⁵
Алдыраш барды го духтурга.
Атамнын жэни го кала:р деп,
Бергени дова го боло:р деп,
Бергени дова го болгон жок э,
Куватым худай го берген жок.

Камчыңнын учун о ат басты эй,
Кагаздай бойуң о дат басты эй.
Чылвырың учун о ат басты эй
Чыныдай бойуң о дат басты эй.

Айт мээреке күндөрү э,
[Ак сакалдар топтолот.]
Ак сакалдар о келгенде,
Куватым шондо го жоктолот э.

Той мээреке о күндөрү,
Калың журт келип о топтолот.
Ак сакалдын о ичинде,
Жалгызым шондо го жоктолот.

Эгиз кыр башы го карк* эде эй,
Эки дә жалгыз о бир жүрсө,
Жалгыз го агам э Гапырга,
Атасыдай го арка эде эй.

Кара кыр башы го карк* эде эй,
Эки дэ жалгыз о бар болсо,
Жалгыз о агам э Гапырга,
Атасыдай го арка эде эй.

Кара оозума го кан толсун э,
Канатым агам о бар болсун.
Бул оозума го муз толсун э,
Буунум агам э бар болсун⁴⁶.

Сурайын деп о мен эйтсэм,
Супурадай о жерде дейт,
Сурагы катыг о элде дейт э.

Көрөйүн деп эй мен эйтсэм,
Көмүркөйдөй о жерде дейт э,
Көңүлү катыг о элде дейт.

19. ШУМКАРЫМ⁴⁷

(Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы, 13.09.2002, МТ № 86-В)

Күнчүлүк жолго жол басса,
Күлүк о аттар аарыган.
[Хадымтан жалгыз шумкарым,]
Күйүт ко менен хаарыган.

Алыскы жолго жол басса,
Аргымак аттар аарыган,
Өттөнө нээлэт, шумкарым,
Өзэр го менен хаарыган.

Бухардан кайткан бу:дайык,
Бурулуп коно:р э жери жок,
Мурунтан жалгыз шумкарым,
Муңайып ийлэйм, де:ри жок.

Кашкардан кайткан карчыга,
Кайрылып коно:р го жери жок,

Хадымтан жалгыз шумкарым,
Хапа го болом, де:ри жок.

Атанан жалгыз шумкарым,
Алтын го кэмэр курчанып,
Белиде тэйин шумкарым.
Алыскы жолго жол жүрсе,
Элиде тэйин шумкарым.

Күмүш ко кэмэр курчанып,
Белиде тэйин шумкарым.
Күнчүлүк жолго жол жүрсө,
Элиде тэйин шумкарым.

Күлүктүн колу бөгүлдү,
Сүргөн малың го төгүлдү.
Аргымак колу го бөгүлдү,
Өтгөнө нээлэт, шумкарым,
Эйдөгөн малың төгүлдү.

Жүгөнүнүн го жоожайын,
Жумуру тиллө го чаптырып,
Чын живектен до эштирип,
Чылвырың чындап ко тарттырып,
Атадан жалгыз го шумкарым,
Ээри непис* ко болот деп,
Эритип тиллө куйдурдуң.

Токумуң четин тор кылып,
Булга:ры алып каптаттың.
Мурунтан жалгыз шумкарым,
Камчыңды кайың сапталтың,
Кагылайын шумкарым,
Канжыгаң кайыш тактырдың.

Үзөңгүнүн до тогоосу,
Учу го тиллө, бээри зэр,

Урууда сендей кайда бар,
Уйадан жалгыз шумкарым?

Эйтэлвэгэн до көмөкөй,
Өттөнө нээлэт, шумкарым,
Эйтип э келсем жөнөкөй.

Кошалваган го көмөкөй,
Эненен жалгыз шумкарым,
Эйтип о койсом жөнөкөй.

Бурулуш жерге барганда,
Кайтбай э кеттиң шумкарым.
Бу дүйнөнөн о кете:риң,
Эйтбэй го кеттиң, шумкарым.

Кайрылыш жолго барганда,
Кайтбай го кеттиң шумкарым.
Кайрылып мунда келвейсиң,
Эйтбэй го кеттиң шумкарым.

Эгиз го эйтбэй, пас эйттим,
Эсим го кеткен маалда эй,
Эсилим, сени аз эйттим.

Ашык о эйтбэй ката эйттим,
Өттөнө нээлэт, шумкарым,
Акылым кеткен маалда эй,
Өттөнө нээлэт, аз эйттим.

Катарлап койун эйдэгэн,
Ханжолу чыгып жэйлэгэн,
Хадымгы дөүлөт – бизге арман,
Кайрылвай кетти зор арман.

Бэйлөөдө күлүк туйлаган,
Бахмырга* чыгып жэйлэгэн,
Балдыргы дөүлөт – бизге арман,
Бапа:сы жок зор арман.

Атанан жалгыз шумкарым,
Жар жыгылса, су: болот,
Жалгыз өлсө, ким көмөт?
Кыр жыгылса, суу болот,
Муса:пыр өлсө, ким көмөт?

Муса:пыр өлгөн атамнын,
Карагаттай көзүнү,
Кайрылып келип карга ойду,
Кана, өлгөнүн ким көрдү?

Гарып ко өлүм атамнын,
Башыга жастык койо:р жок,
Оозуга кэлмө сала:р жок,
Башында тура:р бэндэ жок,
Муса:пыр өлүм атамнын*.

Жүрөгүмнүн о башыда,
Жүгө:рүдөй о жер күйөт,
Жүгө:рүнүн о дэни пүч,
Жүрөгүмдө о дәрдим күч.

Кабыргамнын о башыда эй,
Хадымтан бери жара эде эй,
Жараатын бирөө тавалвай,
Омурткамнын до канаты,
Овалтан бери жара алган,
Жараатын бирөө тавалвай,
Карчытымдын до этеги эй,
Кара кан алып до дэрт толгон,
Хадымтан ичим го жык толгон.

Муса:пыр өлгөн атамнын,
Зэйә гоо жүрөк толгон дэрт,
Зэңгизэр* өткөн атамды эйт.
Как жүрөгүм о толгон дэрт,
Камоодо өткөн атамды эйт.

Мурунтан берги дәрдим шу,
Буундарым о сары су:
Балдыртан берги о дәрдим шу,
Бэдэндәрим о сары су:.

20. БИРИҢДИ ӘЙТСӘМ, БИРИҢ БАР⁴⁸

(Турганбүбү Кутлу Әбдилләбай кызы, 27.07.2002, МТ № 74-А)

Бириң о – кайың, бириң – тал,
Бириңди әйтсәм, бириң бар.
Бириң о – шәкәр, бириң – пал,
Экөүвүнө күйдүм зәр.

Бириң го – полот, бириң – курч,
Полотуң кетип, курч калса әй,
Мокой го ведем мен мынча әй.

Аргымак арык жалы бар,
Ашыгында агы бар,
Айландырып санасам,
Айдай го Сәпәм дагы бар.

Тоочак арык жалы бар,
Томугунда агы бар,
Тоорулдуруп санасам,
Топурум атам дагы бар.

Карарган дарак мөвәси,
Мөвәсин каккан бар веке әй?
Какшаткан өлүм довасы,
Довасын тапкан бар веке әй?

Бозоргон дарак мөвәси,
Мөвәсин каккан бар веке?
Боздоткон өлүм довасы,
Довасын тапкан бар веке әй?

Кара го тоонун этеги,
Кашкалдак оттоп казылды әй,

Какылдап ийләп жүрсүн деп,
Маңа каламда шондой жазылды эй.

Будурмак тоонун этеги,
Бугулар оттоп казылды эй,
Муңайып ийләп жүргүн деп,
Менин буйругум шондой жазылды эй.

Бу:дайык – куштун төрөсү эй,
Мен – мундуунун жоросу эй.
Карчыга – куштун төрөсү эй,
Мен – кайгылуунун жоросу эй.

Дэртмэнди көрсөм, жетилем,
Дэртсизди көрсөм, кетилем
Мундууну көрсөм, жетилем,
Муңсузду көрсөм, кетилем.

Кара илээчин тепбеген,
Газда пүтүн бар веке эй?
Каран го өлүм жетбеген,
Халкта пүтүн бар веке эй?

Куу илэчин тепбеген,
Кушта пүтүн бар веке эй?
Куруган өлүм жетбеген,
Элде пүтүн бар веке эй?

21. БЭЙТИЛЛЭМ⁴⁹

(Мэрзийә Полат Таштанбек кызы, 04.04.2003, МТ № 89-В)

Эй, кашкалдак куштун эй мойну ала,
Хан атасы дей болвосо,
О, гарып дә болот эй кыз бала.

Безгелдек куштун мойну ала,
О, бек атасы дей болвосо,
Бечә:рә болот эй кыз бала.

О, эйлэнсам атам эй, мөдийнэм,
Эйлэнбадым дей, арылдым э.

Эгизге чыгып эй карайын,
Элетиг көрсөт дей, барайын.
О, эңилип өпкөм дей чавайын.

О, капыска чыгып эй карайын э,
Караңды көрсөт дей, барайын,
О, кайрылып өпкөм дей чавайын э.
Эйлэнсам атам дей, бэйтллэм э,
О, эйлэнбадым дей, айрылдым э.

О, капыстын кайсар гүлү эде,
Халкынын чечен дей бийи эде.
О, эгиздин эрмен гүлү эде,
Элинин чечен дей бийи эде.
О, эйлэнсам атам дей, бэйтллэм,
Эйлэнбадым дей, айрылдым э.

О, капыста кайсар эй гүл алат,
Халк аралай дей карасам,
Энеңиз кандай эй күн алат.

Эгизде эрмен дей гүл алат э,
О, эйлэнсам атам эй, бэйтллэм э,
Эл аралай эй карасам э,
О, балдарың кандай эй күн алат,
Эйлэнсам атам эй, бэйтллэм?

Эл жыйылып эй, топ болду эй,
Эсилим атам дей жок болду эй.
Халк жыйылып эй, топ болду эй,
Канатым атам дей жок болду эй.
О, эйлэнсам атам дей, бэйтллэм,
Эйлэнбадым дей, айрылдым.

Босогоң бойлой эй кар жааса,
Босторгой келет жем үчүн.

Боздоп го ийләп эй отурсам,
Бәйтилләм келвейт эй мен үчүн.

Капшытың бойлой эй кар жааса,
Калдыгач келет эй жем үчүн.
Мен какшап бир ийләп эй отурсам,
Бәйтилләм келвейт эй мен үчүн.
О, әйләнсам атам дей, бәйтилләм,
Әйләнбадым эй, айрылдым.

Аргымак аты дей бар эде әй,
Алты го пакса дувалдан,
Ашырып улак дей тәштәгән,
О, әвийригә эй ат алган.

Жерде го аты дей бар эде әй,
Жети го пакса дей дувалдан,
Жеткизип улак тәштәгән,
О, әвийригә дей ат алган.

Улак го тартып эй узаткан,
О, уруулуу тейит эй көз арткан.
Мийман келсе дей хош деген ә,
О, мийманхана дей бош деген,
Чыны го чәйнек эй колунда,
Эки дә колу дей боорунда,
О, әйләнсам атам эй, бәйтилләм,
Әйләнбадым эй, айрылдым ә.

О, көл бойунда дей сәйрәгән ә –
Көгала шумкар дей баласы эй ә.
О, бир көрвөдүм дей атамды эй,

Көптү го көргөн эй жакшылар ә,
О, бир доvasын эй әйтиңәр ә.
Әйләнсам атам дей, бәйтилләм ә,
О, әйләнбадым эй, айрылдым ә.

О, сай бойунда дей сэйрэгэн э –
Сагызган куштун дей баласы эй э.
О, сагыныпбын эй атамды эй,
Санаттагы дей жакшылар э,
О, бир доvasын эй эйтиңэр.
Эйлэнсам атам эй, бэйтиллэм э,
Эйлэнбадым дей, айрылдым э.

О, ийлэгэн менен эй бепәйдө,
Бэйтиллэм келе:р эй күн кайда?
Ай жакка карап эй чий тутам,
Ай өткүчө дей көз тутам,
О, ай өткүчө дей келвесең э,
Арманың тартып дей кан жутам э.

О, күн жакка карап эй чий тутам э,
Күн өткүчө дей көз тутам,
О, күн өткүчө дей келвесең,
Күйүтүң тартып дей кан жутам э.
О, эйлэнсам атам эй, бэйтиллэм,
Эйлэнбадым эй, айрылдым.

О, көл бойунда дей сэйрэгэн э –
Көгала шумкар эй баласы эй э.
О, бир көрвөдүм дей атамды,
Көптү го көргөн эй жакшылар,
О, бир доvasын дей эйтиңэр э.

О, кара атыга дей туу тартып,
Кавырыга дей пул чэчип э,
Хадырлуу өлүм эй кыла:рга,
О, Хан Әэжим үйдө дей болсочу эй.

О, бедөөсүгө дей туу тартып,
О, бейитиге дей пул чэчип,
О, бедерлүү өлүм эй кыла:рга,
Әэжи авам үйдө дей болсочу.

О, эйлэнсам атам эй, бэйтиллэм,
Эйлэнбадым дей айрылдым.

О, бөктөргөдө дей көрпө ичик,
О, жән атам кетти дей дүнийэдән ә,
[Утургу тоонан ышкырган,
Улардан үндүү эй бар векен?
Улутунуп эй ийләсәм ә,
Менен дә муңдуу эй бар векен?

Кара го тоонан эй ышкырган,
Гайыптан үндүү дей бар векен?
Бэйтилләм деп эй ийләсәм ә,
Менен дә муңдуу дей бар векен,
Эйлэнсам атам эй, бэйтилләм?

Кашка го тишим эй арасы эй,
Жән атам – элдин сәрәси эй,
О, утургу тишим дей арасы эй,
Бэйтилләм – элдин сәрәси эй.

Топчу го кулак эй тору ала,
Топчу-Бел эйдәп эй ашырдым.
Тоорулуп келе:р бэйтилләм,
Боз топого дей жәширдим.

Кайчы го кулак карала,
Кайкы-Бел эйдәп ашырдым.
Кайрылып келе:р эй бэйтилләм,
Кара го жерге дей жәширдим.
О, эйлэнсам атам эй, бэйтилләм,
Эйлэнбадым эй, айрылдым.

Караган менен эй көз көрвөйт,
Эйлэнсам атам, бэйтилләм,
Өрттөлгөн жүрөк эй бөскөрвөйт.]

22. ЖЭН ЭНЕМ⁵⁰

(Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммет кызы, 28.06.2004, МТ № 91 А-В)

Кашкардан келген живектей,
Түрлүү го эде жэн энем.
Хан кызыны уйалтып,
Сүрлүү го эде жэн энем.

Бежиннен келген живектей,
Түрлүү го эде жэн энем.
Бек кызыны уйалтып,
Сүрлүү го эде жэн энем.

Пашайы жапкан жүгүгө,
Пайгамбар кирген үйүгө.
Килем го жапкан жүгүгө,
Киресе кирген үйүгө.

Эйлэнсам энем, базарым,
Өттү го сенин эзериң.
Күмүштөн чэчпак бош тэштэп,
Күлүктү минип көч баштап.
Аргымак минип көч баштап,
Алтыннан чэчпак бош тэштэп.

Ону жуван, ону кыз,
Ойношуп иине сайышкан,
Он пэнжэси майышкан,
Ованын гүлү, жэн энем.

Беши жуван, беши кыз,
Мелдешип иине сайышкан,
Беш пэнжэси майышкан,
Бейиштин гүлү, жэн энем.

Иштеткен иинем кыл полот,
Ишенсем, энем ким болот?
Саптаган иинем кыл полот,
Сагынсам, энем ким болот?

Баштыгым манат кураган,
Барганнан алым сураган.
Көшөгөм манат кураган,
Көргөннөн алым сураган.

Көшөгөм манат көз курак,
Көрөлвадым – көп ырак.
Баштыгым манат көз курак,
Барөлвадым – көп ырак.

Жазгы бир кийген чапаным,
Жаан го тийсе мэйлигэ,
Ала жат, эне, жэниңэ,
Жэшимдэ кетсем мэйлигэ.

Кышкы бир кийген чапаным,
Кыйан го тийсе мэйлигэ,
Ала жат, эне, жэниңэ,
Кырчын го кетсем мэйлигэ.

Бозала шумкар болуп өт,
Боздогон тоошум угуп өт.
Карала шумкар болуп өт,
Какшаган тоошум угуп өт.

Босогом эгиз галайлуу,
Боз топо менен таалайлуу.
Капшытым эгиз галайлуу,
Кара жер менен таалайлуу, –
шончолук...

23. ЖЭН ЭНЕМ⁵¹

(Мэрзийэ Полат Таштанбек кызы, 04.04.2003, МТ № 89-В)

Жэн энем кылган чепкени,
Шэкэккэ салса, кең келген,
Әйлэнсамчы дей, жэн энем ә;
О, тэңгэгэ тартса дей тең келген ә,
Әйлэнсамчы дей, жэн энем ә.

О, мактаваймын эй өлгөнгө,
Маашур⁵² го эде эй көргөнгө,
Эйлэнсамчы дей, жән энем э.
Жәйнамаздан эй жазбаган,
Жәннәттин жолун хастаган⁵³.
Беш вак ко намаз эй жазбаган,
Пейиштин жолун дей хастаган,
Эйлэнсамчы дей, жән энем э.

О, неvirелери эй ийләгән э,
Жән энем худай эй сыйлаган э,
Эйлэнсамчы дей, жән энем э.

24. ЖӘН ЭНЕМ⁵⁴

(Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызы, 03.08.2003, МТ № 88-В)

Дәрийә су:дай толводум,
Дәртгән бир өөдө болводум.
Агын о су:дай толводум,
Кайгынан өөдө болводум.

Жән энем кайдан тавыла:р,
Жел бооң калса, тагыла:р,
Жетимдер калса, багыла:р,
Жән энем кайдан тавыла:р?
Курчооң калса, тагыла:р,
Кулундар калса, багылар⁵⁵,
[Жән энем кайдан тавылар?]

Жән энем кылган дикәги,
Буудан го көккө жаптырган,
Мурзалар көрүп жактырган.

Жән энем кылган дикәги,
Каран го көккө жаптырган,
Хандар го көрүп жактырган.

Ак куштай бойун сактаган,
Ак кәләк жууп таптаган.

Көйнөгүм жеңин тарта:рым,
Көкүрөк дәрдим айтә:рим,
Әйләнсамчы, жән энем.

Ичигим жеңин тарта:рым,
Ичимде дәрдим айтә:рим,
[Әйләнсамчы, жән энем.]

Кайткан о куштан кайчы алган,
Кайчылавай тон пычкан,
Әйләнсамчы, жән энем.

Учкан о куштан үлгү алган,
Үлгүлөвөй тон пычкан,
Әйләнсамчы, жән энем.

Көк буудан минип, көч баштап,
Көчүнүн көркү, жән энем.
О, сурчаны минип, көч баштап,
Көчүнүн көркү, жән энем.

Сагырлар калса, багыла:р,
Жән энем кайдан тавыла:р?
Жетимдер калса, багыла:р,
Жән энем кайдан тавыла:р?

Чынчалагын чиймейтип,
Чийүү го чийген жән энем.
Ортонуну оймойтуп,
Ойуу го ойгон, жән энем.

Кыйа:мат жолу кылдан дейт,
Алдыр жагы зыннан дейт.
Барэлвасам жол салып,
Алэлвасам кол салып,
Көп ийләсә гүнәә дейт.
Гүнәә го болвой, гүл болсун,
Ак бетиңе нур болсун,
Әйләнсам энем, мундашым.

25. МЭДИЙНЭМ⁵⁶

(Агачахан Эржийес Эбдилээт кызы, 08.07.2003, МТ № 87-В)

Эйлэнсам энем оо, мэдийнэм,
Аргымак минип, көч баштап,
Алтыннан чэчвак бош тэштэп,
Күлүктү минип, көч баштап,
Күмүштөн чэчвак бош тэштэп,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм.

Ак аркак кийип дуулаган,
Эйлэнып уук улаган,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм.

Товарды кийип дуулаган,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм,
Тоорулуп уук улаган.

Кача:р бир куштан кайчы алып,
Кайчылавай тон пычып,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм,
Кайчысы кеткен бээригэ ай.

Уча:р бир куштан үлгү алып,
Үлгүлөвөй тон пычып,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм,
Үлгүсү кеткен бээригэ ай.

Гажа:ры согуп теңдеген,
Халкымда чевер мен деген.
Эйлэнсам энем, мэдийнэм.

Термени согуп теңдеген,
Элимде чевер мен деген,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм.

Ак жоолук жууп таптаган,
Ак куштай бойун сактаган,
Эйлэнсам энем, мэдийнэм.

Көк жоолук жууп таптаган,
Көк куштай бойун сактаган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Алдыны сындап жүк жыйган⁵⁷,
Аркасын сындап үй тиккен,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Капшытка килем тэштэгэн,
Хаадалуу келин баштаган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Баштыгын манат кураган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм,
Барганнан алым сураган.

Текийең манат кураган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм,
Келгеннен алым сураган.

Уктап бир калган жеримде эй,
Упа бир сээп ойготкон,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Ийлөп бир калган жеримде эй,
Ак наават берип соороткон,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Төргө бир гилем тэштэгэн,
Төркүндүү келин баштаган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Товарды кийип дуулаган,
Тоорулуп уук улаган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Ак аркак кийип дуулаган,
Өйлөнып уук улаган,
Өйлөнсам энем, мөдийнэм.

Кайрылып учуп куш кетти эй,
Бул өлгөннүн доу дәрдинән,
Карчытымнан уш кетти эй.

Бурулуп учуп куш кетти эй,
Бул өлгөннүн доу дәрдинән,
Буунумнан уш кетти эй.

Ак сандыктан кулп кетти эй,
Эйләнсам энем, мәдийнәм,
Ак үйүнөн кут кетти эй.

Көк сандыктан кулп кетти эй,
Эйләнайын энем, мәдийнәм,
Көк үйүнөн кут кетти эй.

[Капшытыны] жүл кылды эй,
Кармаган үйүн гүл кылды эй,
Эйләнсам энем, мәдийнәм.

Арка бир чөчим өрө:рүм,
Эйләнсам энем, мәдийнәм,
Алы бир дәрдим бөлө:рүм,
Эйләнсам энем, мәдийнәм.

Гежге бир чөчим өрө:рүм,
Кечке бир дәрдим бөлө:рүм,
Эйләнсам энем, мәдийнәм.

26. МӘДИЙНӘМ⁵⁸

(Өлиймә Гөксу Сатывалды кызы, 27.04.2003, МТ № 89-А-В)

Саратан айлар жылышты,
Сана:р го ведем бул ишти.
Орозо айлар жылышты,
Оной го ведем бул ишти.

Таң саарда сәйрэгән,
Күкүктүн үнү бурулсун.

Таң ата элек ийлэгән,
Менин дә үнүм курусун.

Күн саарда сәйрэгән,
Күкүктүн үнү бурулсун.
Күн тийе элек ийлэгән,
Менин дә үнүм курусун.

Иштеткен иинем кыл полот,
Ишенсем, энем ким болот?
Саптаган иинем кыл полот,
Сагынсам, энем ким болот?

Босого бойлуу кар жааса,
Боз торгой келвейт жем үчүн.
Боздоп бир ийләп отурсам,
Жән энем келвейт мен үчүн.

Капшыт бир бойу кар жааса,
Карчыга келвейт жем үчүн.
Какшап бир ийләп отурсам,
Жән энем келвейт мен үчүн.

Күмүш ко мүйүз текечер,
Күндө бир келип су: ичер.
Әйләнсәм энем, бәйтилләм,
Эми бир күнүм не кечер?

Алтын бир мүйүз текечер,
Айда бир келип су: ичер.
Әйләнсам энем, мәдинәм,
Эми бир күнүм не кечер?

Бөөрүлөр өтбөс бөскө жол,
Бөөрүлөр өтсө, тосуп ал.
Бөлүнбөгөн жән кызың,
Бөлүнүп калдым, кошуп ал.

Аркарлар өтбөс адыр жол,
Аркарлар өтсө тосуп ал.
Ажыравас жән кызың,
Ажырап калдым, кошуп ал.

Такалуууда тай муңдуу,
Такыйалуу мен муңдуу.
Бедерлүүде куш муңдуу,
Беш көкүл чэчтэ мен муңдуу.

Көшөгөң манат кураган,
Көргөннөн алым сураган.
Баштыгын манат кураган,
Барганнан алым сураган.

Алтын бир топчу көрпө ичик,
Жамынамын дейт эдем.
Айда энемди көрвөсөм,
Сагынамын дейт эдем.

Күмүш бир топчу көрпө ичик,
Жамынамын дейт эдем.
Күндө энемни көрвөсөм,
Сагынамын дейт эдем.

[Алтын бир топчу көрпө ичик,
Жамынганым канеке эй?]
Айда бир турмак жылда жок,
Сагынганым канеке эй?

[Күмүш бир топчу көрпө ичик,
Жамынганым канеке эй?]
Күндө бир турмак айда жок,
Сагынганым канеке эй?

Алтыннан комуз күү айткән,
Айчылык жатсам, дува айткән.
Күмүштөн комуз күү айткән,
Күнчүлүк жатсам, дува айткән.

Армандуу өлүм жән энем,
Сылап бир чэчим, көз көргөн,
Сырлашсам дэрдим бөскөргөн.
Тарап бир чэчим, көз көргөн,
Дэрттэшсэм дэрдим бөскөргөн,
Эйлэнсам энем, бэйтиллэм.

Токсон бир баштуу тор көзгө,
Толтуруп уук улаган.
Эйлэнсам, энем, топурум,
Толтуруп көөнүм улаган.

Жетимиш баштуу жер көзгө,
Жеткирип уук улаган.
Эйлэнсам, энем, топурум,
Жетилтип көөнүм улаган.

Сай бойунда сыйыр кум,
Сагынсак бизге кыйын күн.
Көл бойунда сыйыр кум,
Көрвөсөк бизге кыйын күн.

Көл бойуну бойлогон,
Көгала шумкар жавасы эй,
Көптү бир көргөн жакшылар,
Бир көрөйүн энемди эй,
Бир довасын эйтиңэр.

Сай бойуну бойлогон,
Сарала шумкар жавасы эй,
Санаттагы дэй жакшылар,
Сагыныпбын дэ энемди,
Бир довасын дэ эйтиңэр.

Туткуч бир кавын жүл кылган,
Туткан бир үйүн гүл кылган.
Кайчы бир кавын жүл кылган,
Кармаган үйүн гүл кылган,
Армандуу өлүм жән энем.

Аркасын сылап үй тиккен,
Алдыны сылап жүк жыйган,
Эйлэнсам энем, мәдийнем⁵⁹.

[Термесин согуп теңдеген,
Телегейге мен деген.
Гажа:ры согуп теңдеген,
Калайыкка мен деген.]

Армандуу энем, жән уйам,
Агаркак кийип, туушаган,
Агача келин жумшаган.
Көк аркак кийип туушаган,
Гүл келинчек жумшаган,
Армандуу өлүм, жән энем.

Бейитиңе мен барсам,
Бейитиң үстү гүлдөсүн.
Бечә:рә кызым келди деп,
Жән энем кайдан үндөсүн.
Кавырыңа мен барсам,
Кавырың үстү гүлдөсүн.
Гарып бир кызым келди деп,
Жән энем кайдан үндөсүн.

Отуруп, копкон жәйиңа,
Ордолуу шәэр орносун.
Олуйалар колдосун.
Хожойу хызыр бүзүрүк,
Жолуңнан өксү болвосун.
Кош бедерлүү пийәлә,
Колуңнан өксү болвосун.

Жәннәтти барып беттесин,
Жәннәттин жыты кетбесин.
Пейишти барып беттесин,
Пейиштин жыты кетбесин.

Окуганың хуптандыр,
Жәйнамазың сурптандыр.
Жамынганың топурак,
Жәниңдә күйсүн шам чырак.
Төшөнгөнүң топурак,
Төрүңдө күйсүн шам чырак,
Армандуу өлүм, жән энем.

Ак ээрим бахмал кураган,
Атанан жетим калганда,
Әйлэнып алым сураган.

Жең учум бакмал кураган,
Атанан жетим калганда,
Әйлэнып алым сураган.

Ийләп бир калган жеримде,
Ак наават берип соороткон.
Уктап бир калган жеримде,
Ак упа сээп ойготкон,
Армандуу өлүм, мәдийнәм⁶⁰.

Долоно саптуу камчыдай,
Толгонот эдең биз үчүн
Биз нимне кылдык сиз үчүн?

Алтын бир саптуу камчыдай,
Әйләнәт эдең биз үчүн,
Биз нимне кылдык сиз үчүн?

Оймогуң түшбөс боз дөңгө,
Олутуң төшөп сен жаттың,
Олдо бир дәрдиң биз тарттык.
Шәкәгиң түшбөс боз дөңгө,
Кавырың салып сен жаттың,
Кайгы бир дәрдиң биз тарттык.

Дүрүйэ тигип таптаган,
Гүлпеттеп жэнин сактаган,
Каргыма тигип таптаган,
Абайлап жэнин сактаган,
Армандуу өлүм жэн энем.

Бөлүнбөйт пула, живегим,
Бөскөрвөйт толгон жүрөгүм.
Жазылвайт пула, живегим,
Жарылвайт толгон жүрөгүм.

27. МЭДИЙНЭМ⁶¹

(Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы, 26.08.2003, МТ № 96-А)

Йо-о, кызыл бир живек о су: тарттым э,
Кыз экеннен о үн тарттым.
Үн тартканнан о кимди әйттим э,
Мәдийнем энем, сизди әйттим.

Жәшил бир живек о су: тарттым,
Жәш экеннен о үн тарттым,
Үн тартканнан о кимди әйттим э,
Мәдийнэм энем оу, сизди әйттим.

Такалууда оу тай дыңдуу⁶²,
Такыйачаннан доу мен муңдуу.
Бедерлүүдө куш дыңдуу,
Беш көкүл чәчтән әй мен муңдуу.

Ал такыйа доу башымда,
Азаны салдың доу жәшимдә.
Гүл такыйа доу башымда,
Күйүттү салдың доу жәшимдә.

Ал такыйа доу оор деп,
Азаны салдың оу доор деп.
Гүл такыйа доу оор деп,
Күйүттү салдың доу доор деп.

Кавыргам кайың оу тал веде эй,
Кайгы гоу менде бар веде эй?
Буунум оу бурма тал веде эй,
Муңчулук менде бар веде эй?

Кавыргам кайың тал болду эй,
Куватым энем өткөлү,
Кайгы го менде бар болду эй.

Буунум ээй бурма тал болду эй,
Куватым энем өткөлү,
Муңчулук менде бар болду эй.

Алтымыш баштуу ак үйгө,
Артылып уук улаган,
Ак аркак кийип дуулаган.

Жетимиш баштуу жел көзгө,
Жеткизип уук улаган.
Желкини кийип дуулаган.

Оймогун узга бервеген,
Олуттуу уздан мен деген.
Кайчысын узга бервеген,
Кандай оу уздан мен деген.

Мактаваймын өлгөндө,
Маашур го эде көргөнгө.
Даңдаваймын өлгөндө,
Дандылуу эде көргөнгө.

Жети бир катар жүк жыйып,
Севини алган жән энем.
Жети айылды эйттирип,
Келин оу алган жән энем.

Алты гоу катар жүк жыйып,
Севини алган жен энем.

Алты айылды эй айттирип,
Келин ооу алган жән энем.

Сыр-Дәрийәң мен эдем,
Сыр әйтә:р энем сен эдең.
Ак-Дәрийәң мән эдем,
Арз әйтә:р энем сен эдең.

Сыр-Дәрийәң гарк болду эй,
Сыр әйтә:р энем жок болду эй.
Ак-Дәрийәң гарк болду эй,
Арз әйтә:р энем жок болду эй.

Капшыт оу эгиз кар жааса,
Каргалар келет жем үчүн.
Какшап оу ийләп отурсам,
Жән энем келвейт мен үчүн.

Босого бойу кар жааса,
Боз торгой келет жем үчүн.
Боздоп оу ийләп отурсам,
Жән энем келвейт мен үчүн.

Пейиштин гүлү доу беш экен,
Беши гоу тең мәйдә экен.
Пейишке кеткен жән энем,
Эми го көрүш кайда экен.

Ованын гүлү он экен,
Ону го тең мәйдә экен.
Овага кеткен жән энем,
Эми го көрүш кайда экен.

Товардын гүлү доу мен эдем,
Топурум энем сен эдең.
Шәйинин гүлү мен эдем,
Шәәним оу энем сен эдең.

Товардын гүлү манеке эй,
Топурум энем канеке эй?
Шэйинин гүлү манеке эй,
Шээним оу энем канеке эй?

Оймогуң түшбөс боз дөңгө эй,
Олутуң саздап сен жаттың,
Овара дәрдиң мен тарттым.

Кайчың бир түшбөс боз дөңгө эй,
Кавырың саздап сен жаттың.
Какшап ээ дәрдиң мен тарттым.

Сай бойунда сары өрдөк,
Сай жакалай кагылсын.
Санаанды тартып сагынсам,
Жән энем кайдан тавылсын.

Көл бойунда көп өрдөк,
Көл жакалай кагылсын.
Күйүтүм тартып сагынсам,
Жән энем кайдан тавылсын.

Босогом эгиз конуп кет,
Боздогон тоошум угуп кет.
Капшытым эгиз конуп кет,
Какшаган тоошум угуп кет.

Пейиштин жолу беш эшик,
Беш пәнжәң тийвей ачылсын,
Пейиштин нуру чэчилсин.

Ованын жолу он эшик,
Он пәнжәң тийвей ачылсын,
Ованын нуру чэчилсин.

2. ЭР, ЗАЙЫП

28. ӘЛӘЙНӘМ⁶³

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 30.09.2001, МТ № 56-В)

Тоо тайамын тоотбой,
Сәпәр кылдың шәәргә әй.
Ханты, чәйи тәйәргә әй,
Пәйшембинин күнүндө әй,
Әйсә чоңнун үйүндө әй,
Тийиптир мээнет түнүндө әй.

Әс-ушунун барында әй,
Әсиге алып әнесин,
Әйткән экен атасын,
Әтәң ә, кандай болум деп,
Әәжим алыс калды деп ә,
Муннан дә башка гәви жок,
Хат учуру даги жок.

Ка:зы молдо Казахун,
Хаварың әйтип келгенде әй,
Мунда кетти бир ушум.

Гожобек молдо тең тушун,
Теңтушуннан сурасам,
Аргымагын ойнотуп,
Голдо калды деп әйтәт.
Әәжигә белет алам деп ә,
Әзирети Апак әзиз жәй,
Шондо калды деп әйтәт.

Тоочагыны ойнотуп,
Голдо го калды деп әйтәт.
Товапка белет алам деп,
Шондо го калды деп әйтәт.

Уйасыга кондурвай,
Бурмаң* калды, әләйнәм.

Улутунуп, умсунуп э,
Турнаң* дэ калды, элэйнэм.

Айсулуунун алы таң э,
Әжи атамнын ичи гам,
Курванэли, Түрсүнкул э,
Ооганбекти ойнотот.
Омурум өтүп кеткичең э,
Үч кызың мени жоготот.

Эстүү бала Токтогул э,
Түндө го жатып түш әйткән,
Әлэйнэмә туш әйткән.

Кайт дегенде кайтсаңчы әй,
Кайтып бир үйгө келсеңчи әй.
Аксарыбашыл сойдуруп,
Калың дэ журтуң жыйдырып,
Назыры кылып берсеңчи әй.

Ичимде калвайт арманым э,
Кагылайын дәрмәним.
[Алты сай параң кәртузун,
Аркарга карап әй сундурса,
Азаң тутуп тийвептир,
Мынтык э аза тутат деп,
Өзэлтән калган иш эде әй,
Ага-иниң кандай билвептир.

Аргымагын такалап,
Аттанып жүрүп кетиптир.
Әжәл әй жетип күн пүтсө әй э,
Әдәмзәттин әй бәәри шол э.

О, әәжи атаңа дой каравай э,
Тоочак әй атын әй такалап,
Жүрө дэ берип әй кетиптир,
Әжәли жетип оу күн пүтсө э,
Бәндәзаттын әй бәәри шол э.

О, күйө:рүгө да каравай э,
Күлүк атын о такалап э,
Жүрө го верип кетиптир э.

Түндө го жатып түш көрсөм э,
Элэйнэм айгыт кириптир.
Кэлиши жок мәстисин э,
Оң путуга кийиптир.
Мәстиси жок кэлишин э,
Сол путуга кийиптир.
Кэлишим су:га акты деп э,
Келишбеген бактым деп э,
Кыздарың э калса багылат,
Элэйнэм кайдан тавылат]⁶⁴.

Тогуз-Булак, Шэймакта эй,
Топтошуп жылкы гэлэ оттойт.
Тоочак э сындуу карай боз э,
Аралашып бирге оттойт.
Той мээреке болгондо эй э,
Токуган ийэм кана деп,
Айван да болсо, шо жоктойт.

Ак-Таштын алды Шэймакта эй,
Алтымыш гэлэ жылкы оттойт.
Аргымак сындуу карайбоз,
Аралашып бирге оттойт.
Айт-мээреке болгондо эй,
Этэң э, ийэм кана деп,
Айван дэ болсо шо жоктойт, – дептир экен.

29. ГҮЛШАЙЫМ⁶⁵

(Мәстәнэ Кескин Мәэткабыл кызы, 31.07.2003, МТ № 98-А)

Өлүм бир деген эй өрт экен э,
Өзөккө түшкөн эй дэрт экен э,
Буунга түшкөн эй муң экен э.

Әсили туйгун ә гүлпайым ә,
Ак желек кийдиң әй желвегей ә,
Ак боз ат миндиң әй жемдевей ә.
Балдарың койуп әй кайтканда ә,
Кандай бир жаттың әй дегдевей ә?

Көк боз ат миндиң әй жемдевей ә,
Көк желек кийдиң әй желвегей ә,
Эли-журт койуп әй кайтканда ә,
Кандай бир жаттың әй дегдевей ә?

Хадыр бир түндөй әй гүлпайым ә,
Ашыгы эде йәй бууданнын ә,
Айдыңы эде йәй тууганнын ә.
Томугу эде йәй бууданнын ә,
Топуру эде йәй тууганнын ә.

Түндүксүз үйгө дәй сен кирдиң ә,
Түтүнсүз чокко дәй биз күйдүк ә.
Жарыксыз үйгө го сен кирдиң ә,
Жалынсыз чокко дей биз күйдүк ә.

Хадыр бир түндөй әй гүлпайым ә,
Артылтып камчы дей чапбаган ә,
Атама нәэләт әй әйтбаган ә,
Эңилип камчы го чапбаган ә,
Энеме нәэләт ко әйтбаган ә.

Хадыр бир түндөй оу гүлпайым ә,
Кара бир бахмал әй бөктөрдүм ә,
Хадырың билвей әй өткөрдүм ә.
Кызыл го манат әй бөктөрдүм ә,
Хырдарың билвей әй өткөрдүм ә.

Бено:ват өлүм дей гүлпайым ә,
Кара бир шактын әй башыга йә,
Карчыга учса гоу, куш конот ә.

Кайра бир сүйлөп эй гэвинди йә,
Гарывлык маңа дей хуп болот ә.

Туура бир шактын эй башыга йә,
Турумдай учса дей, куш конот ә,
Туура бир чойуп эй гэвинди йә,
Тулчулук маңа дей хуп болот ә.

30. ӘЛӘЙНӘМ⁶⁶

(Идәйтхан Чаглар Төрөбек кызы, 13.09.2002, МТ № 86-А)

Балдар го кичик мәйдә дейм,
Әләйнәм өзү кайда дейм ә.
Төвөмдө тәжи го сөүләтим ә,
Төркүндүү эде дөүләтим ә.
Башымда тәжи го сөүләтим ә,
Башкача эде дөүләтим ә.

Алты арыктан о су: агат,
Аркасынан о кум агат.
Әзиздәп баккан балдарың,
Әттәң ә, сиздей ким багат?

Жети арыктан о су: агат,
Желкеси менен о кум агат.
Желпип ко баккан балдарың,
Жетим до калды балдарың,
Желпип о сиздей ким багат?

Әтәйләп салган ыма:рат,
Пор болгуча йо жүрвөдүң.
Абдырахман го Әрәпбай,
Зор болгуча жүрвөдүң ә.

Балдарың калды, күйвөдүң ә,
Какшап о шого ийләйин ә.
Ийләп ко кечке отуруп,
Бу дүйнәдә го турвайын ә.

Худай го берген бено:ват,
Бар веде сендей бесоогат.

Улакка чапкан көк атың,
Утургу тиши го кетилди.
Улуу-кичик ко, мен шордуу,
Үрмәтиң о тетилдим.

Каңтарып чапкан до көк атың,
Кашка го тиши кетилди.
Хапалык да болгон мен шордуу,
Хадырыңа о тетилдим.

Карайбоз минип буктаган,
Хадырлуу жакшы келет деп,
Карарган жыйын ыктаган,
Хадырлуу эде элэйнэм.

Тулпар го минип буктаган,
Туйгун дә жакшы келет деп,
Тутулган жыйын ыктаган.

Ак тәңгә пулун сэрэләп,
Өнжийән журтун аралап,
Алайда тарткан улакта,
Пәттәсигә го сом алган,
Пәйгәсигә го төө алган,
Элэйнәм өзү го даң алган.

Аргымак минген о зоокко,
Өәжигә барган тоопко.
Күлүктү минген зоокко,
Мәдийнә барган тоопко.

Хытайдан качып келдим деп,
Кылым о журтка аш кылган.
Кыйналып тапкан го малыны,
Кыйа:мат жолго харж кылган.

Жэзиттэн качып ко келдим деп,
Жэмаат журтка го аш кылган.
Жавыгып тапкан го малыны ой,
Жэн тирикте го харж кылган.

Окутуп уккан го кура:н,
Одүйнэ жолун сураган.
Жаздырып уккан го кура:н,
Жамаат жолун сураган.
Өлэйнэм өттү дүйнэдэн,
Хэммэ го эли сыйлаган.

Көк полотту эгетип,
Көк-Зоонун боорун көзөтүп,
Көпүрүк салып, көл кылган,
Көк иримге жол кылган.
Көп эле жерде нишээнэң,
Көп кайтты менин пешэнэм.

Ак полотту эгетип,
Ак-Зоонун боорун ойдуруп,
Арчадан түркүк ко койдуруп,
Ак талдан учун го тарттырып,
Алтымыш койго харч кылып,
Өлэйнэм калды го нишээнэң,
Өжэп до кайтты пешэнэм.

Улакка чапкан о көк атың э,
Утургу тиши йо кетилди.
Улуу-кичик о, мен шордуу э,
Үрмэтиңэ о тетилдим э.

Каңтарып чапкан о көк атың,
Кашка доу тиши кетилген.
Гарып ко болгон мен шорлуу,
Хадырыңа оу тетилген э.

Хары го бегиң көп [кичик] э,
Жабуулап атын минелвайт,

Чөчилгән малын до жыйәлвайт ә,
Жаңшанып шого ийләймин.

Токуган атын минелвайт,
Тозуган малын жыйәлвайт,
Токтовой шого ийләймин.

31. ГҮЛМЫРЗАМ⁶⁷

(Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызы, 14.09.2002, МТ №85-В)

Безбелдек шакка кондуву әй,
Буйругуң шунан болдуву әй.
Жагалмай шакка кондуву әй,
Әжәлиң ә шунан болдуву әй,
Әжәлиң әә шунан болдуву әй.

Алтын оу чапчак оу шалдырак,
О, ай жүрвей кеттиң әй алдырап,
Әсил әй гөйә әй, гүлмырзам.

Гүлмырзам сени әйтәмин,
Гүлмырзам сени әйтәмин,
Гүлмырзамды әй әйтәмин,
Кәләңкәр чәчпак мен эдем,
Кәәричә минген сен эдең.
Кәләңкәр чәчпак куурады әй,
Кәәрчә минген сулады әй.

Шуру го чәчпак мен эдем,
Сурчаны минген сен эдең.
Шуру го чәчпак куурады әй,
Сурчаны минген сулады әй,
Сурчаны минген сулады әй.
О худукта су:уң куурады әй,
Сурчаны минген сулады әй.

Кызыл э жибек чира:с,
Жәш кеткен – бизге мура:с.

Жәшилдән кылдың чира:с,
Жәш кеткен – бизге мура:с.

Эсил э гөйө гүлмырзам,
Гүлмырзам кандай киши эде әй,
Алтыннан кәмәр текши эде әй,
Әсили жакшы гүлмырзам,
Гүлмырзам кандай киши эде әй.

О, короодо койуң бар эде ой,
Казынаң толгон зәр эде әй,
О, әйдәгән малың бар эде әй,
Әсили гөйө гүлмырзам,
О, гүлмырзам кандай киши эде әй,
О, гүлмырзам кандай киши эде әй?

Гүлмырзам көзү өткөлү әй,
Күйүтте болдум, эттәң әй.
О, жәшмырзам көзү өткөлү әй,
Жалын э болдум, эттәң әй.

О, камчыңды төргө илведим,
Хадырыңды билведим.
О, курунду төргө илведим,
Әсили жакшы гүлмырзам,
О, хадырыңды дей билведим,
Хадырыңды билведим.

Эли го кылган хызматын,
Әйтә го бервейт эттәң әй.
Әсили жакшы гүлмырзам,
Әсили жакшы гүлмырзам,
О, атанан жалгыз гүлмырзам,
Атанан жалгыз гүлмырзам,

О, гүлмырзам сени әйтәйин,
Гүлмырзам сени әйтәйин.
Жар-Мазар баскан су:дайым,

Жактырып алды худайым.
Кош-Мазар баскан су:дайым,
Кош көрөдү худайым.

Әсили жакшы гүлмырзам,
Түгөгөн омур меники эй,
Түгөгөн омур меники эй,
Гарып эй омур меники эй,
Түгөдү омур сеники эй,
О, муса:пыр омур меники эй,
Түгөдү омур сеники эй,

Әсили жакшы гүлмырзам,
Гүлмырзамды эйтэйн,
Атанан жалгыз гүлмырзам,
Алтыннан менин чачвагым,
Оор э дедим, эттэң эй,
Гүлмырзамнын барлыгы,
О, доор э экен, эттэң эй.

Күмүштөн менин чэпчагым,
Оор э дедим, эттэң эй.
Гүлмырзамын барлыгы эй,
Доор э экен, эттэң эй,
Доор э экен, эттэң эй.

Арман э кылсам не пәйдә эй,
Арман э кылсам не пәйдә эй,
Ой, әсили жакшы гүлмырзам,
Әсили жакшы гүлмырзам.

О, айу:лар басбас аска жол,
Айу:лар басып жол кылды эй,
Айу:лар басып жол кылды эй,
Әсили жакшы гүлмырзам.

Айу:лар басбас аска жол,
Айу:лар басып жол кылды эй.

Ажыраваган бейбакты,
Ажырап калды, кошуп ал,
Ажырап калды, кошуп ал.

Бөөрүлөр басбас бөскө жол,
Бөөрүлөр басып жол кылды эй.
Бөлүнбөгөн бейбагың,
Бөлүнүп калды, кошуп ал,
Бөлүнүп калды, кошуп ал.

Бу дүнүйө – аманат,
Олдо го жалгыз гүлмырзам,
Ыманың кетсин саламат.

О, пааны дүнйө – аманат,
Эсил го жакшы гүлмырзам,
Ыманың кетсин саламат,
Ыманың кетсин саламат.

Бакта бир мөйдөн куурады эй,
Баккан э ээм сулады эй.
Ко:рукта мөйдөн куурады эй,
Ко:руган ээм сулады эй,
Ко:руган ээм сулады эй.

Боз торгой келет жем үчүн,
Боздоп бир ийлөп отурсам,
Боздоп бир ийлөп отурсам,
Гүлмырзам келе:р мен үчүн.
Какшап бир ийлөп отурсам,
Кайтып бир келе:р мен үчүн.
Кара бир макмал жең үчүн,
Кайгырып ийлөп отурсам,
Гүлмырзам келе:р мен үчүн.

Кызыл бир бакмал жең үчүн,
Кыйналып ийлөп отурсам,

Кычырсам келе:р мен үчүн,
Кычырсам келе:р мен үчүн.

Эсил го жакшы гүлмырзам,
Гүлмырзам сени айтэмин,
Күндө бир ийлэп мен барсам,
Кавырыңа мен барсам,
Хаварың болвойт эттэң ай.
Күндө бир ийлэп мен барсам,
Күндө бир ийлэп мен барсам,
Хаварың болвойт эттэң ай,
Эсил бир жакшы гүлмырзам.

32. ГҮЛПАЙЫМ⁶⁸

(Ирээийэ Өзөглу Таштанбек кызы, 29.08.2002, МТ № 83-А)

Эгизден аккан о эки су:,
Эңкейип барып ко муздасын.
Элинен кеткен го гүлпайым,
Эрикбей жатып ко уктасын.

Каманнан⁶⁹ аккан го кашка су:,
Кашкайып барып го муздасын.
Халкынан кеткен го гүлпайым,
Кайгырвай жатып го уктасын.

Эли го бирге го жэш мырзам,
Эңкейип камчы го чапкан жок,
Энеме нээлэт го айткэн жок.

Халкы го бирге го жэш мырзам,
Кайрылып камчы го чапкан жок,
Атама нээлэт го айткэн жок.

Ак желек кийдиң о желвегей,
Айдыңың экэң о кайтканда,
Кандай го жаттың го дегдевей?

Көк желек кийдиң го желвегей,
Күйө:рүң экэң о кайтканда,
Кандай го жаттың го дегдевей?

Тойдо го кийген го товарым,
Жыртылгыча го жүрвөдүң.
Бир гүлүңнөн го миң гүлүң,
Ачылгыча го жүрвөдүң.

Айтта го кийген го товарым,
Жыртылгыча го жүрвөдүң.
Бир гүлүңнөн го миң гүлүң,
Ачылгыча го жүрвөдүң.

Отузга жэшиң о жетелек,
Ойноп дә тавың го кетелек,
Кырка го жэшиң го жетелек,
Кыз ойноп тавың го кетелек.

Жетектеги го нар калды,
Желвегей салган о зэр калды.
Жетектеги го нар калды,
Булунуң толгон го зэр калды.
О, бул муса:пыр энең го бул калды,
Бул карайбет го тул калды.

Буйлалаган го нар калды,
Ак сандык толгон го зэр калды.
Гарып го атаң го бул калды,
Бул карайбет ко тул калды.

Чеке го чэчим го туу бекен,
Жети ай го пүтүн го бололек,
Жетелек койнум го уу бекен?

Арка го чэчим го туу бекен,
О, алты ай го пүтүн дей бололек,
Эттэң ай, койнум го уу бекен?

О, эгизде куштар го газганак,
Эсил го оокат го – ташканак.
Капыста куштар го газганак,
Каран го оокат го – ташканак.

О, уугунун учун эй нылдадың,
Ыма:рат башым го тулдадың.
Керегең башын го нылдадың,
Келинчек башым го тулдадың.

Көйнөгүм көккө го малдырдың,
Көнүлүм дэрткэ го алдырдың.
Эйнегим көккө го салдырдың,
Акылым дэрткэ го алдырдың.

Орозо айлар го жылышты,
Оной го ведем го шул ишти.
Сапар о айлар го жылышты,
Санай го ведек го бул ишти.

Кырды го кырлай го оттогон,
Кыргызйек бейбаш го куш экен.
Кыркыга жетбей го тул калган,
Мендейди бейбак го дейт экен.

Жарды го жарлай го оттогон,
Жагалмай бейбаш го куш экен.
Жарым жыл болвой го тул калган,
Мендейди бейвак го дейт экен.

Адырдагы го аркарды,
Әдис го мерген го ата:рвы.
Атаны жалгыз го жэш мырзам,
Алдырашып о жата:рвы.

Жеңимде векен го желмогуз,
Жети ай го пүтүн бололек.
Жакамда векен го желмогуз,
Жарым жыл пүтүн бололек.

Арка го чэчим го тарайын,
Алты айгача о карайын.
Алтайгача го келвесен,
Әждээр го жүгөр, барайын.

Желке бир чэчим го тарайын,
Жети айгача го карайын.
Жети айгача го келвесен,
Желмэйэн жүгөр го, барайын.

Кайрылыш жерде го сен калдың,
Каранды кийип дей мен калдым.
Кайрылыш жерде го көрвөдүм,
Арманың тартып го өлвөдүм.

33. ЖЭШ МЫРЗАМ⁷⁰

(Саткын Сечилмиш Толубай кызы, 29.08.2002, МТ № 8-А)

Шуру бир чэчпак мен эдем,
Сурчаны минген сен эдең.
Шуру бир чэчпак булады⁷¹,
Сурчаны минген сулады.

Кэлэнкэр чэчпак мен эдем,
Кээрча минген сен эдең.
Кэлэнкэр чэчпак булады,
Кээрчэ минген сулады,
Хадыр бир түндөй жаш мырзам.

Пакта бир майдан куурады,
Баккан бир ээн сулады.
Ко:рукта доң⁷² куурады,
Ко:руган ээн сулады.

Тоочак аты баштаган,
Тоорултуп улак тэштэгэн,
Хадыр бир түндей жэш мырзам.

Аргымак аты баштаган,
[Өйлэнтип улак тэштэгэн,]
Көргөннүн бээри таң калган,
Көзү ачык кеттин, жэш мырзам.

34. ХАН ТӨРӨМ⁷³

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 08.02.2003, МТ № 97-А)

Карчыга деген куш болот э,
Кармаса жүнү бош болот.
Казасы жеткен бәндәси э,
Карай бет маңа туш болот.

Ак шумкар деген куш болот оу,
Өзәли жүнү бош болот.
Өжәли жеткен бәндәси йоу,
Хәр качан маңа туш болот.

Кечбей дә дәрйә толкуткан о,
Кекевей душман коркуткан.
Түртбөй го эшик ачтырган э,
Сен дегенге мен деген,
Камчысын көзгө теңдеген э,
Әсил дә менин хан төрөм, –

деп, бир мээдим шондой деген экен эри өлгөндө.

35. МОМУНУМ⁷⁴

(Жәмийлә Жесур Әәжи Әбдиллә кызы, 1-вар., 1986, МТ № 45-В)

Бала экеннен кошулган э,
Башкача момун жолдошум
Кара бир тоодун боорунда,
Кар ээривей су: кайда,
Какшаймын момун, не пәйдә.

Мустак бир тоодун боорунда,
Муз ээривей су: кайда,
Муңайам, момун, не пәйдә.

Кереге жэйип үй тиге:р,
Келин бир бала сенде жок,
Келишкен таалай менде жок,
Бе:пәшәнә мен болдум,
Бе:максат бәндә сен болдуң.

Уук бир улап үй тиге:р,
Уул бир бала сенде жок,
Ондой бир таалай менде жок,
Токуган атым минэлвәйт,
Тозуган малым жийэлвәйт.

Чиләпчиним мис болду,
Чыракчыным кыз болду.
Аптавам кандай мис болду,
Арз әйтә:р балам кыз болду.

Күлүк бир сенин бул атың,
Күндө бир туруп пыркырайт⁷⁵.
Уул бир балам жоктуктан,
Жүрөгүм жәмән зыркырайт.

Аргымак сенин бул атың,
Айда бир туруп пыркырайт.
Кармар бир балам жоктуктан,
Бәдәним жәмән зыркырайт.

Каран бир калган бу малың,
Горумду карап бөлүндү әй,
Кыйын бир иштер көрүндү әй.

Ашып бир калган бу малың,
Кырчынды карап бөлүндү әй,
Кыйын бир иштер көрүндү әй.

Муштупар⁷⁶ момун жолдошум,
Жазгы бир келген сооданын,
Жакшысын алып кийгизген.

Күзгү бир келген сооданын,
Гүлгүнүн алып кийгизген.

Жәнәйи басып гәп кылып,
Карайт эде көзүмү,
Айайт эде көөнүмдү.

Муштупар момун жолдошум,
Бурулуштан жол басып,
Булбул бир конду бу шакка эй.
Муштупар момун өтүптүр,
Муса:пыр болдум шу тапта эй.

Кайрылыштан жол басып,
Карчыга конду куу шакка эй.
Муштупарым өтүптүр,
Кыйын иш түштү шу тапта эй.

[Кайкы] бир путак куу шакка эй,
Карчыга эргип, газ консун.
Кайрыйт ко эдем гәвинди,
Гарывлык маңа саз болсун,
Бу күндөр маңа аз болсун.

Туура бир путак куу шакка эй,
Турумтай эргип, газ консун.
Укбайт ко эдем гәвинди,
Тулчулук маңа саз болсун,
Бу күндөр маңа аз болсун.

Кыштовуң үстү кызыл гүл,
Кышында күлүк таптаган,
Кызыл го кымкап кийгизип,
Кыздарын эрке го сактаган.

Жәйлөвүң үстү жәшил гүл,
Жазында күлүк таптаган.
Жәшил го кымкап кийгизип,

Алганын эрке го сактаган,
Олдо бир момун э жолдошум.

[Уул балам] жоктуктан,
Гарып ко болдум шу тапта эй.
Кызылды кыйгач курчанган,
Кызыл го бети нур чалган.
Караны кыйгач курчанган,
Кандуу бир бети нур чалган.

Бэйлөөдө күлүк дегдеген,
Элиде момун калды деп,
Каалап бир эзиз кел деген,
Олдо бир момун жолдошум,
Аргымак атын тер баскан,
Алты бир пааша жол баскан.
Күлүк бир атын тер баскан,
Жети бир пааша жол баскан.

Жакшылык кавар келгенде эй
Кызыл бир кеште жоолугун,
Кыйып бир башка чороду,
Жэниң бир бирге Әжэриң,
Жандоолоп алдың тороду.
Жэниң бир бирге Әжэриң,
Жетим бир калды атадан.

Жакшылык кавар келгенде эй,
Жэшил бир кеште жоолугун,
Чалып бир башка чороду эй,
Жандоолоп алдың тороду эй.
Дилиң бир бирге Тиллэкан,
Жетим бир калды атадан.

Кара жер болду сарайың,
Гарып бир болду балдарың.

36. МОМУНУМ⁷⁷

(Жәмийлэ Жесур Әәжи Әбдиллэ кызы, 2-вар., 1986, МТ № 45-В)

Буйругу жок бу малың,
Тогуз бир пәрчә бөлүндү.

Тавылгы тайак тайанып,
Эгизге чыгып карайын.
Элиме дәрек салайын.
Элимде мендей көп болсо эй,
Сенен го калган кыздарды,
Эрикбей жүрүп багайын.

Кайыңнан тайак тайанып,
Капызга чыгып карайын.
Калкыма дәрек салайын.
Калкта бир мендей көп болсо эй,
Сенен бир калган кыздарды,
Эрикбей жүрүп багайын.

Олдо бир момун гүлканам,
Эгизде беде күл болсун.
Бетаалай бәндә тул болсун.

Талаада шорек күл болсун,
Шортаалай бәндә тул болсун.
Каран го калган бу малың,
Тогуз го бөлөк бөлүндү,
Тоору* го иштер көрүндү.

Буйругу жок бу малың,
Алты го бөлөк бөлүндү.
Әжәп бир иштер көрүндү.

Эгизде жылан октолот,
Эл карарып эй чогулса эй,
Олутуң шондо жоктолот.

Кырда бир жылан октолот,
Той-тамаша күндөрү эй,
Кыйалың шондо жоктолот.

Олдо бир момун, гүлканам,
Күлүк бир сенин бул атың,
Күн чыгышка багынат.
Сенен бир калган бу кыздар,
Жарыгым атам кана деп,
Буркурап ийләп отурса эй,
Кан болду менин э боорум.
Уул го балам жоктуктан,
Калкыма түштү оорум.

Аргымак сенин бул атың,
Ай чыгышка багынат.
Жарыгым атам кана деп,
Кыздарыңнын кичиги,
Сэйрэкән менен Тиллэкан,
Зыркырап ийләп отурса эй,
Эриди менин боорум.
[Эркек бир балам жоктуктан],
Элиме түштү оорум.
Олдо [бир момун жолдошум]

Сагызган сайдын жавасы,
Саргарып ийләп отуруп,
Тапбадым өлүм довасын.

Кыргыйек кырдын жавасы,
Боздоп бир ийләп отуруп,
Тапбадым өлүм довасын.

Туурдук башым сарыдан,
Тулчулук кыйын бээридән.
Жавыгым башы сарыдан,
Жәмийә тууган жогудан,
Жәмән гәп уктум бээридән.

Турумтай конду тушума эй,
Тулчулук түштү башыма эй.
Карчыга конду тушума эй,
Гарывлык түштү башыма эй.

Олдо бир момун жолдошум.
Кара жер болду [сарайың,
Гарып бир болду арвайың.]

37. ЭЛЕЙНЕМ⁷⁸

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 26.04.2003, МТ № 92-А)

Алтын эшик каалга эй,
Таштап кетти Хан Әэжим.
Хәммә тейит журтуну,
Баштап кетти Хан Әэжим.

Күмүш эшик каалга эй,
Таштап кетти Хан Әэжим.
Күлән тейит журтуну,
Баштап кетти Хан Әэжим.

Күмүш менен чайкаган,
Гупкаң болот, Хан Әэжим.
Күлән тейит көп журтуң,
Туткаң болот, Хан Әэжим.

Алтын менен чайкаган,
Гупкаң болот, Хан Әэжим.
Хәммә тейит көп журтуң,
Туткаң болот, Хан Әэжим.

Көпүрүк салып өтөлвай,
Көлдө калды элейнем.
Худаанын эмири эй,
Чөлдө калды элейнем.

Жаңырык салып өтөлвай,
Көлдө калды элейнем.

Жән эгемнин эмири эй,
Чөлдө калды элейнем.

Муштайымда кошулган,
Муштупарым, элейнем.
Он жәшимдө кошулган,
Омур шерик элейнем.

Чылапчыным чын калай,
Башәэмнен⁷⁹ ажырап,
Чындап ко болдум бетаалай.

Аптавам оозу ак калай,
Айдыңдуу тууган менде жок,
Әзәлтән болдум бетаалай.

Балдарым болсо, бар болсун,
Машайыктар жар болсун,
Башәәдей ким болсун.

Тууганым болсо, бар болсун,
Худай таала жар болсун,
Алганымдай ким болсун.

Жәнимә күйген жәнәнәм,
Башыма күйген башкачам,
Ооруп калсам, бага:рым,
Ондуу тәгбир тава:рым.
Жатып калсам, бага:рым,
Жакшы тәгбир тава:рым.

Әйләнмә көлдө толкуган,
Балык о болдум, жакшылар.
Алганымнан ажырап,
Гарып о болдум, жакшылар.

Жекендүү көлдө толкуган,
Балык о болдум, жакшылар.

Башээмнен ажырап,
Гарып ко болдум, жакшылар.

Чылапчыным чын галай,
Чырактарым бар болсун,
Энди го болдум бетаалай.

Аптавам оозу ак калай,
Айдыңдуу тууган менде жок,
Өзэлтэн эдем бетаалай.

38. КОШУП АЛ⁸⁰

(Турганбүбү Кутлу Эбдиллабай кызы, 27.07.2002, МТ № 74-А)

Кэр жорго минген сен эдең,
Кэлэнкэр чэчпак о мен эдем.
Сур жорго минген оу сен эдең,
Сылайы чэчпак о мен эдем.

Сур жорго минген оу сулады эй,
Сылайы чэчпак оу куурады эй.
Кэр жорго минген эй сулады эй,
Кэлэнкэр чэчпак оу куурады эй.

Бакма го мэйсэ эй мен эдем,
Баккан оу ийэм эй сен эдең.
Го:рук ко мэйсэ эй мен эдем,
Го:руган ийэм оу сен эдең.

Го:рук оу мэйсэ эй куурады эй,
Го:руган ийэм эй сулады эй.
Бакма гоу мэйсэ эй куурады эй,
Баккан гоу ийэм эй сулады эй.

Туурдук башы эй сарынан,
Тулчулук жаман эй бээринэн.
Жабык эй башы эй сарынан,
Жавыккан жаман эй бээринэн.

Бөөрүлөр басбас эй бөскө жол,
Бөөрүлөр басса тосуп ал.
Бөлүнбөгөн оу бейбагың,
Бөлүнүп калды дей, кошуп ал.

Аркарлар басбас эй адырга,
Аркарлар басса эй тосуп ал.
Ажыравас дей бейвагың,
Ажырап калды дей, кошуп ал.

39. ХАН ТӨРӨМ⁸¹

(Ысымы унутулган аял, МТ № 24-А)

Каран калган эй Нургавын,
Ава:т кылган ээй, хан төрөм.
Белен калган эй Нургавын,
Базар кылган ээй, хан төрөм.

Каран калган эй Нургавың,
Кайта баштан ээй чавылсын.
Халк ичинде ээй хан төрөм,
Эми кайдан ээй тавылсын.

Бара:рда атың ээй ээрлеп,
Басканда⁸² каның эй севелеп,
Бара:рда атың эй жорголоп,
Кайтканда каның ээй шорголоп.

Босогоң о полот эй боло:рдо,
Сандыгың зэргэ ээй толо:рдо,
Жэңгэлицэ ээй тор жэйип,
Жаңыдан дөүлэт эй көрө:рдө,
Жаңшаганым эй зор айып.

Босогом полот эй болгондо,
Сандыгым зэргэ ээй толгондо,
Жэңгэлимэ ээй тор жэйип*,
Жаңыдан дөүлэт эй көргөндө,
Жаңшаганым ээй зор айып.

Алты арыштуу ээй коргондун,
Дарвазасы ээй хан төрөм.
Алтымыш үйлүү ээй гыдырша,
Тандамасы ээй хан төрөм.

Жети арыштуу ээй коргондун,
Дарвазасы ээй хан төрөм.
Жетимиш үйлүү ээй гыдырша,
Тандамасы ээй хан төрөм.

Алты арыштуу ээй коргондун,
Суракчысы ээй хан төрөм.
Алтымыш үйлүү ээй гыдырша,
Улакчысы ээй хан төрөм.

Жети арыштуу ээй коргондун,
Суракчысы ээй хан төрөм.
Жетимиш үйлүү ээй гыдырша,
Улакчысы ээй хан төрөм.

Туура го дувал ээй дарваза,
Хан төрөм тепбей эй бузулду.
Хан төрөмнүн ээй көзү өттү эде,
Туугандын го бели үзүлдү.

Катар го дувал ээй дарваза,
Хан төрөм тепбей эй бузулду.
Хан төрөмдүн ээй көзү өттү эде,
Халкынын го бели үзүлдү.

40. КАНЫШЫМ⁸³

(Мәликә Торос Жээнкул кызы, 15.09.2003, МТ № 73-В)

Кара го таштын үстүгө,
Кашыма караң кар жаады.
Башыма мүшкүл иш түштү,
Мәликә, Мәрвет эки кыз –
Ашка катык, нанга туз,

Сылап чэчин өрвөдүң,
Сындап бойун көрвөдүң.

Базар гө өрүк бөлвөдүң,
Балдарың күнүн көрвөдүң.
Кызыл го өрүк бөлвөдүң,
Кыздарың күнүн көрвөдүң.

Коктудагы койонду,
Кокус ко мерген ата:рвы эй.
Жэн эжем менен канышым,
Кол кармашып жата:рвы эй,
Мени бир дакка тэштэйви эй.

Жылгадагы кийикти,
Әдис ко мерген ата:рвы эй,
Жэн эжем менен канышым,
Кол кармашып жата:рвы эй.

Алтын го мүйүз текечер,
Айда го келип су: иче:р.
Әлпэздәп баккан Мәрветиң,
Эми бир алы не кече:р.

Күмүш ко мүйүз текечер,
Күндө го келип су: иче:р.
Күлпәттәп баккан Мәликең,
Эми го алы не кече:р.

Ашканаң оозу бош калды эй,
Аңырып кыздар жэш калды эй.
Бокчоннун оозу бош калды эй,
Бозоруп кыздар жэш калды эй.

Сай бойунда гүл калды эй,
Саамайын чэйпәп кыз калды эй.
Көл бойунда гүл калды эй,
Көкүлүн чэйпәп кыз калды эй.

Көл бойунда гүл ачык,
Көркөмүм кетти көзү ачык.
Сай бойунда гүл ачык,
Сэркөрдөм⁸⁴ кетти көзү ачык.

3. УУЛ, КЫЗ, НЕБЕРЕ, КҮЙӨӨ БАЛА

41. БОТОМ⁸⁵

(Мэстэнэ Кэскин Мээткэбыл кызы, 13.06.2003, ТД)

Сындырдым гүлдүн бәркени,
Сыздадым өлгөн дәрдини.
Кайрыдым гүлдүн бәркени,
Какшадым өлгөн дәрдини.

Алманын шагын мен кактым,
Атанын дагын мен тарттым,
Жигденин шагын мен кактым,
Жигэ:рдин дагын мен тарттым.

Жантайып иче:р булагым,
Жән эгем берген чырагым.
Эңкейип жута:р булагым,
Эгем берген чырагым.

Бакты аралай күн тийди,
Бала экеннен тил тийди.
Жигде аралай күн тийди,
Жигитинде тил тийди.

Овадан түшкөн тамчы эдең, ботом,
Оң колума карма:рга,
Он алакан камчы эдең, ботом.

Пейиштен түшкөн тамчы эдең, ботом,
Беш колума карма:рга,
Беш алакан камчы эдең, ботом.

Ак кийизиң ылбырай ботом,
Ак үйдө жүрсө, бир гүл эй, ботом.
Көк кийизиң ылбырай ботом,
Көк үйдө жүрсө, бир гүл эй, ботом.

Жакшы атка салган жабдыгым,
Жакшы полот сандыгым,

Келвестен калган кешигим,
Кайтбастан калган кашыгым.

Жэйлөөң башы жэшил гүл,
Малың бир калды, тосуп ал, ботом.
Жабырга калган энеңди,
Жәнә бир кел дә, кошуп ал, ботом.

Кыштооң башы кызыл гүл,
Малың бир калды тосуп ал, ботом.
Кыйноого калган энеңди,
Жәнә бир кел дә, кошуп ал, ботом.

Оймолуу жүгөн кашкасы,
Кулунум менен кетбеген,
Ойулган жәннин башкасы.

Куймалуу жүгөн кашкасы,
Чырагым менен кетбеген,
Куруган жәннин башкасы.

42. ЖАЛГЫЗЫМ⁸⁶

(Өпсәмәт Акжол уулу, 1-вар., 1970, МТ № 100-А)

Орус э алды оу бел-белди,
Ойрон гоу кылды гоу элдерди.
Олдо гоу кәпир оу балчевик,
Каттатбай элди гоу тостурду.
Өкүмүнү йоу жүргүздү,
Бә:зи гоу бә:зи жерлерди,
От койуп кәпир күйгүздү.

Айдың го Паамыл оу жеримде,
Азгына үйлүү оу эл калды.
Аравыз чукул оу кәпиргә,
Алты бир кадам жер калды.

Аргымак аттын оу башында,
Алтын бир жүгөн гупкасы әй.

Олдо гоу кэпир гоу балчивек
Эйткэн бир менен гоу түгөвөйт,
Бул кэфирдин оу кысасы эй.

Кэпирди эйтип оу нетели,
Жалгыздан эйтип оу өтөлү:
Капталга чыккан оу кайыңдын,
Ноудасындай жалгызым.
Капталга тийген аптаптын,
Шоуласындай жалгызым.

Эгизге чыккан кызыл гүл,
Дэнэсиндэй эй жалгызым.
Эргип эй учкан шумкардын,
Баласындай жалгызым.

Су:дан го чыккан эй кундуздай,
Асмандагы жылдыздай,
Ахурда турган эй тулпардай,
Айланып учкан шумкардай.
Этиң бир жалгыз чырагым.
Арманың катык күч болду эй.

Кайрылып уча:р канатым,
Халк ичинде дэрмэним,
Кандай бир сенен айрылдым.

Эргип эй уча:р канатым,
Эл ичинде дэрмэним,
Эсер го кылып тэштэдиң.

Эгизден учкан оу боз кушум,
Эргип эй түштү торуга.
Эртелеп өчкөн чырагым*,
Түштү бир кэпир колуга.
Эртеден кечке жол карап,
Калэндэр болдум жолуңда.

Жалын бир күйөт ичимде,
Жалвырап жалын көрүнбөйт.
Жалгызымдан эй ажырап,
Жән жүрөгүм оу бөлүнөт.

Түтүн бир чыгат ичимден,
Түнерип түтүн көрүнбөйт.
Эт жүрөгүм оу бөлүнөт.

Шаптолунун багыга,
Сэйрәйт го булбул шагыга,
Санаага койуп саргартып,
Жалгызым койду дагыга.

Гүл теректин багыга,
Күкүк го сэйрәйт оу шагыда.
Күкүрт бир отто гоу күйгендей*,
Жалгызым салды дагыга.

Булбул го сэйрәйт оу шагыда,
Он сегиз миң эй ээләмдә,
Мусурмандын оу бәрини,
Алла го таала жән эгем,
Койвосун пәрзэнт дагыга.

Кашкалдак жүнү пар векен,
Канатыдан оу кайрылып,
Каре[гиден айрылып,
Карганган биздей бар векен?

Боз пәрчин өрдөк* пар бекен,]
Ботосудан оу ажырап,
Боздогон биздей бар векен?

Капталдын башын эй кар алды,
Карды го булут чырмады.
Карегимнен эй хавар жок,
Гарып бир жәнди кыйнады.

Мустактын башын эй муз алды,
Музду го булут чырмады,
Булбулум кайтып эй келведи,
Муса:пыр жэнди кыйнады.

Сай сагызган ала куш,
Сайлуу го жерге консочу.
Санаа бир тартып жүргүчөң,
Мен садагаң оу болсомчу.

Ырыскың элден кэм болду,
Ыхвалың кара таш болду.
Топ сагызган ала куш,
Тоорулуп жерге консочу.
Толгонуп дәрдиң тарткычаң,
Мен садага болсомчу.

Кызыл го алмаң оу гүлгүлү,
Худа го берген бэндәнин,
Сәйрәйт ко үйдө булбулу.

Бассам го жолум оу арывайт,
Ушум бир кетти, жакшылар.
Пәрвэз го учуп әйләнип,
Оң колума эй кондурган,
Кушум бир кетти, жакшылар.

Кара бир тооду әйләнип,
Кушум бир кетти, жакшылар.
Канатымдан кайрылып,
Карегимден айрылып,
Ушум бир кетти, жакшылар.

Кызыл бир кырды айланып,
Кушум бир кетти, жакшылар.
Кырчынымнан оу ажырап,
Ушум бир кетти, жакшылар.

Армандуу жалгыз чырагым,
Аргымак минип жетектеп,
Жэндэвэдим, чырагым.
Ак жамбы салып койнуңа,
Аралап сулуу тандавай,
Акча го бану жар алвай*,
Арманың катык күч болду эй.
Өзиздөп баккан жалгызым,
Ахырысы эй шул болду эй.
Арманың бизге күч болду эй.

Жалгызым мынан кеткени,
Караңгы зулмат түн болду эй,
Кайгылуу катык күч болду эй.
Кайгың оу катык зорлоду,
Каран оу калсын оу дүнүйө,
Кара бир көзүм торлоду.

Булут бир эгиз эй, муз – ова,
Бу дәрдимэ эй не дова?
Булбулум, жалгыз чырагым,
Бурулуп келсең эй, сен – дова.

Каргама эгиз, кар – ова,
Кайрылып эй келсең жалгызым,
Кара жер бизге эй – хуп дова.

Жарды го бойлоп эй куш учат,
Жэйлөөгө карап эл көчөт.
Жалаң дэй кәпир эй ичинде,
Жалгызым, алың не кечет?

Су:ду го бойлоп эй куш учат,
Султан бир жәниң кар кылып,
Жалгызым, алың не кечет?

Булбул о деген о жәнивер,
Мукамы менен сәйрәсин,
Булбулум, жалгыз оу кайдасын?

Торгой бир деген оу жэнивер,
Тоорулуш жерге сэйрэсин.
Топурум жалгыз оу, кайдасын?

Карабоз минип оу жол жүрүп,
Жолдо бир векен эй жалгызым?
Карарып жаткан көп кошун,
Голдо бир векен жалгызым?

Боз жорго минип оу жол жүрүп,
Жолдо бир векен жалгызым?
Бозоруп жаткан оу көп кошун,
Голдо го векен жалгызым?

Алтыннан супа асылган,
Такта бир векен жалгызым?
Ай көрүнбөс оу мевэлүү,
Бакта бир векен жалгызым?
Алтын оу калам колго алып,
Хатта бир векен жалгызым?

Күмүштөн супа асылган,
Такта бир векен жалгызым?
Күн көрүнбөс мевэлүү,
Бакта го векен жалгызым?

Күмүштөн калам колго алып,
Машыкта векен жалгызым?
Энжийэнди аралап,
Маргалаңды базарлап,
Базары кызык жер векен?
Баргандарды кайтарвай,
Элди го кэпир де:р векен?

Эгизден учкан о сар векен,
Эгизге чыккан тал векен?
Элиден кеткен жалгызым,
Эсен- го аман бар векен?

Адырдын отун оттогон,
Адырга чыгып жокшогон,
Ак аркар, гулжа кумайда.
Алла го таала жар болуп,
Келе:р го веке шу жэйгэ?

Келсе го жалгыз шу жэйгэ,
Аргымак атым сүйүнчү,
Эзиз го башы биздики.

Жалгызымдан ажырап,
Он эки мүчөм сөгүлдү,
Жүрөгүм толуп кан болду,
Ичим бир толуп гам болду.
Жалгызымнан ажырап,
Таалайым менин кэм болду.

Олдо бир жалгыз чырагым,
Кавыргамды капшырдың,
Кадыр эй эгем зулжэлэл,
Жэрэткэнгэ тапшырдым.

Ак-Белес ашуу – чыгым жол,
Атыңды жалгыз күйө:рүм,
Алыста болсоң, аман бол.

Көк-Белес ашуу – чыгым жол,
Көзүмдөй жалгыз күйө:рүм,
Көрүшбөй жүрсөң, аман бол.

Көкөлөп учкан оу көк шумкар,
Көк түтүн болуп көп ийләп,
Көрө:р го көздөн айрылдым.

Жакалап учкан оу ак шумкар оу,
Канатымдан кайрылдым.
Жавырың тартып, көп ийләп,
Жарык бир көздөн айрылдым.

Жетөлвадым оу Кабылга,
Алла го таала жән эгем,
Шүкүр го кылам эй Абылга.

Жазда чыккан эй жәшил гүл,
Жалгызым Абыл дей, эсен жүр.
Эгизге чыккан эй кызыл гүл,
Ыхвалым Абыл эй, эсен жүр.

43. ЖАЛГЫЗЫМ⁸⁷

(Гожоэхмәт Әбил уулу, 2-вар., 16.08.2003, МТ № 100-А)

Жаңы го айдын эй жетиси,
Чәршемби күнү оу кечеси,
Баскан оу векен эй гапиләт,
Урган гоу векен эй фәлә:кәт,
Карчыгамды эй качырдым,
Кара го белес ашырдым,
Кармаган бәндә эй бар векен?

Кармаган бәндә бар болсо,
Карай боз атым эй сүйүнчү,
Кара го башы эй биздики.

Турум го тайым эй качырдым,
Туура го белес эй ашырдым,
Туткан го бәндә эй бар векен?

Туткан го бәндә эй бар болсо,
Тулпар го атым эй сүйүнчү,
Туйгун го башы эй биздики.

Орусу гоу алды эй бел-белди,
Ойрон оу кылды эй элдерди.
Олдо гоу кәпир эй балчевик,
Катгатбай элди эй тостурду.
Өкүмүнү эй жүргүздү,
Бә:зи гоу бә:зи эй жерлерге,
От койвой кәпир эй күйгүздү.

Айдың го Паамыл жеримде,
Азгына үйлүү эй эл калды.
Аравыз жакын эй кәпиргә,
Алты бир кадам оу жер калды.

Аргымак аттын эй башында,
Алтын го жүгөн эй гупкасы.
Өйткән го менен эй түгөвөйт,
Бул кәпирдин эй кысасы.

Күлүк го аттын эй башында,
Күмүш го жүгөн эй гупкасы.
Күйгөн го менен эй түгөвөйт,
Бул кәпирдин эй кысасы.

Кәпирди эйтип эй нетели,
Жалгыздан эйтип оу өтөлү:
Ак талга чыккан оу кайыңнын,
Ноудасындай эй, жалгызым.
Капталга тийген эй аптаптын,
Шоуласындай эй, жалгызым.

Эгизге чыккан оу кызыл гүл,
Дәнәсиндэй эй, жалгызым.
Эргип бир учкан эй шумкардын,
Баласындай эй, жалгызым.

Су:дан го чыккан эй кундуздай,
Асмандагы эй жылдыздай,
Ахырда турган эй тулпардай,
Өйлэнип учкан эй шумкардай.
Өтиң дә жалгыз э, чырагым.
Арманың катык күч болду эй.

Эгизден учкан боз кушум,
Эргип бир түштү торуга.
Эртеден кечке жол карап,
Калэндәр болдум жолуңда.

Жалын бир күйөт ичимде,
Жалвырап жалын көрүнбөйт.
Жалгызымнан ажырап,
Жэн жүрөгүм бөлүнөт.

Түтүн бир чыгат ичимнен,
Түнөрүп түтүн көрүнбөйт,
Эт жүрөгүм бөлүнөт.
Шаптолунун шагыга,
Сэйрәйт го булбул багында,
Санаага коюп саргартып,
Жалгызым койду дагыга.

Гүл теректин шагыга,
Күкүк о сэйрәйт багында.
Күкүрт го отто го чу күйгендей*
Жалгызым койду дагыга.

Булбул го сэйрәйт багында,
Он сегиз миң эй ээләмди,
Алла го таала жэн эгем,
Койвосун пэрзэнт дагыга.

Кашкалдак жүнү пар векен,
Канатыдан кайрылып,
Карегиден айрылып,
Карганган биздей бар векен?

Боз парчын өрдөк пар векен,
Ботосудан ажырап,
Боздогон биздей бар векен?

Капталдын башын кар алды эй,
Карды го булут чырмады эй.
Карегимнен хавар жок,
Гарып бир жэнди кыйнады эй.

Мустактын башын муз алды эй,
Музду го булут чырмады эй,

Булбулум кайтып келведи эй,
Муса:пыр жэнди кыйнады эй.

Сай сагызган ала куш,
Сайлуу го жерге консочу.
Санаа го тартып жүргүчөң,
Мен садага болсомчу.

Топ сагызган ала куш,
Тоорулуп жерге консочу.
Толгонуп дәрдиң тарткычаң,
Мен садага болсомчу.

Кызыл бир ала гүлгүлү,
Худайым берген бэндэнин,
Сэйрәйт ко үйдө булбулу.

Ак жамбы салып койнуңа,
Эрәптә сулуу тандавай,
Акча го бану жар алвай*,
Арманың катык күч болду эй.

Жалгызым мунан кеткели,
Караңгы зулмат түн болду эй.
Киндик бир кесип, кириң төккөн,
Жериң бир калды, чырагым.

Кир жугузбай кирпинтип баккан,
Энең бир калды, чырагым.
Отузудан жәши өтбөй,
Атаң бир калды, чырагым.

Армандуу жалгыз, чырагым,
Аргымак минип жетектеп,
Жэндәвәдим, чырагым.
Өзиздәп баккан жалгызым,
Ахырысы шу болду,
Арманың бизге күч болду.

Жалгызым мунан кеткели,
Караңгы зулмат түн болду.
Ичим го толуп, гам болду,
Жүрөгүм толуп, кан болду.
Жалгызымнан ажырап,
Таалайым менин кэм болду.

Бассам го жолум арывайт,
Ушум го кетти, жакшылар.
Пэрвэз го учуп айланып,
Оң колума кондурган,
Кушум го кетти, жакшылар.

Кызыл го кырды айланып,
Кушум го кетти, жакшылар.
Кырчынымнан ажырап,
Ушум го кетти, жакшылар.

Кара го кырды эйлэнип,
Кушум го кетти, жакшылар.
Канатымнан кайрылып,
Карегимнен айрылып,
Ушум го кетти, жакшылар.

Булут ко эгиз, муз – ова эй,
Бу дэртимэ не дова эй?
Булбулум, жалгыз чырагым,
Бурулуп келсең, сен – дова эй.

Каргама эгиз, кар – ова эй,
Гарып ко жэнгэ не дова эй?
Кайрылып уча:р канатым,
Кайрылып бир дэ келсең до,
Кара го жерге биз – хуп дова эй.

Булбул бир деген жэнивер,
Мукамы менен сэйрэсин,
Булбулум, жалгыз, кайдасын?

Торгой бир деген жэнивер,
Тоорулуш жерге сэйрэсин.
Топурум жалгыз, кайдасын?

Жарды го бойлоп куш учат,
Жэйлөөгө карап эл көчөт,
Жалаң дә кэфир ичинде,
Жалгызым алы не кечет?

Су:ду го бойлоп куш учат,
Султан го бойун хар кылып,
Жалгызым алы не кечет?

Карайбоз минип жол жүрүп,
Жолдо го векен жалгызым?
Карарып жаткан көп кошун,
Голдо го векен жалгызым?

Боз жорго минип жол жүрүп,
Жолдо го векен жалгызым?
Бозоруп жаткан көп кошун,
Голдо го векен жалгызым?

Алтыннан супа асылган,
Такта го векен жалгызым?
Ай көрүнбөс мөвэлүү,
Бакта го векен жалгызым?
Алтыннан калам колго алып,
Хатта го векен жалгызым?

Күмүштөн супа асылган,
Такта го векен жалгызым?
Күн көрүнбөс мөвэлүү,
Бакта го векен жалгызым?

Күмүштөн калам колго алып,
Маш кыла векен жалгызым?
Энжийэнди аралап,

Маргалаңды базарлап,
Базары кызык жер векен?
Баргандарды кайтарвай,
Элди го кәпир де:р векен?

Адырдын отун оттогон,
Адырда жатып жокшогон,
Ак аркар, гулжа кумайда,
Алла го таала жар болуп,
Келе:р го веке шу жәйгә?

Алла бир таала жар болуп,
Келсе го жалгыз шу жәйгә,
Аргымак атым сүйүнчү,
Әзиз го башы биздики.

Кадыр эгем кабылхан,
Кавыргамды капшырдың,
Кадыр эгем зулжәләл,
Жәрәткәнгә тапшырдым.

Ак-Белес ашуу – чыгым жол,
Атыңдан жалгыз күйө:рүм,
Алыста болсоң, аман бол.

Көк-Белес ашуу – чыгым жол,
Көзүмдөй жалгыз күйө:рүм,
Көрүшбөй жүрсөң, аман бол, –
әнә шончо ырдап бердим...

44. ЧЫРАГЫМ⁸⁸

(Идәйтхан Чаглар Төрөбек кызы, 1-вар., 13.09.2002, МТ № 86-А)

Ак шумкар кушуң о качканы,
Ак-Су:га карап о жөнөдүк.
О, Нурулла го, бено:ват,
Муса:пыр болуп о биз келсек,
Карагайдын го башыга,

Карчыгаң конду путакка,
О, Нурулла, го чырагым,
Кайтып ко барсам шу чакта.

Карчыга куштун го баласы,
Гадууга салып о жүрвесин э.
Какшаган бэндэ маңа окшош,
Кайгыга калып күйвесин э.

Турумтай куштун го баласы,
Туура да салып о жүрвесин.
Дүңдө о бено:ват,
Түпейил дэрткэ күйвесин.

О, Нурулла, чырагым э,
Короодо койум алты жүз,
Бурагымнан го айрылдым.
Күнчүлүк жолго жеткирген,
Бу:данымнан до айрылдым.
Күйүп ко турган Нурулла,
Чырагымнан до айрылдым.

Эйдэгэн малың о алты жүз э,
Бурагымнан о айрылдым.
Алты го жэшэр Нурулла,
Чырагымнан до айрылдым.
Алыскы жолго го жеткирген,
Бу:данымдан до айрылдым э.

Карагайдын го башыга,
Карчыгам конду шагыга,
Кайтып ко барып тузак кой,
Карчыгам калды узакта ой э.

Мунар го терек башыга ой,
Булбулум конду шагыга ой.
Бурулуп барып о тузак кой,
Муңайып ийлэйм узакта ой.

Маркатың* эгиз көтөрүп,
Мазар го кылып алышка,
Кавырың калды узакта.

Бейитиң эгиз көтөрүп,
Мазар го кылып алышка,
Бейитиң калды узакта.

О, Нурулла, чырагым,
О, Нурулла, чырагым,
Кандай го эйтип ийлэймин,
Какшап ко сени сыйлаймын.

45. ЧЫРАГЫМ⁸⁹

(Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы, 2-вар., 13.09.2002, МТ № 86-А)

О, Нурилла, чырагым,
Эйдэгэн малым алты жүз,
Бурагымнан айрылдым.
Алыскы жолго жеткирген,
Бу:данымнан айрылдым.
Алты го жэшөр Нурилла,
Чырагымнан о айрылдым.

Короодо койум алты жүз,
Бурагымнан о айрылдым,
Күнчүлүк жолго жеткирген,
Бу:данымнан о айрылдым.

О, Нурулла, чырагым,
Маркатың эгиз көтөрүп,
Мазар го кылып алышка,
Хавырың ырак казышка.

О, Нурулла го, чырагым,
Карагайдын го башыга,
Карчыгам конду го шагыга,
Кайрылып барып ко тузак кой,
Карчыгам жетсем о, узакта ой.

Мунар го терек башыга ой,
Булбулум конду го шагыга ой,
Бурулуп барып ко тузак кой,
Муңайып ийлэйм узакта ой,
О, Нурулла, чырагым.

О, Нурулла го, чырагым,
Турумтай болуп гылайып,
Зулумга* бардым муңайып.

О, Нурулла го, чырагым,
Карчыга болуп гылайып,
Каршыга бардым муңайып,
О, Нурулла го, чырагым.

46. КЫРЧЫНЫМ⁹⁰

(Зинэт Өндөр Орозээли кызы, 1-вар., 15.09.2003, МТ №73-В)

Туура до путак о бейитим,
Туйгунум өзү оу шейитим.
Ача до путак о бейитим,
Айдыңым өзү доу шейитим.

Кызылды кийсе доу бир мэйин,
Кыз-келиннин доу ичинде,
Кырчыным мага доу зор тэйин.

Жэшилди кийсең оу бир мэйин,
Жэш келиннин доу ичинде,
Кырчыным мага доу зор тэйин.

Кыздар бир баштайт ой дэрсигэ,
Кырчыным баштайт ой топуракка.
Кыздар го чыгат оу унарып,
Айхан го чыгат оу бозоруп.
Кыздар го чыгат оу манайып,
Кибирэ чыгат оу бозоруп.

Капыстан тийген оу ай эде эй,
Хан кызыга доу пай эде эй,
Эйткәнимчә доу бар эде эй.

Белестен тийген оу ай эде эй,
Бек кызыга доу пай эде эй,
Дегенимче доу бар эде эй.

Тойдо го таккан дүрүйәм,
Топурум кызым оу, дүнүйәм.
Айтта го таккан о дүрүйәм,
Айдыңым кызым оу, дүнүйәм.

Карагай башы оу шоодурайт,
Халк кызыны доу көргөндө,
Менин го көзүм ой жоодурайт.

Өрүктүн шагы доу шоодурайт,
Эл кызыны доу көргөндө,
Менин го көзүм ой жоодурайт.

Жигденин шагын ой мен кактым,
Жигәрдин дагын ой мен тарттым.
Өрүктүн шагын ой мен кактым,
Өлгөннүн дагын ой мен тарттым.

Бала экеннен до көп ийләп,
Палаты болуптур боорум.
Кыз экеннен доу муң тартып,
Карала болду дой боорум.

47. КЫРЧЫНЫМ⁹¹

(Зинәт Өндөр Орозәәли кызы, 2-вар., 15.09.2003, МТ №73-В)

Туура до путак о бейитим,
Туйгунум кырчын о шейитим.
Ача до путак о бейитим,
Эсит ко кырчын о шейитим.

Кыздар го баштайт дэрсигэ,
Шэйитим баштайт оу топуракка.
Кыздар го чыгат манайып,
Айхан го чыгат бозоруп.
Кыздар го чыгат унарып,
Кибирэ чыгат бозоруп.

Капыстан тийген оу Ай эде эй,
Хан кызыга доу пай эде эй,
Эйткэнимчэ доу бар эде эй.

Белестен тийген оу Ай эде эй,
Бек кызыга доу пай эде эй,
Дегенимче доу бар эде эй.

Өрүктүн шагын ой мен кактым,
Өлгөннүн дагын ой мен тарттым.
Жигденин шагын ой мен кактым,
Жигэрдин дагын ой мен тарттым.

Карагай башы до шоодурайт,
Халк кызыны доу көргөндө,
Менин го көзүм ой жоодурайт.

Өрүктүн шагы доу шоодурайт,
Эл кызыны доу көргөндө,
Менин го көзүм оу жоодурайт.

Ички бир жеңим оу тарта:рым,
Ичимде дәрдим доу эйтә:рим.
Көйнөк бир жеңим оу тарта:рым,
Көкүрөк дәрдим доу эйтә:рим,
Эсит ко туйгун оу шэйитим.

Баскан го жериң о хор болду,
Арманың маңа доу зор болду,
Өттәң э, туйгун оу шэйитим.

Туйгунум десем о ким билет,
Шэйитим десем оу эл билет.
Жакшым го десем оу ким билет,
Кырчыным десем оу эл билет.

Сайган бир иинем о кыл полот,
Сагынсам, кызым о ким болот?
Иштеткен иинем о кыл полот,
Ишенсем, кызым о ким болот?
Эсит ко туйгун о шэйитим.
Эсимнен кандай оу кетет эй.

Телегейи о тегиз эй,
Теменеси о эгиз эй.
Эсит ко туйгун оу кырчыным.

Кырчындардын күнүн оу көрвөй эй,
Бафасыз кетти йо кырчыным.
Бу дүнүйө доу жалгандыр,
Көп ийлэсэ до зынаадыр,
Бүгүн го күнгө жумадыр.
Өлгөндөргө доу зынаадыр.

Биривиз эмес оу бээривиз,
Бараткан биздин оу жэйивиз.
Жаткан го жериң ой нур* болсун,
Жолдошторун оу үр* болсун.

48. СЭПИЙЭМ⁹²

(Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы, 27.07.2002, МТ № 74-А)

Бириң о – кайың, бириң – тал,
Бириңди эйтсэм, бириң бар,
Бириң до – шэкэр, бириң – пал,
Экөөңө күйдүм зэр.

Тунусун тулпар туйагы эй,
Курусун жердин ыраагы эй.

Палапан куштай парпырап,
Башыңда карап турвадым.
Армандуу өлүм Сэпийэм,
Жөлөңкө жастык койводум.
Жөлөп ко су:сун берведим.
Сурайылдай бойуңну,
Сунулганда болводум.
Карагаттай көзүңнү,
Жумулганда болводум.

Аппак э бети нур чалып,
Куулганда болводум.
Армандуу өлүм Сэпийэ,
Анан о кийин өлвөдүң.

Булга:рынан сандыгым,
Бурулуп ачсам кулп экен.
Харысы өлүп, жэш калвай,
Энеси өлүп, кыз калвай,
Бу деле тэжип иш экен.

Чэчинэ күмүш өргөнүм,
Чалкалап дөүлөт көргөнүм.
Ай тийетган жагыга,
Алтыннан чатыр калкаган,
Ак кантка оозун чайкаган.

Күн тийетган жагыга,
Күмүштөн чатыр калкаган,
Гүл кантка оозун чайкаган.

Кайчысын учу бедерим,
Халкымда туйгун чеверим.
Иинесин учу бедерим,
Иштүүдө туйгун чеверим.

Бежиннен келген живектей,
Түрдүү эдең, Сэпийэм.

Бедөүлөттин кызынан,
Сүрдүү эдең, Сәпийэм.

Кашкардан келген живектей,
Түрдүү эдең, Сәпийэм.
Ханзээдәнин кызынан,
Сүрдүү эдең, Сәпийэм.
Узак о эмес көрүнгөн,
Узайт о экен бөлүнгөн,
Узап ко кетип бөлүндү эй.

Аргымак минип көч баштап,
Алтыннан чэчвак бош тэштэп,
Күлүктү минип көч баштап,
Күмүштөн чэчвак бош тэштэп,
Алтымыш баштуу үйүгө,
Айланып уук улаган,
Агаркак кийип дуулаган.

Жетимиш баштуу үйүгө,
Тоорулуп уук улаган.
Товарды кийип дуулаган
Бено:ват өлүм Сәпийэм.

Алдыны карап жүк жыйган,
Аркасын карап үй тиккен,
Армандуу өлүм Сәпийэм,
Алты уулум бар эде эй,
Алтоунун ичинде эй,
Айдыңым жалгыз ләлә эде эй.

Жети уулум бар эде эй,
Жетөүнүн ичиде,
Желпинтип баккан Сәпийэм,
Жалгыз бир барып, шондо өлдү эй.

Арманы катык, түгөвөйт,
Ак кагазга хат жазып,

Сагынгандай Сәпийәм.
Айдыңым атам келвейт деп,
Тарынгандай Сәпийәм.

Көк кагазга хат жазып,
Сагынгандай Сәпийәм.
Куватым атам келвейт деп,
Тарынгандай Сәпийәм,
Арманың маңа зор болду эй.

49. КӨЗҮ АЧЫК⁹³

(Алма Аслан Нәзир кызы, 1986)

Күн тийвес жерге сен жаттың,
Өзэриң тартып, мен каттым,
Гүл келинчек, көзү ачык, э.

Ай тийвес жерге сен жаттың, жалгыз.
Азавың тартып мен каттым, жалгыз.
Гүл келинчек, көзү ачык,
Ох, и-и-и-и-й.

Эсептен чыккан э мени алвай,
Эстеп ко эгем, сени алды эй,
Оноодан чыккан э мени алвай э,
Оноп ко эгем, сени алды эй,
Күн көрвөгөн, көзү ачык, э.

Кызылды кийсе йэ, жыртбаган,
Чэйнэгэнин жутбаган,
Көзү ачык барвы сениңдей э,
[Овара барвы мениңдей э?]

Күлгүндү кийсе йэ, жыртбаган,
Күрмөгөнүн жутбаган,
Көзү ачык барвы сениңдей,
Овара барвы мениңдей э?

50. ЖАЛГЫЗ⁹⁴

(Алма Аслан Нэзир кызы, 1986)

Белестеги йэ беш арча,
Сайа го болгон турвайвы эй.
Бек уулундай жалгыз эй,
Зэйэ го болгон турвайвы эй.

Капыстагы кара арча,
Сайа го болгон турвайвы эй.
Хан уулундай жалгыз эй,
Зэйэ го болгон турвайвы эй.

Алайда бардыр алты айван,
Атып ко кайтам дедиңби эй?
Алты атаң барган э шо жэйди,
Көрүп ко кайтам дедиңби эй?

Жеркенде бардыр э жети айван,
Жетип ко атам дедиңби эй?
Жети атаң барган шо жэйди э,
Көрүп ко кайтам дедиңби эй?

Жакшыларга баш кошкон э,
Ак сакалга гәп кошкон,
Акылы дээнэ жалгыз эй,
Зэйэ го болгон турвайвы эй.

Кеттелерге баш кошкон,
Ак сакалга гәп кошкон,
Акылы пура жалгыз эй,
Зэйэ го болгон турвайвы эй.

Жэйлөөдүн гүлү эй жэшил гүл,
Жагалмай оттоп э жошулду эй.
Жавырга калган Бүсэрэ эй,
Жэш он беште кошулду эй.
Жэйлөөдө жэшил э гүл калды эй,

Жавырга калган Бүсэрэ эй,
Жавырың тартып э тул калды эй.

Кырандагы э кызыл гүл э,
Кыргыйек оттоп жошулду эй,
Кырчын го өлүм жалгызга эй,
Жавырга калган Бүсэрэ,
Кыз он беште кошулду эй.
Кыранда кызыл гүл калды эй,
Кыйновуң тартып тул калды эй,
Ох, и-и-и-и-й, эттөңө нээлэт!

Бейиштен түшкөн тамчыдай,
Беш алакан камчыдай,
Бек уулуга пай эде эй,
Бежэй го жерге зэйэ эде эй.

Овадан э түшкөн тамчыдай,
Он алакан камчыдай э.
Хан уулуга пай эде эй,
Кара го жерге зэйэ эде эй.
Үү, ох иииий э.

Кара-Кыр башы о гадырган э,
Жавырга калган э Бүсэрэ,
Кайгыңды тартып жүрүшкө,
Каламы шондой жазылган э.

Мустактын башы о гадырган э,
Гарып ко болгон Бүсэрэ эй,
Мунунду тартып э жүрүшкө йэ,
Буйругу шондой жазылган э.

Сайасы мөйдөн э талдарың э,
Сары аргымак жалдарың э,
Сагынып ийлэйт балдарың э,
Санааң тартат калганың э.

Көлөңкө мөйдөн э талдарың э,
Көк аргымак жалдарың э,
Көрсөк деп ийлэйт ко балдарың,
Күйүтүң тартат о калганың.
Үх, у-у-у-у э.

Букардан келген э нар веке,
Бузулган кому барвеке э?
Акыл тавалек балдарын э,
Жер тайанткан бар веке?

Жеркеннен келген э нар веке э,
Чечилген кому бар веке э?
Эс тавалек о балдарын э,
Жер тайанткан бар веке э?

Улуу го жолдун бойуга,
Ыма:раттуу э бак салдың, жалгыз э.
Эс тавалек э балдарың э,
Унуткусуз э дак салдың, жалгыз э.

Кичик э жолдун э бойуга,
Чырпыктан чынар бак салдың, жалгыз э.
Эс тавалек о балдарың э,
Чыдагысыз э дак салдың, жалгыз э.

Беш күн дэй оору э тартсаңчы эй, жалгыз э.
Жастыкта онтоп жатсаңчы эй, жалгыз э.
Осуят гэвиң э эйтсэңчи эй, жалгыз э.
Балага эйтэ:р э гөптэриң э,
Жүрөктө кетти дэртэриң э.

Он күн дэ оору тартсаңчы эй, жалгыз.
Жастыкта онтоп жатсаңчы эй, жалгыз э.
Осуйат гэвиң эйтсэңчи эй, жалгыз э.
Тууганга эйтэ:р э гөптэриң э,
Туйук го кетти дэртэриң, жалгыз э.

Аргымак атың эй бар веде эй, жалгыз?
Ашыгыдан эй, шалведе эй, жалгыз э?
Алыстан балаң э келгиче,
Айал го болуп туралвай,
Ашыгыш ишиң э, бар веде эй, жалгыз э?

Тоочак ко атың э, бар веде эй, жалгыз?
Томугудан э шал веде эй, жалгыз э?
Тоорулуп балаң э келгиче йэ,
Күйнө го болуп туралвай,
Тополоң ишиң эй бар веде эй, жалгыз э?

Агнэр бир тартың гийэдэн, жалгыз э.
Уул го үйлөп, кыз бервей,
Армандуу өттүң дүйнэдэн жалгыз э.

Көгнэр бир тарттың гийэдэн, жалгыз э,
Келин го алып, кыз бервей,
Көзү ачык өттүң э дүйнэдэн жалгыз э.

Ак параң мылтык э тээси бар, жалгыз э.
[Өлпөздөп баккан балдарың,
Алла бир таала ээси бар, жалгыз э.

Көк параң мылтык э тээси бар, жалгыз э.]
Гүлпеттеп баккан о балдарың,
Жараткан Алла ээси бар, жалгыз э.

Чыныдан таза йэ тэнинди эйт, жалгыз,
Чымынча эзиз жэнинди эйт, жалгыз э.
Күн көрвөгөн өзүңдү эйт, жалгыз э.

Кычырса, тоош укбайсың, жалгыз э.
Кынтайып жатып э уктайсың, жалгыз э.
Жерге го койвос Патмахан,
Жадыңа түшсе сызда:рсың, жалгыз э.

Бакырса, тоош э укбайсың, жалгыз э.
Башкача жатып уктайсың, жалгыз э.

Балдарың түшсө о, жадыңа,
Уйкуда болсоң сызда:рсың, жалгыз э⁹⁵.

[Аргымак алып,] алкынтып а,
Алты ата:рың э сөйөнүп,
Кыр айланып э, жол басып, жалгыз э,
Сэйил го кылсаң болвойву эй, жалгыз э.
Ак-Мазар чөлүн алваска,
Аралап басып жүрвөскө,
Хайыр го кылсаң болвойву эй, жалгыз э.

Тоочак ко алып толкутуп э,
Тогуз го атар асынып,
Кыр эйлэнип о жол басып,
Сэйил го кылсаң болвойву, жалгыз э.
Тооптун чөлүн элваска,
Тоорулуп басып жүрвөскө,
Хайыр го кылсаң болвойву эй, жалгыз э.

Кандай дә болду сэвэвиң, жалгыз,
Карап дә турган эжэлиң, жалгыз.
Карчыга оту йэ какырда эй, жалгыз э,
Ак-Мазар сени чакырды эй, жалгыз э.

Карарып келген э жаанга,
Капшыртың жапбай өл болдуң, жалгыз.
Кастап ко келген э эжэлгэ,
Гапылет туруп эй чөл болдуң, жалгыз.

Түнөрүп келген э жаанга,
Түндүгүң жапбай өл болдуң, жалгыз.
Түптөп ко келген э бэлээгэ,
Туйук бир туруп, чөл болдуң, жалгыз э,
Ох, и-и-и-и-ий, ий!

4. АГА, ИНИ

51. КАРЕГИМ⁹⁶

(Мама Чагры Шермэмэт кызы, 02.07.1995, МТ № 92-В)

Күн тийвеген о кара гөр,
Маңа ылайык о эмесби,
Күмүш ко каскан о көз айнек,
Саңа ылайык о эмесби.

Ай тийвеген о кара гөр,
Маңа ылайык о эмесби.
Алтыннан каскан о көз айнек.
Саңа ылайык о эмесби.

Мазарга мүрдөң о жүктөлдү,
Менин го белим о бүктөлдү,
Туйгун го Турду о, карегим.

Аксакал эжең о мен эдем,
Аза го кыла:р о сен эдең.
Улук ко эжең мен эдем,
Кура:н оку:р о сен эдең.

Менин го нээтим о бэд бекен,
Жэш жөниңдө оу мәрт болдун,
Турдужән, түркүгүм о, карегим.

Балдарыңдын оу мүлкү эдең,
Кыздарыңдын оу куту эдең,
Кырчын өлүм оу карегим.

Чырпыктан чынар гоу бак салдың,
Олдо го Турду карегим,
Чыдагысыз оу дак салдың.
Оххххх!

Балдарың зору гоу Базархан,
Алтыннан сөйкө го оор деп,
Азавың салдың оу доор деп,

Күмүштөн сөйкө оор деп,
Күйүтүң салдың оу доор деп.

Эрке го кызың о Жумагүл,
Күмүштөн сөйкө го тагынды,
Мәдийнәм деп ийләп, сагынды.
Оxxx!

Бухардан келген оу сооданы,
Бууружун төө тарткысыз.
Эйлэнайын гоу, жалгызым,
Муңуну салды гоу айткисиз.

Кашкардан келген сооданы,
Каймал бир төө тарткысыз.
Эйлэнайын о, түркүгүм,
Кайгысын салды гоу айткисиз.

Карчыга куштай го сындуум,
Халкы менен э ымдуум,
Жалгыз го Турду, көрө:рүм.

Күн тийген тоолар доу боз булут,
Кыйматы Турду гоу, карегим,
Күн өткөн сайын болду унут.

Ай асманда гоу боз булут,
Ахыйделүү о, карегим,
Ай өткөн сайын э болду унут.

Сылжытып жорго го минди эде,
Байвэчэ өскөн күйө:рүм,
Сылап ко тонду кийди эде,
Кагылайын о, күйө:рүм.

Үстүндөгү йо топурак,
Тойунда тийген э сеп беде?
Кургур эжең о ийләди,
Шу кылганың о эп беде?

Бирге го жүрүп э чоңойгон,
Тавышың калды го муңуңа.
Атка го минсе тизгиндеш⁹⁷,
Аттан го түшсө, тизелеш,
Тээм го жесе, тавакташ,
Гәп сүйлөсө о савакташ,
Олдо го Турду, карегим,
Тавышың ийләйт ко муңайып.

Бала экенден о туйгунум,
Бәйвәчә өскөн э сәркәрдәм.
Кызыл го жоолук э курчанган,
Бала экенден э бәйвәчә,
Кыз-келин көрсө, суктанган.

Жәшил го жоолук курчанган,
Бәйвәчә өскөн туйгунум,
Жәш-желең көрсө, суктанган,
Бәйвәчә өскөн түркүгүм.

Асмандан чыккан го Айдайым,
Гарып ко эжем о барвы деп,
Хавар го алган хәр дәйим.

Белестен чыккан оу Айдайым,
Гарып ко эжем барвы деп,
Хавар го алган хәр дәйим.

Кара аргымак ко жалдарың,
Сагынып ийләйт ко балдарың.
Сары аргымак ко жалдарың,
Көрсөм деп ийләйт о калганың,
Түркүгүм Турду го, куватым.

Молдо го Турду го, күйөрүм,
Өткөндөрдөн го муну эйттим:
“Мәдийнем көрсөң о дува эйткин”.

Мәдийнәм менен го бэйтилләм,
Дүнийәнән го өткөлү,
Эйт мээреке го той болду.
Каргегимдин го өткөлү,
[Кайгысы маңа зор болду].

Бурумга бу:дай го пыша:рвы,
Олдо го бу Мирәжидинге,
Муңчулук мындай го түшө:рвү,
Олдо го Турду, карегим.

Талаага тарыг о пыша:рвы,
Бозоргон го Мирәжидинге,
Кайгы го мындай түшө:рвү.

Куватым Мирәжидин, Кара
көк атка сал бэйлө,
Хапаланбай бел бэйлө.
Буурул го атка сал бэйлө,
Мустар го болвой, бел бэйлө.

Күн четинде го бир жылдыз,
Жарыглыгын оу эйтәмин.
Атанан калган оу Мирәждин,
Гарывлыгын оу эйтәмин.

Ай четинде оу бир жылдыз,
Жарыглыгын оу эйтәмин.
Атанан калган оу Мирәждин,
Гарывлыгын оу эйтәмин.

Мирәждин жән оу куватым,
Өмәйилдән го зикир кыл,
Атаңдын ишин оу пикир кыл.
Мирәждин жән оу жөлөгүм,
Кура:ндан оу зикир кыл,
Тужәннин⁹⁸ сөзүн оу пикир кыл.

Күн тийгендей го эгизим,
Олдо го Турду гоу, карегим,

Күйөөсү менен гоу баласын,
Үгүтүнү берген ээй түз болду эй,
Үлгүсүнү берген уз болду эй,
Олдо го Турду, тегизим.

Кура:н барсын оу быйактан,
Худайым берсин оу шойоктон,
Ахун го Турду, күйө:рүм,
Атасы жок менин оу балдарым э,
Ата ордуга гоу ата эдең.
Тага ордуга гоу тага эдең.
Олдо го Турду, күйдүргү,
Ала- го Тоодай арка эдең.

52. БЕНО:ВАТ⁹⁹

(Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, 23.07.2002, МТ № 66-В)

Каламың чыкбай бейсоват,
Кайраным Жәләл, бено:ват.
Молдо болдуң бейсоват,
Бой-бой Жәләл, бено:ват.

Калам алып, хат жазып,
Соваты жок өлүмнүн.
Хары-жәшти ылгавайт,
Но:ваты жок өлүмнүн.

Каралы бүткөн турәлвайт,
Кайрылып арва кыләлвайт,
Кайраным Жәләл бено:ват.

Буйругу жеткөн турәлвайт,
Бурулуп арва кыләлвайт,
Буунун Жәләл бено:ват,
Буунум Жәләл бено:ват.

Караң бир кетти көрүнүп,
Халкыңнан кеттиң бөлүнүп,
Калвай го буунум сөгүлүп.

Элетиң кетти көрүнүп,
Элиңнен кеттиң бөлүнүп,
Буунум бирден сөгүлүп.
Бурулвай жэшим төгүлүп,
Буунум Жэлэл, бено:ват.

53. ЖЭН ЭКЭМ МЕНЕН ЖЭН ЭЖЕМ¹⁰⁰

(Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызы, 03.08.2002, МТ № 88-А)

Канатым кетти бел ашып,
Жән экәм калды адашып.
Мендергем кетти бел ашып,
Медетим калды адашып.

Бүүзийә эжем өлгөнү,
Айт маареке тойдой иш.
Тиләкәмнин өлгөнү,
Бир караңгы түндөй иш.

Әкимдәр кийген сурптайым,
Айылга түшкөн куттайым.
Хожолор кийген сурптайым,
Короого түшкөн куттайым.

Аргымак минип жол жүрсө,
Элинин көркү, канатым.
Алтыннан кәмәр курчанса,
Белинин көркү, канатым.

Күмүштөн кәмәр курчанса,
Белинин көркү канатым.
Күлүгүң минип жол жүрсө,
Элинин көркү, канатым.

Канатым кетти бел ашып,
Гарыптар калды адашып.
Мендергем кетти бел ашып,
Бәчә:рә калды адашып.

54. КАНАТЫМ¹⁰¹

(Пистэбүбү Жейхун Лэлэ кызы, 03.08.2002, МТ № 88-А)

Аты Худайберди эде. Ол бечэ:рэнин бир колу жок эде, бир путу жок эде. Өгөй энеге калды. Анан о мында келип, бир жыгылып, шондой болуп анан ол өлдү. [...] Ван хастанада өлдү о бечэ:рэ. Ону дә биртке эйтип берейин сизге:

Кайрыдым гүлдүн эй бәркени,
Кайгырдым өлгөн дәрдини.
Сындырдым гүлдүн о бәркени,
Сыздадым өлгөн о дәрдини.

Кеткендин менде оу кеги бар,
Өлгөннүн менде оу өчү бар.
Күмүштөн бекен оу билегим,
Күйүттөн бекен о тилегим.
Алтыннан бекен о билегим,
Азанан бекен оу тилегим.

Эйлэнсамчы оу, канатым*,
Шырдамал болду оу кийгениң,
Шырава болду оу ичкениң.
Муса:пыр өлүм оу канатым,
Канатымды оу оносом,
Өпкөм го жалын оу боорум чок,
Мендергемди оу оносом.

Жавыксыз үйгө оу сен кирдиң э,
Жалынсыз отко о мен күйдүм.
Түндүксүз үйгө оу сен кирдиң,
Түтүнсүз отко о мен күйдүм,
Эйлэнсамчы о, канатым.

Гарып ко өлүм оу канатым,
Бекзээдәнин оу неси ашык,
Белеске жэйгән оу койу ашык э.
Ханзээдәнин оу неси ашык,
Капыска жэйгән оу койу ашык э.

Ханзээдәм десем о зор кете:р,
Гарывым десем о хор кете:р э*.
Бекзээдәм десем о зор кете:р,
Бечэ:рэм десем оу хор кете:р.

Бекзээдәнин оу неси ашык,
Белеске жэйгән оу койу ашык.
Беш каттап кийген оу тону ашык.
Муса:пыр өлүм оу канатым э.

Канатымды оу оносом,
Катар го кабыргам о майышты.
Медетимди дә оносом,
Өпкөм го жалын э, боорум чок.
Муса:пыр өлүм оу, канатым э.

Сэйипсиз өлүм о сен болдуң э,
Сэргәрдән күнгө оу мен толдум э.
Бечэ:рә өлүм о сен болдуң э,
Гарып бир күнгө оу мен толдум э.

55. МЕНДЕРГЕМ¹⁰²

(Жакут (Учу) Гүвен Толубай Эәжи кызы, 12.05.2004, МТ)

Капыс бир капыс эй бел ашып,
Хандар го келди эй жәнәшип,
Карчыгадай эй канатым,
Кайда го калдың эй адашып?

Белес ко белес о бел ашып,
Бектер го келди эй жәнәшип,
О мендергем Кайым эй, күйө:рүм,
Кайда го калдың эй адашып.

Арчалуу жерде эй күкүгүм,
Ата-бала эй түркүгүм.
Токойлуу жерде эй күкүгүм,
Күйө:рүм Кайым эй, түркүгүм.

Ак дэрийэ эй бойлогон,
Ак улак тартып эй ойногон.
Көк дэрийэ эй бойлогон,
Көк улак тартып о ойногон.

Питэ го питэ эй басканың,
Пийэлэ кармап ой өскөнүң.
Жэкэ го жэкэ эй басканың,
Жэкэндоздо эй өскөнүң.

Тууганын туудай эй көтөргөн,
Душманын койдой бөктөргөн,
Кызыл го койдун оу баласын,
Кыргызийекке эй жем кылган.
Кыр келтирген оу душманды,
Кызыл жер менен оу тең кылган.

Кара боз койдун эй баласын,
Карчыгага эй жем кылган.
Хас санаган оу душманды,
Кара жер менен оу тең кылган.

Тууганын туудай көтөргөн,
Душманын койдой оу бөктөргөн.
Хадыр го түндөй э карегим,
Алтынан чапкан эй эшигим,
Атадан жалгыз оу кешигим.
Күмүштөн чапкан ой эшигим,
Күймөөкү¹⁰³ Кайым ой кешигим.

Кызыл бир жоолук оу кыйгач каш,
Кыздардын көзү о тийдиви?
Кеште бир жоолук оу керме каш,
Келиндин көзү о тийдиви?

Кызыл бир бото э курчанып,
Кыздар көрсө йоу суктанып.

Кара го бото э курчанып,
Кайлыгы көрсө оу суктанып.

Карчыгадай о Кайымым,
Гарып бир болду дей айымың.
Мурза го жигит о Кайымым,
Муса:пыр болду эй айымың.

Туугандарым эй кеткенде,
Тур деген тууган болводу.
Канаттарым кеткенде,
Кармаган бәндә болводу.

Эйләнгән су:нан эй өтөлвай,
Өззе го тууган курусун,
Алганын тәштәп кетөлвай.

Барып бир су:нан өтөлвай,
Мәздимдиги курусун,
Балдарын тәштәп кетөлвай.

Үзүлсүн тулпар тузагы*,
Курусун кыздын узагы.
Кесилсин тулпар тузагы*,
Кетет бир кыздын узагы.

Тору бир жорго ат минген,
Тор гэжим салып салт минген.
Кара бир жорго ат минген,
Гажа:ры салып салт минген.
Хадыр го түндөй күйө:рүм.

Жер алды менен каттасам,
Ондогу калган Эпәнди эй,
Жетип бир арзым даттасам.
Чыга:р го веде эй арманым,
Кире:р го веде эй дәрмәним.

Асман менен каттасам,
Эйтип бир арзым даттасам,

Чыга:р го веде эй арманым,
Кире:р го веде эй дэрмәним.

Эгизге чыгып карайын,
Эненен жалгыз Әпәнди,
Элетин көргөз, барайын,
Эңилип өпкөм чавайын.

Капыска чыгып карайын,
Карегим жалгыз Әпәнди,
Каранын көргөз, барайын,
Кайрылып өпкөм чавайын.

56. КАНАТЫМ¹⁰⁴

(Агачахан Эржийес Әбдиләэт кызы, 08.06.2001, МТ № 87-В)

Аргымак минсең о жәкә кет,
Әйләнайын, жалгызым,
Адырда жатбай го, Мәкә кет.

Күлүктү минсең, жәкә кет,
Әйләнайын, жалгызым,
Күндө бир жатбай, Мәкә кет.

Алтынан сөйкө зирөөм,
Әйләнайын, жалгызым,
Атанан жалгыз, бирөөм.
Күмүштөн сөйкө зирөөм,
Күйө:рдө жалгыз, бирөөм.

Капшыт ко бойу кар жааса эй,
Карчыга келе:р жем үчүн.
Какшап бир ийләп отурсам,
Канатым келе:р мен үчүн.

Босогом бойлой кар жааса эй,
Боз торгой келе:р жем үчүн.
Боздоп бир ийләп отурсам,
Канатым келе:р мен үчүн.

Күмүш го кэмэр белинен,
Күйөрүм кетти элинен.
Алтын бир кэмэр белинен,
Айдыңым кетти элинен.

Аргымак минсе бели бош,
Әйләнайын, жалгызым,
Әтәңә, кеттиң, хайыр хош.

Күлүктү минсе бели бош,
Әйләнсамчы, жалгызым,
Күнчүлүк кеттиң, хайыр хош.

Куруңду шамал учурду әй,
Әйләнайын, жалгызым,
Курлаштарың ичинде әй,
Худайым сени кычырды әй.

Терлигиң шамал учурду әй,
Әйләнайын, жалгызым,
Алла эгем сени кычырды әй.

Алты бир кулач кыл аркан,
Азоолордун мойнунда әй.
Әлпәздәп баккан карегим,
Алты кат жердин койнунда әй.

Жети бир кулач кыл аркан,
Жейрендердин мойнунда әй.
Желпинтип баккан карегим,
Жети кат жердин койнунда әй.

Жар жыгылвай, су: тойвойт,
Жалгыз өлвөй, жер тойвойт.
Кум жыгылвай, су: тойвойт,
Жалгыз өлвөй, жер тойвойт.
Тоорулгуп улак тәштәгән,
Топтон бир чыгып баштаган,
Әйләнсамчы, карегим.

Эйлэнтитип улак таштаган,
[Айылыны баштаган,
Эйлэнсамчы карегим.]

Эңкүү го жерди басбайлы эй,
Ээленип э көп ийлэп,
Алла эгеме жазбайлы эй.

Калтыс бир жерди басбайлы эй,
Каарланып көп ийлэп,
Алла эгеме жазбайлы эй.

Айдан бир айдан ай өтгү эй,
Эйлэнсамчы о, карегим,
Айдын бир тавы саңа өтгү эй,
Айда эзэриң до маңа өтгү эй.

Күнөн бүр күнөн күн өтгү эй,
Эйлэнсамчы о, карегим,
Күнүн бир тавы саңа өтгү эй,
Күндө эзэриң маңа өтгү эй.

Саратан айлар о жылышты эй,
Санавайт эдек о шул ишти эй,
Санавай туруп э жок болду эй.

[Орозо айлар о жылышты эй,
Оновойт эдек о шул ишти эй,
Оновой туруп жок болду эй].

Кайчы го кулак карала эй,
Капшытты карап жокшовойт.
Эйлэнайын, канатым,
Балдарың саңа окшовойт.

Топчу го кулак торала,
Токойду карап жокшовойт.
Эйлэнайын, жалгызым,
Балдарың саңа окшовойт.

Букардан келген сооданы эй,
Бууружун төөлөр тарткысыз.
Эйлэнсамчы жалгызым,
Муңду бир салдың айткисиз.

Кашкардан келген сооданы эй,
Каймал бир төөлөр тарткысыз.
Эйлэнсамчы жалгызым,
Омурум шунча болгондо эй,
Муңду бир салдың айткисиз.

Бириң го – кайың, бириң – тал,
Бириң го өл да, бириң кал.
Бириң го – шөкөр, бириң – пал,
Бириң го өл да, бириң кал.

Бириң го – кайың, бириң – тал,
Бириңди айтсэм, бириң бар.
Бириң – шөкөр, бириң – пал,
Бириңди айтсэм, бириң бар.

Атан өлсө, тайлак бар,
Кереген жерде калган жок.
Атасы өлсө, балдар бар,
Аты жерде калган жок.

57. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁰⁵

(Өлиймэ Гөксу Сатывалды кызы 27.04.2003, МТ № 89-А)

Чылвырың учун эй ат басты эй,
Чыныдай бойуң оу дат басты эй.
Камчыңнын учун дэй ат басты эй,
Кагаздай бойуң дэй дат басты эй.

Кара гоу тоудун оу бооруну эй,
Карчыга оттоп дой казылган.
Хапа гоу болом доу жалгызым,
Хадарың шондой доу жазылган.

Утургу тоудун доу бооруну эй,
Уларлар оттоп доу казылган.
Мустар гоу болом доу жалгызым,
Буйругуң шондой доу жазылган.

Аргымак атың доу бар веде эй,
Ашыгыдан доу шал веде эй?
Алтымыш жэшкэ доу баралек,
Алдыраш ишиң доу бар веде эй?

Товурчак атың доу бар веде эй,
Томугудан доу шал веде эй?
Токсонго жэшиң доу барелек,
Тополоң ишиң доу бар веде эй?

Көл бойунда доу гүл турат,
Көлөнкөсү доу кулпурат.
Көрөтыган доу жалгызым,
Көлөнкө жерде доу упурайт.

Сай бойунда доу гүл турат,
Сайаваны доу кулпурат.
Сагынсам көрө:р доу жалгызым,
Саргарып жерде доу упурайт.

Ат аарытып доу жол келсе,
Сыйла:ры болвойт о жалгыздын.
Эжэли жетип доу күн пүтсө,
Ийлэ:ри болвойт оу жалгыздын.

Ханзээдэ десем доу зор кетет,
Гарывым десем доу хор кетет.
Ханзээдэнин доу неси ашык,
Каптап бир кийген оу тону ашык.

Бекзээдэ десем доу зор кетет,
Бечэ:рэм десем доу хор кетет.
Бекзээдэнин доу неси ашык,
Белен бир кийген доу тону ашык.

Алтын топчу доу түлкү ичик,
Жамынамын доу дейт эдем.
Апта бир сайын оу көрвөсөм,
Сагынамын доу дейт эдем.

Алтын топчу доу түлкү ичик,
Жамынганым доу канеке эй?
Апта сайын оу көрвөсөм,
Сагынганым оу канеке эй?

Күмүш топчу доу түлкү ичик,
Жамынамын э дейт эдем.
Күндө саар оу көрвөсөм,
Сагынамын оу дейт эдем.

Күмүш топчу түлкү ичик,
Жамынганым канеке эй?
Күндө саар көрвөсөм,
Сагынганым канеке эй?

Эки го жэшэр Мэринэн,
Зор болгуча дә ийлэйин.
Эки бир көзүм куйулуп,
Көр болгуча ийлэйин.

Кавырга тууган доу сенде жок,
Кайрылып келе:р доу менде жок,
[Энелеш доу тууган сенде жок,
Эстеп бир келе:р менде жок.]

Эңилип тайак алайын,
Элиме эле дэрек дә салайын,
Элетиг көрсөт, барайын,
Эңилип өпкөм чавайын.

Калкыма дэрек салайын,
Капыска чыгып карайын,
Караңды көрсөт, барайын,
Кагылып өпкөм чавайын.

Мендергем барган жерлери,
Алтыннан супа так болсун,
Ай көрүнбөс бак болсун.

Мендергем барган жерлери,
Күмүштөн супа так болсун,
Күн көрүнбөс бак болсун.

58. ЖЭН УЙАМ¹⁰⁶

(Генжехан Алпер Ороз Ээжи кызы, 26.08.2003, МТ № 96-А)

Өлгөндөрдүн оу бэри арман,
Өлгөндөрдүн оу ичинде,
Касы экэм маңа доу зор арман.

Өрүктүн шагы доу кыймат эй,
Өлүмдү эйтиш оу зыйнат эй.
Жигденин шагы доу кыймат эй,
Жиге:рди эйтиш оу зыйнат эй.

Товардын гүлү доу дүкөндө эй,
Товансыз болдук оу шу кэмдө эй.
Шэйинин гүлү доу дүкөндө эй,
Шээнсиз оу болдук шу кэмдө эй.

Товардын гүлү доу – барчылык,
Товансыз кылган оу – жокчулук.
Шэйинин гүлү доу – барчылык,
Шээнсиз оу кылган оу – жокчулук.

Ашыгы эде оу гунаннын,
Айдыңы эде оу тууганнын.
Томугу эде доу гунаннын,
Топуру эде доу тууганнын.

Алтынды жезге доу бурайын,
Алыста калсаң ийлэйин,
Арманың тартып куурайын,
Эйлөнсам, агам, жэн уйам.

Күмүштү жезге бурайын,
Күнчүлүк калсаң ийләйин,
Күйүтүң тартып куурайын.

Кара кыр башы беш тузак,
Кавырың калды не узак.
Белес кыр башы беш тузак,
Бейитиң калды не узак.

Кашкардан келген сооданы эй,
Кара бир буура тарткысыз,
Кайгыңды салдың айткисиз.

Бухардан келген сооданы эй,
Буурага салса тарткысыз,
Муңунду салдың айткисиз.

59. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁰⁷

(Ысмайыл Акйол Сээркул уулу, 28.08.2003, ТД)

А десем тилим дал веде эй,
Ажырап Жебай кетет деп,
Алты күнү оносом,
Акылымда бар веде эй?

Э десем тилим дал веде эй,
Элинен Жебай кетет деп,
Эки күн кечке оносом,
Эсимде шул иш бар веде эй?

Күн пүркөлүп, кыш болду эй,
Күлгүнүм Жебай балага,
Куу эжэл кайдан туш болду эй.
Хаарып бир калган энеңе,
Кандай го кыйын иш болду эй.

Ай пүркөлүп, кыш болду эй,
Әсилим Жебай балага,
Эжэл бир кайдан туш болду эй?

Алтымышта атаңа,
Айавай жаман иш болду эй.

Ак-Зоодан аккан су:дайым,
Аркамда жүрген Жебайды,
Алыптыр чындап худайым.

Эгизден аккан су:дайым,
Эсилим жалгыз Жебайды,
Элинен алды худайым.

Ай кыйадан тоголот,
Атадан жалгыз Жебайды,
Алла таала кудурет,
Алвай турса не болот.

Күн кыйадан тоголот,
Күйө:рүм Жебай жалгызды,
Худай таала кудурет,
Койо бир турса не болот.

Кандай го ишти баштадың,
Хаарыган ата, эненди,
Каран бир күнгө тәштәдиң?

Миң гүлүңнөн бир гүлүң,
Жаңы ачылып толо элек.
Кайрылып күнүң саначы,
Сенин, кайта:р бир маалың боло элек.

Он гүлүңнөн бир гүлүң,
Эми ачылып толо элек.
Эсевиң туура саначы,
Сенин, кете:р бир маалың боло элек.

Курлаштары э манаке,
Куватым Жебай канаке?
Теңтуштары манаке,
Тегизим э Жебай канаке?

Атадан жалгыз Жебайым,
Ак топону жамынып,
Адырда гөргө жаттывы эй,
Алтымышта атаңнын,
Алды го эми каттывы эй.

Энеден жалгыз Жебайым,
Эшилген топо жамынып,
Эгизги гөргө жаттывы эй.
Эликке кирген энеңнин,
Эми эле шору каттывы эй.

Асмандагы топ жылдыз,
Топ товунан бөлүнбөйт.
Атадан жалгыз Жебайым,
Аптада келсем көрүнбөйт.

Үстүдөгү үч жылдыз,
Үйүрүнөн бөлүнбөйт.
Үйүнөн көрөм деп келсем,
Үкэм о Жебай көрүнбөйт.

Кара атка жүгөн шэйлэдиң,
Хаарыганда атаңнын,
Кайгыга башын бэйлэдиң.

Тотуга жүгөн шэйлэдиң,
Тоорулуп баккан энеңнин,
Тозокко башым бэйлэдиң.

Кеткендер келди манаке,
Кентим го Жебай канаке?
Баргандар келди манаке,
Базарым о Жебай канаке?

Күрөңчөң калса багыла:р,
Күйө:рүм кайдан тавыла:р.
Күлүгүң калса, багыла:р,
Куватым кайдан тавыла:р.

Эшикке чыксам изиң жок,
Үйгө го кирсем өзүң жок,
Өрттөнөм, Жебай, ичим чок.

Жолго бир чыксам изиң жок,
Жолуга:рга өзүң жок,
Жалындайм, Жебай, ичим чок.

Сындырдым гүлдүн бәркени,
Сыздадым өлгөн дәрдиңи.
Кайрыдым гүлдүн бәркиңи,
Какшадым өлгөн дәрдиңи.

Үстүңдөгү боз топо,
Урумдан кийген сеп беде эй.
Шул жатканың о эп беде,
Шул жатканың о эп беде эй.

Үстүңдөгү боз топо,
Мамык болсун, Жебайым.
Күллү олуйа жаткан жер,
Гүл пейиште орунуң,
Анык болсун, Жебайым.
Какшаган менен пәйдә жок,
Колдосун өзү худайым.

Жамынганың боз топо,
Мамык болсун, Жебайым.
Жәми олуйа жаткан жер,
Жәннәттәги орунуң,
Анык болсун, Жебайым,
Жаңшаган менен пәйдә жок,
Жар болсун өзү худайым.

5. ЭЖЕ, СИНДИ

60. ЭСИЛИМ ЭЖЕМ¹⁰⁸

(Генжекан Йар Бараханбек кызы, 01.04.2001, МТ № 23-А)

Өйлөнсам эжем ай, чеверим,
Кармаган үйүн ай гүл кылган,
Капшытыны йэй жүл кылган.

Эсилим ай, эжем ай, чеверим.
Туткан бир үйүн ай гүл кылган,
Туткучуну йэй жүл кылган.

Өйлөнсам эжем ай чеверим,
Төрүгө бир килем ай тәштәгән,
Төркүндүү уул ай баштаган.
Капшытка килем ай тәштәгән,
Хаадалуу уул ай баштаган.

Эсил дә эжем чеверим,
Алтымыш баштуу ак үйгө,
Өйләнип уук улаган,
Ак аркак кийип ай дуулаган.

Эсилим эжем ай чеверим,
Жетимиш баштуу э ак үйгө,
Жеткирип уук улаган,
Желекти кийип э дуулаган.

Эсилим эжем ай чеверим,
Ханзәдәм десем э, зайыпсың.
Эсилим эжем э чеверим,
Кара бир жерге айыпсың.

Бек зәдәм десем, зайыпсың,
Эсилим эжем э чеверим,
Бежәй бир жерге айыпсың.

Эгизден учкан ак куштай,
Эгиз да эдең, Эркайым.

Өөләми журттун бээрйгә,
Тегиз а эдең, Эркайым.

Көлөптән учкан э көк куштай э,
Эгиз да эдең, Эркайым.
Хәммә бир элдин бээрйгә,
Тегиз да эдең, Эркайым.

Ак жибектин түрүндөй,
Мәйин да эдең, Эркайым.
Өкимдәрдин бээрйгә,
Тәйин дә эдең, Эркайым.

Көк жибектин түрүндөй,
Мәйин да эдең, Эркайым.
Көргөндөрдүн бээрйгә,
Тәйин дә эдең, Эркайым.

Чәйнекте чәйиң э дәм жеген э,
Каттамасын э хан жеген,
Әйләнәйын э, Эркайым.

61. ЖӘН УЙАМ¹⁰⁹

(Ырыс Ватан Жәэнкул кызы, 20.09.2003, МТ № 80-А)

Карчыга куштай го шаңшыттың э,
Хадымгы өткөн жән уйам э,
Энди бир кайгым жаңырттың э.

Ителги куштай го шаңшыттың э,
Илгерги өткөн жән уйам э,
Энди бир кайгым жаңырттың э.

Кар эривей су: кайда,
Хадымгыдай күн кайда,
Кайгырамын оу бепәйдә.

Муз эривей су: кайда,
Мурунгудай күн кайда,
Муңайамын бепәйдә.

Алтын го терек жән уйам,
Ал чечекей жәш ботом,
Күмүш оу терек гүл уйам,
Гүл чечекей жәш ботом.

Күмүш оу терек жыгылды әй,
Гүл чечекей гүвүлдү әй.
Алтыннан терек жыгылды әй,
Ак чечекей гүвүлдү әй.

Алдындап кетти әй жән уйам,
Аркадан кетти әй жәш ботом,
Көлөңкө жерде жән уйам,
Көргөлү кетти әй жәш ботом,
Салкын бир жерде жән уйам,
Сагынып кетти әй жәш ботом.

Көңүлдөн кетбейт жән уйам,
Көзү ачык кеткен жәш ботом.
Эктешип оу сүйлөшкөн,
Эне ордунда гоу мен эдем,
Энеси жок го сен эдең,
Әйләнсамчы, жән уйам,
Әйләнсамчы, жәш ботом.¹¹⁰

Кара го манат кайчылап,
Курайт эде жән уйам,
Гарывым алың недир деп,
Сурайт эде жән уйам.

Кызыл го манат кайчылап,
Курайт эде жән уйам.
Кыздардын алы недир деп,
Сурайт эде жән уйам.

Эвирешим тонунун¹¹¹,
Этегини ким жават.
Энеси жок балдарың,
Эркелетип ким багат.

Гүл уйам кайдан тавылат,
Гүл ботоң калса, сагынат.
Жән уйам кайдан тавылат,
Жәш ботоң калса, сагынат.

Ай тийеткан жагыга,
Алтыннан чатыр калкаган.
Энеден жетим калганда,
Ак наватка оозун чайкаган.
Әйләнсамчы, жәш ботом.

Күн тийеткан жагыга,
Күмүштөн чатыр калкаган,
Энеден жетим калганда,
Гүл кантка оозун чайкаган.

Көздүүнүн көзү тийет деп,
Көлөңкө жерде бакканым,
Көз тумар алып такканым.

Суктуунун сугу тийет деп,
Су: бойунда бакканым,
Сук тумар алып такканым.

Жән уйам го кайдан тавыла:р,
Жәш ботоң калса, багыла:р,
Балдарың калса, сагына:р.

Алтыннан бешик тайанган,
Әйтә:р бир гәпкә айанган,
Күмүштөн бешик тайанган,
Сүйлө:р бир гәпкә айанган,
Сүлөөсүндөй керилген,
Сүйлө:р бир гәптән эринген,
Ак маралдай керилген,
Әйтә:р бир гәпкә эринген,
Барсам го базар жән уйам,
Келсем го генчим жәш ботом,

Базарым жолу бэйлэнди,
Генчимнин жолу кесилди.

Бириң го – кайың, бириң – тал,
Бириң го өлүп, бириң кал,
Бириң го – шакэр, бириң – пал,
Бириң го – жорго, бириң – боз,
Бириң го – торко, бириң – тоз.

Әйләнсамчы, жән уйам,
Товардын гүлү мен эдем,
Топурум уйам сен эдең,
Шәйинин гүлү мен эдем,
Шәәним уйам сен эдең.
Товардын гүлү манеке,
Топурум уйам канеке?
Шәйинин гүлү манеке,
Шәәним уйам канеке?

Алтыннан кылган сөйкөмдү,
Азага кандай тагынам?
Әйләнсамчы, жән уйам,
Ай өткөн сайын сагынам.

Күмүштөн кылган сөйкөмдү,
Күйүткө кандай тагынам?
Күн өткөн сайын сагынам.

Алтыннан сөйкөм беш кават э,
Әйткән бир менен ким тават э?
Күмүштөн сөйкөм беш кават э,
Күйгөн бир менен ким тават э?

62. ЖӘН УЙАМ¹¹²

(Мәрзийә Полат Таштанбек кызы, 04.04.2003, МТ № 89-В)

Ээй, Ай астынан дей көчкөнүм э,
Алтын го уук эй чечкеним.
Әйләнсамчы дей, жән уйам.

Күн астынан дей көчкөнүм,
Күмүш бир уук чечкеним.
О, күндө го бакмал пычканым,
Эйлэнсамчы дей, жән уйам,
О, эйләнбадым дей айрылдым э.

Эйлэнсам Бүзэ жөлөгүм,
Дэрттэшсэм, дэртим бөлөрүм.
Эйлэнсамчы дей, жән уйам э.
О, бул өлгөнү дей курусун э,
Көпкө го тарттым өлгөндү.

Коктудагы дей койонду,
Кокус ко мерген ата:рвы эй.
Жән уйам менен о жән энем э,
Кол кармашып жата:рвы эй.
О, эйлэнсамчы дей, жән уйам э,
О, эйлэнсамчы дей, мәдийнэм э.

О, эгиздеги дей аркарды эй,
Этис ко мерген о атарвы эй.
О, мәдийнэм менен оу жән уйам,
Аркалашып дей жата:рвы эй.

63. МӘРВЕТТИН ӘЙТКӘНИ¹¹³

(Жакут (Учу) Гүвем Толубай Әжи кызы, 12.07.2004, МТ сакталган эмес)

Ханзээдәм десем, зайыпсың,
Кара бир жерге айыпсың,
Канатым, тактан тайыпсың.

Бекзээдәм десем, зайыпсың,
Бежэй бир жерге айыпсың,
Мендергем, тактан тайыпсың.

Чылапчының мис болду,
Чыракчы ботоң кыз болду.
Пәтүнүсүң мис болду,
Патаачың жаман кыз болду.

Жуп сарыбашыл ким сойот,
Жуптап пилик ким койот?
Аксарыбашыл ким сойот,
Атап пилик ким койот?

64. ЖЭН УЙАМ¹¹⁴

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 27.04.2003, МТ № 89-В)

Беш бармагы майышкан,
Мелдешип иине сайышкан.
Бешөө жуван, бешөө кыз,
Мелдешип иине сайышкан.
Беш бармагы майышкан.

Ону жуван, ону кыз,
Оңгоруу иине сайышкан,
Он бармагы майышкан.

Армандуу өлүм жэн уйам,
Арманың менен арывайт.
Сылап бир чэчим көз көргөн,
Сырлашсам дэрдим бөскөргөн.
Тарап бир чэчим, көз көргөн,
Дэртгэшсэм дэрдим бөскөргөн,
Армандуу өлүм жэн уйам.
Арманыңа тойводум.

Көшөгөм манат кураган,
Көргөннөн алым сураган.
Баштыгым манат кураган,
Барганнан алым сураган,
Эйлэнсам эжем, куватым.

Күмүштөн комуз күү эйткэн,
Күнчүлүк жатса, дува эйткэн.
Алтыннан комуз күү эйткэн,
Айчылык жатса, дува эйткэн.
Армандуу эжем, жэн уйам.

Кача:р го куштан кайчы алган,
Кайчылавай тон пычкан,
Кайчысы чевер муңдашым.

Уча:р бир куштан үлгү алган,
Үлгүлөвөй тон пычкан
Үлгүсү чевер муңдашым.

Туткан бир үйүн гүл кылган,
Туткуч бир кавын жүл кылган.
Кача:р го куштан кайчы алган,
Кайчылавай тон пычкан,
Кайчысы чевер муңдашым.

Ай – асманнын жарыгы,
Айда бир келип көрүшкө,
Кыз – бирөөнөн гарывы.

Күн – асманнын жарыгы,
Күндө бир келип көрүшкө,
Кыз – бирөөнүн гарывы.

Саптаган иинем кыл полот,
Сагынсам, эжем ким болот?
Иштеткен иинем кыл полот,
Ишенсем, эжем ким болот?

65. ЖӘН ЭЖЕМ¹¹⁵

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 26.04.2003, МТ № 92-А)

[Төргө бир гилем тәштәгән,
Төрөдөй уул баштаган.
Капшытка гилем тәштәгән,
Хаадалуу келин баштаган,]
Әйләнсамчы, жән эжем.

Гилем жыйган жүгүгө әй,
Киреше кирген үйүгө әй.
Сандык жыйган жүгүгө әй,
Сәркәрдә кирген үйүгө әй.

Жети кертип, жүк жыйып,
Севини алган жән эжем.
Жетайындай керилтип,
Келин алган жән эжем.

Алты кертип, жүк жыйып,
Севини алган жән эжем.
Алтайындай керилтип,
Келин алган жән эжем.

Жусуру теспе колго алып,
Көнгөн эде, жән эжем.
Жуп тэрэви чаркактап,
Өнгөн эде, жән эжем.

Кээрэвэ теспе колго алып,
Көнгөн эде, жән эжем.
Төрт тэрэви чаркактап,
Өнгөн эде, жән эжем.

Ак сандыктын кулпу эдең,
Ак үйүңнүн куту эдең.
Көк сандыктын кулпу эдең,
Көк үйүңнүн куту эдең.

66. МЕДЕТИМ¹¹⁶

(Жакут (Учу) Гүвен Толубай Эәжи кызы, 12.07.2004, МТ сакталбаган)

Өлүм бир деген эй өрт экен,
Өзөктөн алган эй дэрт экен.

Алтын бир чачвак эй, зэр кэлэк,
Саңа ылайык эй эмесби?
Ай тийвеген эй кара гөр,
Маңа ылайык эй эмесби?

Күмүш бир чачвак эй, зэр кэлэк,
Саңа ылайык эй эмесби эй?
Күн тийвеген эй кара гөр,
Маңа ылайык эй эмесби эй?

Ону бир жуван эй ону кыз,
Ойношуп иине эй сайышбай,
[Он эле пәнжәң майышбай э
Олутсуз кеттиң эй дүйнэдән.

Беши бир жуван эй, беши кыз,
Мелжешип иине эй сайышбай,
Беш эле пәнжәң эй майышбай,
Белгисиз кеттиң эй дүйнэдән.

Эл катары эй жүрвөдүн,
Эрчитип бала эй сүйвөдүн,
[Эсилим үзүң күлвөдү],
Жэниңдин күнүн дей көрвөдүн.

Халк катары эй жүрвөдүн,
Кармап бир бала эй сүйвөдүн,
Гарывым үзүң эй күлвөдү йә.

Жети го балам эй бар эде,
Жетөүнүн эй ичинде,
Жер көз бир гарып эй сен эдең.

Алты го балам эй бар эде,
Алтоунун эй ичинде,
Арсыз бир гарып эй сен эдең.
Үчөүнөн эй зор эдең,
Үндөвөс гарып эй сен эдең.

Кызыл го кымкап эй кийведиң,
Кырчыным үзүң эй күлвөдү,
Кыздай бир жаркып эй жүрвөдүн.

Жэшил бир кымкап эй кийведиң,
Жэштэй бир жаркып эй жүрвөдүн,
Жэниңнин күнүн эй көрвөдүн.

Күзгүдө көрдүм эй элетиң,
Гүл үйүң кандай эй, көрөм деп,
Эрчип ко бардым эй, медетим.

Эйнекте көрдүм эй элетиң,
Ак үйүң кандай эй, көрөм деп,
Аркаңдан бардым эй, медетим.

Бекитип койду эй кавырың,
Бекем го энең эй савыры.
Катырып койду эй кавырың,
Катык бир энең эй савыры йә.

Бейитиң калды эй гылайып,
Бечә:рә энең эй муңайып,
Беште бир келдим эй сумсайып.

Кавырың калды эй гылайып,
Гарып бир энең эй сумсайып,
Шамда го келдим эй муңайып.

Бурулуп чыксам эй жер бөлөк¹¹⁷
Муңайып дәрдим эй эйтә:р жок,
Уруусу башка, эй эл – бөлөк.

Кайрылып чыксам эй жер бөлөк¹¹⁸,
Хапалык дәрдим эй эйтә:р жок,
Кайын го журтум эй мунда жок,
Атасы башка эй, эл – бөлөк.

Аталашым ой эки эжем,
Алты урпийән ой кетет деп,
Алтын да болсо ой, жетбейт деп,
Өтәйләшип оу келген жок,
Алың бир кандай оу деген жок.

Энелешим эй эки эжем,
Эки урпийән ой кетет деп,
Эстеп бир маңа эй келген жок,
Овалың кандай о деген жок.

67. ӨНҮЗГЭЧӨ КӨРВӨДҮМ¹¹⁹

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 26.04.2003, МТ № 92-А)

Ак тикен түвү эй гүлпәрмән
Адырда калган мага арман.
Көк тикен түвү гүл пәрмән,
Көрөлваган мага арман.

Алтынды жезге эй бурайын,
Алыска кеткен эй уйамнын,
Амандыгын сурайын,
Алланан тилеп э турайын.

Күмүштү жезге эй бурайын,
Күнчүлүк кеткен эй уйамнын,
Эсендигин сурайын,
Худаанан тилеп турайын.

Күмүштү жезге көмкөрвөйт,
Күнчүлүк кеткен уйамны,
Өнүзгэчө көз көрвөйт.

Алтынды жезге көмкөрвөйт,
Алыска кеткен уйамны,
Эмдигиче көз көрвөйт.

68. ЖИГЭ:РИМ¹²⁰

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 26.04.2003, МТ № 92-А)

Бөлүнбөйт пула живегим,
Бөскөрвөйт толгон жүрегим.
Жазылвайт пула живегим,
Жарылвайт толгон жүрегим.

Санаганым мулайым,
Көрсөтөр веке худайым.
Паашанан келген пәрмән жок,
Көрүп бир өлсөм арман жок.
Жеринен келген пәрмән жок,
Көрүп бир өлсөм арман жок.

Буруп бир кэлэк оронгон,
Бурулуп зэргэ бөлөнгөн.
Тартып бир кэлэк оронгон,
Тэмэми зэргэ бөлөнгөн.

Алтыннан бешик тайанган,
Эйтэ:р бир гәпкә айанган,
Күмүштөн бешик тайанган,
Сүйлер бир гәпкә айанган.

Сүлөөсүндөй керилген,
Сүйлеген сөзгө эринген,
Ак маралдай керилген,
Эйтэ:р бир сөзгө эринген.

Ак сандыгың түвүндө эй,
Супаң калды, жигә:рим.
Ак бетиңе койунган,
Упаң калды, жигә:рим.

Көк сандыгың түүндө эй,
Супаң калды, жигә:рим.
Гүл бетиңе койунган,
Упаң калды, жигә:рим.

Ак сандыкка жөлөнгөн,
Арс ичикке бөлөнгөн.
Көк сандыкка жөлөнгөн,
Көрпө ичикке бөлөнгөн,
Эйләнсамчы, жигә:рим.

Кызыл бир ичик жамынып,
Кый:мат карап багынып,
Кыз ботоң калды сагынып.

Жәшил бир ичик жамынып,
Жән пейиш карап багынып,
Жәш ботоң калды сагынып.

II. УРУК-ТУУГАН, ЖОРО-ЖОЛДОШ ЖӨНҮНДӨ КОШОКТОР

1. УРУК-ТУУГАН

69. ГОЖОБАЙ¹²¹

(Ысмайыл Акйол Сээркул уулу, 26.07.2002, МТ № 71-В)

Кара кырдын башынан,
Кайрылэлвай тайгылдым.
Хадыр го түндей мендергем,
Кандай го сенен айрылдым.

Эгиз го кырдын башынан,
Эңкейэлвай тайгылдым.
Эки бирдей түркүгүм,
Энди сенен айрылдым.

Кара атка салдың күмүштү,
Халкка бердиң гүрүчтү.
Калгандарың какшатып,
Кандай го кылдың шул ишти?

Бедөөгө салдың күмүштү,
Белен бердиң гүрүчтү.
Безилдетип какшатып,
Бей жэй го кылдың шул ишти.

Кара атка жамбы жүктеген,
Калп айткэнди шүк деген.
Хас келтирген душманнын,
Кайрып ко белин бүктеген.

Бедөөгө жамбы жүктеген,
Бежэй го гәпти шүк деген.
Бет келишкен душманнын,
Белини кайрып бүктеген.

Капшыттан төргө килемиң,
Кадыр эгем берди эде,
Халкыңа жеткен шилениң.

Эшиктен төргө килемиң,
Эгем коорун төктү эде,
Элиңе жеткен шилениң.

Алтымыш кап аштыгы,
Алты ай ичсе жетбеген.
Айылынын четинен,
Хожойу Хызыр кетбеген.

Жетимиш кап аштыгы,
Жети ай ичсе жетбеген.
Желелериң жэнинэн,
Бахайыбүдүн кетбеген.

Эйимдериң кийгени,
Агаркак менен шэйи эде.
Ҳэр күнүндө ичкениң,
Ак наават менен чэй эде.

Айылынын четини,
Дүвүр кылгын мендергем.
Ашык дөвлөт келди эде,
Шүгүр кылгын мендергем.

Бакмал менен баркутту,
Балдарыга жыйдырган.
Дөрөө чэйин кайнаткан,
Гарыптын көөнүн жайнаткан*.

Күнчүлүк келген адэмгэ,
Күлүгүнү бергеним,
Күмүштүн гэнин тергеним.

Алыстан келген адэмгэ,
Ат айавай бергеним,
Алтыннын гэнин тергеним.

Алайдан аштык алдырвай,
Өнжийән базар бардырвай,
Бэйләдин элдин жолуну,
Кара төөс¹²² колуну.

Айры пааша алваган,
Чыгарды чыгаан¹²³ пулуну.
Аптамабил ат жасап,
Мингизиптир бу кәфир.
Айрыпылан куш жасап,
Эргитиптир беканат,
Ахыр заман кыссасын,
Әйтип өттүм бир санат.

Жәнгел эде жеривиз,
Жаңыдан базар курулуп,
Жакыр го болду эливиз.

Жардам деп орус берди эде,
Жарымнан чыпта ун болду.
Замана кандай шум болду.

Каңтарып кара ат бэйлөгән,
Карала малын сувайлап,
Ханжолу чыгып жэйлөгән.

Топтошуп тулпар бэйлөгән,
Туткалуу жерим болот деп,
Тузакчы чыгып жэйлөгән.

Каран э дөвләт кетбей кал,
Каралыңа жетбей кал,
Кайраным, Әлпек өлвөй кал.

Эән калган дөвләт кетбей кал.
Эсевиңе жетбей кал,
Эсилим Әлпек, өлвөй кал.

Алайдан аштык алдырвай,
Өнжийән базар бардырвай,

Бэйләди элдин жолуну,
Бэйләди элдин жолуну.

Өйимдәриң кийгени,
Ак аркак менен шәйи эде.
Җәр күнүндө ичкениң,
Ак наават менен чәй эде.

Кыз Ыргалдын кийгени –
Кытайдын әсил товары.
Каран калган Паамылдын,
Такыр бир жерин сел алсын.
Халк каттавас жол болсун,
Эән о калган Паамылдын,
Эгиз бир жерин сел алсын,
Эл каттавас жол болсун.

Бадакшаннын атыны,
Алва десем болводун.
Каран калган Паамылга,
Барва десем болводун¹²⁴.

Газаладай Гожобай,
Гайратыга чыдавай,
Хан әәжим тоссо унавай,
Әсилим жаңгыз Гожобай,
Бек әәжим тоссо унавай,
Ачуусуга чыдавай;

Газаладай бойуңа,
Хастаган көздөр тийдиви?
Каламың тарткан пәриштә,
Каламың кәлтә чийдиви?

Сурайылдай бойуңа,
Суктанган көздөр тийдиви?
Суруңду тарткан пәриштә,
Суруңду кәлтә чийдиви?

Сурайылдай Суранчы,
Бу Вагжырдын оозу түз,
Урматымдан ажырап,
Увайым тарттык өткөн күз.

Кең Вагжырдын оозу түз,
Кечүү таап өтөлвай,
Биз жүрөвүз сумсайып,
Былтыргы кеткен Маамыт жок,
Булбулдан комуз ээриткен,
Муса:пыр иним Зоокум жок.

Карды баскан кадамың,
Кайрыла түшүп жошулсун.
Кайраным жалгыз Гожобай,
Гарып жолдо өлүпсүн,
Гарып жолдо өлгөннүн,
Кавырын көрсө, бэйит дейт.
Газылар айтат, шэйит дейт.

Музду го баскан кадамың,
Бурула түшүп жошулсун,
Сен муса:пыр жерде өлүпсүн,
Муса:пыр жерде өлгөндүн,
Мүрдэсин көрсө бэйит дейт.
Муштайып айтат, шэйит дейт,
Муштайып айтат, шэйит дейт¹²⁵.

70. МУҢДАШЫМ¹²⁶

(Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы, 13.09.2002, МТ № 86-А)

Атам го менен бир тууган,
Муңдашым эжем өткөндө;
Бурулуп сандык ачканым,
Бухардын хантын чөчкөним.

Кайрылып сандык ачканым,
Кашкардын хантын чэчкеним.

Гарып ко эжем өткөнүң,
Ашык о эде жүргөнүм,
Атадан зийэ¹²⁷ күйгөнүм.
Эркин о эде жүргөнүм,
Эненен зийэ күйгөнүм.
Гарып ко эжем мундашым.

Гарывлык омур өткөрдүк,
Караны каттап бөктөрдүк.
Жэшилди жэнгэ бөктөрдүк,
Жавырлуу омур өткөрдүк.

Карчыга куштун баласы,
Адырда калып жүрвөсүн.
Какшаган бэндэ маңа окшош,
Кайгылуу омур сүрвөсүн.

Турумтай куштун баласы,
Туурада калып жүрвөсүн,
Дүнийэдэ маңа окшош,
Түпейил дэрткэ күйвөсүн.

71. КҮЙӨ:РҮМ¹²⁸

(Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммет кызы, 28.06.2004, МТ № 91 А-В)

Телпегиннин теңи зэр,
Теңтуштарың бээри бар.
Телпегин шамал учурду эй,
Теңтуштарың ичинде,
Теңирим хаалап кычырды.

Куруннун учу куйма зэр,
Курлаштарың бээри бар.
Курунду шамал учурду эй,

Курлаштарың ичинде,
Худайым хаалап кычырды.

Су: бойунда суксурду,
Суктаган мерген атгывы?
Суксурдай бойун муздатып,
Сук тийгендей жаттывы?

Көл бойунда өрдөктү,
Көздөгөн мерген атгывы?
Көркөм го бойун муздатып,
Көз тийгендей жаттывы?

Таң саардын салкыны,
Түштү веке бетиңе?
Кара жердин суугу,
Өттү веке этиңе?

Күн саардын салкыны,
Түштү веке бетиңе?
Боз топонун суугу,
Өттү веке этиңе?

Кайрылып турган дарактын,
Мөвәсин кага:р бар веке?
Халкынан жалгыз кеткеннин,
Довасын тава:р бар веке?

Ийилип турган дарактын,
Мөвәсин кага:р бар веке?
Эненен жалгыз кеткеннин,
Довасын тава:р бар веке?

Эгизде эрмен нур эде*,
Элинде жакшы гүл эде.
Капыста эрмен нур эде*,
Халкында жакшы гүл эде.

Эгизде эрмен нур кетти эй*,
Элинде жакшы гүл кетти эй.
Капыста эрмен нур кетти эй*,
Халкында жалгыз гүл кетти эй.

Алтыннан сандык ойдуруп,
Эйнегиң салчы дейт эде.
Алтыннан сандык жавыла:р,
Эйлэнсам экэм кайдан тавыла:р?

Күмүштөн сандык ойдуруп,
Күзгүндү салчы дейт эде.
Күмүштөн сандык жавыла:р,
Күйө:рүм кайдан тавыла:р.

Айтта го кийген манатым,
Эйлэнсам экэм, канатым.
Тойдо го кийген манатым,
Топурум экэм, канатым.

Ак кагазга жазылган,
Хатың өчтү, күйө:рүм.
Алты уруу кыргыз ичинде,
Атың өчтү, күйө:рүм.

Көк кагазга жазылган,
Хатың өчтү күйө:рүм.
Күлөн го кыргыз ичинде,
Атың өчтү, күйө:рүм.

Алты го кетмен куу топо,
Далан го калса не болот?
Алты жэштэ го бир пэрзэнт,
Балаң го калса не болот?

Жети кетмен куу топо,
Далан го калса не болот?
Жети жэштэ бир пэрзэнт,
Балаң го калса не болот?

Сүт куйган чэрэң эй толгон жок,
Сүйө:ргө балаң эй болгон жок.
Аш куйган чэрэң эй толгон жок,
Ала:рга балаң эй болгон жок.

Кашкардан келген сооданы,
Каймал бир төөлөр тарткысыз.
Хаарыганда атаңа,
Кайгыны салдың айткисиз.

Бухардан келген сооданы,
Буура го төөлөр тарткысыз.
Хаарыганда энеңе,
Кайгыны салдың айткисиз.

Алты пакса коргонун,
Дувал го болду, күйө:рүм.
Алтымышта атаңа,
Увал го болду, күйө:рүм.

Жети го пакса коргонун,
Дувал го болду, күйө:рүм.
Жетимиште энеңе,
Увал го болду, күйө:рүм.

Ак полоттун жоварын,
Көмүр го алат турвайвы.
Хэр бэндэнин буунун,
Өлүм го алат турвайвы.

Көк полоттун жоварын,
Көмүр го алат турвайвы.
Көп бэндэнин буунун,
Өлүм го алат турвайвы.

Түптү амачы чойоннон*,
Түп атасы тойунган.
Жети амачы чойоннон*,
Жети атасы тойунган.

Хадымгы дөүлөт барында,
Тизилтип жыйган сандыкты,
Тизелеп көргөн байлыкты.
Катарлап жыйган сандыкты,
Каваат көргөн байлыкты.

72. ТУРДУ ЭКӘ¹²⁹

(Келдибек Фидан Әмирә уулу, 02.07.1995, МТ № 92-В)

Сэнага – токсон беш. Жетинчи айдын экиси, күнгө – пазар. Бир дээрлүү жакшы бир аркадашывыз, хэм аабивиз Мәмәттурду экәни кайып эттик. Чок үзүнтүлү бир дурумдавыз. Бу адәмди кайып эткенивизге ча:рәсиз, алланын кылган ишидир, бүтүн милләт, йәни бул адәмгә үзүлдүк. Не кылажагымызды, не йапажагымызды билвейиз. Шимди бу адәмди ичимнен бир дуйгу бар дедим, йаддаш бәривизгә ха:тыра болсун деп, ичимнен келген бир канча ооз ыр ырдап койойун дедим. Хәм дә санат болсун, хәм дә жакындары, көргөнү-билгени, гыш-коому койуп тыңшап жүрсүн деп, шуну ичимден келтирдим:

Керегем кайың иргелеш,
Кеңешим сизге бирге эмес.
Уугум кайың иргелеш,
Уругум сизге бирге эмес.

Өйүздө хавар укканда,
Өрттөнүп жандым, Турду экә.
Элден до хавар укканда,
Эсимнен тайдым, Турду экә.

Кечээ до таза, бүгүн жок,
Насыл о эттиң,¹³⁰ Турду экә?
Эликке жәшиң жетелек,
Уул о үйлөп, кыз бервей,
Бено:ват кеттиң, Турду экә.

Уйдада жалгыз тал эден,
Учуруп әйтсәк бар эден.
Халкымда жалгыз тал эден,
Кандай әйтсәк бар эден.

Туура до сөзүң бар эде,
Туйгун э эден, Турду экэ.
Оң колуңан гүл өнгөн,
Булбул о эден, Турду экэ.

Мазарлыгы курусун,
Башкасыны иштетип,
Чапкы терсең болвойву.
Башкача туйгун Турду экэ,
Башың катык ооруса,
Жалгыз о жэнгэ садага,
Жакшы малың баш кылып,
Курван берсең болвойву.

Сааргы келген мээнетти,
Бурэлвадың, Турду экэ.
Сапардан балаң келгиче,
Турэлвадың, Турду экэ.

Гупуйа келген мээнетти,
Бурэлвадың, Турду экэ.
Гурбеттен балаң келгиче,
Турэлвадың, Турду экэ.

Өлвөйтыган жэн болвойт,
Өрттөнгөн менен дэрт койвойт.
Калатыган жэн болвойт,
Какшавасак, дэрт койвойт,
Какшавасак, дэрт койвойт.

Жэндөөгө чыккан гүл эден,
Жэш-желеңдин ичинде,
Жакшылардын бири эден.

Эгизге чыккан гүл эден,
Эсил гөйө Турду экэ,
Эстүүлөрдүн бири эден.

Әсирет салды бул ишин,
Әйттирдиви, келгин деп,
Әбдивәкил теңтушун?

Карчыгадай Турду экә,
Кайгыга салды бул ишин.
Хат бердиви келгин деп,
Харийәдәр теңтушун?

Пайгамбар жәшкә кирелек,
Дәрт кылыпсын әләмә.
Башкача туйгун Турду экә,
Мәстегиң¹³¹ бердиң балаңа¹³².

Әликке жәшиң жетелек,
Әсил го туйгун Турду экә,
Әригипсиң әләмә¹³³,
Әсавың бердиң балаңа.

Әстүүлөр десин: “Бул галат”,
Әп келтирип ырдайлык,
Бизден да калсын бир санат.

Ушарлар десин, “Бул галат”,
Урууда туйгун Турду экә әй,
Уйкаштырып ырдайын,
Менен да калсын бир санат, –

ә, Нурулләжән, көөнүңө жакшы, шунчалык тапканымды ырдап бердим.

73. ЖАЛГЫЗЫМ¹³⁴

(Мәхәммәттүрдү Жингөз Абдырахман уулу, 02.08.2001, МТ № 48-А)

Әсилим экәм Жәэнбай,
Әлинен кетти туйгузбай.
Кайраным экәм Жәэнбай,
Халкынан кетти туйгузбай.

Какшаганнан нени әйтәм,
Канатым Жебай сени әйтәм.

Жаңшаганнан нени айтэм,
Жаңгызым Жебай, сени айтэм,
Жаңгызым Жебай, сени айтэм.

Айтга бир кийе:р манатым,
Әйләнип учкан канатым,
Әттәң ә Жебай, санатым.

Тойдо бир кийе:р манатым,
Тоорулуп учкан канатым,
Топурум Жебай, санатым.

Айтга бир кийген манатым,
Аркасынан сөгүлдү әй.
Айчылап келсем, Жебай жок,
Алдыма жәшим төгүлдү әй,
Хәммә буунум сөгүлдү әй.

Тойдо бир кийе:р манатым,
Топ жеринен сөгүлдү әй.
Тоорулуп келсем, Жебай жок,
Токтовой жәшим төгүлдү әй.

Аргымак атың жалыны,
Өрвөй дә кеттиң, жалгызым.
Айдыңыңнын күнүнү
Көрвөй дә кеттиң, жалгызым.

Күлүгүңнүн жалыны,
Өрвөй дә кеттиң, жалгызым.
Гүлдөрүңнүн күнүнү
Көрвөй дә кеттиң, жалгызым.

Аргымак атың белини,
Тартбай да кеттиң, жалгызым.
Алла эгем жазган каламы,
Ата-энеңе әй сырыңды
Әйтбәй да кеттиң, жалгызым.

Тулпарыңнын белини,
Тартбай дә кеттиң э, жалгызым.
Туугандарга сырыңды,
Өйтбэй дә кеттиң, жалгызым,
Өйтбэй дә кеттиң, жалгызым.

Айылың чети жэшәңгә,
Алты алмаң калып гүлдөдү эй.
Хәммә бир элиң ичинде эй,
Өттәң э жаңгыз¹³⁵ жүрвөдү эй.

Эшигиң түвү жэшәңгә,
Беш алмаң калып гүлдөдү эй.
Эли бир журттун ичинде,
Эсилим жаңгыз жүрвөдү эй.

Эшигиң ачык, ким жават,
Эсилим әкәм, Жәәнбай,
Әне-атаң калды, ким багат?

Капшытың ачык, ким кагат,
Хадырлән әкәм, Жәәнбай,
Хаары атаң калды, ким багат,
Хаары атаң калды, ким багат?

Капталдай басып тайгылдым,
Кайраным Жебай, айрылдым.
Жәндөөлөй басып тайгылдым,
Жалгызым Жебай, айрылдым.

Карчыга куштун баласы эй,
Кайрылып шакка консочу эй.
Хадырлән әкәм Жәәнбай,
Хат берсем келе:р болсочу эй.

Турумтай куштун баласы эй,
Тууралап бакка консочу эй.
Туйгунум әкәм Жәәнбай,
Дува әйтсәм кайта:р болсочу эй.

Атанан жалгыз сен эден,
Ажырап жалгыз дэ мен эдем.
Энеден жалгыз сен эден,
Бешөөдөн жалгыз дэ мен эдем.

Бурулуп басып тайгылдым,
Муңдашым Жебай, айрылдым э,
Муңдашым Жебай, айрылдым, –
деп эйтип койдум.

74. МЕНДЕРГЕМ¹³⁶

(Өбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, 1-жаз., 17.02.2002, МТ № 66-А)

Ээ дегенде нени эйтәм,
Эсилим эй туйгун, сени эйтәм.
Кайгырганда нени эйтәм,
Канатым туйгун, сени эйтәм.

Эгиз-Кырдын боорунан,
Эңкей алвай тайгылдым.
Эсил кайран мендергем,
Энди го сенен айрылдым.

Кара-Кырдын боорунан,
Кадам койвой тайгылдым.
Кайран жигит мендергем,
Гапыл сенен айрылдым,
Гапыл сенен айрылдым.
Ай асманнан пас бекен,
Аттанып үйден чыкканда,
Айга кара нас бекен?

Күн асманнан пас бекен,
Гүйменип үйден чыкканда,
Күнге кара нас бекен?

[Илэчин ылдам эй куш] бекен,
Истэрэ жылдыз утурлап,
Пешәнэндә туш бекен?

Сагызган сакчы куш бекен,
Атганып сапар чыкканда,
Сары жылдыз утурлап,
Пешәнәндә туш бекен,
Пешәнәндә туш бекен?

Аргымак атың жетелеп,
Паста калдым, мендергем.
Өйт-эрәпәт күндери,
Аркаларга тууган жок,
Дәштә калдым, мендергем.

Тоочагың жетелеп,
Паста калдым мендергем,
Той-тамаша күндери,
Топук кыла:р тууган жок,
Дәштә калдым, мендергем.

Карагай чыгат буун жок,
Карманып оокат кылышка,
Кайраным сенен уул жок.

Долоно чыгат буун жок,
Тоорулуп оокат кылышка,
Топурум сенен уул жок.

Чиләпчиниң мис болду,
Чыракчы ботоң кыз болду.
Пәтүнүсүң мис болду,
Патачы ботоң кыз болду,
Патачы ботоң кыз болду.

Кызды пәрзәнт девенер,
Кетет экен узакка,
Түшет экен тузакка.
Ата менен энеге,
Пата кылсаң тийвейт дейт,

Чырак койсоң, күйвөйт дейт.
Кызды пэрзэнт девеңер,
Кызды пэрзэнт девеңер.

Будурмак тоонун бооруну,
Бугулар оттоп казылган.
Мустар болуп мен калсам,
Буйругуң шондой жазылган.

Кара-Кырдын бооруну,
Гайыптар оттоп казылган,
Капалык менен мен жүрсем,
Каламың шондой жазылган,
Каламың шондой жазылган.

Кайда бир калса бейит деп,
Гарывлык жолдо өлгөндү,
Казылар айтат шейит деп.

Мустакта калса бейит деп,
Муса:пыр жолдо өлгөндү,
Муптулар айтат шейит деп,
Муптулар айтат шейит деп.

Эсил кайран мендергем,
Кайрылыш келип чава:рың,
Кайрылыш жолго мен барсам,
Кайрылыш жолго мен барсам,
Касымнан уктум хаварың,
Касымнан уктум хаварың.

75. МЕНДЕРГЕМ¹³⁷

(Өбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, 2-жаз., 23.07.2002, МТ № 66-А)

Эстегенде эй нени айтәм ә,
Эсилим эй туйгун сени айтәм.
Кайгырганда эй нени айтәм ә,
Канатым эй туйгун сени айтәм.

Ай асманнан эй пас бекен э,
Сен аттанып үйден о чыкканда,
Айга кара эй, нас бекен э,
О, Айга кара о, нас бекен?

Күн асманнан эй пас бекен э,
Күйе:рим үйден о чыкканда,
Күнге кара эй, нас бекен э,
Күнге кара о, нас бекен?

Илэчин ылдам эй куш бекен э,
Истэрэ жылдыз о утурлап,
Пешәнэндэ эй туш бекен э?

Сагызган сакчы йо куш бекен,
Сары жылдыз эй утурлап э,
Аттанып сапар о чыкканда,
Пешәнэндэ эй туш бекен э.
Пешәнэндэ о туш бекен?

Эгиз-Кырдын эй боорунан э,
Эңкейэлвай эй тайгылдым.
Эсил го кайран эй мендергем э,
Энди го сенен айрылдым.

Кара-Кырдын эй боорунан э,
Кадам о койвой о тайгылдым.
Кайран жигит эй мендергем э,
Кандай го сенен айрылдым.

Кайда го калса эй бейит деп э,
Гарывлык жолдо о өлгөндү,
Казылар эйтэт эй шейит деп э.

Мустакта калса о бейит деп,
Муса:пыр жолдо эй өлгөндү э,
Муптулар эйтэт о шейит деп.

Аргымак атың эй жетелеп э,
Паста го калдым о, мендергем.
Айт-эрэпэт эй күндери,
Аркала:рга дей тууган жок,
Дэштэ бир калдым эй, мендергем э.

Тоочак атың о жетелеп,
Паста калдым эй, мендергем э,
Паста бир калдым о, мендергем.
Той-тамаша эй күндери,
Топук о кыла:р о тууган жок,
Дэштэ калдым эй, мендергем э,
Дэштэ бир калдым о, мендергем.

Аркалаш болсо эй тууруң э,
Азамат болсо о уулуң,
Ажыра:р веде эй буунум э.

Эшиктеш болсо о тууруң,
Эр жеткен болсо эй уулуң э,
Эри:р веде о буунум.

Чилэпчиниң эй мис лэгэн э,
Чыракчы ботоң о – кыз балаң.
Чилэпчиниң эй мис болду,
Чыракчы ботоң о кыз болду.

Кызды пэрзэнт эй девенер э,
Кетет э экен о узакка,
Түшет экен эй тузакка,
Түшет экен о тузакка.

Кыз тузакка эй түшкенде,
Ата го менен о энеге,
Пата кылсаң эй тийвейт дейт э,
Чырак о койсоң о, күйвөйт дейт.
Кызды пэрзэнт эй девенер э,
Кызды го пэрзэнт о девенер.

Эсил кайран эй, мендергем э,
Эсил кайран оу, мендергем,
Кайра жолго эй барганда,
Капталып келди о чава:рың,
Касымнан уктум эй хаварың э,
Касымнан уктум о хаварың.

Кайран жигит эй, мендергем э,
Сурайылдай о мендергем,
Суктанган көздөр эй тийдиви,
Сурду тарткан эй пәриштә,
Омуруң кәлтә эй чийдиви,
Омуруң кәлтә о чийдиви?

Кайран жигит эй, мендергем э,
Саңа хастаган көздөр о тийдиви,
Кадыр эгем эй зулжәләл э,
Каламың кәлтә о чийдиви,
Каламың кәлтә о чийдиви э,
Каламың кәлтә о чийдиви?

Будурмак тоонун эй боорунан э,
Бугулар маңып о казылган.
Мустар болуп эй мен жүрөм э,
Буйругуң шондой о жазылган.

Карарган тоонун о боорунан¹³⁸,
Гайыптар маңып эй казылган э,
Капалыкта о мен жүрөм,
Кайран жигит эй, мендергем э,
Каламың шондой о жазылган,
Каламың шондой о жазылган.

76. КАЙРАН ТАГАМ¹³⁹

(Өбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, 1-жаз., 17.02.2002, № 66-А)

Гәп калвады көргөндө,
Ахырыга омур келгенде,

Эсил го кайран бул тагам,
Хаварсыз го болду өлгөндө,
Хаварсыз го болду өлгөндө.

Балдырлап келвей эй чава:рың,
Бәри го элим бар туруп,
Баламнан уктум хаварың.

Алланын эмир жете:рде,
Аманат жэниң кете:рде,
Алдындап келвей чава:рың,
Хэммә бир элим бар туруп,
Алганым эйтти хаварың,
Алганым эйтти хаварың,
Алганым эйтти хаварың.

Гәп тилевей кәйипкә,
Ыракмат сөзүм эйтәйин,
Коомдугу бар эде,
Коңшу го деген Шәрипкә,
Коңшу го деген Шәрипкә.

Отурдум салкын көлөгө,
Овалтан бирге чоңойгон,
Ыракмат сөзүм эйтәйин,
Әкибай менин бөлөмө,
Әкибай менин бөлөмө.

Гәп кутулвайт тәәнәгә,
Балдыртан бери бир жүрген,
Ыракмат сөзүм эйтәйин,
Узун шыйрак Ләләгә.

Казайы жетип өлгөнгө,
Хапалык келвейт айванга.
Ыракмат сөзүм эйтәйин,
Капшытташ коңшу олтурган,
Кара го сакал найманга,
Кара сакал найманга.

Эжэли жетип эй өлгөнгө,
О хапа го болвойт тэкэгэ,
Хадымнан бери бир жүрген,
Ыракмат сөзүм айтэийн,
Отунчу Сээдэт экэгэ,
Отунчу Сээдэт экэгэ.

Бэлэ:мэт сөзүм айтбэийн,
Бэйбиче менин эжеме.
Ыракмат сөзүм айтэийн,
Бала го Турган жездеме,
Бала го Турган жездеме.

Саарган кечке тынчывай,
Тижэ:рэт кылат айыга,
Ыракмат сөзүм айтэийн,
Жээндиги бар эде,
Отунчу Жума байыга,
Отунчу Жума байыга.

Ыракмат сөзүм айтэийн,
Алайчылар кудалар,
Бэри го тегиз молдо эде эй,
Кандай го хавар туйваптыр,
Ыракмат сөзүм айтэийн,
Каттап турган жолдо эде эй.

Өзүндө малы болвосо,
Бир тууган күйвейт алыга,
Ыракмат сөзүм айтэийн,
Бизден тарап чоңойгон,
Мэмэд о емин ханыма,
Мэмэдемин ханыма.

Ыракмат сөзүм айтэийн,
Аксакал иним Элимгэ.
Ага-тууган шэйимгэ,
Хапа болвой койойун,

Хаварсыз өлгөн тагама,
Омур го берсин худайым,
Токтогулдай агама.

Канча жыл омур өткөргөн,
Нээлэт болсун эжеме.
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Конокбай менин жездеме,
Конокбай менин жездеме.

Хэр кайсыны көп көргөн,
Алтынан эрди өткөргөн,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Орозкан, Саадат эжеме.

Алла таала жән эгем,
Актык берсин дилиңе.
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Өмөткан, Сэйим иниме.

Асмандап учкан куштайым,
Хәммәвизгә баш болгон,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Әйәш иним Мухтарым.

Өжәли жетип күн пүтсе,
Өзирәйил жән алгыч,
Әдәмди койвойт мәжәлгә¹⁴⁰,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Балалыгы жок эде,
Мәндәрәс күйөө, бәжәмә.

Жалган сүйлөп, гәп кылса,
Көргөндү тартат шәйит деп.
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Кочкорлордун ичинде,
Иш билгиси Бәйит деп,
Иш билгиси Бәйит деп.

Хапалыктан мен айттим,
Калың журтум халкыма,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Карындашым койнунда,
Кара го сакал Бакыга,
Кара го сакал Бакыга.

Саарган кечке барышат,
Мәкәрнә, булгур алышат,
Дүкәни бар жолдо деп,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Өлүк тирик бәригә,
Кәлмә берген молдо деп.

Кызыл аяк халкынын,
Башындагы тә:жи деп,
Башындагы тә:жи деп,
Балдыртан бери бир жүрген,
Мәсәлин элдин көп сүрген,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Ак сакал Мамыт әәжи деп,
Ак сакал ә Мамыт әәжи деп.

Жаңшап ырдап жүрсө деп,
Шоокту берген шәйиргә,
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Жээним Жәләл, Тәйиргә.
Жээним Жәләл, Тәйиргә.

Колунда малы болвосо,
Өлгөндө кирвейт эсепке.
Ыракмат сөзүм айтэйн,
Әйәш әкә деп жүрген,
Мәмәтәзим кесекке,
Мәмәтәзим кесекке.

Әжәли жетип өлгөнгө,
Аят окуп жат кылса,

Өдөмнин келет хошуга,
Ыракмат сөзүм эйтэйн,
Нүрмэхэммет досума,
Нүрмэхэммет досума.

Казайы жетип өлгөнгө,
Хапалык келвейт бирөөгө.
Ыракмат сөзүм эйтэйн,
Карындашың өлсө дө,
Хадымгы Әйсэ күйөөгө.

Алты жэштэн бер жакка,
Тәмеки чылым көп тартып,
Чакмагым чактым ак ташка,
Ыракмат сөзүм эйтэйн,
Отунчу Жума ак башка,
Отунчу Жума ак башка.

Казайы жетип өлгөнгө,
Хапалык келвейт айванга.
Ыракмат сөзүм эйтэйн,
Аравызда бир келген,
Алты үйлүү кыпчак найманга,
Алты үйлүү кыпчак найманга,
Алты үйлүү кыпчак найманга,
Алты үйлүү кыпчак найманга.

Әскәр болгон бәриси,
Арага барат кайытым¹⁴¹ деп.
Ыракмат деп о койойун,
Аравызда бир келген,
Конкобай Арбап сартым деп,
Конкобай Арбап сартым деп.

Таманым ооруп басалвай,
Тапканым кетти дэригә,
Тапканым кетти дэригә,
Ыракмат сөзүм эйтэйн,

Үч жүз үйлүү халкымнын,
Әззе, эркек – бәриңә,
Әззә, эркек – бәриңә.

Акыр сөзүм шу болсун,
Акылмандар бәриңә,
Акылмандар бәриңә.
Хәр кайсыны көп көргөн,
Әзәрлүү күндү өткөргөн,
Ыракмат сөзүм әйтәйин,
Алладан нуксан жетбесин,
Әйтәәжимдәй хаарыңа, –
шунчалык деп койдум.

77. КАЙРАН ТАГАМ¹⁴²

(Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу, 2-жаз., 23.07.2002, № 66-А)

Гәп калвады әй көргөндө,
Хапалык түштү йо башыма,
Гарып оу тагам өлгөндө.

Гарып тагам әй өлгөндө,
Балдырлап келвей әй чава:рың,
Бәйлөөдө малы әй жогунан ә,
Бәри го элим о бар туруп,
Баламнан уктум о хаварың ә,
Баламнан уктум о хаварың.

Алланан әмир әй жете:рде,
Аманат жәни о кете:рде,
Алдындап келвей оу чава:рың ә,
Әйдөөдө малы оу жогунан,
Хәммә го эли йо бар туруп ә,
Алганым әйтти йоу хаварың,
Алганым әйтти йоу хаварың ә,
Алганым әйтти йоу хаварың.

Ичимде дәрдим оу әйтбәймин ә,
Иш билвеген оу Әрипкә.

Ыракмат сөзүм оу эйтэйин э,
Текирең нооруз оу ичинде,
Теңтуш болгон оу Шәрипкә,
Теңтуш болгон оу Шәрипкә.

Увайым пикир оу көп тартып э,
Отурдум салкын оу көлөгө.
Овалтан бирге эй чоңойгон э,
Ыракмат сөзүм оу эйтэйин,
Әкибай менин оу бөлөмө,
Әкибай менин оу бөлөмө.

Зор берет гәпкә эй, тәэнәгә,
Зор берет сүйлөп эй, тәэнәгә,
Балдыртан бери эй бир жүрген э,
Ыракмат сөзүм о эйтэйин,
Узун шыйрак эй Ләләгә,
Узун шыйрак оу Ләләгә.

Казайы жетип эй өлгөнгө,
Хапалык келвейт о айванга.
Ыракмат сөзүм эй эйтэйин э,
Капшытташ коңшу о олтурган,
Кара го сакал эй найманга,
Кара сакал эй найманга.

Саартан кечке эй тынчывай э,
Тижә:рәт кылат оу айыга,
Ыракмат сөзүм эй эйтэйин э,
Жээндиги эй бар эде,
Отунчу Жума эй байыга,
Отунчу Жума о байыга.

Овал бир эй келгенде,
Бозелек менен о Токтобай,
Куран койгон эй дос эде эй э,
Куран койгон о дос эде эй,
Ыракмат сөзүм эй эйтэйин э,

Маражка барвай эй олтуруп э,
Көкөнбай колуң о бош эде эй.

Өжөли жетип эй өлгөнгө,
О, хапа дэ болвойт тэкэгэ,
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Хадымдан бери о бир жүрген,
Отунчу Сээдэт эй экэгэ,
Отунчу Сээдэт о экэгэ.

Бэлэ:мэт сөздү эй айтбэймин э,
Бэйбиче менин о эжеме.
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Бала го Турган э жездеме,
Бала го Турган э жездеме.

Алайчылар о кудалар,
Бэри го тегиз эй молдо эде эй э.
Ыракмат сөзүм о айтэйн,
Кайран тагам эй өткөндө,
Кандай го хавар о туйваптыр,
Каттап турган эй жолдо эде эй э,
Каттап турган о жолдо эде эй.

Өзүндө малы эй болвосо,
Бир тууган күйвейт эй алыңа,
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Бизден тарап о чоңойгон,
Мэмәдемин эй ханыма,
Мэмәдемин о ханыма.

Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Аксакал иним о Элимгэ.
Ага-тууган эй шэйимгэ,
Ага-тууган о шэйимгэ.

Хапа болвой эй койойун э,
Хаварсыз өлгөн о тагама.

Омур берсин о худайым э,
Токтогулдай эй агама.

Канча жыл омур эй өткөргөн э,
Нээлэт ко булсун ой эжеме.
Ыракмат сөзүм эй айтэйин э,
Коомдугу дей бар эде,
Конокбай менин эй жездеме,
Конокбай менин о жездеме.

Хэр кайсыны эй көп көргөн э,
Алтынан эрди о өткөргөн,
Ыракмат сөзүм эй айтэйин э,
Орозкан, Саадат эжеме.

Алла таала о жән эгем э,
Актык берсин о дилине.
Ыракмат сөзүм эй айтэйин э,
Өмөткан, Бөкир о иниме.

Асмандап учкан оу куштайым э,
Хөммөвизгэ оу баш болгон,
Ыракмат сөзүм эй айтэйин э,
Эйөш иним эй Мухтарым.

Өжөл жетип эй күн пүтсе,
Өзирэйил оу жән алгыч,
Өдөмди ковойт эй мөжөлгө
Ыракмат сөзүм оу айтэйин,
Балалыгы йоу жок эде,
Мөндэрэс күйөө доу бөжөмө.

Балдыргынан эй калган иш э,
Жалган сүйлөп эй гөп кылса,
Көргөндү таргат эй шөйит деп э.
Ыракмат сөзүм оу айтэйин,
Кочкорлордун эй ичинде,
Иш билгиси эй Бөйит деп.

Кайран тагам эй өткөндө,
Хапалыктан о мен айттим,
Калың журтум эй халкыма,
Карындашым эй койнунда,
Хаварды берип эй койвогон э,
Ыракмат сөзүм оу айтэйн,
Кара сакал эй Бакыга,
Кара сакал эй Бакыга.

Саартан кечке эй барышат э,
Мэкэрнэ, булгур о алышат,
Дүкэни бар эй жолдо деп э,
Дүкэни бар эй жолдо деп э,
Өлүк тирик эй бэригэ,
Ыракмат сөзүм о айтэйн,
Өлүк тирик эй бэригэ,
Кэлмэ го берген эй молдо деп.

Кызыл аяк о халкынын э,
Башындагы эй тэжи деп,
Балдыртан бери эй бир жүрген э,
Мэсэлин элдин э көп сүрген,
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Ак сакал Маамыт о ээжи деп.

Алла таала эй жән эгем э,
Эйтип о ырдап о жүрсө деп,
Акыл берген о шэйиргэ.
Ыракмат сөзүм о айтэйн,
Жээним Жэлэл о, Тэйиргэ,
Жээним Жэлэл о, Тэйиргэ.

Өзүндө малы эй болвосо,
Өлгөндө кирвейт о эсепке.
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Эйэш экэ о деп жүрген,
Мэмэтэзим оу кесекке,
Мэмэтэзим о кесекке.

Өжәли жетип эй өлгөнгө,
Айат окуп о жат кылса,
Өдәмнин келет эй хошуга,
Ыракмат сөзүм о эйтэйн,
Нүрмээммэт эй досума,
Нүрмээммэт эй досума.

Казайы жетип эй өлгөндө,
Хапалык келвейт о бирөөгө.
Карындашың эй өлсө дө,
Ыракмат сөзүм оу эйтэйн,
Хадымгы Әйсә эй күйөөгө,
Хадымгы Әйсә о күйөөгө.

Алты жәштән эй бержакка,
Тәмеки чылым о көп тартып,
Чакмагым чактым эй ак ташка,
Ыракмат сөзүм о эйтэйн,
Бәжәлиги эй бар эде,
Экинчи Жума о ак башка.

Казайы жетип эй өлгөнгө,
Хапалык келвейт о айванга.
Ыракмат сөзүм эй эйтэйн э,
Аравызда до бир келген,
Алты үйлүү кыпчак эй найманга,
Алты үйлүү кыпчак о найманга.

Өскәр болгон эй бәриси,
Ак кагазын эй колго алып,
Арага барат эй кайытыга,
Арага барат о кайытыга.
Коом болуп э бир келген э,
Ыракмат деп о койойун,
Конкобай Арбап эй сартыга,
Конкобай Арбап эй сартыга.

Кайран тагам эй өткөндө,
Таманым ооруп о басалвай,
Тапканым кетти эй дэригэ,
Тапканым кетти йо дэригэ.
Ыракмат сөзүм эй айтэйн э,
Үч жүз үйлүү эй халкымнын,
Өззе го эркек эй бэригэ,
Өззэ го эркек о бэригэ.

Эйтэ:р сөзүм эй шунчалык э,
Эй, акылмандар о бэриңэ,
Акылмандар о бэриңэ.
Хэр кайсыны йоу көп көргөн,
Өзэрлүү күндү оу өткөргөн э,
Алла эгем нуксан о бервесин,
Эйтээжимдэй оу хаарыңа, –
шончо деп койдум.

78. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁴³

(Саткын Сечилмиш Толубай Ээжи кызы, 29.08.2002, МТ № 8-А)

Бэндэдэн сэвэп болводу,
Чымынча жэниң турвады.
Дэктэрдэн сэвэп болводу,
Чымынча жэниң койводу.

Алладан эмир келгенде,
Бэндэдэн сэвэп болводу,
Чымынча жаниң жүрвөдү.

Худаадан эмир келгенде,
Дэктэрдэн сэвэп болводу,
Хадыр бир түндөй бир жалгыз,
Хадыр бир түндөй бир жалгыз.

Каран бир калган Паамылда,
Алты жүз койун айдэгэн,

Калам бир дөбдөр колго алып,
Мурза бир өскөн бир жалгыз.

Артып бир калган Паамылда,
Жүздөгөн койун айдэгэн,
Калам бир дөбдөр колго алып,
Мырза бир өскөн бир жалгыз.

Кайчы бир кулак карала,
Гажа:ры жаап тердирген,
Хан пайасы¹⁴⁴ жалгызым,

Топчу бир кулак торала,
Токум бир жаап тердирген¹⁴⁵,
Хан пайасы жалгызым.

Белбагың чети сүзүлдү,
Элимнен жалгыз кетти деп,
Карындашың үзүлдү¹⁴⁶.

Калпагың чети сүзүлдү,
Халкымнан жалгыз кетти деп,
Гарып бир эжең үзүлдү.

Эрменнин башы эки ай су:,
Эривей жатып кургасын.
Элимнен жалгыз кетти деп,
Алганың ийлөп куурасын.

Кайкынын башы кара су:,
Кар эривей кургасын.
Халкымнан жалгыз кетти деп,
Алганың ийлөп куурасын.

Кайрылып аккан дэрийэ,
Кайрылып гудук толову?
Сенен го калган үч бала,
Сенчелик эми болову?

Бурулуп аккан дэрийэ,
Бурулуп гудук толову?
Сенен го калган үч бала,
Сенчелик эми болову?

Топтогон жыйын бөлүнбөйт,
Топтогон жыйын бөлүнсө,
Топтогон жыйын ичинде,
Жалгыз бир көзгө көрүнбөйт.

Карарган жыйын бөлүнбөйт,
Карарган жыйын бөлүнсө,
Хадыр го түндөй бир жалгыз,
Эми бир көзгө көрүнбөйт.

79. КАРЫЙАДАР БЕНО:ВАТ¹⁴⁷

(Саткын Сечилмиш Толубай Әәжи кызы, 29.08.2002, МТ № 83-А)

Балдарымнын зору деп,
Мансапты колго бердиңиз.
Карыйадар бено:ват,
Кандай бир дүнийә өттүңүз.

Жети бир жәшкә толгондо,
Отуруп Әпте:к окуган,
Хадыр бир күндөй карыйадар.
Сегизге жәши келгенде,
Серпилип кура:н окуган,
Он бешке жәши толгондо,
Отуруп кура:н окуган.

Он бешке жәши жеткенде,
Карыйадар атанып,
Халкыга сүйлөп отурган,
Калпагын зәргә толтурган,
Кадыр бир түндөй карыйадар.

Аманат дүнийә шул экен,
Эркинди үйлөп өтбөдүң,

Эсептеп тиллэ төкбөдүң,
Курванды үйлөп өтбөдүң,
Хумра тиллэ¹⁴⁸ төкбөдүң,
Аманат дүнийә шул экен.

80. КАНАТЫМ ӘЛПЕК

(Тойчубек Гүлер Сартбай уулу, 1-вар., МТ № 79-А)

Ээ-эй кайгырганда го нени айтәм,
Канатым Әлпек оо, сени айтәм.
Хаарыганда гоо гам басып,
Кавырыңды гоо көрөлвай,
Кадамы каткан оо мени айтәм.

Толгонгондо го нени айтәм,
Топурум Әлпек оо, сени айтәм.
Топурагың оо көрөлвай,
Томугу тайган оо мени айтәм.

Тагармада гоо тагдырың,
Арадан он күн оо айланбай,
Ага бир тууган оо жамаат,
Экөвүңдү го бир угуп,
Кетип о калды го магдыры.

Экөөң бирдей оо бара:вар,
Туугандыгың оо тең эде.
Бириң – кайың оо, бириң – тал,
Бириң – шәкәр оо, бириң – пал,
Бириң кетсең оо, бириң кел,
Мен кайсы го бириң оо айтәмин,
Мен кайсының дагын оо тартамын.

Тойдо кийе:р оо манатым,
Тоорулуп уча:р оо канатым.
Топурум Әлпек оо санатым.

Айтга кийе:р оо манатым,
Әйләнип уча:р оо канатым,
Армандуу Әлпек оо санатым.

Досу бир душман оо ичинде,
Томайак-Дөвө башында,
Той-мээреке доу күндери,
Тозутуп жүрүп эй тон алган,
Тоолутуга доу сом алган.

Күлүктен гүлдөр эй жэндөгөн,
Күлүгүмө жыйын эй болгондо,
Пэттенин башын эй тандаган.

Акжал менен оо Сержалды,
Каңтаргада гоо таптаган.
Узун кулак оо гүлдөрди,
Узунгу ашка гоо сактаган.

Хазеки жэйиң эй болот деп,
Хан-Жолу чыгып оо жэйлэгэн.
Каңтарып кара ат оо бэйлэгэн.

Кара го малын эй сувайлап,
Кашкарга карап эй эйдөгөн.
Туткалуу жэйим эй болот деп,
Тузакчы конуп эй жэйлэгэн.
Тургузуп гүлдөр эй бэйлэгэн.

Нэзмээлидө оо жатканда,
Ыман кэлмө гоо пата окуп,
Баш жагында го болводум.
Жаасынды го жат окуп,
Каш жагында го болводум.
Бул арманым эй мунан күч.

Жуугучунду гоо жуп кылып,
Сэрэмжэлиң эй так кылып,
Караң го дөвлэт эй бар болсо,
Такта ашыңа доу жыйырма,
Сой:р эде эу, күйе:рим.
Жаназана доу кычырса,

Жэн калвастан оу жыйылып,
Келе:р эде оу, күйе:рим.
Бул арманым эй мунан күч.

Хадымда кийген эй тондорум,
Как аркамнан оу жыртылды.
Канатым менен эй куйругум,
Кайчы тийвей эй кыркылды.

Сааты куруган эй Кожобай,
Жалгыз эде оо атадан.
[Каламың кэлтэ го чийдиви?
Сурайылдай гоу] бойуңа,
Суктанган көздөр эй тийдиви?

Карчыгадай оо Кожобай,
Газаладай оо бойуңа,
Кастаган көздөр эй тийдиви?
Каламың кэлтэ го чийдиви?

Кожобай кургур оу баш эде,
Жаңы өспүрүн оу балдарга,
Туугандары гоу көрө алвай,
Душмандык кылып эй гаш эде.

Хан-Жолунун оу булакта,
Кара жолтой оо улакта,
Каңгыбоз калтыс оу жүгүрдү,
Хастагандай оу мүдүрдү.

Жетип башын оу жөлөдүк,
Тилесек тилек оу берведи,
Тилегим кавыл оу келведи,
Туйгун бир эсен оу жүрведи.

Кең Ак-Бейит оу жэйхана,
Жэйлөп келдик оу туйгун бий.
Күмүш көкүл оу Күренди,

Күмшөнгө алып оу кайтарып,
Бэйлөп келдик оу туйгун бий.

Алтын көкүл оу Акжалды,
Ашамга алып доу кайтарып,
Бэйлөп келдик оу туйгун бий.
Ай тийвеген оу караңгы,
Жэйлөп келдик оу туйгун бий.

Көзүмдөгү көз эйнек,
Гылычың кызыл оу жез пэйнек,
Аптада чилкэф эй окуган,
Атыны эзиз эй токуган.¹⁴⁹

81. КАНАТЫМ ӘЛПЕК¹⁵⁰

(Тойчубек Гүлер Сартбай уулу, 2-вар., 1984, МТ № 21-А)

Ээ-эй кайгырганда оу нени эйтәм,
Канатым Әлпек ээй, сени эйтәм.
Хаарыганда дей гам басып,
Кавырыңды дей көрө алвай,
Кадамы каткан ээй мени эйтәм.

Толгонгондо ээй нени эйтәм,
Топурагың ээй көрө алвай,
Томугу тайган ээй мени эйтәм.

Каран го дөвлэт эй, кетбей кал,
Кара:лыңа дей жетбей кал.
Ээн го дөвлэт эй, кетбей кал,
Эсебиңе дей жетбей кал.

Досу бир душман эй ичинде,
Томайак-Дөвө доу башында,
Тозутуп жүрүп эй тон алган,
Тоолутуга эй сом алган,
Күлүктен гүлдөр эй жэндэгән,
Күлүгүмө жыйын эй болгондо,
Пэттэнин башын эй тандаган.

Акжал менен ээй Сержалды,
Каңтаргада ээй таптаган.
Узун кулак оо гүлдөрди,
Узунгу ашка дээй сактаган.

Хасеки жэйим оу болот деп,
Ханжолу чыгып ээй жэйлэгэн.
Каңтарып кара ат ээй бэйлэгэн

Туткалуу жерим эй болот деп,
Тузакчы конуп ээй жэйлэгэн.
Тургузуп тулпар ээй бэйлэгэн.

Күн тийеткан эй жагыма,
Күн тосо:рго доу көлөңкөм.
Күйе:рим Элпек эй, жөлөңкөм.

Ай тийетган оу жагыма,
Ай тосо:рго доу көлөңкөм.
Армандуу Элпек эй, жөлөңкөм.

Тескейдеги дей жылкыңнан,
Теке сан тору ат оу мингениң.
Делегей торко доу кийгениң.
Тегиз оу бирдей оу жүргениң.

Күңгейдеги оу жылкыңнан,
Гулжа сан көк ат оу мингениң,
Кулпуртуп торко доу кийгениң.

Кара го малын эй сувайлап,
Кашкарга карап эй эйдөгөн.
Иниси менен оу баласын,
Суктангыдай оу той кылган.

Султан оу Элпек эй, күйе:рим,
Жэн-жаканда йей туган жок,
Гарып оу өлүм эй күйе:рим.
Эйдөгөн малдан эй ажырап,
Арык оу өлүм эй күйе:рим.

Нэзмээлдө¹⁵¹ эй жатканда,
Ыман кэлмэ дей пата окуп,
Баш жагында дей болводум.
Жаасынды гоу жат окуп,
Каш жагында гоу болводум.

Хошу-мэзир эй эйтишип,
Оң жагында эй турвадым.
Пакта менен оу тамызып,
Сол жагында оу турвадым.
Бул арманым эй мунан күч.

Каран дөүлэт эй бар болсо,
Жуугучунду йей жуп кылып,
Сэрэмжэлиң эй так кылып,
Такта ашыңа оу жигирмэ,
Сойо:р эде оу күйе:рим.
Жаназана доу [кычырса],
Жэн калвастан оу жыйылып,
Келе:р эде оу, күйе:рим.
Бул арманым эй мунан күч.

Сурайылдай оу Суранчы,
Сурайылдай гоу бойуңа,
Суктанган көздөр эй тийдиви?

Карчыгадай ээй Гожобай,
Газаладай оо бойуңа,
Хастаган көздөр ээй тийдиви?
Кадыр эгем эй зулжэлэл
Каламың кэлтэ ээй чийдиви?

Хадымда кийген эй тондорум,
Как аркамнан оу жыртылды.
Канатым менен оу куйругум,
Кайчы тийвей эй кыркылды.

Жована:рым эй Жолдош жок,
Былыргы кеткен эй Маамыт жок,

Бубулдан комуз эй эриткен,
Муса:пырым эй Зоокум жок, –
деп койгон экен.

82. ХАН ЭЖИМ¹⁵²

(Тойчубек Гүлер Сартбай уулу, 10.06.2002, МТ № 79-А)

Бу дүнийә о бекер гәп,
Ахыры бир күн оо кете:р гәп.
Карчыгадай оо мендергем,
Байлыгыны оо әйтәйин.
Әмирдән тийген оо майәнә,
Айлыгыны оо әйтәйин.

Товап кылып оо Бәйтилгә,
Әж кылганын оо әйтәйин.
Соодегерди оо чогултуп,
Бәж кылганын оо әйтәйин.

Күнгөй-тескей оо мал койуп,
Дөөләтмән эде оо мендергем.
Күлүгүнү доу баштатып,
Сөөләтмән эде оо мендергем.

Ак, кара, боз оо кой әйдәп,
Дөөләтмән эде оо мендергем.
Аргымагын оо баштатып,
Сөөләтмән эде оо мендергем.

Алтымыш кап оо аштыгы,
Алты ай ичсе оо жетбеген.
Айылынын оо четинен,
Аты Хызыр оо кетбеген.

Жетимиш кап оо аштыгы,
Жети ай ичсе оо жетбеген.
Желесинин оо башынан,
Бахавадын оо кетбеген.

Апта сайын оо той кылган,
Ак дөбөнүн оо башында,
Сурак сурап оо ой кылган.

Балдар барсын оо Паамылга,
Барва десем оо болводун.
Бадахшаннын оо атыны,
Алва десем оо болводун.

Кайтып келип оо журт жыйып,
Ой кыламын оо деди эде.
Капташтырып оо бир, эки,
Той кыламын оо деди эде.

Өйткэни кавыл оо болводу,
Алладан эмир эй шул экен,
Арапчы¹⁵³ кэфир оо койводу.

Карчыгадай оо түркүгүм,
Гайып болгон оо турвайвы.
Кэфир батбах оо колунан,
Майып болгон оо турвайвы.

Ак-Жылганын оу башында,
Бэйит болгон оу турвайвы.
Алла жәннэт мэкэни*,
Шэйит болгон оу турвайвы.

Мээмэтэзим оо шумкарым,
Миң гүлүнүн оо бир гүлү,
Жаңы ачылып оо толду эде.
Өзү теңдүү оо жэштэрдэн,
Акылы кэмил оо болду эде.

Кырчын ноода оо тал эде,
Ата менен оо энеге,
Өдөп туткан оо бала эде.

Атасынын оу агдары¹⁵⁴,
Энесинин оу эркеси,

Балдарынын оу серкеси,
Тээлим алган оу атадан,
Савак менен оу санатты.

Хаалаганда оу минчи эде,
Катаганнын оу кара аты.
Көрүгүндө оу кийчи эде,
Баркут менен оу манатты.
Нөнүштөгө оу иччи эде,
Ак чэй менен оу на:ватты.

Жаңы ачылган оу гүл эде,
Иштеткени оу пул эде.
Кийгени торко оу үч кават,
Той маареке доу күндери,
Жэкэ жылоув оу салтанат.

Алтыннан саат оо тагынган,
Алты жэштэн оо быйакка,
Хэммэнин бээри доу багынган.
Күмүштөн саат оо тагынган,
Күлэн журту доу багынган.

Отуз жэшкэ доу киргенде,
Эсин жыйып оо эр болуп,
Толот эде оо, күйе:рим.
Кудайархан оо баласы,
Ормонбекке доу файада,
Болот эде оо, күйе:рим.

Ай асманнан о пас бекен,
Агача сулуу оо алам деп,
Атганып сапар оо чыкканда,
Айга кара оо, нас бекен?

Күн асманнан оо пас бекен,
Күйгөн жарың оо алам деп,
Күймөнүп сапар оо чыкканда,
Күнгө кара оо, нас бекен?

Илэчин ылдам оу куш бекен,
Ыстара жылдыз¹⁵⁵ оу утурлап,
Пешәнәндә доу туш бекен?

Омуруң орто доу бололек,
Жашың жарым оу тололек,
Шу кылганың оу эп беде әй.
Үстүндөгү йоу сарпайың,
Урумдан кийген оу сеп беде?

Карадан чыккан оу кайраным,
Мәәмәтәзим оу шумкарым,
Өкөөңнөн оу ажырап,
Сүйлө:ргө тилим оу лал болду,
Кулагым укбай оу гәң болду.

Оомад кетип оу осолдук,
Ыхвал кетип оу ыргалып,
Биз жүревиз оу сумсайып.

Бедөөгө жамбы доу жүктеген,
Бет келишкен оу душманнын,
Белини кайрып оу бүктеген.

Каратка жамбы доу жүктеген,
Кас келтирген оу душманнын,
Кайрып го мойнун оу бүктеген.

Көк сүлөөсүн оо бөрк эде әй.
Көкдөнөн сындуу оо ат минип,
Көңкүген тейит оо көркү эде әй.

Ак сүлөөсүн оу бөрк эде әй,
Албуудан сындуу оо ат минип,
Айдындуу тейит оу көркү эде әй.

Кара ашыга доу жыйдырдың,
Карагай менен оо арчаны.
Жер талашып оо келди эде,

Зәрпиң менен оо эйдэдиң.
Кайкы бир гылыч оо галчаны.

Көк сүлөөсүн оо бөрк эде эй,
Көкдөнөн сындуу го ат минип,
Көңкүген тейит оо көркү эде эй.

Ак сүлөөсүн оу бөрк эде эй,
Албуудан сындуу оо ат минип,
Айдыңдуу тейит оу көркү эде эй.

Эрлигинди доу эл көргөн,
Эгиз-пасы гоу тең көргөн,
Байаналуу оу бай көргөн,
Башы туулуу оу бий көргөн.
Атасы башка доу жат көргөн,
Тили буруу оу сарт көргөн.
Алыстан самап оу арзуулап,
Атыны тартып оу, март көргөн.

Мухтасэрдэн оу маани эйтип,
Аалым эде оу түркүгүм.
Бухаранан оу бер жакка,
Маалим эде оу түркүгүм.

Кара-Кыйа оу, Хаш-Гөзгө,
Катарлап көчүн оу баштады,
Каамытчылык¹⁵⁶ оу сәвәви,
Карчыгадай оу хан ээжим,
Кайрылэлвай оу тәштәди.

Кырчындынын оу Хаш-Гөзгө,
Кырдаалдуу көчүн оу баштады.
Ачарчылык оу сәвәви,
Ак шумкардай оу хан ээжим,
Азыктырып оу тәштәди.

Алтын оу каскан оу көз эйнәк,
Көзүнөн тайвайт оу дейт эдем.

Хәр күн оу келген оу дөвләти,
Өзүнөн тайвайт оу дейт эдем.

Күмүш оу каскан оу көз әйнәк,
Көзүнөн тайвайт оу дейт эдем.
Тирелип келген оу дөвләти,
Өзүнөн тайвайт оу дейт эдем.

Сарайванга доу пул берип,
Сәйил го кылган датка әәжим.
Сәдрәзәм оу сәйипкә,
Тамамы журттун оу арзыны,
Тәйин оу кылган датка әәжим.

Метирлеп берген оу манатың,
Мендергевиз оу датка әәжим,
Кәбилдә калды гоу санатың.

Кездеп берген оу манатың,
Паашада калды гоу санатың.
Дәбдәрдә калды доу номуру,
Кәм шывага доу биздин эл,
Датка әәжимдәй оу кәттәнин,
Кәлтә гоу болду гоу омуру.¹⁵⁷

Эәй, Әйсә чоннун әй үйүнде,
Акыл-ушуң әй барында,
Әйткән экен әй атасын.
Әсиге алып әй әнесин,
Онон башка доу гәви жок,
Хат-учуру¹⁵⁸ доу дагы жок,
Кары молдо оу Казахун,
Хаварың айтып әй келген жок.

Гожобек молдо гоу теңтушуң,
Хаварыңды угуп әй кетти ушум.
Теңтушуннан оу сурасам,
Тоучагың әй ойнотуп,

Голдо калды гоу деп эйтэт.
Товапка белет оу алам деп,
Өзирет-Ата гоу эзиз жэй,
Шондо калды гоу деп эйтэт.

Токсон жэшкэ доу кирелек,
Товапка белет оу алган бейм.
Артып калган эй карайбоз,
Торсун¹⁵⁹ эй болуп эй калат деп,
Торломо жабдык эй салган бейм.

Алтымыш жэшкэ доу кирелек,
Өэжигэ белет оу алган бейм.
Артып калган эй карайбоз,
Азоо болуп эй калат деп,
Аркак оу жабдык эй салган бейм.

Айсулуунун эй алы таң,
Өэжи атаңнын эй ичи гам.
Делгирип көөнүм эй токтовойт,
Жеткилең мырза дей гүл боорум,
Женелериң эй жоктовойт.

Алты сай параң оу кэртузун¹⁶⁰,
Аркарга карап эй сундурсаң,
Азаңды тутуп эй тийвептир.
Мылтык оу аза эй тутат деп,
Ага-иниң шону доу билвептир.

Жети сай параң оу кэртузун,
Аркарга карап оу сундурсаң,
Азаңды тутуп эй тийвептир.
Мылтык аза эй тутат деп,
Калганы шонун оу билвептир.

Тогуз эй улак оу Шэймакта,
Топтошуп жылкы дей гэл¹⁶¹ оттойт.
Тоучак сындуу эй карайбоз,

Биргелешип эй кошо отгойт.
Той мээреке дей күндери,
Тоорулган ээм эй кана деп,
Айван да болсо эй шо жоктойт.

Ак-Таштын алды гоу шиверде,
Өлөми-жихэн эй жылкы отгойт.
Өттэң э ээм оу кана деп,
Айван дэ болсо ээй шо жоктойт.

83. МЭДИЙНЭМ¹⁶²

(Жакут (Учу) Гүвем Толубай Ээжи кызы, 12.07.2004, МТ сакталган эмес)

Мэкэ го тиллэ, э бэйтиллэ,
Товап ко кылган мэдийнэм.
Бир чымынча жэнигэ,
Совап ко кылган мэдийнэм.

Ак тэңгэ пулун сэрэлэп,
Өрэптин журтун аралап,
Көк тэңгэ пулун сэрэлэп,
Кэбилдин журтун аралап.

Желесин алыс кердирген,
Желелеп саан бердирген.
Көгөнүн алыс кердирген,
Көгөндөп саан бердирген.

Кышында тайлар шиверлеш*,
Кышта го эдем иргелеш.
Иргем бир чындап бөлүндү,
Ширемим¹⁶³ чындап сөгүлдү.

Барсам бир – базар, келсем – кенч,
Кенчимдин жолу кесилди,
Базарым жолу бөйлэнди.
Мэдийнэм атам оу сөүлөтим,
Ашыкча сүрдүм оу дөүлөтиң, –
анан шол.

84. МУРЗА АВАМ¹⁶⁴

(Жээнбек Йурдакул Пэрман уулу, 08.02.2003, МТ № 97-А)

Чар, чар терек, чар терек,
Чар путагы мурза авам о,
Шагыраган шэйимнин,
Бир путагы мурза авам о.

Гүл, гүл бир терек, гүл терек,
Гүл путагы мурза авам о,
Гүлдүрөгөн шэйимнин,
Бир путагы мурза авам.

Акыктан тэспә колго алып оу,
Өнгөн эде мурза авам.
Өжэрэйим үзүнү йоу
Көргөн эде мурза авам.

Токтусун токой ийриген оу,
Токтусуга тон алган.
Ча:рысыга чэй алган оу,
Эчкиси койдой жон алган,
Эсил бир менин мурза авам, –
деп ырдаптыр эде.

85. КАРИЙӘДӘР БЕНО:ВАТ¹⁶⁵

(Бүбүхава Кутлу Толубай Әәжи кызы, МТ № 94-А)

Өткөн бир дәрдим аз беде әй,
Карийәдәр бено:ват,
Өрттөгөнүң саз беде әй?

Мурунгу дәрдим аз беде әй,
Карийәдәр карегим,
Бу болгонүң саз беде әй?

Атаңнан кийин мен шорлуу,
Басылган дәрдим бөлүнбөй.
Карийәдәр бено:ват,
Баладай маңа көрүнбөй.

Хан атаңан мен кийин,
Өрттөнгөнүм бөлүнбөй.
Карийэдэр бено:ват,
Өгөйдөй мана көрүнбөй.

Кара атка салган үлкүгүм¹⁶⁶,
Карийэдэр түркүгүм.
Башка атка салган үлкүгүм,
Балдарым зору, түркүгүм.

Кан атаңнын дөүлөтин,
Калганнан ашык көргөнсүң.
Кандай бир гарып калдың деп,
Аптада кирип үйүмө,
Ачылган дәрдим бөлгөнсүң.

Пааша атаңнын дөүлөтин,
Балдардан ашык көргөнсүң.
Бэй-бэй бир гарып калдың деп,
Күнүгө кирип үйүмө,
Күйүттүү дәрдим бөлгөнсүң.

Баскан бир жолум басамак,
Басалвэй шондо тайгылдым.
Эки бирдей жакшынан,
Бэй-бэй бир кандай айрылдым.

Чыгыш бир жолум басамак,
Чыгэлвэй шондо тайгылдым.
Эки бирдей жакшынан,
Чындап бир эми айрылдым.

Ата-бала эзизим,
Ай пейиш кеттиң адашып.
Өзэргэ калган бейвактар,
Отуравыз жәнәшип.

Ата-бала эзизим,
Гүлпейиш кеттиң адашып.

Күйүткө калган биз бейвак,
Күйүт тартып жәнәшип.

Кыйа:мат жолу кызыл гүл,
Бир мөвәсин каксаңар.
Кыйноого калган бейбактар,
Бир довасын тапсаңар.

Жәннәттин жолу жәшил гүл,
Бир мөвәсин каксаңар.
Жавырга калган бейвактар,
Бир довасын тапсаңар.

Тилейт ко эдем аманың,
Тилпуннан уктум хаварың.
Жакшы деп уктум хаварың,
Саарлап келди чава:рың.

Жәниңдә душман күйүнсө әй,
Сакайып келди балаң деп,
Саарлап келсең сүйүнчү әй,
Жамбы бир берсем сүйүнчү әй.

Кашыңда душман күйүнсө әй,
Кайтып келди балаң деп,
Тилпуннан келсе сүйүнчү әй,
Тилләмди берсем сүйүнчү әй.

Халкка өлүм хәр маал,
Карийәдәр бемаал.
Бәндәдә өлүм хәр маал,
Бәйвәчә балам, бемаал.

Басып бир жазган дәптәриң,
Пәрмән болду эсилим.
Балдарың үйлөп өтбөдүң,
Арман болду эсилим.

Кызыл жазган дәптәриң,
Пәрмән болду эсилим.

Кыздарың үйлөп өтбөдүң,
Арман болду, эсилим.

Карийэдэр карегим,
Канчагачэ ийлэсэм,
Кайдан бир тавам дэрегиң.

86. ШУМКАРЫМ¹⁶⁷

(Бүбүхава Кутлу Толубай Әәжи кызы, МТ № 94-В)

Жавуулаган тулпарым,
Жэхэндэ чечен шумкарым,
Әбдивәкил бено:ват,
Оромолуу тулпарым,
Оштуу э чечен шумкарым.

Әбдивәкил бено:ват,
Адырдан койун су:лаган,
Аргымак минип дуулаган.

Әбдивәкил шумкарым,
Адырда койуң жэйилип,
Аргымак минген бэйиргә.

Әбдивәкил шумкарым,
Бурулвай барып конгонуң,
Бадалгалуу шак бекен?
Бэйвәчә пүткөн шумкарым,
Алтыннан супа так бекен,
Ай көрүнбөс бак бекен?
Арзурумда жүргөндө,
Жәниндә бирөө бар векен?

Әбдивәкил шумкарым,
Токойдо койун су:лаган,
Товурчак минип дуулаган.

Әбдивәкил шумкарым,
Токойдо койуң жэйилгән,
Товурчак минген бэйиргә.

Әбдивәкил шумкарым,
Байыр о кыла:р тууганым,
Бадалгалуу шак бекен?
Бәйвәчәм барган жерлери,
Алтындуу супа так бекен,
Ай көрүнбөс бак бекен?

Әбдивәкил шумкарым,
Арада ончо жүрвөдүң,
Жәниндә бирөө бар векен?

Әбдивәкил шумкарым,
Ак боз ат миндиң жемдевей,
Ак желек кийдиң желвегей,
Әбдивәкил шумкарым,
Айдыңың койуп кайтканда*,
Әжәп о калдың дегдевей.

Әбдивәкил шумкарым,
Көк боз ат миндиң жемдевей,
Көк желек кийдиң желвегей,
Әбдивәкил шумкарым,
Көп элиң койуп кайтканда,
Көрүшбөй калдың дегдевей*.

Әбдивәкил шумкарым,
Кайчы кулак кара атка ой,
Камчы го чапса кайкалайт,
Әбдивәкил шумкарым,
Качан го элин аралайт.

Топчу кулак тору атка,
Токум салса кайкалайт.
Әбдивәкил шумкарым,
Качан элин аралайт.

Әбдивәкил шумкарым,
Жазгы кийген тонуңа,

Жәшил сыр койдун топчуга,
Әбдивәкил шумкарым,
Жаңыны чечтиң койчуга.

Кышкы кийген тонуңа,
Кызыл сыр койдун топчуга,
Әбдивәкил шумкарым,
Кылчайвай чечтиң койчуга.

Әбдивәкил шумкарым,
Жүгөнүңнүн тогоосу,
Учу тиллә, бәәри зәр,
Әбдивәкил шумкарым,
Урууда сендей кайда бар?

Әбдивәкил шумкарым,
Жүгөнүңнүн жоожайы,
Жумуру тиллә чаптырдың,
Колу бир кылоо болот деп,
Коросон така кактырдың.

Әбдивәкил шумкарым,
Оозу кылоо болот деп,
Бадахшан жүгөн салдырдың,
Әбдивәкил шумкарым,
Чылвырын тиллә тактырдың,
Әбдивәкил шумкарым,
Тизгиниң түшкүн түйдүрдүң,
Камчыңды кайың сапталтың.

Әбдивәкил шумкарым,
Ээрим непис* болот деп,
Эритип тиллә куйдурдуң,
Жазың жаңы капталтың,
Әбдивәкил шумкарым,
Токумуң четин тор кылып,
Булга:ры алып капталтың,

Әбдивәкил шумкарым,
Жүгөнүң тиллә мыктаттың.

Бул аманат дүйнәдә,
Көрдүң әде дөүләтти,
Сүрдүң әде сөүләтти,
Жәннәттәги жәшил шак,
Пайа болду, шумкарым.
Жәши эликке чыга элек,
Зәйә болду шумкарым.

Белестеги беш арча,
Пайа болду, шумкарым,
Жәши эликтен чыга элек,
Зәйә болду шумкарым.

Карчыгаң калды жаралуу,
Карай бет калды каралуу,
Әбдивәкил шумкарым,
Кыргыйың калды жаралуу,
Кыз алганың каралуу.
Әбдивәкил шумкарым,
Өлүм го келген хәр увак,
Саңа го келди бей увак.
Әбдивәкил шумкарым,
Өлүм го тегиз, бәәригә ак.
Саңа го келди бемаал.

Әбдивәкил шумкарым,
Кара- го Тоонун боорунан,
Карчыга оттоп казылды.
Каламың шондой жазылды.

Әбдивәкил шумкарым,
Кара путак куу шакка,
Карчыга учуп конгон жок;
Әбдивәкил шумкарым,

Карайбет жолдош болгон жок,
Кайрылып бирөө көргөн жок.

Әбдивәкил шумкарым,
Башыңа жастык койгон жок,
Оозуңа кәлмә салган жок.

Армандуу өлүм шумкарым,
Туура путак куу шакка,
Турумтай учуп конгон жок.
Арзурумга барганда,
Тууганнан жолдош болгон жок.
Әбдивәкил шумкарым,
Дидаарың барып көргөн жок.

Әбдивәкил булбулум,
Кандай го әйтсәм жәрәшәт,
Кел[е:р деп жолуң карашат].

Әбдивәкил шумкарым,
Оңолуп кайтып келген жок,
Муңайып ийләйт Эркиниң,
Мустар бир болуп жүрөвүз,
Кайгырып ийләйт Эркиниң,
Кайрылып кайтып бир келгин,
Әбдивәкил шумкарым.

Өфффф, жүрөгүм да жы-ы-ык болуп, токтойәлвәй кетемин. Ээээй, алдыңа кирейин Әбдивәкил! Бээри визгә окшош эде. Худаанын тагдыры... Менин да оваалым жок [...].

87. БЕНО:ВАТ¹⁶⁸

(Идәйәтхан Чаглар Төрөбек кызы, 13.09.2002, МТ № 86-А)

Аттанып үйдөн о чыкканда,
Бир көрүндү го дүнүйәм ә.
Аргымак атын го жылоолоп,
Хыл көрүндү йо дүнүйәм ә.

Ийменип үйдөн чыкканда,
Бир көрүндү йоо дүнүйэм э,
Күлүк ко атын жылоолоп,
Хыл көрүндү го дүнүйэм э.

Барганнан дува го эйтбэдиң э,
Бэйвэчэ жигит о, шумкарым э,
Бээректен барып о кайтбадың.

Кайтканнан дува го эйтбэдиң э,
Хандыктан* барып о кайтбадың.
Худай го берди, бено:ват,
Бар веде сендей го бесоогат?

Аштыктан кайтып оо келгенде ой,
Аманат жэниң о бурулуп э,
Көзүңнүн жэши йо куйулуп,
Келип ко калдың о үйүңө йэ,
Худай го берген о, бено:ват.

Тоо-тоодо булут о сүрүлдү,
Худай го берди йо, бено:ват э,
Торгойдой тилиң го бурулду.
Жэйхананын о топосу,
Жэнэ хылдап о куйулду.

Күн тийвей булут о түрүлдү,
Худай до берди йо, бено:ват,
Күкүктөй тилиң о бурулду.
Жэйхэнэнын о топосу,
Жэнэ хылдап о куйулду.
Худай го берди йо, бено:ват,
Бар веде сендей го бесоогат?

Кызыл до жоолук оо курчанган,
Худай го берди йо, бено:ват э,
Кыз-келин көрүп о суктанган.

Жәшил го жоолук о курчанган,
Худай го берди йо, бено:ват э,
Жәш келин көрүп о суктанган.

Эңилип улак о тартканда эй,
Элдердин көзү йо тийдиви?
Бурулуп улак о тартканда эй,
Уландын* көзү тийдиви?
Худай го берди йо, бено:ват,
Бар веде сендей го бесоогат?

Ак параң мылтык о асынып,
Адырдагы го аркарга эй,
Аткалы чыктың о жәшинип,
Аркалды атсаң о өлвөдү,
Алты ай го мурда сыр болду,
Худай го берген о бено:ват,
Әәжи атаң жәни го бир болду.

Беш атар мылтык о асынып,
Белестеги до аркарга ой,
Мелжеп э чыктың о жәшинип э,
Аркалды атсаң о өлвөдү,
[Беш ай го мурда сыр болду,
Худай го берди йо, бено:ват,]
Атаңдын жәни го бир болду.

Ак полот учун го майтаргын,
Худай го берди йо, бено:ват,
Әәжи атаң кетти, кайтаргын.

Көк полот учун до майтаргын,
Худай го берди, бено:ват э,
Молдо агаң кетти, кайтаргын.

Үстүндөгү йо боз топо,
Тойуңнан кийген о сеп беде эй?
Худай го берди, бено:ват,
Шо жатканың эп беде эй?

Кавырыңа йо мен барсам,
Карарган топо дүк жатат*,
Карчыгам туйвай го шүк жатат,
Худай до берди, бено:ват.

Бейитиңе йо мен барсам,
Мелжеген топо дүк жатат*,
Бено:ват туйвай го шүк жатат,
Худай до берди, бено:ват.

Жавуулаган о тулпардай,
Жагоологон о шумкардай,
Худай го берген о, бено:ват,
Мурза го жигит болду эде эй.

Ованан түшкөн оо тамчы эде эй,
Худай до берди, бено:ват э,
Он колума о кармаган,
Он алакан о камчы эде эй.

Пейиштен түшкөн о тамчы эде эй,
Беш колума йо кармаган,
Беш алакан о камчы эде эй.

Кандай го эйтсэм бар эде эй,
Казына толгон зэр эде эй,
Худай го берген о, бено:ват э.

Көл бойуда го гүл турат,
Көлөнкөсү го кулпурат.
Худай го берген о, бено:ват,
Кара го жерде упурайт,
Халкы го хавар алвады йэ.

Сай бойунда го гүл турат,
Сайаваны го кулпурат.
Худай го берген о, бено:ват э,
Саргарып жерде упурайт.

Түндүгүндү го тире:рге,
Түрпүлөгөн о бакан жок.
Түлөч* ко калган үйүндү,
Тутуп ко кала:р балаң жок.

Капшытыңды го тире:рге йә,
Галайлаган о бакан жок.
Каран го калган о үйүндү,
Кармап ко кала:р балаң жок.

Уул да түгүл кызың жок ә,
Учкан до куштай изиң жок.
Ыма:ратың о упурайт,
Худай го берген, бено:ват ә.

Карчыга эде йоо салганың,
Калам каш эде алганың ә.
Карчыганды йо гүпкө алды* ой ә,
Калам го кашың тул калды ой ә.

Турумтай эде йоо салганың ә,
Худай го берди йо, бено:ват,
Туйгун көз эде алганың ә.
Турумтайың о гүпкө алды*
Туйгун го көзүң тул калды.
Худай го берди, бено:ват ә,
Бар веде сендей го бесоогат?

Карчыгам кетти го карматбай ә,
Кара го живек о боо чалвай,
Кармаган бүрөө го болводу әй.
Казасы жетип о койводу әй.

Кыргыйым кетти го кылчайвай,
Кызыл го живек о боо чалвай,
Кычырган бирөө го болводу әй,
Кысматы жетип о койводу әй,
Худай го берди, бено:ват әй.

Чырмаган чийин го чечелек э,
Чымчышкан тавы го кетелек э.
Келген го журттан о көчелек,
Келин до аты өчелек э.

Кармаган чийин го чечелек,
Кармашкан тавы кетелек,
Келген дэ журттан көчелек,
Келин го аты өчелек э.

Карчыгаң кетти жаралуу э,
Кайлыгың калды каралуу э.
Худай го берди йо, бено:ват э,
Бар веде сендей го бесоогат?

Быжыратып о кой эйдэп,
Байлыктын доорун о сүрведиң э.
Шывырашып о сүйлөшүп,
Кайлыктын доорун о сүрведиң э.
Худай го берди йо, бено:ват э.

Адырдан койон о уулаган,
Өттэңэ нээлэт о, бено:ват,
Аргымак минип э дуулаган.
Токойдон койу го жэйилип э,
Тобурчак минген о бэйир деп.
Тобурчагын о су:лаган,
Худай го берген о, бено:ват.

Адырда койуң жэйилип,
Аргымак минген бэйир деп э.
Аргымагын го суулаган,
Худай го берген о, бено:ват,
Бар веде сендей до бесоогат?

Какшап бир ийлэйм о бедова,
Худай го берген бено:ват,
Какшаганым о бедова.

Муңайып ийлэйм о мен саңа,
Худай го берген о, бено:ват.
Муңайганым о бепәйдә,
Мурза го жигит о бэйбәчә.

Овалтан берги йо он жылдыз,
О деле кетти йо паткалы ой.
Отузга кирсем о гүнәә деп,
Одүйнә кетти го жаткалы ой.

Жаралы кийик о жарда бар,
Худай го берген, бено:ват,
Жаңшап о ийлэйм, кайда бар?

Хыйладан берги кырк жылдыз,
Кыйалап кетти го паткалы әй.
Кырка го кирсем гүнәә деп,
Кыйа:мат кетти го жаткалы әй,
Кыздан го тентуш жок беде әй?
Худай го берди, бено:ват,
Кычырсам кайтып о келеви әй.

Карчыга болуп о сызып кел,
Кармаган бооң го үзүп кел ә,
Худай го берди йо, бено:ват,
Калганнын бәәри го күйүнсүн,
Гарып ко атаң сүйүнсүн ә,
Худай го берди, бено:ват ә.

Турумтай болуп о сызып кел ә,
Туткан го бооң го үзүп кел ә.
Туурадагы го күйүнсүн ә,
Түпейил болуп жүргүчө,
Әәжи атаң чыгып сүйүнсүн ә,
Худай го берди йо, бено:ват ә.

Тизгиниң тиллә го жүз кылвай*,
Шәкәгиң элге санатбай,

Капыска гилем салдырвай,
Хаадалуу күйөө кылвады эй,
Бемаксат өлүм бено:ват,
Бар веде сендей го бесоогат?

Өйтгө го версем түгөвөйт э,
Ак шумкар консо түнөвөйт э.
Карчыга учса го түнөвөйт,
Худай го берген, о бено:ват,
Гарывлыг омур өткөрдүм э,
Какшаган тоошум түгөвөйт.
Худай до берди, бено:ват э,
Бар веде сендей бесоогат?

Жуптап ко сарпай берди эде эй,
Жуугучка койсун го дей веде эй,
Худай до берди, бено:ват,
Хаттап ко сарпай берди эде эй,
Каран го калсын дей веде эй,
Худай до берди, бено:ват э,
Бар веде сендей бесоогат?
Түгөвөйт сенин арманың э,
Худай го берди, дөрмөним э.

Быжратып о кой эйдөп,
Байлыктын доорун сүрвөдүң.
Шывырашып о сүйлөшүп,
Кайлыктын доорун о сүрвөдүң,
Худай го берди, бено:ват.

Арманың тартып о ийлэймин,
Өзэр го менен [о, бесоогат,
Күйүтүң тартып] ийлэймин,
Худай го берген, бено:ват.

Учуп ко кеткен узунга,
Хат жүгөрсөм келеви эй?

Худай го берди, бено:ват,
Әжи атаң бизге береви әй?

Бервестен алып кеттиви әй,
Хат жүгөрсөм келеви әй,
Күйө:рүң бизге го береви әй,
Худай го берди, бено:ват?

Карчыга учса го каршы жок*,
Кашкалдак көлдө, кашы жок
Гарып ко болдук башы жок.

Безбелдек көлдө, кашы жок,
Бечә:рә болдук башы жок.
Худай го берген, бено:ват,
Бар веде сендей бесоогат?

Худай го берген кетти деп,
Келе го веке атасы?
Белсенип ийләп калдым әй,
Бекерче кетти бедова әй.

Худай го берген, бено:ват,
Ак полот учун майтаргын.
Арзуулап ийләп жүрө:ргө,
Әжи атаң кетти, кайтаргын.

Башка зор бирөө калвады әй,
Худай го берген, бено:ват,
Худай го берген, бено:ват*.

88. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁶⁹

(Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызы, 14.09.2002, МТ №85-В)

Кара- бир Жылга, Кара-Сел,
Хатың калды, жалгызым.
Ташка чийген номинәң,
Атың калды, жалгызым.

Кара-Жылга, Кара-Сел,
Жериң калды, жалгызым.
Ташка чийген номинәң,
Хатың калды, жалгызым.

Эки энең калды бойвойлоп,
Эсил бир жалгыз бено:ват,
Эсил бир жалгыз бено:ват,
Жалгызымды мен әйтсәм,
Жапанан жалгыз жән эде әй,
Жалгызым кандай бала эде әй.
Жарып бир тийген Ай эде әй,
Жалгызым кандай бала де әй.
Күлүп бир тийген Ай эде әй,
Гүл уйәм кандай бала эде әй.

Гүл уйамнын арманы әй,
Күндө бир маңа түгөвөйт,
Жән уйамнын арманы әй,
Жәнә бир маңа түгөвөйт,
Жәнә бир маңа түгөвөйт.

Ак чәйнекте бу чәйиң,
Куйулвай калды, жалгызым.
Арнап бир алган бул атың,
Буйрувай калды, жалгызым.

Көк чәйнекте бу чәйиң,
Куйулвай калды, жалгызым.
Көркөмдөп алган бул атың,
Буйрувай калды, жалгызым.

Жалгызымды мен әйтсәм,
Арманы маңа түгөвөйт.
Ак живектен белиңе,
Чоройт эдең, жалгызым.
Ак живектен белиңе,

Чоройт бир эдең, жалгызым.
Жалгызга келген бул эжэл,
Маңа бир келсин деп ийләп,
Жоройт бир эдем эттәң э.

Көк шәйидән белиңе,
Чоройт бир эдең жалгызым.
Көрүнөө келген бул эжэл,
Маңа бир келсин деп ийләп,
Жоройт бир эдем эттәң әй.
Жорогонум болводу әй,
Жән уйам, көзүм тойводу әй.

Жән уйамды мен әйтсәм,
Арманы маңа түгөвөйт.
Алтайлык калды бу балаң,
Арман бир болду эттәң әй,
Эки айлык калды бу балаң,
Дәрмән бир болду бу маңа әй,
Дәрмән бир болду бу маңа әй.

Өттәнә нәәләт, жән уйам,
Жән уйамнын арманы әй,
Түгөвөйт маңа эттәң әй.

Агаларын ичиде э,
Әжәп бир эде жән уйам.
Туугандарын ичиде,
Туйгун го гөйә жән уйам.
Жән уйамды мен әйтсәм,
Арманы маңа түгөвөйт.

Мурза бир эде жән уйам,
Мундуу бир эде жән уйам,
Эсил бир гөйә жән уйам.

89. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁷⁰

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 1-вар., 26.04.2003, МТ № 92-А)

Сайга чыкан оу сары гүл,
Сары го катат дейт эдек.
Сэркөрдө кеткен атасын,
Ордуну басат дейт эдек.

Кырга чыккан кызыл гүл,
Кызыл о катат дейт эдек.
Кырчын кеткен атасын,
Ордуну басат дейт эдек.

Жэйилип аккан су:дайым,
Жар-Мазар жаткан туудайым,
Жактырып алды худайым,
Жэйнэп о калды мүдэйин.

Кош-Агын аккан су:дайым,
Кош-Мазар жаткан туудайым,
Хош көрүп алды худайым,
Хошвак о болду мүдэйин.

Тоочак о атын ойнотуп,
Топтошуп чыкса баш эде эй,
Товапка кетти жэш эде эй.

Аргымак атын ойнотуп,
Алыстан чыкса, баш эде эй,
Ээжигэ кетти жэш эде эй.

Алты го жэшэр болгондо эй,
Апарган эде мөктөпкэ эй,
Акылын койгон китөпкэ эй,
Тэрэви тарткан мечитке эй.

Жети го жэшэр болгондо,
Жеткирген эде мөктөпкэ эй,
Зейини койгон китөпкэ эй,
Өзүнү кошкон тәртипкэ эй.

Ай тийетыган жагыга эй,
Алтыннан эйнэк койдурган,
Аргымак оозун чойдурган.

Күн тийетыган жагыга эй,
Күмүштөн эйнэк койдурган,
Атанан жалгыз Өнвэрбек,
Күлүгүн оозун чойдурган.

Күмүш ко кэмэр белинде эй,
Гүлпеттүү жүргөн элинде эй.
Алтын о кэмэр белинде эй,
Өлпөздүү жүргөн элинде эй.

Алтын о кэмэр гупкасын,
Белинен чечти жалгызым.
Өзиз го жэнгэ каравай,
Элинен кечти жалгызым.

Күмүш о кэмэр гупкасын,
Белинен чечти жалгызым.
Гүл жэнигэ каравай,
Элинен кечти жалгызым.

Күмүш ко кэмэр белинде эй,
Гүлпеттүү жүргөн элинде эй.
Алтын о кэмэр белинде эй,
Өлпөздүү жүргөн элинде эй.

Живек о тонуң не чечтиң,
Жигит оу жэннэн не кечтиң.
Баркут о тонуң не чечтиң,
Бала го жэннэн не кечтиң.

Саратан таамуз геремсел,
Күйдү го отгун тавыга эй.
Жаңы өспүрүн жалгыздын,
Калдык ко күйүт дагыга ай.

Күйүтүн салды, тарталык,
Кайсы го дәрдин әйтәлик.
Өзәрин салды, тарталык,
Жалгыздыгын әйтәлик.

Келвес ко жерден кент алган,
Келтирип коргон мал салган.
Кайтбас о жерден хат алган,
Кайтарып коргон мал салган.

Хатыңды неге көчүрдүң,
Какылдатып, какшатып,
Атыңды неге өчүрдүң?

Бейитиң неге көчүрдүң,
Безилдетип, боздотуп,
Атыңды неге өчүрдүң?

Акбоз атын такалап,
Әәжигә кетти жакалап.
Тоочак атын такалап,
Товапка кетти жакалап.

Ак сарайын бөлгөндүр,
Алдыңгы кеткен атасын,
Арканан барып көргөндүр.

Чын сарайын бөлгөндүр,
Мурунгу кеткен атасын,
Өнүзгәчә көргөндүр.
Көрсөң дува әйтип кой,
Көзү ачык кеткен жалгы бой.

90. ЖАЛГЫЗЫМ¹⁷¹

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 2-вар., 26.04.2003, МТ № 92-А)

Сайга чыкан сары гүл,
Сары го катат дейт эдек.

Сэркөрдө кеткен атасын,
Ордуну басат дейт эдек.

Кырга чыккан кызыл гүл,
Кызыл о катат дейт эдек.
Кырчын кеткен атасын,
Ордуну басат дейт эдек.

Жэйилип аккан су:дайым,
Жар-Мазар жаткан туудайым,
Жактырып алды худайым,
Жэйнәп ко калды мүдәйиң.

Кош-Агын аккан су:дайым,
Кош-Мазар жаткан туудайым,
Хош көрүп алды худайым,
Хошвак го болду мүдәйиң.

Тоочак атын ойнотуп,
Топтон го чыкса баш эде эй,
Товапка кетти, жәш эде эй.

Аргымак атын ойнотуп,
Алыстан чыкса, баш эде эй,
Әжигә кетти, жәш эде эй.

Күн тийетыган жагыга эй,
Күмүштөн эйнәк койдурган,
Күлүгүн оозун чойдурган.

Ай тийетыган жагыга эй,
Алтыннан эйнәк койдурган,
Атанан жалгыз Өнвәрбек,
Аргымак оозун чойдурган.

Алты жәшәр болгондо эй,
Апарган эде мәктәпкә эй,
Акылын койгон китәпкә эй,
Тәрәви тарткан мәчиткә эй.

Жети жэшэр болгондо эй,
Жеткирген эде мөктөпкэ эй,
Зейини койгон китөпкэ эй,
Өзүнү кошкон тэртипкэ эй.

Күмүш ко кэмэр белинде эй,
Гүлпеттүү жүрген элинде эй.
Алтын го кэмэр белинде эй,
Өлпөздүү жүрген элинде эй.

Алтын кэмэр гупкасын,
Белинен чечти жалгызым.
Өзиз го жэнгэ каравай,
Элинен кечти жалгызым.

Күмүш го кэмэр гупкасын,
Белинен чечти жалгызым.
Гүл жэнигэ каравай,
Элинен кечти жалгызым.

Живек го тонуң не чечтиң,
Жигит оу жэннэн не кечтиң?
Баркут о тонуң не чечтиң,
Бала го жэннэн не кечтиң?

Гылычын кырга жөлөгөн,
Кыргызда туйгун төрөлгөн.
Саадагын сайга жөлөгөн,
Сарколдо туйгун төрөлгөн.

Тор бадана, торгой көз,
Торгой көз соот кийгениң.
Тоорулуп келген жооларга,
Токтовой барып тийгениң.

Чын бадана, чымчык көз,
Чымчык көз соот кийгениң.
Чырмалып келген жооларга,
Чындап ко барып тийгениң.

Күлүгүннүн башыда,
Күмүштен кылган пирооз.
Эсим го кетип калганда,
Дейэлвадым бир ооз.

Аргымагың башында,
Алтыннан кылган пирооз,
Акылым кетип калганда,
Өйтэлвадым бир ооз.

91. ЖАЛГЫЗ¹⁷²

(Турганбүбү Кутлу Абдиллэбай кызы, 27.07.2002, МТ № 74-А)

Өтүп ко кеткен жаанга,
Жамынчы алып кууган жок,
Жән күйө:р менде, тууган жок.

Алыска ыраап мен кетсем,
Айланып алдым тосо:р жок,
Аргымак атын кошо:р жок,
А:зыган биздин шорувуз.

Тоорулуп узак биз кетсек,
Тоорулуп алдым тосо:р жок,
Тоочак атын кошо:р жок,
Тозуган биздин шорувуз.

Жалвырактар калтырап,
Бир худаидан башкам жок,
Төрт балам менен бир жерде,
Отурамын жалтырап.

Өткөндөрдүн бээри арман,
Өткөндөрдүн ичинде эй,
Өзгөчөм жалгыз зор арман.

Кеткендердин бээри арман,
Кеткендердин ичинде эй,
Кеңешгөй жалгыз зор арман.

Баскан го маңган жериңе эй,
Базарлуу шээр орносун,
Пайгамбарлар колдосун.

Отурган, копкон жериңе эй,
Ордолуу шээр орносун,
Олуйалар колдосун.

Кашкардан келген сооданы эй,
Каймал о төө тарткысыз,
[Кайгыны салдың айткисиз.]

Топчу го кулак торала,
Токойду карап жокшовос.
Топурум жалгыз бар болсун,
Энвэрим, саңа окшовос.

Кайчы го кулак карала,
Капыска туура жокшовос.
Канатым жалгыз бар болсун,
Элэйнэм, саңа окшовос.

Тизгиниң тиллө маралы эй,
Тил берсең биз дә баралы эй.
Канжыгаң кайыш маралы эй,
Хат берсең биз да баралы эй.

92. ХАНЗЭДЭМ¹⁷³

(Козек Мәмәткәрим уулу, МТ № 27-В)

[Ханзэдәмин барында,
Күлүк ат минип дууладым,
Ханзэдәм бизден кеткели,
Кайгыңды тартып куурадым.

Бекзэдәмин барында,
Бедөөнү минип дууладым.
Бекзэдәм бизден кеткели,
Безилдеп ийлөп, куурадым.]

Ээй, жэшэй го түшүп өлвөдүң,
Жалгызың күнүн көрвөдүң.
Узай го түшүп өлвөдүң,
Уулуннун күнүн көрвөдүң.

Ээй, өлгөннүн болвойт довасы,
Өлгүчө күйдүм ханзэдэм,
Өчвөйт оу онун жэрэси.

Кеткеннин болвойт довасы,
Кезик оу кэсэл болгондой,
Кесилвейт онун жэрэси.

93. МЕНДЕРГЕМ¹⁷⁴

(Молдо Эрмек Мәтислам уулу, МТ № 27-В)

Ээй, арман тартып, ак уруп,
Әсирет менен дак уруп,
Ахыр бир күн кетер гәп,
Карчыгадай мендергем,
Байлыгыңды әйтәмин,
Әмирдән келген майәнә,
Айлыгыңды әйтәмин.

Әмир сәйип паашанан,
Айлык келген колуңа.
Аты Хызыр пайгамбар,
Азыр турган жолуңа.

Дүрүйәнин түрүнөн,
Мәйин эдең, мендергем.
Дүнүйәнин үстүгө,
Тәйин эдең, мендергем.

Ак сыланнын түрүнөн,
Мәйин эдең, мендергем.
Алты пааша кол асты,
Тәйин эдең, мендергем.

Акты-бозду кой эйдэп,
Дөөлөтмэн эдең, мендергем.
Аргымак атың баштатып,
Сөөлөтмэн эдең, мендергем.

Күңгөй-тескей мал койуп,
Дөөлөтмэн эдең, мендергем.
Күлүк атың баштатып,
Сөөлөтмэн эдең, мендергем.

Кара атка салдың күмүштү,
Халкка бердиң күрүчтү,
Какылдатып, какшатып,
Кандай кылдың шул ишти.

Бедөөгө салдың күмүштү,
Бедэл бердиң күрүчтү.
Безилдетип-какшатып,
Бейжэй кылдың шул ишти,
Бейжэй кылдың шул ишти.

Адырдагы аркарга,
Ээжидэр көрсө октолот.
Ак шумкардай мендергем,
Айт-мээреке күндөрү,
Айдыңың бизге жоктолот.

Какырдагы гайыпка,
Кара жылан октолот.
Карчыгадай мендергем,
Хадырың бизге жоктолот.

Алайдан келген эдэмдэр,
Нөүкэр болду, мендергем.
Каба дөөлөт келди эде,
Бекер болду, мендергем.

Кашкардан чыккан эскэрлэр,
Каргалыкка кайткан жок.

Халкымда тейит мактанып,
Кайраным сизге жеткен жок.

Тейит менен о кесекке,
Тегиз эдең, мендергем.
Майсаранын бээринэн,
Эгиз эдең, мендергем.

Бу дүйнөнүн кәсмисин,
Кылваганың калган жок.
Жетимиш эки кылка тил,
Билвегениң калган жок.

Алтынды жездей иштетип,
Бураганың әйтәмин,
Ҳәммә тейит журтуңду,
Сураганың әйтәмин.

Күмүштү жездей иштетип,
Бураганың әйтәмин.
Күлән тейит журтуңду,
Сураганың әйтәмин.

Сайак о менен сарыбагыш,
Санатыңды эшиткен.
Отуз уул, чоң багыш,
Олутуңа тән койгон.

Алтымыш кап аштыгың,
Алты ай ичсе жетбеген.
Айылыңнын четинен,
Аты хызыр кетбеген.

Жетимиш кап аштыгың,
Жети ай ичсе жетбеген.
Желеңиздин башынан,
Бахавадин кетбеген.

Балдарыңа кийгиздиң о,
Баркут менен пәрчәни.

Карашыңа жыйдырдың о,
Карагай менен арчаны.

Айымдарың кийгени,
Ак аркак менен шәйи эде.
Ҳәр күндөгү ичкени,
Ак на:ват менен чәй эде.

94. ЖАҢГЫЗ ТАГАМ, ЖӨЛӨГҮМ¹⁷⁵

(Жолдошбай Акматали уулу, 25.08.2003, МТ № 94-В)

Э-э-й, жаңгыз бир тагам эй, жөлөгүм,
Э-э-й, сизден дә барвы эй бөлөгүм.
Көзүм э толгон эй жәш болду эй,
Әә-э-й, көкүрек толгон оо дэрт болду эй.

Әә-э-й, жәйлөөгө көчүп эй чыкканда,
Әә-э-й, Жапарды берди оу худаим.
Жаңгыздан калган эй кешик деп,
Жән эгемнен эй тиледим.
Э-э-й, жәнимә эрмек эй болот деп,
Әә-э-й, көкүрөк дэртти эй унуттум,
Көзүмнүн жәшин эй куруттум.

95. КЫЙМАТЫМ¹⁷⁶

(Мәлике Торос Жээнкул кызы, 26.08.2003, МТ № 96-А)

Көлөңкө жерде ботосу эй,
Көргөлү кетти энеси эй.
Салкын го жерде ботосу эй,
Сагынып кетти энеси эй.

Алты кат мәржән такты эде эй,
Алыска атам кеткенде,
Арсыз го кылвай бакты эде эй.

Жети кат мәржән такты эде эй,
Эненен кичик калганда,
Жер көз го кылвай бакты эде эй.

Уктап ко калган жеримде,
Ак упа сээп ойготкон,
Ийләп ко калган жеримде,
Ак на:ват берип соороткон.

Кызы го жок жән энем,
Кыйматым деп ийләйин.
Уулу го жок жән энем,
Урматым деп ийләйин,
Арвайыңды сыйлайын.
Гарывым энем кыйматым,
Ширгүрүч болду зийнәтиң.

2. ЖОРО-ЖОЛДОШ

96. КУРЛАШЫМ¹⁷⁷

(Кудаш Балжы Ташбек уулу, 23.06.2003, МТ сакталган эмес)

Олло го курлаш, дәрмәним,
Ононон кетбейт арманың.
Эсил э курлаш, дәрмәним,
Эсимнен кетбейт арманың.

Карчыга эден, качырдым,
Караңгы жерге жәшиндиң.
Бу:дайык эден, качырдым э,
Бурумга кетип жәшиндиң.

Адыр о жерде бир жүрген,
Хәр кайсыны гәп кылып,
Арманым тартып калсын деп,
Эттәң э курлаш, күлдүрген.

Су:луу го жерде бир жүрген,
Сулуулардан гәп кылып,
Су:сагычаң күлдүрген.

Беш бир тууган де:р эдем,
Бешөөнүн ичинде,
Айрыла чыккан эр эден.

Кызыл- бир Өтөк кургады,
Куватым курлаш турвады.
Дәңгүрүк-Өтөк кургады,
Дәрмәним курлаш турвады.

Сары-Таш ылдый Өлөңдү,
Сагынсам, курлаш, көрөмбү?
Орто-Бел э ылдый Өлөңдү,
Оносом, курлаш, көрөмбү?

Кара-Суу ылдый Агынды,
Гарып э энең сагынды.

Туура- го Мукур, Агынды,
Туугандарың сагынды.

Жаңы ачылган гүл эдең эй,
Жакшылардын бири эдең.
Эми ачылган гүл эдең,
Эстүүлөрдүн бири эдең.

Гүл ачылвай калганы,
Дүнийэнин жалганы.
Ачыла элек гүл калды,
Алганың оу, курлаш, тул калды.
Көктөй элек гүл калды,
Көргөнүң, курлаш, тул калды.

Чаң болду сенин жекетиң,
Чалманан оу болду бекетиң.
Тоз болду сенин жекетиң,
Топонон болду бекетиң.

Саганак каздым жэйинди,
Сагынтың э курлаш пайыңды.
Кычырсам белги береви,
Кыйамат кеткен келеви?
Оносом белги береви,
Одүйнэ кеткен келеви?

Чагылган уруп от болду,
Эсил дә курлаш жок болду.
Топ жылдыз учуп от болду,
Топурум о курлаш жок болду.

Өрмө го жүген мэйиниң,
Өтүпсүң оу чыкбайт тэйиниң.
Кеште го жүген мэйиниң,
Кетипсиң чыкбайт тэйиниң,
Кетипсиң чыкбайт тэйиниң.

Макшарда бэрин оу бөлөт дейт,
Сагынганын оу көрөт дейт.
Бу дүңйө мал болот,
Ахыйдеси келгенде,
Хэммә го бэри шол болот.

Бафасы калвайт уулдун,
Куваты калвайт бууннун.
Бафасы кетет уулда,
Куваты кетет буунда.

Эшикке чыгып карасаң,
Асман го араң көрүнөт.
Буундарым сөгүлөт.
Жэш чагымды оносом,
Көзүмнүн жэши төгүлөт, –
деп шончолук калыптыр.

97. ТЕҢТУШУМ¹⁷⁸

(Кесекбай Төрөкул уулу, МТ № 91-В)

Эсил дэ Эмит теңтушум,
Элден дэ хавар укканда,
Эсим э тайып, кетти ушум.

Галаты Эмит теңтушум,
Хаварынды укканда,
Хапа дэ болуп, кетти ушум.

Алпейиште нур кызга,
Сэйи¹⁷⁹ дэ болдуң, курлашым.
Өжэлиң жетип, су: түгөп,
Зэйә дэ болдуң, курлашым.

Гүлпейиште нур кызга,
Сэйи дэ болдуң, курлашым.
Күнүң э пүтүп, су: түгөп,
Зэйә дэ болдуң, курлашым.

Жэндөөгө чыккан жапырмак,
Гүлдөй эдең, курлашым.
Жакшы, жаман бээригә,
Бирдей эдең, курлашым.

Эгизге чыккан жапырмак,
Гүлдөй эдең, курлашым.
Эли дә журтуң бээригә,
Бирдей эдең, курлашым.

Агын су: жетбей куурады,
Айланма эгиз ко:ругуң.
Алла таала зулжэлэл,
Аз чийиптир омуруң.

Кара су: жетбей куурады,
Капыста эгиз ко:ругуң.
Кадыр Алла зулжэлэл,
Кэм чийиптир омуруң.

Алтыннан топчу гададың,
Ак товар көйнөк жакага.
Арманың салдың, курлашым,
Өәжи дә Маамыт агаңа.

Күмүштөн топчу гададың,
Көк товар көйнөк жакага.
Күйүтүң салдың, курлашым,
Күйө:р дә Төлөн агаңа.

Жазда кийе:р манатың,
Жалпы этеги сөгүлдү эй.
Жән күйө:рүң Зийәштин,
Жамгырдай жәши төгүлдү эй.

Кышта кийе:р манатың,
Кырп этеги сөгүлдү эй.
Кырчын Әмит кетти деп,

Кызылайак журтунун,
Кылкылдап жәши төгүлдү әй.

Эгизден аккан кара су:,
Булагы эдең, курлашым.
Эли дә журтуң ичинде,
Чырагы эдең, курлашым.

Капыстан аккан кара су:,
Булагы эдең, курлашым.
Халкы-журтуң ичинде,
Чырагы эдең, курлашым.

Эривей муздап соолду,
Эгиздеги булагы,
Элиден өчтү чырагы.

Кайрылып акбай соолду,
Капыстагы булагы,
Халкынан өчтү чырагы.

Тойго мине:р аргымак,
Жоргоң калды, курлашым.
Токсон баштуу ак өргөө,
Ордоң калды, курлашым.

Айтка мине:р аргымак,
Жоргоң калды, курлашым.
Алтымыш баштуу ак өргөө,
Ордоң калды, курлашым.

Алтыннан кылган жүгениң,
Атта калды, курлашым.
Агаларың ийләшип,
Дакта калды, курлашым.

Күмүштен кылган жүгениң,
Атта калды, курлашым.

Күйе:рлериң ийләшип,
Дакта калды, курлашым.

Элиден кырчын жәш кетти әй –
Эгемнин салган тагдыры.
Эстеп ийләп эсөөрүп,
Энеңнин кетти магдыры.

Халкыдан кырчын жәш кетти әй –
Алланын салган тагдыры.
Кайгырып ийләп көп какшап,
Канатың кетти магдыры.

Кәмәр кур эде белиде,
Галаты эде элиде.
Зәрбото¹⁸⁰ эде белиде,
Жакшысы эде элиде.

Кәмәр кур калды белинен,
Галаты кетти элинен.
Зәрбото калды белинен,
Жакшысы кетти элинен.

Кызыл жоолук накшы эде әй,
Кызылайак ичинде,
Кыйлача туйгун жакшы эде әй.

Жәшил жоолук накшы эде әй,
Жәш өспүрүн ичинде,
Жагалмай куштай жакшы эде әй.

Кызылайак калың журт,
Элиң калды, курлашым.
Кыз алган жарың Әлиме,
Теңиң калды, курлашым.

Секи жәйлөө түз конуш,
Жериң калды, курлашым.

Жэш алган жарың Өлиме,
Теңиң калды, курлашым.

Топурум эсен жүрсүн деп,
Тон берди хайыр болводу эй,
Тооруган мээнет койводу эй.

Өмитим эптеп жүрсүн деп,
Ат берди, хайыр болводу эй,
Өжәли кургур койводу эй.

Көкөлөй түшүп эргиген,
Көк шумкар гайып куш болду эй,
Көз тийгендей иш болду эй.

Кайкалай түшүп эргиген,
Карчыга гайып куш болду эй,
Хастагандай иш болду эй.

Ээн калган малыңа,
Ээ боло:р сенен бала жок,
Энең э ийләйт амал жок.

Каран э калган малыңа,
Карма:рга сенен бала жок,
Канатың ийләйт амал жок.

98. КУРЛАШЫМ¹⁸¹

(Жусуп Кутлугүн Максүт уулу, 26.07.2002, МТ № 71-В)

Элден бир хавар укканда эй,
Эсөөрүп кетти мен ушум,
Эсил бир Өмит, теңтушум.

Халктан хавар укканда эй,
Хапа да болуп кетти ушум,
Кайран Өмит, теңтушум.

Жазда кийген манатың,
Жалп этеги сөгүлдү эй.

Жән күйе:риң Зийәштин,
Жамгырдай жәши төгүлдү әй.

Кышта кийген манатың,
Кырп этеги сөгүлдү әй.
Кызылайак калың журт,
Кылкылдап жәши төгүлдү әй.

Алтын бир топчу гададым,
Ак товар көйнөк жакаңа әй.
Азавың салдың, курлашым,
Әжи Маамыт агаңа әй.

Көк товар көйнөк жакаңа,
Худайымнын салганы,
Азавың салдың агаңа әй.

Алтымыш баштуу ак өргө,
Ордоң калды, курлашым.
Айтка мине:р аргымак,
Жоргоң калды, курлашым.

Тойго мине:р товурчак,
Жоргоң калды, курлашым.
Токсон баштуу ак өргө,
Ордоң калды, курлашым.

Кызыл бир аяк калың журт,
Кылкылдап жәши төгүлген.
Кышта кийген тонуңун,
Кырп этеги сөгүлген.

Айланма алыс ко:ругуң,
Аккан су: жетбей куурады әй,
Аз чийиптир омуруң.

Капыстагы ко:ругуң,
Кара суу жетбей куурады әй,
Кәм чийиптир омуруң.

Эстеп бир ийләп эсөөрүп,
Энеңнин кеткен магдыры.
Эстеп бир ийләп эсөөрүп,
Энеңнин кеткен магдыры эй, –
э шол экен.

99. МУҢДАШЫМ¹⁸²

(Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы, 26.08.2003, МТ № 96-Б)

Кызыл бир живек оу учтугуң,
Кылымга тәйин уздугуң,
Армандуу өлүм муңдашым.

Кара бир живек учтугуң,
Халкка бир тәйин уздугуң,
Армандуу өлүм муңдашым.

Туткучуну жүл кылган,
Туткан бир үйүн гүл кылган,

Оромом тиксе, нускасы эй,
Олдо го омур кыскасы эй.
Ак жоолугуң делвиреп,
Ак үйүң калды эңгиреп.
Көк жоолугуң делвиреп,
Көк үйүң калды эңгиреп.

Кандай го ишти баштадың,
Канатым, чөлгө тәштәдиң.
Жаман го ишти баштадың,
Балдарың чөлгө тәштәдиң,
Армандуу өлүм муңдашым.

Гүлпәттәп баккан кыздарың,
Гүмүштөн сөйкө ким тагат,
Гүлпәттәп эми ким багат,
Армандуу өлүм муңдашым?

Өлпөздөп баккан кыздарың,
Алтыннан сөйкө ким тагат,
Өлпөздөп эми ким багат,
Армандуу өлүм мундашым?

Кэрэвэ теспе колго алып,
Зикирде веке мундашым?
Деметим кичик калды деп,
Пикирде веке мундашым?

Шуру го теспе колго алып,
Зикирде веке мундашым?
Низэн оу кичик калды деп,
Пикирде веке мундашым?

Ак тескен түвү гүлпөрмөн,
Өскердеги Бүрэнгә,
Ашыкча болду зор арман.

Көк тескен түвү гүл пөрмөн,
Көкүрөк дәрдим бөлвөгөн,
Бүрэнгә болду зор арман.

Чымын гоу канат чырмаган,
Чийиң го калды, мундашым.
Чымырканып о ийлөгөн,
Низэниң калды, мундашым.

Карчыганы да куш кылган,
Газ айагын куушурган*,
Хан атавыз бир тууган,
Арманда өлүм мундашым.

Турумтайды да куш кылган,
Түп* айагын куушурган,
Түп атавыз бир тууган,
Армандуу өлүм мундашым.

Топчу бир кулак торала ат,
Токум-Бел эйдөп ашырдым,
Өйлөнсамчы, муңдашым,
Топуракка жэширдим.

Кайчы бир кулак карала ат,
Кайкы бел эйдөп ашырдым.
Өйлөнсамчы муңдашым,
Кара бир жерге жэширдим.

Сары гүл эдең солупсуң,
Сагынсам келвес болупсуң.
Кызыл гүл эдең, солупсуң,
Кычырсам келвес болупсуң.

Ак хаса жууп таптаган,
Ак куштай бойун сактаган.
Көк хаса жууп таптаган,
Көк куштай бойун сактаган.

Оймогуң төргө илинди эй,
Олутуң эми билинди эй,
Армандуу өлүм муңдашым.

Кайчың бир төргө илинди эй,
Хадырың эми билинди эй,

100. КУРЛАШЫМ¹⁸³

(Сайым Ватан Молло Аса уулу, 14.05.2002, ТД)

Эсил бир Эмит, теңтушум,
Элден бир хавар укканда,
Эсим бир тайып, кетти ушум.

Галаты Эмит, теңтушум,
Хаварыңды укканда,
Кафа болуп кетти ушум.

Кэмэр кур эде белиде,
Галаты эде элиде.
Зэрбото эде белиде,
Жакшысы эде элиде.

Кэмэр кур калды белиден,
Галаты кетти элиден.
Зэрбото калды белиден,
Жакшысы кетти элиден.

Кызыл аяк калың журт,
Элиң калды, курлашым.
Кыз алган жарың Әлиймә,
Теңиң калды, курлашым.

Секи-Жэйлөө, Түз-Конуш,
Жериң калды, курлашым.
Жэш алган жарың Әлиймә,
Теңиң калды, курлашым.

Капыстан аккан кара су:,
Кайрылып акбай соолду эй.
Халкынан кетти эй доору эй.

Эгизден аккан кара су:,
Эривей агып соолду эй,
Элинен кетти доору эй.

Алтыннан кылган жүгөнүң,
Атта калды, курлашым.
Агаларың көп ийләп,
Дакта калды, курлашым.

Күмүштөн кылган жүгөнүң,
Атта калды, курлашым.
Күйө:рлөрүң көп ийләп,
Дакта калды, курлашым.

Капыстан аккан кара су:,
Булагы эдең, курлашым.
Эли бир журтуң ичинде,
Чырагы эдең, курлашым.

Айтта го мине:р аргымак,
Жоргоң калды, курлашым.
Алтымыш баштуу ак өргөө,
Ордоң калды, курлашым.

Күмүштөн топчу гадаттың,
Көк товар көйнөк жакаңа.
Күйүтүң салып жадаттың,
Кургур бир Төлөн экэңә.

Алтыннан топчу гадаттың,
Ак товар көйнөк жакаңа.
Арманның салып жадаттың,
Эәжи бир Маамыт экэңә.

Каран э калган малыңа,
Кара:рга сендей балаң жок,
Келиниң ийләйт амал жок.

Ээн о калган малыңа,
Ээ боло:р сендей балаң жок.
Энең о ийләйт амал жок.

Кышта бир кийе:р манатың,
Кырп этеги сөгүлдү.
Кызыл аяк журтунун,
Кылкылдап жашы төгүлдү.

Жазда бир кийе:р манатың,
Жалп этектен сөгүлдү.
Жан күйө:рүң Зийәштин,
Жамгырдай жашы төгүлдү.

Кайкалай түшүп эргиген,
Карчыга кайып куш болду эй,
Кастагандай иш болду эй.

Көкөлөй түшүп эргиген,
Көк шумкар кайып куш болду эй,
Көз тийгендей иш болду эй.

Тон бердиң, гайыл болводу эй,
Тооруган мээнет койводу эй.
Ат бердиң, гайыл болводу эй,
Өжөли кургур койводу эй.

III. КАДЫРМАН ИНСАНДАР ЖӨНҮНДӨ КОШОКТОР

101. МЕНДЕРГЕМ¹⁸⁴

(Тойчубек Гүлер Сартбай уулу, 1984, МТ № 21-А)

Бу дүнийә йоо – бекер гәп,
Ахыры бир күн оо кете:р гәп.
Карчыгадай оо мендергем,
Байлыгыны йоо әйтәйин.
Әмирдән келген оо майәнә,
Айлыгыны йоо әйтәйин.

Товап кылып оо Бәйтилгә,
Әж кылганын оо әйтәйин.
Соодегерди йоо чогултуп,
Бәж кылганын оо әйтәйин.

Күмүштү жездей оо иштетип,
Бураганын оо әйтәйин.
Күлән тейит оо журтуну,
Сураганын оо әйтәйин.

Алтынды жездей оо иштетип,
Бураганын оо әйтәйин.
Аты тейит оо журтуну
Сураганын оо әйтәйин.

Күнгөй тескей оо мал койуп,
Дөөләтмән эде оо мендергем.
Күлүгүнү оо баштатып,
Шөөрәтмән эде оо мендергем.

Ак, кара, боз оо кой әйдәп,
Дөөләтмән эде оо мендергем.
Аргымагын оо баштатып,
Шөөрәтмән эде оо мендергем.

Алтымыш кап оо аштыгы,
Алты ай ичсе оо жетбеген.
Айылынын оо четинен,
Аты Хызыр оо кетбеген.

Жетимиш кап оо аштыгы,
Жети ай ичсе оо жетбеген.
Желесинин оо башынан,
Бахавадын оо кетбеген.

Апта сайын оо той кылган,
Ак дөбөнүн оо башында,
Сурак сурап оо ой кылган.

Эшиктен төргө доо гилемиң,
Эгем бир хорун оо төктү эде*,
Элиңе жетти гоо шилениң.

Капшыттан төргө доо гилемиң,
Кадыр эгем оо берди эде,
Халкыңа жетти гоо шилениң.

Балдар барсын оо Паамылга,
Барва десем оо болводуң.
Бадахшаннын оо атыны,
Алва десем оо болводуң.

Кайтып келип оо журт жыйып,
Ой кыламын оо деди эде.
Капташтырып оо бир, эки,
Той кыламын оо деди эде.

Өйткэни кавыл оо болводу,
Алладан эмир эй шул экен,
Арапчы кэфир оо койводу.

Карчыгадай оо түркүгүм,
Гайып болгон оо турвайвы.

Кафир батбах оо колудан,
Майып болгон оо турвайвы.

Мэхэмэтэзим оо шумкарым,
Миң гүлүнүн оо бир гүлү,
Жаңы ачылып оо толду эде.
Өзү теңдүү оо жэштэрдэн,
Акылы кэмил оо болду эде.

Кырчын ноода оо тал эде,
Ата менен оо энеге,
Өдөп туткан оо бала эде.

Кийгени торко оо үч кават,
Той мээреке оо күнүндө эй.
Жэкэ жылоо оо салтанат.

Алтыннан саат оо тагынган,
Алты жэштэн оо быйакка,
Хэммэнин бээри оо багынган.
Күмүштөн саат оо тагынган,
Күлэн журту гоо багынган.

Отуз жэшкэ гоо киргенде,
Эсин жыйып оо эр болуп,
Толот эде оо күйе:рим.
Кудайархан оо баласы,
Ормонбекке оо файада,
Болот эде оо күйе:рим.

Аты тейит оо журтунан,
Ашат эде оо күйе:рим.
Атасынын оо ордуну,
Басат эде оо күйе:рим.

Ай асманнан о пас бекен,
Агача сулуу оо алам деп,
Аттанып сапар оо чыкканда,
Айга кара оо, нас бекен?

Күн асманнан оо пас бекен,
Күйгөн жарым оо алам деп,
Күймөнүп сапар оо чыкканда,
Күнгө кара оо, нас бекен?

Кара атка салган оо үртүгүм,
Хадыр түндөй оой түркүгүм,
Бедөөгө жамбы го жүктеген,
Бет келишкен оо душманнын,
Белин кайрып оо бүктеген.

Кара атка жамбы го жүктеген,
Каскери тийген* оо душманнын,
Кайрып мойнун оо бүктеген.

Кара ашыга доу жыйдырды,
Карагай менен оо арчаны.
Жер талашып оо келди эде,
Зэрпи менен оо эйдәди.
Кайкы бир гылыч оо галчаны.

Көк сүлөөсүн оо бөрк эде.
Көк дөлөн сындуу го ат минип,
Көңкүген тейит оо көркү эде.

Ак сүлөөсүн оу бөрк эде,
Ал буудан сындуу оо ат минип,
Айдындуу тейит оу көркү эде.

Аскер казы го Сэйпидин,
Эмәил койуп оо багынган.
Әжи сэйип оо кәттәвиз,
Алтыннан зынар оо тагынган.
Кулпталуу оомат оо келгенде,
Худуретиллә оо хантөрө,
Кура:н койуп оо багынган.

Күмүштөн зынар оо тагынган,
Сэрәйванга доо пул берип,

Сэйло го кылган, хан ээжим.
Сәдирәзәм оо сәйипкә,
Тамам журттун оо арзыны,
Тәйин оо кылган оо, хан ээжим.

Метирлеп берген оо манатың,
Мендергевиз оо хан ээжим.
Кәбилдә калды го санатың.
Гездеп берген оо манатың,
Паашада калды го санатың.

Дәбдәрдә калды го номуру,
Кәм шывага го биздин эл,
Хан ээжимдәй оо кәттәнин,
Кәлтә го болду го омуру.

102. ҮМӘРКУЛ¹⁸⁵

(Сәйипбай Арыкан Хадырберди уулу, 01.07.2002, МТ № 68-А)

Овал баштан әйтәйин нәзим билән,
Күнүм өтүп баратат кайгы билән.

Агалы-ини эргешип әәжи кеткән,
Әэжим барып жатавы Әрәпәттә.
Агаң калдың мусалим кыйа:матта.

Ә, худайа тавакәл, батыл кәрдәм,
Факир искән Мустафа гази авлан.
Эки одам бәрәвәр сәрвәр худа.
Булар өткән дүйнәдән ким калгысыз,
Көр жәнәндин байасыны,
Ҳич тапбадым өлүмнүн доvasыны.

Әсли кайран жән тагам белгиси жок,
Өлгөн кайтып тирилип келгизи жок.

Жән Әбдиллә жигә:рим гунжаи гүл,
Ата өлмөк пәрз болот болмаң мөлүн.

Жазгы жаан сүлүктө жалпыс калды,
Гүлпеттеген бир жалгыз кызың калды.

Көктуруктун оозуда жыйын болду,
Күлөн элет журтуңа кыйын болду.

Кара-Тоонун элети эдең,
Калың Саркол журтунун медети эдең.

Эз Ишкәшим дулдулу,
Хәммә тейит булбулу.

Кыйа-кыйа жерлерде нарың калды,
Кыз алганнан кайгырып,
Кыйаматтык жарың калды.

103. МӘМӘДЕМИН КӨК ӨТҮК¹⁸⁶

(Зунун Өздин Молло Аширкул уулу, 11.07.2001, МТ № 42-В)

Овалында ифтыда,
Ово әйләнип боз болду,
Ойагы Тәшкент козголду.
Быйагы Кокон козголду.
Карай көзүм боз болду,
Кайнавай дәрдим козголду.

Эән калган Жар-Мазар,
Эшик ага Халнәзәр,
Эң кичиги Эшнәзәр,
Дарвазаң күмүш ашталган,
Даңгазаң Алай таш жарган,
Мүсрөт берип Коконго,
Газат кылып алам деп,
Әмиргә ләшкәр болум деп,
Ой, Үмәрбек, датка әкә,
Бирдө бирөө өткөн жок,
Кудайкул паңсат кеткен жок,
Кудайга ыйың жеткен жок.

Жаңы-Арыкка чөп бэйлөп,
Отуз күннөн көп бэйлөп,
Тогуз мерген жаткызып,
Бир катардан аткызып,
О, Мәмәдемин көк өтүк,
Казаның сынып күл болсун,
Катының ийлөп тул болсун.
Босого бойлуу уулу өлсүн,
Бойго жеткен кызы өлсүн.

Үстү жагын карасаң,
Үч жүз сәлләт көрүнөт.
Ону көрүп, жән бегим,
Жүрегим жик-жик бөлүнөт.

Серпилип чыктың Алайга,
Даңкың кетти далайга.
Кызыл аяк ичинде,
Нәзәр көсөө нәйип жок.
Кыләпдәндә хатым жок,
Өткөн ишке жыглайман,
Жолдош болду Сулайман,
Кайкы гылыч сәләва,
Оң мүрүңдү түшүрдү,
Кызматкер ашың пышырды.

Саар копсом, шамал жок,
Сагынам элим, амал жок.
Эртелеп копсом, шамал жок,
Эстеймин элим, амал жок.

Алты канат ак өргөң,
Аркасыдан капшырдым,
Атадан жалгыз Ошурбек,
Энди саңа тапшырдым.

Жети канат ак өргө,
Желкесиден капшырдым,

Энеден калган жетимди,
Энди саңа тапшырдым.

Мундуз менен Шыгданда,
Мунда жатып калвайлы.
Талкан менен Кундузда,
Мунда жатып калвайлы.

Ичигин товар тыштаган,
Каргашага кыштаган,
Асан, Мамыт күйөрүм,
Ийлэвэй кылчы савырды,
Эгиз го көтөр кавырды, – деген экен.

104. ТҮРКҮГҮМ¹⁸⁷

(Пазыл Манас уулу, МТ № 19-А)

Ээ-эй, кайкы бир белес эй гээгэ эй,
Карчыга учуп эй конгон жок.
Кайраным жалгыз эй жатты деп,
Калганың жолдош эй болгон жок.

Туура бир белес эй гээгэ эй,
Турумтай учуп эй конгон жок.
Туйгунум жалгыз эй жатты деп,
Тууганың жолдош эй болгон жок.

Карчыга конот эй гээгэ эй,
Калганың бизден эй не пөйдө эй.
Турумтай конот эй гээгэ эй,
Тууганың бизден эй не пөйдө эй.

Туура бир путак эй куу шакка,
Турумтай учуп эй конгондур.
Ыманың жолдош эй болгондур.

Кайкы бир белес эй гээгэ,
Карчыга учуп эй конгондур,
Кайырың жолдош эй болгондур.

Булбулдар шакка эй конгондур,
Ыманың жолдош эй болгондур.

Кайран оу ээжи йей, түркүгүм,
Кең Эндемин эй оозуга,
Сарай коргон эй боз дувал,
Салдың эде йей, түркүгүм.
Бир баланын эй дәрдинән,
Хәр уруудан эй төрт катын,
Алдың эде йей, түркүгүм.

Тилегиң кабыл эй келди эде эй,
Жән эгем пәрзэнт эй берди эде эй.
Сексенге кирип эй өлвөдүң,
Пәрзэнттин күнүн эй көрвөдүң.

Жетиге кирвей ой Сувурун,
Жетим бир калды йей сиздерден.
Кеткен бир ыхвал эй биздерден.

Кайран оу ээжи йей, түркүгүм,
Казынаңа йей жыйа:рга,
Жамбы бир тиллэ эй пул калды эй,
Алгандарың эй умсунуп,
Жабырың тартып эй тул калды эй.

Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Эсиргеп эгем дей берди эде эй,
Өжалып дөөлэт оу келди эде эй.
Теңирим телдеп эй берди эде эй.
Тервенип дөвлэт оу келди эде эй.

Тервенген дөвлэт эй бепэйән,
Өжэлгэ сәвәп эй болгон жок.
Эзиз бир кырчын эй жәнинди эй,
О, Әзирәйил эй койгон жок.
Әсили султан эй тәнинди эй,
Кара жер алып эй тойгон жок.

Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Жылкы ичинде эй чывардай,
Чымындар кагып эй чыгарды эй.
Чилтен оу мырза ээжимди,
Чындап бир эгем эй өзү алды эй.

Каназатта эй кам кылды эй,
Камчы бир кагып эй чыгарды эй.
Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Каалап бир эгем эй өзү алды эй.

Жылкы ичинде оу тулпардын,
Кылдан да бекен оу куйругу эй,
Журт ичинде йей тутканнын,
Шунчалык бекен эй буйругу эй.

Кара гоу бэйир эй түлкү ичик,
Каран бир калды йей көп малың.
Карманып тэгбир дей таба:рга эй,
Канатың Сувур эй көп кичик.

Бедери шэйи йей түлкү ичик,
Бежэй бир боло:р эй көп малың,
Белсенип тэгбир эй таба:рга эй,
Мендергең Сувур эй көп кичик.

Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Әсилдән койгон эй тиштерин,
Ак шэкэр менен чайкаган.
Алапа, шэйим эй коомуну эй,
Канатын жэйип эй калкаган.

Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Халкы бир журтуң йей алкаган.
Алкаган менен эй не пәйдә,
Жылдан го жылга йәу замана,
Каатыга эй әйләнгән,
Алкыштын жолу йей бәйләнгән.

Жылдан гоу жылга йей замана эй,
Шумчулукка оу айланган,
Тилектин жолу йей бэйланган.

Мурунтан бери йей бэндэгэ эй,
Мурас кылган эй өлүмдү.
Мурза бир ээжи йей, түркүгүм,
Журтунан кандай ой бөлүндү.

Кадымдан бери йей бэндэгэ эй,
Карардат кылган эй өлүмдү.
Кайран оу ээжи йей, түркүгүм,
Калкынан кандай оу бөлүндү эй.

Кызыл бир тиллэ йей пул менен,
Кылжейрен атка йей жүк артып,
Кыбла карап эй жол тартып,
Ак тэңгэ күмүш эй пул менен,
Аргымак атка йей жүк артып,
Өэжигэ карап эй жол тартып,
Хэр эмэлиң эй болду эде эй,
Ыманың гүлдөп эй толду эде эй.

Мэкэ тиллэ йей Мэдинэ,
Товоп дэ кылган эй, түркүгүм.
Өлө турган эй жэнигэ эй,
Акыретке эй жол азык,
Совоп дэ кылган эй, түркүгүм.

Кара атка салган эй үртүгүм,
Калкынын көөнүн эй оорутбас,
Канатым ээжи йей, түркүгүм.

Тору атка салган эй үртүгүм,
Тууганнын көөнүн эй оорутбас,
Топурум ээжи йей, түркүгүм.

Азоого салган эй үртүгүм,
Өмө:кин көөнүн эй оорутбас,
О, армандуу ээжи, түркүгүм.

Эгизде гүлдөй оу толду эде эй,
Элбайлык менен эй жетишип,
Элиден эркин эй болду эде эй.

Капыста гүлдөй оу толду эде эй,
Гарывлык менен эй жетишип,
Калкыдан галым* эй болду эде эй.

Кайран оу ээжи йей, түркүгүм,
Жэнгэ бир мине:р эй сур атың,
Каран бир Мискер йей жолунда эй,
О, халтабаштын о колуна эй,
Арык оу болду йей, түркүгүм.
О, эзиздэгэн эй кыз балаң,
О, ээжи атам деп эй көп ыйлаң,
Гарып дэ болду эй, түркүгүм.

Курчанган куруң эй кум басты,
Какбайвысың эй, түркүгүм?
О, кулундарың о гам басты,
Кайтбайвысың эй, түркүгүм?

Калпагыңды йей чаң басты,
Какбайвысың о, түркүгүм?
О, каректериң эй гам басты,
Кайтбайвысың ой, түркүгүм?

О, ак жыгачка эй ныл тартып,
Узуң дэ калды йей, түркүгүм.
О, акылыны йей дэрт басып,
Кызың дэ калды йей, түркүгүм.

О, көк жыгачка эй ныл тартып,
Узуң бир калды йей, түркүгүм.

О, көкүрөгүн эй дэрт басып,
Кызың го калды йэй, түркүгүм.

О, эзиздэгэн эй Сувурун,
О, ээжи атам деп ой ийлэсэ,
Жетелеп Дэрвиш о ойното:р,
Ээрчитип Элим эй соорото:р.

О, эзиздэгэн эй Сувурга,
Алла эгем кэрим эй жар болсо,
Ооганбек, Аса эй бар болсо,
Кээрчэ кармап эй мингизе:р,
Кэттэлик жолдо жүргүзө:р.
Булкунтуп буудан эй мингизе:р,
О, мурзалык жолдо жүргүзө:р.
Белсентип, бедөв эй мингизе:р,
Кэттэлик жолдо йей жүргүзө:р.

О, эзиздэгэн эй Сувурун,
Омур дэ берсе йей худайым,
Кийгени торко йей тон боло:р.
Беш атар атып эй зор боло:р.
Кара бир жердин эй алдында эй,
О, канатым ээжи кор боло:р,
Сөөгүң чирип эй пор боло:р.

Кайран оу ээжи, түркүгүм,
Ахирет эзиз эй жэй дешет,
О, кайта веке йей түркүгүм?
Әсирет тартып эй ак уруп,
О, арманы менен даг уруп,
Азапка Аса эй калды деп,
О, эйтэ веке йей түркүгүм?

Кыйа:мат кызык эй жэй дешет,
О, кайта веке эй түркүгүм?
Кыжаалат тартып эй үшкүрүп,

Кыйноого Аса йей калды деп,
О, айтга веке йей түркүгүм?

Эгизде гайып эй жокшовойт,
Эсил оу ээжи йей, түркүгүм,
О, эжең бир сизди жоктобойт.

Адырда аркар эй токтовойт,
О, армандуу ээжи, түркүгүм,
О, алгандарың эй жоктобойт.

Кериде* марал токтовойт,
Кеңеш гой ээжи йей, түркүгүм,
О, келиндериң эй жоктобойт.

Хэр гана келген эй дөвләтин,
Алты сан журтка даң эде эй,
О, мен жоктобой эй ким жоктойт,
Кайраным кимден эй кәм эде эй?

Түвөлүк түпдәр эй дөвләтин,
Түркмөннөн бери йей даң эде эй,
О, мен жоктобой оу ким жоктойт,
О, түркүгүм кимден кәм эде эй?

Көгәлә чаар эй көк бөөрү эй,
Көк койду көрсө эй октолот.
Көркөм эй ээжи йей, түркүгүм,
О, көп жыйында эй жоктолот.

Агала чаар эй көк бөөрү эй,
Адырда жатып эй октолот.
О, армандуу ээжи йей, түркүгүм,
О, арманың бизге жоктолот.

Алайдан келген эй алты үйлүү,
Ак-Су:га жама эй эл болду эй.
О, армандуу ээжи йей, түркүгүм,
Алла эгем жазган эй эмири,
О, ахири түвүң эй шу болду эй.

IV. ТАРЫХЫЙ ИНСАНДАР ЖӨНҮНДӨ КОШОКТОР

1. КЫРГЫЗБАЙ

105. КЫРГЫЗБАЙ¹⁸⁸

(Жээнбек Йурдакул Пэрман уулу, 1-жаз., 30.09.2001, МТ № 56-В)

Балаңнын аты Мундузбай оув,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Өзүңнүн атың Мундузбай оув,
Өзгөчө пүткөн Кыргызбай.

Балаңды беглер бэйлэди йоув,
Малыңды сүрүп эйдэди.
Койчуңду беглер бэйлэди йоув,
Койунду сүрүп эйдэди.

Беш эле төйөң бар эде йоув,
Өкөө го кошмок нар эде эй,
Өкөөнү бек алды эй оув,
Әскәр го башы Нурматбек
Экөөнү сатып жеп алды эй.

Ойсул до кара түйәңиз,
Отуз бир чейрек жүк артса,
Онтовой туруп көтөргөн,
Ойсул бир кара түйәңиз,
Жабуусу жок жалаңач,
Иинеликтей карды ач,
Бир тутам чөптү салваптыр,
Өркөчтөрү жооруптур,
Өзүмчө туруп, туйгунум,
Бузулуп көөнүм ооруптур.

Түндүгү эдең сарайдын,
Түркүгү эдең Алайдын.

Капшыты эдең сарайдын,
Кабланы эдең Алайдын.

Түндүгү кетти сарайдан,
Түркүгү кетти Алайдан.
Капшыты кетти сарайдан,
Кабланы кетти Алайдан.

Алтын бир эшик каалга эй,
Коргон да калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң да калды, Кыргызбай.

[Ат баласы бууданды,
Минги кылды, Кыргызбай.
Алганың менен атаңы,
Алты мәртө угузуп,
Жинди кылды, Кыргызбай¹⁸⁹.]

Күмүш оув эшик каалга,
Коргон калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң го калды, Кыргызбай.

Алганың берди кымызды эй,
Чылвырыңыз чын тиллэ эй,
Чын кудайдан тилесек,
Келе:р дә векен үч жылда эй.

Үзөңгүңүз үч тиллэ эй,
Чын кудайдан тилесек,
Келе:р векен үч жылда эй.

Калампир мончок мөйдөңиз,
Бизге окшогон гарыпка эй,
Качан го тийе:р пөйдөңиз.

Шуру эле мончок мөйдөңиз,
Бизге окшогон гарыпка,
Шундайда тийсе пөйдөңиз.

Чылвырыңыз чын тиллә,
Чын кудайдан тилесек,
Келе:р дә векең үч жылда әй.

Калпагың чети зәр кундуз,
Калкыңнан учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес Ай эде әй,
Өтәңә нәләт, Кыргызбай,
Әйткәнимчә бар эде әй.

Телпегин чети зәр кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес, Ай эде әй,
Өтәңә нәләт, Кыргызбай,
Әйткәнимчә бар эде әй, –
деп койгон экен.

106. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁰

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 2-жаз., 08.02.2003, № 56-В)

Балаңнын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Өзүңнүн атың Мундузбай ә,
Өзгөчө пүткөн ә Кыргызбай.

Балаңды беглер о бәйләди йә,
Малыңды сүрүп ә әйдәди.
Койчуңду го беглер бәйләди йә,
Койчуңду го сүрүп әйдәди.

Беш эле түйәң бар эде йә,
Өкөө кошмок нар эде,
Өкөөнү да бек алды,
Әскәр го башы Нурматбек
Өкөөнү до сатып жеп алды.

Отуз го чейрек жүк артса¹⁹¹,
Онтовой туруп әй көтөргөн ә,
Ойсул го кара йәй түйәңиз,

Жабуусу жок эй жалаңач,
Иинеликтей э карды ач,
Бир тутам ээ чөптү салваптыр э,
Өркөчтөрү э жооруптур,
Өзүмчө до туруп, туйгунум,
Бузулуп ээй көөнүм ооруптур.

Түндүгү дээй эдең сарайдын э,
Түркүгү эдең э Алайдын.
Капшырты гоо эдең сарайдын э,
Кабланы эдең э Алайдын.

Түндүгү дэ кетти сарайдан,
Түркүгү го кетти Алайдан.
Капшырты го кетти сарайдан э,
Кабланы кетти о Алайдан.

Алтын го эшик каалга,
Коргон до калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу эй күрөңчө э,
Жоргоң до калды, Кыргызбай.

Күмүш ээй эшик каалга э,
Коргон бир калды э, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу э күрөңчө э,
Жоргоң го калды, Кыргызбай.

Ат баласы э бууданды йэ,
Минги го кылдың, Кыргызбай.
Алганың э менен атаңды йэ,
Алты го мөртөм угузуп,
Жинди го кылдың, Кыргызбай.

Алганың оо берди кымызды эй,
Чылвырыңыз эй чын тиллэ,
Чын худайдан э тилесек э,
Келе:р да векен үч жылда эй.

Үзөңгүңүз эй үч тиллө эй,
Чын худаидан э тилесек,
Келе:р дэ векен үч жылда эй.

[Телпегин чети ээй зэр кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз
Жылдыз эмес, ай эде эй,
Өтэңэ нээлэт Кыргызбай э,
Эйткәнимчә дэй бар эде эй.]

Калпагың ээй чети зэр кундуз,
Халкыңнан ээ учту бир жылдыз э.
Жылдыз ээй эмес, Ай эде эй,
Өтэңэ нээлэт, Кыргызбай э,
Эйткәнимчә дэй бар эде эй, –
деп койгон экен.

107. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹²

(Мәстәнә Кескин Мээткәбыл кызы, 10.06.2001, МТ № 40-В)

Чуваган беглер энеке,
Туйгунум эмин канеке?
Атышкан жоулар энеке,
Арстаным эмин канеке?

Ак-Зоонун башы астыр жак,
Газың барвы туйгунум?
Алай толгон журтуңа
Назың барвы, туйгунум?

Алайды беглер жеп жатат,
Арстаным кандай тек жатат?
Көк-Су:ну беглер жеп жатат,
Көркөмүм кандай тек жатат?

Дарооттун оозунда,
Конуп-түнөп жатканда,
Ко:рукчу менен истәрчин,

Кошмок ооз атканда,
Жар башында сэрәйдән,
Туйгунумду бэйләди,
Дароот карап әйдәди.
Жамгырдай жәшим төгүлдү,
Жаман әй журтуң бөгүлдү.

Түндүгү эдең сарайдын,
Түркүгү эдең Алайдын.
Капшыты эдең сарайдын,
Кабланы эдең Алайдын.

Күмүштөр өттү килйәнән,
Күлүп койуп гәп сүйлөп,
Шәйимкул өттү дүнийәнән.

Алтындар өттү килйәнән,
Андар дә менен гәп сүйлөп,
Алмамбет өттү дүнийәнән.

Алмамбет менен Шәйимкул,
Әжәли жетип өлдү эде,
Кыргызбай сапар кетти эде.
Сапар кеткен бәндәни,
Ак эшән атам колдосун,
Муса:пыр өлүм болвосун.

Алмамбеттин гәвини,
Гүл көөнүгө кир кылды,
Жакыпбай менен Кыргызбай,
Пата:ны бир кылды.

Атандарын комдошуп,
Аргымагын саздашып,
Чапты әйләнип кетти эде,
Чакырган бәндә болводу.
Туйгунум кетти Алайдан,
Тур деген бәндә болводу.

Карамыкка барганда,
Каравай кетти Кыргызбай.
Жекембиге барганда,
Жетэлвэди Жакыпбай.

Жавагы тайын бэйлэди,
Жаз жэйлөөң жэйлэди.
Тоо жыгылып гулады,
Тобумда чечен Кыргызбай,
Тоо жакка кетип ырады.

Газынын уулу Галмырза,
Бул эм келди Сэмэрдэн,
Мунан гэпти сурасам,
Үч күн кэсэл жаттым дейт,
Кыжээлэт менен олтуруп,
Кыйла тамак ичтим дейт.

Бир оруска жолугуп,
Кыргызбай кана дедим дейт.
О жолуккан орусум,
Төртүнчүлөр көрдү дейт,
Кыргызбай төрөң өлдү дейт.

Алайга келип угузду,
Аламан кылды кыргызды.
Алтымыш бийэ бээ бэйлөп,
Алганың берди кымызды.
Алганың менен атаңа,
Алты мөртө угузду.

Ат баласы бу:данды,
Минги кылып жүгөрдү,
Алганың менен атаңды,
Жинди кылып жүгөрдү.

Әжэлиң жетип шунда өлсөң,
Башыңа жастык койдуруп,

Садага улак сойдуруп,
Мечиттен молдо алдырып,
Оозуна кэлмө салдырып,
Ыскатыңа зэр берип,
Тэжийэңә мал берип,
Гүмбөзүңдү ийлетип,
Күлән тейит ийләтип,
Кабырыңа туу бәйләп,
Калың тейит бэй-бәйләп,
Келе:р күзгө келгенде
Аш кылып берсек болвойву,
Атан бир түйә баш кылып,
Айагыга кой кылып,
Әвириңди зор кылып.

Балаңнын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Балаңды беглер бәйләди,
Малыңды сүрүп әйдәди.
Койчуңду беглер бәйләди,
Койуңду сүрүп әйдәди.

Алты эле төйәң бар әде,
Үчөвү кошмок нар әде,
Үчөвүнү бек алды.
Әнжийәнди ашкыча,
Ләшкәр башы Нүрмәтбек,
Экөөнү сатып жеп алды.

Сизди ырдаган биз гарып,
Бавашбайдын үйүгө,
Алты күн барып биз жаттык.
Отуз чейрек жүк койсо,
Онтовой туруп көтөргөн,
Ойсул кара төйәңиз,
Жабуусу жок жалаңач,
Иинеликтей карды ач,

Бир тутам чөп салваптыр,
Өркөчтөрү жооруптур,
Өзүмчө туруп, туйгунум,
Бузулуп көөнүм ооруптур.

Сызат бир жерге бай конот,
Сыпайы сиздей ким болот.
Туурага тартып бай конот,
Туйгунум сиздей ким болот.

Сары алтын сүмбө нэйзэңиз,
Саламат келсе карчыгам,
Бизге окшогон гарыпка,
Тийе:р веде пайдэңиз.

Үзөңгүңүз үч тиллэ,
Чылвырыңыз чын тиллэ,
Чын эгемнен тилесем,
Ой, Кыргызбай туйгунум,
Келе:р веде үч жылда.

Алтын эшик каалга,
Ордоң калды, Кыргызбай.
Алты жэшэр го Тойчубай,
Ботоң калды, Кыргызбай.

Күмүш эшик каалга,
Ордоң калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң калды, Кыргызбай.
Жети жэшэр Тойчубай,
Ботоң калды, Кыргызбай.

Телпегин чети зэр кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес, Ай эде,
Эйткичэлик бар эде.
Эйтэлвай айып кылдыкбы,
Кошэлвай комут калдыкбы, – дептир.

108. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹³

(Нурмээмэт Илхан Темирбай уулу, 25.07.2002, МТ № 80-В)

Чуваган беглер энеке эй,
Туйгунум эмин канеке эй?
Атышкан жоулар энеке эй,
Астаным эмин канеке эй?

Ак-Су:ну беглер жеп жатат,
Астаным кандай тек жатат?
Көк-Су:ну беглер жеп жатат,
Көркөмүм кандай тек жатат?

Аркадан келер алты үйлүү,
Алайга жама эл болду эй.
Ак шумкардай тил билген,
Акватың шу болду эй.

Жеркеннен келер жети үйлүү,
Көксууга жама эл болду эй.
Көк шумкардай тил билген,
Акватың шу болду эй.

Телпегин чети зэр кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз.
Жылдыз о эмес, Ай эде эй,
Өйткичэлик бар эде эй.

Тоо жыгылып гулады,
Тобунда чечен Кыргызбай,
Тоо жакка кетип ырады.

Кыр жыгылып гулады,
Кылымда чечен Кыргызбай,
Кыр жакка кетип ырады.

Аргымак жолдо сызылат,
Дөптөриң алып окуса,
Арзулуу көңүл бузулат.

Тоочак о жолдо сызылат,
Дэбдэриң алып окуса,
Токтовой көңүл бузулат.

Сызап бир жерге бай конот,
Сыпайы сиздей ким болот.
Туура го тартып бай конот,
Туйгунум, сиздей ким болот.

Газынын уулу Галмурза эй,
Мунан о гэпти сурасам,
Үч күн го кэсэл жаттым дейт,
Кыжээлэт менен отуруп,
Кыйла го тамак ичтим дейт.
Бир оруска жолугуп,
“Кыргызбай кана?” – дедим дейт.
“Кыргызбай төрөң өлдү, – дейт, –
Төртүнчүлөр көрдү”, – дейт.

Кокуй го сизди өлдү деп,
Кой сойуп жума кылдылар.
Бой-бой го сизди өлдү деп,
Пэйшәмбилэр бердилер.

Эжэлиң жетип шунда өлсөң,
Башыңа жастык койдуруп,
Садага улак сойдуруп,
Мэчитгэн молдо алдырып,
Оозуңа кэлмэ салдырып,
Ыскатыңа зэр берип,
Тэжийэң нар берип,
Ак жамбы түйүп баш кылып,
Эвириңди зор кылып,
Аш кылып берсек болвойву эй.

Алты эле түйэң бар эде эй,
Үчөө го кошмок нар эде эй.
Үчөвүнү дә бек алды [эй],

Эскэр башы Нурматбек,
Энжийэнди ашкыча,
Өкөөнү сатып жеп алды эй.

Сизди ырдаган биз гарып,
Бабаш байдын үйүгө,
Алты күн жаттык биз барып.

Отуз го чейрек жүк койсо,
Онтовой туруп көтөргөн,
Ойсул го кара түйәңиз,
Жавуусу жок ээй жалаңач,
Бир тутам чөп салваптыр,
Иинеликтей карды ач.

Өркөчтөрү жооруптур,
Өзүмчө туруп туйгунум,
Бузулуп көөнүм ооруптур.

Үзөңгүңүз үч тиллө,
Чылвырыңыз чын тиллө,
Чын Эгемнен тилесек,
Келе го векен үч жылда.

Сары алтын сүмбө нэйзәңиз,
Саламат келсе карчыгам,
Бизге окшогон гарыпка,
Тийе го векен пәйдәңиз.

Балаңнын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Койунду сүрүп әйдәди,
Койчунду беглер бәйләди.
Малыңды сүрүп әйдәди,
Балаңды беглер бәйләди.

Он арыштуу коргонуң,
Он беште әмин болгонум.

Алты арыштуу коргонуң,
Алтыда эмин болгонум.

Эшигин күмүш курдурган,
Дувалын пордон урдурган.
Алтын о эшик каалга,
Ордоң о калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң о калды, Кыргызбай.
Әсирет тартып озоңдоп,
Энең о калды, Кыргызбай.

Күмүш о эшик каалга,
Ордоң о калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң о калды, Кыргызбай.
Күйүтүң тартып озоңдоп,
Энең о калды, Кыргызбай.

Алтымыш бийэ бээ бэйлөп,
Алганың берди кымызды.
Алганың менен атаңа,
Әминин Кыргыз өлдү деп,
Алты бир мәртәм угузду.

Атка бир салды жүгөндү,
Алганың менен атаңа,
Алты го мәртәм угузуп,
Жинди бир кылып жүгөрдү.

Алтын о чэйнек чэйиңиз,
Нур кызындай пайыңыз.
Күмүш о чэйнек чэйиңиз,
Гүл кызындай пайыңыз.

Алкымымда тилим бар,
Ак-Су:да сиздей кимим бар?
Көмөкөйдө тилим бар,
Көк-Су:да сиздей кимим бар?

Өттөн э, эмин Кыргызбай,
Алайдан чыккан нар эде эй,
Эйткенимчө бар эде эй,
Эйтэлвай айып кылдыкбы,
Кошэлвай комут калдыкбы?

109. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁴

(Тэжибай Билгич Кудайкул уулу, 02.07.2002, МТ № 71-А)

Ээй, Жакыпбай менен Кыргызбай,
Патаасын бир кылып,
Ак көңүлүн кир кылып,
Чэршәмби күнү көчтү эде,
Чакты эйлэнип кетти эде,
Чакырган бэндэ болводу эй.

Жекендиге барганда,
Жетбей калды Жакыпбай.
Карамыкка барганда,
Кайрылвай кетти Кыргызбай.
Калкына кетти туйгузбай.
Эркеле:рим Кыргызбай,
Элиге кетти туйгузбай.
Баласын аты Мундузбай,
Миң тиллэлик Кыргызбай.

Желедеги тайыны,
Миңги кылды, Кыргызбай.
Айалы менен баласыга,
Алты мәртэ угузуп,
Жинди кылды, Кыргызбай.

Койуну сүрүп эйдэди,
Койчусун кыйнап бэйлэди,
Малыны сүрүп эйдэди,
Баласын кыйнап бэйлэди.

Бэстидэн бэсти эй,
Көтөрөм серке кой баштап,
Могол-Тооду ашты эй.

Койчунун колу бэйлөөдө эй,
Кара боз койлор эйдөөдө эй.
Ат кетти эй, ат кетти эй,
Аттан кийин жоо жетти эй, –
деп коюптур.

110. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁵

(Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммет кызы, 28.06.2004, МТ № 91 А)

Балаңнын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Балаңды беглер бэйлэди эй,
Малыңды сүрүп эйдэди эй.
Койчунду беглер бэйлэди эй,
Койунду сүрүп эйдэди эй.

Түндүгү эдең Алайдын,
Түркүгү эдең сарайдын.
Капшыты эдең сарайдын,
Кабланы эдең Алайдын.

Капшыты кетти сарайдын,
Кабланы кетти Алайдын.
Түндүгү кетти сарайдын,
Түркүгү кетти Алайдын.

Эшиктен төргө гилемиң,
Элиңе берген шилениң.
Капшыттан төргө гилемиң,
Халкыңа берген шилениң.

Пайандоз гилем издеген,
Паашасы туруп сиз деген.
Ак-Зоонун боору алды жак,
Газың барвы, туйгунум.

Алай толгон журтуна,
Назың барвы, туйгунум.

Көк-Зоонун боору алды жак,
Газың барвы, туйгунум.
Күлэн го кыргыз журтуна,
Назың го барвы, туйгунум.

Ак-Зоону беглер жеп жатат,
Арстаным кандай тек жатат.
Көк-Зоону беглер жеп жатат,
Көркөмүм кандай тек жатат.

Телпегин чети зэр кундуз,
Тейитген учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес, Ай эде эй,
Паашаларга пай эде эй.

Калпагың чети зэр кундуз,
Халкыңнан учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес, Ай эде эй,
Паашаларга пай эде эй.

Тоо жыгылып гулады,
Топур дэ чечен Кыргызбай,
Тогуз жыл жүрвөй ырады.

Кыр жыгылып гулады,
Кылымда чечен Кыргызбай,
Кырк жыл го жүрвөй ырады.

Өзүңнүн атың Кыргызбай,
Балаңнын аты Мундузбай.
Башкача пүткөн Кыргызбай.

Алтын чэйнек чэйиңиз,
Хан кызындай пайыңыз.
Күмүш чэйнек чэйиңиз,
Нур кызындай пайыңыз.

Дарооттун белинде,
Бул орус туруп муну айтти,
Гүлшерханды муңайтты.
Кыргызбай төрөң өлдү дейт,
Беглердин бээри көрдү дейт.

Тогуздап ыскаат койдуруп,
Токтудан ширваз сойдуруп,
Бервей ведем, Кыргызбай.

Гүмбөзүңдү ийлетип,
Күлөн го тейит ийләтип,
Кавырыңды ийлетип,
Калың го тейит ийләтип,
Бервей ведем, Кыргызбай.

Ак бу:дай сепсек бир мэйсә,
Ак сакалдар муңайса,
Көк бу:дай сепсек бир мэйсә,
Көргөндүн бээри муңайса.

111. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁶

(Туратбек Атахан Ашымбай уулу, 12.07.2002, МТ № 36-В)

Дарооттун оозунда,
Конуп бир түнөп жатканда,
Кароолчу менен истәрчин,
Кошкоштоп огун атканда,
Аргымак атын саздатып,
Атан төөсүн комдотуп,
Чатты айланып кетти эде,
Чакырган бәндә болводу.

Карчыгам кетти Алайдан,
Кармаган бәндә болводу.
Туйгунум кетти Алайдан,
Тур деген бәндә болводу.

Түндүгү эде сарайдын,
Түркүгү эде Алайдын.
Капшыты эде сарайдын,
Кавланы эде Алайдын.

Түндүгү кетти сарайдан,
Түркүгү кетти Алайдан.
Капшыты кетти сарайдан,
Кавланы кетти Алайдан¹⁹⁷.

Алты бир түйөң бар эде,
Үчөө кошмок нар эде.
Үчөөнү бек алды,
Энжийөн белин ашкыча,
Әскәр башы Нүрмәтбек,
Өкөөнү сатып жеп алды.

Чылвырыңыз чын тиллө,
Үзөңгүңүз үч тиллө,
Чын худайдан тилесек,
Келе:р го веке үч жылда.

Сары алтын сүмбе нәйзәңиз,
Саламат келсе туйгунум,
Бизге окшогон гарыпка,
Тийе:р го веде пәйдәңиз.

Отуз чейрек жүк куйсо,
Онтобой туруп көтөргөн.
Ойсул кара түйәңиз,
Жавуусу жок жалаңач,
Иинеликтей карды ач,
Бир тутам чөп салваптыр,
Өркөчтөрү жооруптур,
Өзүмчө туруп туйгунум,
Бузулуп көөнүм ооруптур.

Кыргызбайды мен әйтсәм,
Өзү эле аша мәрт эде,

Өнжийәннән алганы,
Әжи эле бүү сарт эде.

Алтын эшик каалга,
Коргонуң калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоңуз калды, Кыргызбай.

Күмүш эшик каалга,
Коргонуң калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоңуз калды, Кыргызбай.

Малыңды сүрүп әйдәди,
Балаңды бектер бәйләди.
Баласынын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Койчунду бектер бәйләди әй,
Койунду сүрүп әйдәди.

Алтын эшик каалга,
Ак коргонуң калды, Кыргызбай.
Алты эле жәшәр Тойчубай,
Ботоңуз калды, Кыргызбай.
Өсирет тартып ак уруп,
Атаңыз калды, Кыргызбай.

Күмүш эшик каалга,
Коргонуң калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоңуз калды, Кыргызбай.
Жер өвөктөп ак уруп,
Атаңыз калды, Кыргызбай.

Телпегиң чети зәр кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз.
Жылдыз эмес, Ай эде,
Кыргызбайды мен әйтсәм,
Әйткычалык бар эде.

Калпагың чети зэр кундуз,
Халкыңнан учту бир жылдыз,
Жылдыз бир эмес, Ай эде,
Кыргызбайды мен айтсэм,
Өйткичэлик бар эде, – деген экен.

112. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁸

(Турган Кошар Матубраим кызы, 13.05.2001, МТ № 36-В)

Бээр болуп, Алайдын,
Кашеги чыгып гүлдөдү эй,
Халкымда чечен жүрвөдү эй.

Капыстан тийген Ай эде эй,
Хан уулундай Кыргызбай,
Кара бир жерге зэйэ эде эй.

Белестен тийген Ай эде эй,
Бег уулудай Кыргызбай,
Бежэй э жергэ зэйэ эде эй.

Алтын эшик каалга,
Коргон калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң калды, Кыргызбай.

Күмүш эшик каалга,
Коргон калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңчө,
Жоргоң калды, Кыргызбай.

Алтымыш тиллө пулга алган,
Алганың калды, Кыргызбай.
Алты уруу* тейит тирелген,
Журтуң калды, Кыргызбай.
Атасынын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.

Телпегин чети тең кундуз,
Тейиттен учту бир жылдыз.
Жылдыз бир эмес, Ай эде эй,
Эйлөнөйин, Кыргызбай,
Эйткичелик бар эде эй.

113. КЫРГЫЗБАЙ¹⁹⁹

(Мэхэммет Акын Осмонбай уулу, 11.11.2001, МТ № 59-А)

Кыргызбайды йээ мен айтсэм,
Үзөңгүндөн ээй үн чыгып,
Ганжыгандан эй кан таамп,
Кыргызбай сапар эй кетти эде,
Сапарга кеткен бөндөни,
Ак Эшэн ээй атам колдосун.
Муса:пыр ээй өлүм болвосун.

Кыргызбайды эй мен айтсэм,
Өзү дээй ашкан мәрт эде.
Энжийэн ээ барып алганы,
Ээжи дэ бүбү сарт эде.

Сааргы дэй келген атчынын э,
Аккатыга* ээй жетчи эде.
Казандай ээй кэлэк оронуп э,
Катындар ээй чувап кетчи эде.

Уулуннун ээй аты Мундузбай э,
Узакка дээй кеткен Кыргызбай.
Балаңнын ээй аты Мундузбай э,
Башкача дэ пүткөн Кыргызбай.

Кыргызбайды ээй мен айтсэм э,
Алты дэ төөсү бар эде эй,
Үчөвү дэ кошмок нар эде эй.
Үчөөнү бек алды эй,

Ләшкәр ээй башы Нүрмәтбек,
Дароотту ээй ашкыча,
Экөөнү дээй сатып жеп алды эй.

Отуз дээй чейрек жүк койсок,
Онтовой ээй туруп көтөргөн э,
Ойсул дээй кара түйәңиз,
Жавуусу жок э жалаңач,
Иинеликтей э карды ач,
Өркөчтөрү йә жооруптур,
Мунда да көрүп туйгунум,
Туралвай дээй көөнүм ооруптур.

Аргымак ээй жолдо сызылат,
Дәбдәриң ээй алып окусам,
Өзәрлүү ээй көңүл бузулат.

Жоргобоз ээй жолдо сызылат э,
Дәбдәриң ээй алып окусам,
Туралвай дээй көңүл бузулат.

Алтын ээй эшик каалга,
Коргон ээй калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу ээй күрөңче,
Жоргоң ээй калды, Кыргызбай.

Күмүш ээй эшик каалга,
Коргон ээй калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу ээй күрөңче,
Жоргоң ээй калды, Кыргызбай.

Кыргызбай дээ сапар кетти эде эй,
Өйтәлвәй ээй арман кылавыз э,
Кошалвай дээй комут калавыз.

Уулун ээй аты Мундузбай,
Узакка дээй кеткен Кыргызбай.

Каран ээй калган күрең ат,
Алва дээй десем болводуң.
Аралап ээй келген жоувларга йә,
Барва дээй десем болводуң.

Каран ээ калган калмакың,
Кантарылуу ээй калгандай.
Карчыга дээй куштай Кыргызбай,
Каптаган ээй душман колуга,
Кандай бир дээй түшүп кеттү экен э.

Бурулуп ээй аккан кара су:,
Канга дээй кеткен Кыргызбай,
Канеке дээй душман, келсин деп,
Жэнгэ дээй кеткен Кыргызбай.

Жэндөөлөп ээй аккан кара су:,
Булак ээ болду, Кыргызбай.
Ажырап ээ мыннан кеткели,
Узак ээй болду, Кыргызбай.

Атаңа дээй нөлөт, Кыргызбай,
Алайды дээй беглер жеп жатат,
Арстаным ээй кандай тек жатат.
Көк-Су:ду дээ беглер жеп жатат,
Туйгунум ээй кандай тек жатат.

Түндүгү дээй эдең Алайдын э,
Түркүгү дээ эдең сарайдын.
Капшыты дээ эдең сарайдын э,
Кавланы дээ эдең Алайдын*.

Түндүгү дээ кеткен сарайдын э,
Түркүгү дээ кеткен Алайдын.
Капшыты дээ кеткен сарайдын э,
Кавланы дээ кеткен Алайдын.

Алайды дээй беглер жеп жатат э,
Арстаным ээй кандай тек жатат.
Көк-Су:ду дээ беглер жеп жатат э,
Туйгунум ээй кандай тек жатат.

Койунду дээй сүрүп эйдэди эй,
Койчунду дээй беглер бэйлэди эй.
Малыңды дээ сүрүп эйдэди эй,
Малчыңды дээ беглер бэйлэди эй.

Ак эркеч ээй жолду баштады эй,
Атаңа дээ нээлэт Кыргызбай,
Өйткисиз ээ дэрткэ тэштэди эй.

Көк эркеч ээй койду баштады эй,
Атаңа дээй нээлэт Кыргызбай,
Көргүсүз ээй дэрткэ тэштэди эй.

Калпагың ээй чети зэр кундуз,
Халкымнан ээй учту бир жылдыз.
Жылдыз ээй эмес, Ай эде йэ,
Өйткичэлик э бар эде.

Калпагың ээй чети зэр кундуз э,
Халкымнан ээ учту бир жылдыз.
Өйтөлвай дээ арман кылавыз э,
Кошөлвай ээй комут калавыз.

Мурдагыдай э болгон жок э,
Булуң-Көл ээй айдап мал кетти эй.
Көзүдөн ээй жэши буркурап э,
Кыргызбай ээ деген жар кетти эй.

Кара-Көл ээ көздөп кой айдап э,
Короодон ээ толо мал кетти эй.
Карчыга дээ куштай эргиген э,
Карчыга дээ Кыргыз жар кетти эй.

Күн мандайлуу күрөңчө,
Жоргоң э калды, Кыргызбай.

Балаңнын аты Мундузбай,
Башкача пүткөн Кыргызбай.
Балаңды бектер бэйлэди,
Малыңды сүрүп эйдэди.

Ат баласы гуланды,
Миңги дә кылды, туйгунум.
Алты го мәртэ угузуп,
Атаң э менен алганың,
Жинди го кылды, туйгунум.

Чылвырың о чын тиллэ,
Чын худайдан тилесек,
Келе го веке үч жылда.

Үзөңгүң о үч тиллэ,
Үмүт э кылсак худайдан,
Келе го веке үч жылда.

Төрт эле төйөң бар эде эй,
Өкөө го кошмок нар эде эй.
[Отуз чейрек жүк артса,
Онтовой туруп көтөргөн.]
Ойсул э кара төйәңиз,
[Жавуусу жок жалаңач,
Иимеликтей карды ач.]
Өркөчүн башын жооруптур,
Өзүнчө пүткөн туйгунум,
Туруп дә көөнүм ооруптур.

Төрт эле төйөң бар эде эй,
Өкөө дә кошмок нар эде эй.
Өкөөнү тең бек алды эй,
Ойсул э кара төйәнди,
Әскәр дә башы Нүрмәтбек,
Ону дә сатып жеп алды эй.

115. КЫРГЫЗБАЙ²⁰¹

(Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулу, 15.04.2001, МТ № 32-В)

Чуваган оув беглер эй энэке эй.
Туйгунум эмин канаке эй.
Атышкан ээй жоулар энеке эй,
Арстаным эмин канеке эй.

Көк-Су:ну гоо беглер ээй жеп жатат,
Көркөмүм ээй кандай тек жатат?
Ак-Су:ну дээй беглер ээй жеп жатат,
Арстаным ээй кандай тек жатат?

Аркадан ээй келип алты үйлүү,
Ак-Су:га дей жама эл болду.
Ак шумкардай эй тил билгем,
Ахы түвү эй шу болду.

Жеркеннен эй келип жети үйлүү,
Көк-Су:га жамаа дей эл болду.
Көк шумкардай ээй тил билгем,
Ахы түвү эй шу болду.

Аргымак ээй жолдо сызылат,
Дөбдөриң алып эй окусам,
Өзэрлүү көңүл эй бузулат.

Тобурчак эй жолдо эй сызылат,
Дөбдөриң алып окусам,
Токтобой көңүл бузулат.

Сызак бир жерге эй бай конот,
Сыпайы сиздей ким болот?
Туура го тартып эй бай конот,
Туйгунум, сиздей эй ким болот?

Ак бу:дай сепсе ээй бир мэйсә,
Арстаным деп ээй ырдасам,
Ак сакалдар ээй мунайса.

Көк бу:дай ээй сепсе бир мэйсэ,
Көркөмүм деп ээй ырдам,
Көргөннүн го бээри ээй мунайса.

Кыргызбайды ээй мен айтсам,
Өзү гө аша ээй мәрт эде.
Әнжийәннән ээй алганы,
Әәжибүбү эй сарт эде.

Казандай кәләк ээй оронуп,
Катындар чувап эй кетчи эде.
Сааргы келген атчынын
Аккатыга* ээй жетчи эде.

Үзөңгүңүз ээй үч тиллә,
Чылвырыңыз оув чын тиллә,
Чын эгемнен ээй тилесек,
Келе:р го векен ээй үч жылда.

Сары алтын ээй сүмбө нәйзәңиз,
Саламат келсе ээй карчыгам,
Бизге окшогон ээй гарыпка,
Тийе:р го веде ээй пәйдәңиз.

Он арыштуу ээй коргонун,
Он беште әмин дә болгонун.
Алты арыштуу эй коргонун,
Алтыда әмин эй болгонун.

Алты эле түйәң оу бар эде,
Экөө кошмок оу нар эде.
Үчөөнү оу бек алды,
Ләшкәр башы оу Нүрмәтбек,
Әнжийәнди ээй ашкыча
Экөөнү сатып ээй жеп алды.

Сизди ырдаган ээй биз гарып,
Бабашбайдын эй үйүге,

Алты күн барып эй биз жаттык.
Ойсул го кара эй түйәңиз,
Жавуусу жок ээй жалаңач,
Иинеликтей оу карды ач,
Бир тутам чөп оу салваптыр.

Өзүмчө туруп э туйгунум,
Бузулуп көөнүм ээй ооруптур.
Ойсул го кара эй түйәңиз,
Өркөчтөрү ээй жооруптур.

Телпегинч чети ээй зэр кундуз,
Тейиттен учту э бир жылдыз.
Жылдыз оу эмес, Ай эде эй,
Эйткичәлик оу бар эде эй.

Тоо жыгылып ээй гулады,
Тобунда чечен Кыргызбай,
Тоо жакка кетип ырады.

Кыр жыгылып эй гулады,
Кылымда ээй чечен Кыргызбай,
Кыр жакка ээй кетип ырады.

Балаңнын ээй аты Мундузбай,
Башкача ээй пүткөн Кыргызбай.
Бээри болуп э болуп Алайдын,
Хашеги ээй жыпар гүлдөдү.
Халкымда туйгун э жүрвөдү.

116. КЫРГЫЗБАЙ²⁰²

(Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулу, МТ № 5-А)

Чуваган ээй беглер эй әнәке эй.
Туйгунум ээй әмин канеке эй?
Атышкан ээй жоулар әнеке эй,
Арстаным ээй әмин канеке эй?

Көк-Су:ну ээй беглер жеп жатат,
Көркөмүм ээй кандай тек жатат?
Ак-Су:ну ээй беглер жеп жатат,
Арстаным ээй кандай тек жатат?

Аркадан ээй келип алты үйлүү,
Аллага ээй жама эл болду эй.
Ак шумкардай эй тил билгем...²⁰³

Бээри болуп э болуп Алайдын,
Хашеги ээй жыпар гүлдөдү.
Халкымда ээй туйгун жүрвөдү.

Аргымак ээй жолдо сызылат,
Дэбдэриң ээй алып окусам,
Өзерлүү ээй көңүл бузулат.

Тобурчак оой жолдо сызылат,
Дебдэриң ээй алып окусам,
Токтобой ээй көңүл бузулат.

Сызак бир ээй жерге бай конот,
Сыпайы ээй сиздей ким болот.
Туурага ээй тартып бай конот,
Туйгунум ээй сиздей ким болот.

Балаңнын ээй аты Мундузбай,
Башкача ээй пүткөн Кыргызбай.
Тоо жыгылып ээй гулады,
Тобунда чечен Кыргызбай,
Тоо жакка кетип ырады.

Кыр жыгылып эй гулады,
Кылымда ээй чечен Кыргызбай,
Кыр жакка ээй кетип ырады.

Кыргызбайды эй мен айтсэм,
Өзү гоо аша мәрт эде.

Өнжийэндән эй алганы,
Әжи гоо бүбү сарт эде.

Сааргы ээй келген атчынын,
Аккатыга* ой жетчи эде.
Казандай ээй кэләк оронуп,
Катындар ээй чубап кетчи эде.

Алтын ээй чәйнек чәйиңиз,
Кан кызындай ээй пайыңыз.
Күмүш ээй чәйнек чәйиңиз,
Нур кызындай ээй пайыңыз.

Алты эле ээй түйән бар эде эй,
Үчөө кошмок нар эде эй.
Экөөнү йэй бег алды эй,
Илләшкәр ээй башы Нурматбек,
Өнжийэнди йей ашкыча,
Экөөнү йээй сатып жеп алды эй.

Сизди бир доой ганы, биз гарып,
Бабаш байдын ээй үйүге,
Алты күн ээй барып биз жаттык.
Ойсул гоо кара түйәңиз,
Жабуусу жок э жалаңач,
Бир тутам чөп э салваптыр,
Иймелектей э карды ач,
Өзүмче ээй туруп туйгунум,
Бузулуп ээй көөнүм ооруптур.

Сызак дээй жерге бай конот,
Сыпаа ээй сиздей ким болот.
Туурага ээй тартып бай конот,
Туйгунум, ээй сиздей ким болот.

Чылвырыңыз ээй чын тиллә,
Чын эгемнен ээй тилесек,
Келе:р доо векен үч жылда.

Үзөңгүңүз эй үч тиллө,
Чын эгемнен эй тилесек,
Келе:р гоо векен үч жылда.

Сары алтын ээй сүмбө нэйзэңиз,
Саламат ээй келсе карчыгам,
Бизге окшогон эй гарыпка
Тийе:р гоо веде пәйдэңиз.

117. КЫРГЫЗБАЙ²⁰⁴

(Бөжөк (Байастан) Йар Турсун уулу, 27.06.2004, МТ сакталбаган)

Алайды бегләр жеп жатат,
Арстаным кандай тек жатат?
Сарколду бегләр жеп жатат,
Туйгунум кандай тек жатат?

Каран о калган Кашкардын,
Кашеги чыгып гүлдеди,
Халкында туйгун жүрведи.

Буйруваган Алайдын,
Бу:дайы чыгып гүлдеди,
Урууда туйгун жүрведи.

Кыргыз о байды мен әйтсәм,
Өзү гоу аша мәрт эде.
Әнжийәннән алганы,
Әәжи бир бүбү сарт эде.
Аккатыга* жетчи эде,
Казандай кәләк оронуп,
Катындар чувап кетчи эде.²⁰⁵

Балаңдын аты Мундузбай,
Башкача пүткен Кыргызбай.
Уулундун аты Мундузбай,
Узакка кеткен Кыргызбай.

Кыргызбай сапар кетти эде,
Әсен го келсе хуп эде.

Сапар го кеткен бэндэни,
Ак Эшэн атам колдосун,
Муса:пыр өлүм болвосун.²⁰⁶

Кыргызбай менен Мундузбай,
Аттарыны саздашып,
Нарларыны комдошуп,
Чапты эйлэнип кетти эде,
Чакырган бэндэ болгон жок.
Тооду эйлэнип кетти эде,
Тур деген бэндэ болгон жок.²⁰⁷

Аттэнэ нээлэт, Кыргызбай,
Эйткичелик бар эде,
Өзү го аша мәрт эде,
Өзү го аша мәрт эде.

Кыргыз о байды мен эйтсэм,
Алты төөсү бар эде,
Үчөө го кошмок нар эде.
Үчөөнү бек алды эй,
Ләшикэр башы Нурматбек,
Дарооттун белин ашкыча,
Экөөнү сатып жеп алды.

Отуз го чейрек жүк койсок,
Онтовой туруп көтөргөн,
Ойсул го кара түйэнин,
Жабуусу жок жалаңач,
Иинеликтей карды ач,
Өркөчтөрү жооруптур,
Муну го көрүп, туйгунум,
Мунда го көөнүм ооруптур.

Алтын эшик каалгаң,
Коргонуң калды, Кыргызбай.
Ай маңдайлуу күреңче,
Жоргоң калды, Кыргызбай.

Күмүштен эшик каалгаң,
Коргонуң калды, Кыргызбай.
Күн маңдайлуу күрөңче,
Жоргоң калды, Кыргызбай.

Кыргызбай сапар кетти эде эй,
Эсен э келсе хуп эде.
Сапар го кеткен бэндэни,
Ак Эшэн атам колдосун.²⁰⁸

Ай маңдайлуу күрөңче,
Минги го кылып жүгерди эй.
Алганы менен атасын,
Алты го мәртэм угузуп,
Жинди го кылып жүгерди эй.

Ак бу:дай сепсек бир мэйсэ,
Ак сакалдар муңайса.
Көк бу:дай сепсек бир мэйсэ,
Кыргызбай деп ийлэсэ.

Атэңэ нээлэт, Кыргызбай,
Молдолугу бар эде,
Кура:н э окуп маана эйтип,
Кура:ннын сөзүн даана эйтип,
Өпте:к ээй окуп маана эйтип,
Өпте:ктин сөзүн даана эйтип,
Өпте:ктин сөзүн даана эйтип.

Өттэңэ нээлэт, Кыргызбай,
Өжэлиң жетип үйдө өлсөң,
Назыры улак сойдуруп,
Башыңа жастык койдуруп,
Атэңэ нээлэт, Кыргызбай,
Чапты эйлэнип кетти эде,
Чакырган бэндэ болгон жок...

унтуп акалыпмын.

2. ТӨРӨКУЛ

118. ТӨРӨ ӘКӘМ²⁰⁹

(Абдыракуп Левент Мергенбай уулу, 30.09.2001, МТ № 56-А)

Мунараны чаң басты,
Бул Төрө әкәм кеткели эй,
Муса:пыр жэнди гам басты эй.

Чегараны чаң басты эй,
Бул Төрө әкәм кеткели,
Гарып бир жэнди гам басты эй.

Каккуладай Карайбоз эй,
Эшигиңнин түвүгө,
Бэйлөө кылвай, Төрө әкә эй.
Мурзамурат, Лэнгәрди йэй,
Жэйлөө кылвай, Төрө әкә эй.

Арзуулап алган Базархан э,
Алыстан барып жол карап,
Әккәри мәсти сөгүлдү эй,
Алдыга жәши төгүлдү эй.

Бул алганың Базархан эй,
Бурулуштан жол карап,
Булгары мәсти сөгүлдү эй,
Бурулвай жәши төгүлдү эй.

Алты ата:рың боосу эй,
Ак тасма кайыш, чагарак,
Атадан жалгыз Төрө әкәм эй,
Алты ай го болду бейдәрек.

Беш ата:рың боосу эй,
Беделдүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө әкәм,
Беш ай го болду бейдәрек.

Алтайын түлкү мэйиниң эй,
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Алты айда боло:р тэйиниң.

Жети айын түлкү мэйиниң,
Энеден жалгыз Төрө экэм эй,
Жети айда боло:р тэйиниң.

Жети уулдуу эрлердин,
Жетөө бирдей манеке эй,
Энеден жалгыз Төрө экэм эй,
Жети ай го болду, канеке эй?

Алты уулдуу эрлердин,
Алтоо бирдей манеке эй.
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Алты ай да болду, канеке эй?

Молло-хожо зикирди эй,
Элимнен жалгыз кетти деп,
Мергенбай эмин пикирди эй.

119. ТӨРӨ ЭКЭМ²¹⁰

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 30.09.2001, МТ № 56-В)

Бу Төрө экэм кеткели йооу,
Мунараны чаң басты,
Муса:пыр жәним гам басты йоу.

Бу Төрө экэм кеткели,
Чегараны чаң басты йоу,
Гарып э жәним гам басты.

Бул алганың Базархан оув,
Бурулуштан жол карап,
Булага:ры мәсти сөгүлдү йоу,
Бу:дайдай жәши төгүлдү.

Арзуулап алган Базархан оув,
Алыстан барып жол карап,

Әмиркән мәсти сөгүлдү йоу,
Алдыга жәши төгүлдү.

Кең Әндемин оозунда йоу,
Жәйләйт эдең, Төрө әкәм.
Элик го сындуу боз аттың оу,
Эшигиңнин түвүгө,
Бәйләйт эдең, Төрө әкәм.

Беш ата:рың боосу,
Беделдүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө әкәм,
Беш ай го болду бейдәрек оув.

Алты ата:рың боосу,
Әмиркен кайыш, чагарак оу.
Атадан жалгыз Төрө әкәм,
Әнүзгә кәлвейт, бейдәрек.

Мурунгу кылган көрпө ичик оув,
Әмәлиң жетсе кайтып кел,
Буунуң Мәдәй көп кичик оув.

Былыры кылган көрпө ичик,
Әмәлиң жетсе кайтып кел оув,
Пәрзәнтин Мәдәй көп кичик, –
дептир экен.

120. ТӨРӨКУЛ²¹¹

(Ыдырыс Эрчетин Курбанәли уулу, 11.07.2001, МТ № 43-В)

Мунараны чаң басты,
Бул Төрө әкәм кеткели,
Муса:пыр жәнди гам басты.

Чегараны чаң басты,
Бул Төрө әкәм кеткели,
Бечә:рә жәнди гам басты.

Каккуладай Карайбоз,
Кармаган күфәр колуга әй.

Карчыгадай Төрө экэм,
Кандай бир дучар болду эке ай.

Турумтайдай Карайбоз,
“Түф” деген күфөр колуга ай,
Туйгун жигит Төрө экэм,
Кандай го дучар болду эке ай.

Алты уулдуу эллердин,
Алтоо бирдей манеке ай.
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Өнүзге келвейт, канеке ай?

Жети уулдуу эллердин,
Жетөө бирдей манеке ай,
Жеткилең жалгыз Төрө экэм,
Жети ай го болду, канеке ай.

Алты ата:рың боосу,
Өмиркен кайыш, чагарак,
Айдыңдуу жигит Төрө экэм,
Алты ай го болду бедэрэк.

Беш ата:рдын боосу,
Беделдүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө экэм,
Беш ай го болду бедэрэк.

Былтыры кыш бу кэмдө ай,
Кең Эндемин оозунда ай,
Жэйлэйт эдең, Төрө экэ ай.
Элик сындуу боз атты,
Эшигиндин түвүгө,
Бэйлэйт эдең, Төрө экэ ай.

Былтыры кылган көрпө ичик,
Өмөлиң жетсе кайтып кел,
Пэрзэнтиң Мэдэй көп кичик.

Арзулап алган Базархан,
Алыстан барып жол карап,
Өмиркән мәсти сөгүлдү эй,
Жамгырдай жәши төгүлдү эй.

Бул алганың Базархан,
Бурулуштан жол карап,
Булга:ры мәсти сөгүлдү эй,
Бу:дайдай жәши төгүлдү эй.

Жарды жардай көктөгөн э,
Жәшил ала гүл болду.
Заман акыр өткүчө,
Жаңгызга кыйын күн болду.

Кырды кырдай көктөгөн,
Кызыл ала гүл болду.
Кыйа:мат акыр өткүчө,
Кырчынга кыйын күн болду.

Алты мүрү бир пакса,
Дувал болду, Төрө экә эй.
Өзиздәп баккан энең
Увал болду, Төрө экә эй.

Жети мүрү бир пакса,
Дувал болду, Төрө экә эй.
Жеңең менен энең,
Увал болду, Төрө экә эй.

Элдин бәри шуну эйтти эй:
"Мохорка издеп хумарга."
Мохорка тапсаң, тез кайтчы,
Алганың ийләп гам басты.

121. ТӨРӨ ӘКӘМ²¹²

(Келдибек Фидан Әмирә уулу, 20.10.2001, МТ № 57-А)

Бул Төрө әкәм кеткели,
Мунараны чаң басты,
Муса:пыр жәнди гам басты.

Бул Төрө әкәм кеткели,
Чек араны чаң басты,
Гарып о жәнди гам басты.

Беш ата:рың боосу,
Бедерлүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө әкәм,
Беш ай да болду, бедәрәк.

Алты ата:рың боосу,
Әмиркән кайыш, чагарак.
Атадан жалгыз Төрө әкәм,
Әнүзгә келвейт, бедәрәк.

Бул алганың Базархан,
Бурулуш барып жол карап,
Булга:ры мәсти сөгүлдү,
Буркурап жәши төгүлдү.

Арзулап алган Базархан,
Алыстан барып жол карап,
Әккәри мәсти сөгүлдү,
Астыга жәши төгүлдү.

Балдыргы кылган көрпө ичик,
Әмәлиң жетсе пат кайткын,
Пәрзәнтиң Мәдәй көп кичик.

Овалгы кылган көрпө ичик,
Увагың жетсе пат кайткын,
Уулуң да Мәдәй көп кичик.

Алты уулдуу эрлердин,
Алтову бирдей манаке.

Атадан жалгыз Төрө экэм,
Энүзгә келвейт, канеке?

Эки уулдуу эрлердин,
Экөө бирдей манеке.
Энеден жалгыз Төрө экэм,
Эмгече келвейт, канеке?

Ооганы пулуң урпийән,
Улутунуп умсунган.
Толумбүбү, Зулпийән.

Кашкары пулу урпийән,
Кайгыңды тартып умсунган,
Канымбүбү, Зулпийән.

Бәриси туруп шуну әйтти:
“Папурус издеп хумарга”,
Папурус тапсаң, пат кайткын,
Ала кел душман шуларга.

Бәриси туруп шуну әйтти:
“Мохәркә издеп хумарга”.
Мохәркә тапсаң, пат кайткын,
Ала кел душман шуларга.

Мундайыны биз билсек,
Бу:дан менен гуланды,
Әйдөө кылсак болвойву;
Мурзамурат, Ләңгәрди,
Жәйлөө кылсак болвойву?

122. ТӨРӨ ӘКӘ²¹³

(Мәмәтәзим Эрол Әбдирәйим уулу, 28.08.2002, МТ № 84-А)

Мунараны чаң басты әй,
Бул Төрө экәм кеткели әй,
Муса:пыр жәнди гам басты әй.

Чек араны чаң басты эй,
Бул Төрө экэм кеткели,
Гарып ко жэнди гам басты эй.

Каккуладай Карайбоз,
Кармаган күфэр колунда эй.
Карчыгадай Төрө экэм,
Калай го дучар болду экен,
Хастаган күфэр о жолуга эй.

Турумтайдай Карайбоз,
Тутулуп күфэр о колунда эй,
Туйгун о жигит Төрө экэм,
Калай го дучар болду экен,
“Түф!” деген күфэр о жолуга эй?

Алты уулдуу элдер эй,
Алтоо го бирдей манеке эй.
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Алты ай да болду, канеке эй?

Беш уулдуу элдер эй,
Бешөө дэ бирдей манеке эй.
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Беш ай да болду, канеке эй?

Алтын го гилиз мылтыгың,
Әшкә:рә турвайт атбаса эй,
Алганың ийләп гам басты эй.

Күмүш э гилиз мылтыгың,
Күндө эле турвайт атбаса эй,
Күйүттө энең гам басты эй.

Алты ата:рың боосу эй,
Әмиркән кайыш, чагарак.
Атадан жалгыз Төрө экэм,
Әнизге келвейт э, бедәрәк.

Беш ата:рың боосу эй,
Бедерлүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө экэм,
Беш ай дэ болду, бедэрэк.

Ала-Кыр башы бир депсең,
Жол карадым э, Төрө экэ эй.
Алты айгаче келет деп,
Көп карадым, Төрө экэ эй.

Эгиз-Кыр башы бир депсең,
Жол карадым, Төрө экэ эй.
Беш айгача келет деп,
Көп карадым э, Төрө экэ эй.

Алтайын бир түлкү мэйиниң,
Алты айда болвойт тэйиниң.
Жетайын түлкү мэйиниң,
Жети айда болвойт тэйиниң.

Адырдан шамал желдеди эй,
Алганың ийлөп, мендеди эй.
Күңгөйдөн шамал желдеди эй,
Күйүп бир энең мендеди эй.

Бурулушта жол карап,
Булга:ры мәсти сөгүлдү эй.
Бул алганың Базархан,
Бу:дайдай жэши төгүлдү эй.

Алыска чыгып жол карап,
Өккэри мәсти сөгүлдү эй.
Арзып о алган Базархан,
Алдыга жэши төгүлдү эй.

Кең Өндемин оозуга,
Жэйлэйт эдең, Төрө экэ эй.
Элик о сындуу Карайбоз,

Эшигиңнин түвүгө,
Бэйлэйт э эдең, Төрө экэ ай.

Эрте жаз бээр болгондо,
Эндөөдөн кеттиң күфэргэ.
Эл айткэни шу болду ай:
“Махорка издеп хумарга”.
Мохоркэ тапсаң тез кайтчы ай,
Боздотуп энең ийлэтбэй.
Болсоң о, жалгыз, тез кайтчы ай.

Хэйэт ко болсоң шу кэмгэ,
Атаң о менен агаңнын,
Арвайлары колдосун;
Жолдошбай жалгыз жолдошун,
Жалгыздардын ишини,
Жэн эгем өзү оңгорсун.

Хадырлуу жалгыз башыңды,
Кэфир э кармап кеткели,
Алты пакса бир мүрү,
Дувал го болду, Төрө экэ.
Амалың жетсе, кайтып кел,
Ардактап баккан энеңе,
Увал го болду, Төрө экэ.

Жеткилең жалгыз башыңды,
Кэфир э кармап кеткели,
Жети о пакса бир мүрү,
Дувал го болду, Төрө экэ.
Желпип го баккан энеңе,
Увал го болду, Төрө экэ.

Биз отурган жеривиз,
Шүгүр алла дин ислам,
[Молло-хожо зикирди ай,]
Элинен жалгыз кетти деп,
Мергенбай эмин пикирди ай.

Хадырлуу жалгыз башыңа,
Эки дә бирдей сагыра,
Келдик эдек пааналап;
Хадырлуу жалгыз башыңды,
Кэфир го кармап кеткели,
Калыпбыз дэштә жалтырап,
Буундарым калтырап.

Мурза жигит Төрө экәм,
Бир угулвайт о тәйиниң.
Бир угулса тәйиниң,
Хавар да жүгөр, баралык,
Өзүңүз менен бир туруп,
Жеткен дә болсо пәлдәвиз,
Төшөктө калсын кәлдәвиз,
Балчывек кессин кәлләвиз.

Кура:н койгон эмесби,
Худай кошкон мээринди әй.
Куурсун саптуу камчыңа,
Мен бүлдүрге, Төрө экә әй.
Куса кылып, мендетип,
Сен күйгүзбө, Төрө экә әй.

Әмәйил койгон эмесби,
Алла эгем кошкон мээринди әй,
Алма саптуу камчыңа,
Мен бүлдүрге, Төрө экә әй.
Әсирет тартып, мендетип,
Сен күйгүзбө, Төрө экә әй.

Уугуң кайың, иргелеш,
Уруум саңа бирге эмес.
Керегең кайың иргелеш,
Келишим саңа бирге эмес.

Курусун туздун әләәми әй,
Әйдәр го, мама – сап кыргыз,

Асманнан учту бир жылдыз,
Асманнан учкан бир жылдыз,
Айланып кайтып келвесе,
Алла эгем салды мүшкүл иш.

Кесек о, тейит – сап кыргыз,
Тескейден учту бир жылдыз.
Тескейден учкан бир жылдыз,
Тервенип кайтып келвесе,
Теңирим салды мүшкүл иш.

Караңгыда оносом,
Әсэр го болом, Төрө экэ эй.
Как жүрегим ачышып,
Кэсэл го болом, Төрө экэ эй.

Күндүз гүнү оносом,
Хумар го болом, Төрө экэ эй.
Бу күфэргэ аркаңнан,
Бара:р го болом, Төрө экэ эй.

Барган менен көзүңдү,
Көрөлваймын, Төрө экэ эй.
Барган менен бепәйдэ эй,
Көргөзвөйт сенин ыраңың,
Таркатбайт тартты* хумарың.

Сандыкта пулуң урпуйаң,
Хапалык тартып ийлэгән,
Ханымбүбү, Умсийән.

Ооганы пулуң урпуйаң,
Увайым тартып ийлэгән,
Бурадарың Зүлпүйән.

Биз отурган жеривиз,
Каратигин, Алайда.
Хат окуган молдолор,

Хатмы кылды илимди,
Хадыр Алла зулжэлэл,
Хар кылды кандай дилинди.

Истэлинават шээрдэ,
Паста веке, Төрө экэм.
Илими өкүмэт пэрэйис*,
Машта го веке, Төрө экэм.
Ифтида кылып ак уруп,
Кайта го веке, Төрө экэм.

Каккуладай Карайбоз,
Бэйлөө кылвай, Төрө экэ эй.
Мурзамурат, Лөнгөргө,
Жэйлөө дэ кылвай, Төрө экэ эй.

Хатаалык өткөн өзүңнөн,
Хатаалык өткөн сөзүңнөн.
Ак тэңгэ пулуң теңдешбей,
Әкимдэр менен белдешбей,
Сандыкта пулуң теңдешбей,
Шәрийәт менен белдешбей.

Бул Камчыбек, Шәдибек,
Оруска качып өткөн дейт.
Иштеткени пул экен,
Әсили түвүн сурасак,
Шагдаралык кул экен, –
деп коюптур экен.

123. ТӨРӨ ӘКӘМ²¹⁴

(Зәйир Туфан Худайберди уулу, 12.06.2001, МТ № 44-В)

Эрте жаз бээр болгондо эй,
Эндейлер кетти шээргә эй.
Элиңнин гәви шу болду эй,
"Мохоркә издеп хумарга" эй,

Мохоркә тапсаң, тез кайтчы эй,
Бар болсоң, жаңгыз, дува айтчи эй.

Былтыры шу кәм, күзүндө эй,
Кең Эндемин оозунда эй,
Жәйләйт эдек, Төрө әкә, эй.
Эшигиңнин түвүгө,
Элик дә сындуу боз атты,
Бәйләйт эдек, Төрө әкә эй.

Алты уулдуу эрлердин,
Алтову бирдей манеке эй.
Атадан жалгыз Төрө әкәм,
Алты ай го болду, канеке эй.

Төрт уулдуу эрлердин,
Төртөө бирдей манеке эй.
Эненен жалгыз Төрө әкәм,
Эмгече келвейт, канеке эй.

Алты ата:рың боосу эй,
Әмиркән кайыш, чагарак.
Айдыңдуу жигит Төрө әкәм,
Өнүзгә келвейт, бедәрәк.

Беш ата:рың боосу эй,
Бедерлүү кайыш чагарак.
Мендергелүү Төрө әкәм,
Беш ай го болду, бедәрәк.

Алты ата:рың чаң басты эй,
Алганыңды гам басты эй.
Беш ата:рың чаң басты эй,
Бечә:рә энең гам басты эй.

Арзулап алган Базархан,
Алыска барып жол карап,
Арпадай жәши төгүлдү эй,
Әмиркән мәсти сөгүлдү эй.

Бул алганың Базархан,
Бурулуштан жол карап,
Бу:дайдай жэши төгүлдү эй,
Булга:ры мәсти сөгүлдү.

Бу Камчыбек, Шәдибек,
Орустан качып келгени эй,
Әсили тәгин сурасак,
Шагдаралык кул экен,
Иштеткени пул экен.

Мурза- го Мурат, Ләңгәрди эй,
Жәйлөө го кылвай, Төрө экә эй.
Каккуладай кәэргә,
Ханазат кошуп үйүрге,
Әйдөө го кылвай, Төрө экә эй.

Былыргы кылган көрпө ичик,
Пәрзәнтиң Мәдәй көп кичик.

Жолдошбай жаңгыз жолдошун,
Жаңгыздардын бәэрини,
Жәпәр бир эгем колдосун.

124. ТӨРӨКУЛ²¹⁵

(Әбдилбәйит Барборос Сәтәркул уулу, 03.08.2003, МТ № 98-В)

Беш ата:рың боосу,
Бедерлүү кайыш, чагарак.
Мендергелүү Төрө экәм,
Беш ай го болду, бедәрек.

Алты ата:рың боосу,
Әмиркән кайыш чагарак.
Атанан жалгыз Төрө экәм,
Алты ай го болду, бедәрек.

Бул алганың Базархан,
Бурулуштан жол карап,

Булга:ры мәсти сөгүлдү,
Бу:дайдай жәши төгүлдү.

Арзуулап алган Базархан,
Алыстан барып жол карап,
Әккәри мәсти сөгүлдү,
Арпадай жәши төгүлдү.

Жети пакса бир мүрү,
Дувал болду, Төрө әкә әй.
Жетимиште энеңе,
Увал болду, Төрө әкә әй.

Алты пакса бир мүрү,
Дувал о болду, Төрө әкә әй.
Алты жәшәр балана,
Увал го болду, Төрө әкә әй.

Мурунку кылган көрпө ичик,
Буунуң Мәдәй көп кичик.

Мурза-Мурат, Ләңгәрди,
Жәйлөө го кылвай, Төрө әкә әй.
Каккуладай күлүктү,
Бәйлөө го кылвай, Төрө әкә әй.
Хастаган күфәр колуга,
Кандай о түштүң, Төрө әкә әй?

3. АСА БИЙ

125. БУЛБУЛУМ²¹⁶

(Пазыл Манас уулу, 1-вар., № 19-В, 20-В, 21-В)

Ээ-э-эй, каран дэ калган эй нас улак,
Кирве десе йей болводуң.
Кара бир жолтой ой кашканы эй,
Минбе десе эй болводуң.

Боло:р дэ болвос эй нас улак,
Кирве десе йей болводуң.
Жолу бир катыг эй кашканы, эй,
Минбе десе йей болводуң.

Будурмак кырдын эй бооруну эй,
Бугулар басып эй казылган.
Муңайган менен эй не пәйдә,
Буйругуң шонон эй жазылган.

Кайрылыш кырдын эй бооруну эй,
Кайыптар басып эй казылган.
Кайгырган менен эй не пәйдә эй,
Каламың шонон эй жазылган.

Адырмак кырдын эй бооруну эй,
Аркарлар басып эй казылган.
Айткан менен эй не пәйдә,
Алла эгем айткан ой эмир эй,
Әжәлиң шонон эй жазылган.

Жар-Туруктун эй оозу саз,
Жамаатың эй жалындап,
Жабырың тартты эй быйыл жаз.

Андеминдин эй оозу туз,
Ага иниң эй зыркырап,
Азада эй болду йей быйыл күз.

Андеминди чаң басты эй,
Акыл бир эсин эй унутуп,
О, алгандарың эй гам басты эй.

Кыштоого салдың эй ыма:рат,
Дубал дә болду эй, булбулум.
Кыйналып кыздар эй ыйлашат,
Убал го болду йей, булбулум.

Максатка салдың эй ыма:рат,
Дубал дә болду йей, булбулум.
Балдарың какшап эй көп ийлөйт,
Убал го болду йей, булбулум.

Кура:ны кэлэм эй хат окуп,
Дуба бир кылсын эй балдарың,
Күйүтүң тартсын эй калганың,
Курусун дүйнө йей жалганың.

Әдистән аят эй хат окуп,
Дуба бир кылсын эй балдарың,
Арманың тартсын эй калганың,
Чөл болсун дүйнө эй жалганың.

Ак чарвакта эй мал сатып,
Әшәәмәт кылдың эй шәәрдә эй.
Алып дә келдиң эй бәәрдә эй.
Әшәәмәт күнүн эй көрвөдүң,
Әәжигә барып эй өлвөдүң.
Максатың күнүн эй көрвөдүң,
Мәдийнә кылып эй өлвөдүң.

Ак тәңгә пулуң эй эсептеп,
Харж кылывалвай өлгөнүң.
Дәргөй актың эй жолунда эй,
Хаж кылывалвай өлгөнүң.

Көк тәңгә пулуң эй эсептеп,
Харж кылывалвай өлгөнүң.

Байтилләнин эй жолунда,
Хаж кылывалвай өлгөнүң.

Алтының калды йей пүчүндө,
Арманың кетти йей ичинде.
Күмүшүң калды йей пүчүндө,
Күйүтүң кетти йей ичинде.

Быйылгы өткөн эй жазында ай,
Жар-Туруктун ой сазында,
Сандыгың оозу йей ачылды ай,
Дүнүйө малың эй чөчилди ай.

Пәйз-Абаддын эй базардан,
Максатка алган эй жабдыгың,
Пор болгуча йей жүрведиң.
О, балдарыңдын эй ичинде эй,
Бәринән кичик эй Әпиде,
Зор болгуча йей жүрведиң.

Кәттә бир шәэр эй Кәбилдәй,
Сүйледиң сәнәт эй мәзирди эй.
Бала экеннен оу ок атып,
Маш кылдың мылтык эй сәвилди эй.

Качкан дә гайып эй кутулвас,
Касекер әдис эй, булбулум.
Учкан дә жәндәр эй кутулвас,
Урууда әдис эй, булбулум.

Бала экеннен эй бержакка эй,
Пайгамбарлар эй жар эде эй.
Баатырлыгың эй бар эде эй.

Жалтырак кылыч эй жалмантып,
Чапбай гой өттүң эй, булбулум.
Өлөтыган эй жәниңә эй,
Бәнийәти бир газат,
Тапбай бир өттүң эй, булбулум.

Карчыга гайып эй куш болуп,
Кайрылып шакка йей конбодуң.
Бул өлүшүң эй бар экен,
Газатта шейит эй болводуң.

Турумтай туйгун эй куш болуп,
Утургу шакка йей конбодуң.
Бул өлүшүң эй бар экен,
Урушта шейит эй болводуң.

Әсили кайран эй булбулум,
Өлпөздүү жэниң эй барында эй,
Аргымак минип эй дууладың.
Адырдан аркар эй ууладың,
Өлпөздүү жэниң дей өттү эде эй,
Ай тийвес жерде йэй куурадың.

Гүлпөттүү жэниң эй барында ай,
Күлүктү минип эй дууладың,
Күнгеиден кийик эй ууладың,
Гүлпөттүү жэниң эй өттү эде эй,
Күн тийвес жерде йей куурадың.

Бедөвгө мүрдэң дей жүктөлдү эй,
Мендергем бафат ой болгондо,
Беглердин бели йей бүктөлдү эй.

Каратка мүрдэң дей жүктөлдү эй,
Кайраным вафат эй болгондо,
Хандардын бели йэй бүктелди эй.

Элети кыргыз эй көп журтун,
Көчмөн оу эде йей, булбулум.
Кичигиден эй дөвөрдэс,
Өскөн эде йей булбулум.

Камчы бир чаап эй, тил сүйлөп,
Душманга галыб эй болду эде эй.
Тууганнын көөнү йей толду эде эй.

Алтындан кэмэр оу байланса эй,
Белдин го көркү йей, булбулум.
Хэр мукамда йей тәртибиң,
Элдин го көркү йей, булбулум.

Күмүш ко кэмэр эй курчанса ай,
Кийимнин көркү йей, булбулум.
Күлүмсүрөп эй сүйлесе эй,
Жыйыннын көркү йей, булбулум.

Эриши жибек эй эки тон,
Этегинен эй жыртылды эй.
Эргип бир уча:р эй канатым,
Эми бир чындап эй кыркылды эй.

Кабаты жибек эй камка тон,
Как аркадан эй жыртылды эй.
Кайрылып уча:р эй канатым,
Кайчы бир тийвей оу кыркылды эй.

Күкүктөрү эй сәйрәшип,
Гүлзэрлүү дарак эй шунда эке эй,
Капалык тартып эй карасам,
Калк ичинде йоу көрүнбөйт,
Канатым Аса йей кайда эке эй.

Булбулдары йей сәйрәчү,
Мунарлуу дарак эй шунда эке эй,
Мен муңайып оу карасам,
Бул жәхәндә йей көрүнбөйт,
Булбулум Аса эй кайда эке эй.

Акыл бир эсим эй чогултуп,
Мәәнисин билип эй түшүнсем,
Көз көрвөйткан эй чөлдө экен.
Көмүркейдей оу гөрдө экен.

Бурумда жаткан эй әйдәмгә эй,
Бу:дайлар өнө:р эй дейт әдем.

Буйругум жетип эй мен өлсөм,
Булбулум көмөр эй дейт эдем.

Капталда жаткан эй эйдэмгә,
Кайрактар өнөр эй дейт эдем.
Казайым жетип эй мен өлсөм,
Канатым көмөр эй дейт эдем.

Буркурап жэшим эй төгүлдү эй,
Болвогон менин эй кэллэмнән
Булбулум мурун эй көмүлдү эй.

Кайгы бир жэшим эй төгүлдү эй,
Каргаган менин эй кэллэмнән
Канатым балдыр эй көмүлдү эй.

Муңайганда эй нени айтам,
Булбулум Аса, сени айтам.
Хаарыганда эй муң тартып,
Буунум тайган мени айтам.

Кайгырганда йей нени айтам,
Канатым Аса эй, сени айтам.
Хаарыганда йей гам басып,
Канатым тайган эй мени айтам.

Толгонгондо йей нени айтам,
Топурум Аса эй, сени айтам.
Хаарыганда йей гам тартып,
Томугум тайган эй мени айтам.

Өмирдән калган Аман бар,
Өэжимдән белек Сугур бар,
Бу:дайык куштун тууру бар,
Булбулум Аса өлгөн жок,
Үч азамат уулу бар²¹⁷.

126. БУЛБУЛУМ²¹⁸

(Пазыл Манас уулу, 2-вар., № 19-В, 20-В, 21-В)

Ээ-э-эй, каран дэ калган эй нас улак,
О, кирве десе болводуң.
Кара бир жолтой кашканы эй,
О, минбе десе болводуң.

Боло:р дэ болвос нас улак,
О, кирве десе болводуң.
Жолу бир катыг кашканы эй,
О, минбе десе болводуң.

О, будурмак кырдын бооруна эй,
Бугулар басып казылган.
О, муңайган менен не пәйдә эй.
[О, буйругуң шонон эй жазылган.

О, кайрылыш кырдын бооруна эй,
Кайыптар басып казылган.
О, кайгырган менен не пәйдә эй,
О, каламың шонон жазылган.

О, адырмак кырдын эй бооруна эй,]
Аркарлар басып казылган.
О, айткан менен не пәйдә эй,
О, Алла эгем жазган эмир эй,
О, эжәлиң шонон жазылган.

О, Жар-Туруктун оозу саз,
О, жамаатың жалындап,
О, жабырың тарттык быйыл жаз.
О, Эндеминдин оозу түз,
О, ага-иниң зыркырап,
О, азада эй болдук быйыл күз.

О, Эндеминди чаң басты эй,
О, акыл бир эсин унутуп,
Алган жарың гам басты эй.

Кыштоого салдың ыма:рат,
О, дубал эй болду, булбулум.
Кыйналып кыздар ыйлашат,
Ой, убал болду, булбулум.

Максатка салдың ыма:рат,
О, дубал эй болду, булбулум.
О, балдарың какшап ийлэсэ эй,
О, убал дә болду, булбулум.

Кура:ны кэлэм хат окуп,
О, дуба дә кылсын балдарың,
О, күйүтүң тартсын калганың,
Курусун дүйнө жалганың.

Айаттан Эдис хат окуп,
Дуба бир кылсын балдарың,
О, арманың тартсын калганың,
О, чөл болсун дүйнө жалганың.

О, Пайзабаттын базардан,
Максатка алган жабдыгың,
О, пор болгуча жүрведиң.
Балдарыңнын ичинде эй,
Бэринэн кичик Эпизэ эй,
О, зор болгуча жүрведиң.

О, ак чарвакта мал сатып,
О, эшэмэт кылдың шээрдэ эй.
[О, алып дә келдиң бээрдэ эй.
О, эшэмэт күнүн көрөдүң,
О, ээжигэ барып өлвөдүң.
Максатың күнүн эй көрөдүң,
О, Мәдийнэ кылып эй өлвөдүң.

Бедөвгө мүрдән дей жүктөлдү эй,
Мендергем бафат ой болгондо,
Беглердин] бели бүктөлдү эй.

Каратка мүрдөн жүктөлдү эй,
О, кайраным бафат болгондо,
Кандардын бели бүктелди эй.

Элпөздүү жэниң барында эй,
О, аргымак минип дууладың,
О, адырдан аркар ууладың.

Гүлпөттүү жэниң барында ай,
Күлүктү минип дууладың,
О, күнгеиден кийик ууладың.

О, элпөздүү жэниң кетти эде эй,
О, ай тийвес жерде куурадың.
О, гүлпөттүү жэниң өттү эде эй,
О, күн тийвес жерде куурадың.

О, армандуу Аса, булбулум,
Алтыннан кэмэр байланса,
Кийимнин көркү, булбулум.
О, хэр мукамда тәртибин,
Жыйыннын көркү, булбулум.

Күмүш эй кэмэр байланса,
Белдин ой көркү, булбулум.
Күлүмсүрөп сүйлесе эй,
О, элдин дә көркү, булбулум.

Күкүктери эй сэйрэшип,
Гүлзэрлүү дарак шунда эке эй;
О, мен мунайып карасам,
О, халк ичинде көрүнбөйт,
Канатым Аса кайда эке эй?

О, булбулдары сэйрэчү,
Мунарлуу дарак шунда эке эй;
О, мен мунайып карасам,
Бул жэхэндэ көрүнбөйт,
О, булбулум Аса кайда эке эй?

Эриши жибек эки тон,
Этегинен жыртылды эй.
Эргип бир уча:р канатым,
О, эми бир чындап кыркылды эй.

Кабаты жибек камка тон,
Как аркаман жыртылды эй.
О, кайрылып уча:р канатым,
Кайчы бир тийвей кыркылды эй,
О, кайчы бир тийвей кыркылды эй.

Армандуу Аса, булбулум,
Азавың тартып саргарам,
О, сенин аркаңнан качан мен барам?
Жапаа тартып саргарам,
О, сенин жэниңэ качан мен барам?

О, адырда жаткан эйдэмгэ,
Кайрактар өнө:р дейт эдем.
Казайым жетип мен өлсөм,
Канатым көмө:р дейт эдем.

О, кайгырып жэшим төгүлдү эй,
Каргаган менин эй кэллэмнэн,
Канатым балдыр гөмүлдү эй.

Бурумда жаткан эйдэмгэ,
Бу:дайлар өнөр дейт эдем.
О, буйругум жетип мен өлсөм,
Булбулум көмө:р дейт эдем.

Буркурап жэшим төгүлдү эй,
Болвогон менин кэллэмнэн
О, булбулум мурун гөмүлдү эй.

Мингениң буудан зор бедөү эй,
О, булбулум мырза молдо эде эй.
Кэлэмулла хат окуп,

О, жэ:синди жат окуп,
Жэшиндэ кыйын о болду эде эй.

Жэн эгем өзү жолдосун,
О, ахиретке барганда эй,
Арсы бир гүрсү азаптан,
Сени Алла эгем кэрим колдосун.
О, туткасынан ажырап,
Бэндэдэ биздей болвосун.

Жэн эгем салды чэ:рэ жок,
О, кудайым салды, күчүм жок,
О, өөдө го болор үшүм жок,
Акылым менен эсим жок.

Акылым менен эсимди эй,
Алты бир жылдык күчүмдү эй,
О, армандуу Аса, канатым,
О, алып бир кетти ушундай.

Муңайганда нени айтам,
О, булбулум Аса, сени эйтэм.
Хаарыганда муң тартып,
Буунум тайган мени эйтэм.

Толгонгондо нени эйтэм,
Топурум Аса, сени эйтэм.
Хаарыганда гам басып,
Томугум тайган мени эйтэм.

Какшаганда нени эйтэм,
Канатым Аса, сени эйтэм.
Хаарыганда гам басып,
Канатым талган мени эйтэм.²¹⁹

Ак тэңгэ пулуң эй эсептеп,
Харж кылывалвай ой өлгөнүң.
Дэргөй актын эй жолуда эй,
Хаж кылывалвай ой өлгөнүң.

Көк тәңгә пулуң эй эсептеп,
Харж кылывалвай ой өлгөнүң.
Байтилләнин эй жолунда,
Хәж кылывалвай ой өлгөнүң.

Алтының калды йәй пүчүндө,
Арманың кетти йей ичинде.
Күмүшүң калды йей пүчүндө,
Күйүтүң кетти йей ичинде.

Быйылгы өткөн эй жазында ай,
Жар-Туруктун ой сазында,
Сандыгың оозу йей ачылды ай,
Дүнүйә малың эй чәчилди ай.

Кәтгә бир шәәр эй Кәбилдәй,
Сүйледиг сәнәт эй мәзирди эй.
Бала экеннен оу ок атып,
Маш кылдың мылтык эй сәвилди эй.

Качкан дә гайып эй кутулвас,
Касекер әдис эй, булбулум.
Учкан дә жәндәр эй кутулвас,
Урууда әдис эй, булбулум.

Бала экеннен эй бержакка эй,
Пайгамбарлар эй жар эде эй.
Баатырлыгың эй бар эде эй.

Жалтырак кылыч эй жалмантып,
Чапбай гой өттүң эй, булбулум.
Өлө турган эй жәниңә эй,
Бәнийәти бир газат,
Тапбай бир өттүң эй, булбулум.

Карчыга гайып эй куш болуп,
Кайрылып шакка йей конбодуң.
Бул өлүшүң эй бар экен,
Газатта шейит эй болводуң.

Турумтай туйгун эй куш болуп,
Утургу шакка йей конбодуң.
Бул өлүшүң эй бар экен,
Урушта шейит эй болводуң.

Өсили кайран эй, булбулум,
Элети кыргыз эй көп журтуң,
Көчмөн оу эде йей, булбулум.
Кичигиден эй дөвөрдөс,
Өскөн эде йей, булбулум.

Камчы бир чаап эй тил сүйлөп,
Душманга галыб эй болду эде эй.
Туугандын көөнү йей толду эде эй.

Акыл бир эсим эй чогултуп,
Мээнисин билип эй түшүнсөм,
Көз көрвайтан эй чөлдө экен.
Көмүркөйдөй оу гөрдө экен.

127. ХАН ТӨРӨМ²²⁰

(Ырыс Ватан Жээнкул кызы, үзүндү, МТ № 80-А)

Алакандай Эндемин,
Аваты эдең хан төрөм,
Шапалактай Эндемин,
Шээри эде хан төрөм.

Аваты кетти жеринен,
Айдыңым кетти элинен.
Шээри кетти жеринен,
Шээни кетти элинен.

128. ХАН ТӨРӨМ²²¹

(Ырыс Ватан Жээнкул кызы, МТ № 18-А)

Камыштан салган көпүрүк э,
Калтыс эй басып эй тайгылды оой э, ооух-о-о-о.
Армандуу өткөн хан төрөм э,
Кандай бир элинен айрылды оой-э, ооух-о-о-о.

Эрменнен салган көпүрүк э,
Эндөө бир басып тайгылды оой э, ооух-о-о-омм.
Эл ичинде хан төрөм э,
Калкынан кандай айрылды оой э, ооух-о-о-уэ.

Караны салдың каргаша,
Карарган бетке жэрэшэ-э-й-э, ооух-о-о-омм.
Кызылды салдың каргаша,
Кызарган бетке жэрэшэ, ооух-о-о-о, ээхэ-э-э.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о.
Кызыл-Кыр башы – Кең-Коргон э,
Кызыл го бакмал эн койгон э, ооух-о-о-о.
Хан төрөм чапкан улакка эй,
Кылым го тейит тэн койгон э, ооух-о-о-о.

Кара-Кыр башы – Кең-Коргон э,
Кара гой бакмал эн койгон э, ооух-о-о-о.
Хан төрөм чапкан улакка,
Калың бир тейит тэн койгон э.

Армандуу кеткен хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Улакты бир тартып узаткан э,
Уруулуу тейит көз арткан э, ооух-о-о-у-йэ.

Уруму параң колго алып э,
Октогуча болвоптур э, ооух-о-о-уэ.
Урматтарың калды деп э,
Жоктогуча эй болвоптур э, ооух-о-о-о.

Кара бир параң колго алып э,
Октогуча эй болвоптур э.
Канаттарың калды деп э,
Жоктогуча эй болвоптур э, ооух-о-о-о.

Жэй-Өтөктүн булакта, эй, э
Кара бир жолтой улакка эй, э,
Хан төрөм го чо не болду эй йэ, ооух-о-о-о.

Хан төрөм кандай жок болду эй,
Капшыттан тийген ок болду эй э, ооух-о-о-о.
Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о.

Энжийән базар аралап,
Ак тәңгә пулун сэрэләп э, ооух-о-о-о.
Токтусуга эй тон алган э,
Соулугуга сом алган э, ооух-о-о-о.

Армандуу эй өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Желмэйәнин желдирген,
Мәккәдән зәрин келтирген э.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Катарлап нарын желдирген,
Кашкардан зәрин келтирген э, ооух-о-о-о.

Милийәнчи бай эде,
Кайсыны эйтсәм бар эде йә, ооух-о-о-о.
Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Уулум эй көрктүү эй болсун деп э,
Уруму параң эй асынткан э, ооух-о-о-о.

Алганым көрктүү эй болсун деп э,
Айчыктуу кымкап кийгизген э,
Ак карайбоз эй мингизген э, ооух-о-о-о.

Кыздарым көрктүү эй болсун деп э,
Кынаваз жорго ой мингизген э,
Кырмызы тонун кийгизген э, ооух-о-о-о,
Армандуу өткөн эй хан төрөм э, ооух-о-о-о-о-о.

О, армандуу өткөн эй хан төрөм,
Бакма бир кызың бар эде эй э, ооух-о-о-о.
Карала кымкап эй зэр эде,
Карчыга куштун пәри эде йә, ооух-о-о-о.
Карчыга учту, пәр калды э,
Бакма бир кызың зэр калды йә, ооух-о-о-о.

Армандуу өткөн хан төрөм,
Кыздарың го чо бар эде эй э, ооух-о-о-о.

Кызыл го кымкап зэр эде,
Кыргызйек куштун пәри эде йә, ооух-о-о-о.
Кыргызйек учту, пәр калды,
Кыздарың ийләп зэр калды йә, ооух-о-о-о.

Ийләгән менен бепәйдә эй э,
Издеп о тавар күн кайда эй э.
Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о.
Какшаган менен бепәйдә эй э,
Кайтып эй келе:р күн кайда эй э, ооух-о-о-омм.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о.
Пейиштин жолу сеники,
Бенөүэт өлүм меники йә.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Одүйнөлөр сеники,
Оварачылык меники йә.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Тервенип дөвләт келди эде эй э,
Теңирим телдеп берди эде эй э, ооух-о-о-омм.

Кеткен го дөвләт биздерден,
Кешик бир калды сиздерден э, ооух-о-о-о.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Сузуруң эсеп тавалвайт,
Савырың кичик багалвайт, ооух-о-о-о,
Вәзипәнди ким сыйлайт,
Әпидәң кичик, бул ийләйт, ооух-о-о-о.

Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Төшөнө:ргө сүлөсүн, ооух-о-о-омм,
Ичик калды, хан төрөм.
Төрткө бир кирген Сабырың,
Кичик бир калды, хан төрөм, ооух-о-о-о.

Жамынганга сүлөсүн,
Ичик го калды, хан төрөм, ооух-о-о-о,
Жаңы өспүрүн Элимиң,
Кичик го калды, хан төрөм, ооух-о-о-омм.

Алакандай Эндемин э,
[Аваты эдең, хан төрөм э, ооух о-о-о.
Ахундардын хат кылган э,
Санаты эдең, хан төрөм э, ооух о-о-омм.

Кичинекей Эндемин э,
Аваты эдең, хан төрөм э.
Молдолордун хат кылган э,
Санаты эдең хан төрөм, ооух о-о-о-мм.

Эйткән бир менен бепәйдә, әй э,
Айланып тавар күн кайда э,
Армандуу өткөн хан төрөм э, ооух-о-о-о,
Айаты-кура:н окуйлу э,
Аркасы тийсин шо жәйдә э, ооух о-о-о-мм.

Какшаган менен бепәйдә э,
Кайгырып тавар күн кайда э,
Кайталап кура:н окуйлу э,
Хайыры тийсин шо жәйдә әй, э, ооух о-о-о-мм, ә].

129. МОЛДО АВАМ²²²

(Патмахан Айдемир Тагай кызы, 26.04.2003, МТ № 92-А)

Эгиз кыр эдек, пас болдук,
Эркин журт эдек, аз болдук.
Кара кыр эдек, пас болдук,
Калың журт эдек, аз болдук.

Биттә го биттә басканың,
Пийәлә кармап өскөнүң.
Жәкә го жәкә басканың,
Жәкәндосто өскөнүң.

Капшытынан Ай өткөн,
Хадымнан авам бай өткөн.
Түндүгүнөн Ай өткөн,
Түвүнөн авам бай өткөн.

Эшиктен төргө жэкэндос,
Эсил о авам мыймандос.
Капшыттан төргө жэкэндос,
Хадымнан авам мыймандос.

Караны кийген э гылоолоп,
Хан аткарган жылоолоп.
Бедери кийген гылоолоп,
Бек аткарган жылоолоп.

Караны кийсе жэрәшкән,
Хандар менен жәнәшкән.
Бедери кийсе жэрәшкән,
Беглер менен жәнәшкән.

Бек алдыга о барганда,
Белсене түшүп отурган,
Белбагын зэргэ толтурган.

Хан алдыга барганда,
Кайкалай түшүп отурган,
Калпагын зэргэ толтурган.

Күнүн келген мыйманга,
Күмүштөн тавак чыгарган,
Күлүгүнү Гамбар сугарган.

Айын келген эй мыйманга,
Алтыннан тавак чыгарган,
Атыны Гамбар сугарган.

Көкдөңнүн ташын тердирген,
Көгөндөп саан бердирген.

Акдөннүн ташын тердирген,
Алыска саан бердирген.

Катар коргон оу дарваза эй,
Кулпу эдең, молдо ава эй.
Калың тейит элиңнин,
Куттуву эдең, молдо ава эй.

Эшиктүү коргон дарваза эй,
Кулпу эдең, молдо ава эй.
Эси кеткен элиңнин,
Куттуву эдең, молдо ава эй.

Түгел элдин түркүгү эй,
Дүңдөй молдо авам.
Калың элдин канаты эй,
Карчыгадай молдо авам.

Алтын эшик каалга эй,
Орнотомун дейт эде эй,
Элпөздөгөн Ирэнни,
Тойлотомун дейт эде эй.

Күмүш эшик каалга эй,
Орнотомун дейт эде эй,
Гүлпеттеген Гүлөшин,
Тойлотомун дейт эде эй.
Максатыга жеткен жок,
Мөддөнө карап кеткен жок.

Күмүш кэмэр курчанса,
Кийимнин көркү, түркүгүм.
Күлүмсүрөп отурса эй,
Жыйыннын көркү, түркүгүм.

Алтын кэмэр курчанса эй,
Кийимнин көркү, түркүгүм.
Алты катар отурган,
Жыйыннын көркү, түркүгүм.

Көкдөңнүн ташын тердирген,
Көгөндөп саан бердирген.
Акдөңнүн ташын тердирген,
Алыска саан бердирген.

Сувайлап малын айдэгэн,
Кэбилгэ барып жэйлэгэн.
Ча:рылап малын айдэгэн,
Ичигин товар тыштаган,
Дэктөрдө бир жыл кыштаган.

Мээнетинен сакайып,
Эсен-аман келди эде эй.
Үшкүргөн менде дэрмэн жок,
Үйүгө келди, арман жок.
Ээ деген менде дэрмэн жок,
Элини көрдү, арман жок.

Жартуруктун булакта эй,
Кара жолтой улакта эй,
Кара атың кандай жүгүрдү эй,
Хастагандай мүдүрдү эй.

Капшыттан тийген ок болду эй,
Канатым кандай жок болду эй.
Эмчектен тийген ок болду эй,
Эсилим кандай жок болду эй.

4. РАХМАНКУЛ ХАН

130. ХАН ТӨРӨМ²²³

(Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай кызы, 01.07-15.08.2003, МТ № 94-А)

Капталдан аккан кара су:,
Кавыктуу кылган арчаны.
Каран дә калсын бул өлүм,
Кайгылуу кылган бөрчәни.

Бурулуп аккан кара су:,
Путактуу кылган арчаны.
Бул өлүмү курусун,
Муңдуу дә кылган бөрчәни.

Алатайын кызыл түлкү эдем,
Атакем берген мүлк эдем.
Мүлкүң дә калды, чөл болуп,
Мустар да болуп балдарың,
Муңайып ийләйт сел болуп.

Экайын кызыл түлкү эдем,
Энекем берген мүлк эдем.
[Мүлкүң дә калды, чөл болуп,]
Арманың тартып муңайып,
Алганың ийләйт сел болуп.

Боз торгой болуп чөзөйүн,
Босогоң аччы көрөйүн.
Боздоп бир ийләп жүргүчөң,
Худайдан жетсе, өлөйүн.

Карчыга болуп чөзөйүн,
Капшытың аччы, көрөйүн.
Кайгырып ийләп жүргүчөң,
Кадамым жетсе, өлөйүн.

Хан төрөмнүн барында,
Әтилес эде кийгеним,

Әзиз бир эде жүргөнүм.
Хан төрөм көзү өткөлү,
Әтилес көйнөк сөгүлдү,
Әзиздик жерге төгүлдү.

Хан төрөмнүн барында,
Шәйи бир эде кийгеним,
Шәэндүү эде жүргөнүм.
Хан төрөм көзү өткөлү,
Шәйи бир көйнөк сөгүлдү,
Шәәним жерге төгүлдү.

[Хан төрөмнүн барында,
Капшыттан такси кетбеген,
Канчаны сойсо жетбеген.
Хан төрөм көзү өткөлү,
Гарып болуп дал болдум,
Капшыттан келген мыйманнын,
Карасыга зэр болдум.

Әсилимдин барында,
Әшиктен такси кетбеген,
Әкини сойсо жетбеген.
Әсилим көзү өткөлү,
Әсим кетип дал болдум,
Әшиктен келген мыйманнын,
Әлетиге зар болдум.

Әгиздеги кийикти,
Әстеген мерген аздатты.
Әгизде жүргөн башымды,
Әсилим өтүп, пастатты.

Кайкыдагы кийикти,
Хастаган мерген аздатты.
Катарда жүргөн башымды,
Хан төрөм өтүп, пастатты.

Эйнегим койдум тактыма,
Өттөңө өткөн бактыма.
Күзгүмдү койдум тактыма,
Күйөмүн өткөн бактыма.]

Кара бир болду өңүрүм,
Гарып бир болду көңүлүм.
Жэшил бир болду өңүрүм,
Жарым бир болду көңүлүм.

Алтынды тапкан сен болдуң,
Өзэргэ калган мен болдум.
Күмүштү тапкан сен болдуң,
Күйүттү тарткан мен болдум.

Алтының кетти бөлүнүп,
Айдындуу ээжи көмүлүп.
Күмүшүң кетти бөлүнүп,
Гүлпөттүү ээжи көмүлүп.

Бакта бир мэйсэ мен эдем,
Баккан бир ээм сен эдең.
Бакта бир мэйсэ куурады эй,
Баккан бир ээм сулады эй.

Ко:рукта коон мен эдем,
Ко:руган ээм сен эдең.
Ко:рукта коон куурады эй,
Ко:руган ээм сулады эй.

Каймакам келди каршыңа,
Чыкбайвысың, Хан төрөм.
Гарывың ийлэйт башыңда,
Укбайвысың, Хан төрөм.

Паашалар келди кашыңа,
Чыкбайвысың, Хан төрөм.
Балдарың ийлэйт башыңда,
Укбайвысың, Хан төрөм.

Эшиктен кирсе элетим,
Кел деп бир төргө өткөргөн,
Жакшы эйтип көөнүм өскөргөн,
Сүйлөшүп дәрдем бөскөргөн.

Хан төрөмнөн бир кийин,
Базардан алган сандыгым,
Паашайы салсам толову,
Балдарың сендей болову?

Кашкардан алган сандыгың,
Каттап бир салсам толову.
Хан төрөм, сенен бир кийин,
Калганы сендей болову?

Балдар бир мунан кеткенде²²⁴,
Бара:рга жолум тар дедим,
Мэнсэвим ээжи бар дедим.
Мэнсэвим худай алганда,
Мэжбүр бир болуп калганда,
Кара бир көзүм Аарып деп,
Бакырып келип тилдеди,
Мэздимдигиң бил деди,
Баамды Аарып билведи.

Канаттарым кеткенде,
Кара:рга жолум тар дедим,
Хан төрөм ээжим бар дедим.
Хан төрөм худай алганда,
Гарып болуп калганда,
Кара көзүм Аарып деп,
Качырып келип тилдеди,
Гарыптыгың бил деди,
Хадырым Аарып билведи.

Бай атамнын пулуну,
Харжы кылам дейт эдем.

Паашамнан мурун өтө:ргө,
Арзу кылам дейт эдем.

Башында кылган амалым,
Паашамнан мурун өтбөскө,
Жазылыптыр каламым,
Ҳич тапбадым амалым.

Жән атамнын пулуну,
Харжы кылам дейт эдем.
Өэжинән мурун өтө:ргө,
Арзу кылам дейт эдем.

Жэшимдө кылган амалым,
Өэжинән мурун өтбөскө,
Жазылыптыр каламым,
Ҳич тапбадым амалым.

Өэжинән эмир болвосо,
Басэлваймын дейт эдем.
Хан төрөм үйдө болвосо,
Жатэлваймын дейт эдем.

Кумайдакы жалпыз эй,
Худаанан эмир шул экен,
Куу тамда жаттым жалгыз эй.

Карчыга бээри гайыптан,
Кандай бир пүткөн Хан төрөм,
Бинээ бир болвойт зайыптан.

Турумтай бээри гайыптан,
Туйгун бир пүткөн Хан төрөм,
Туулвайт сендей зайыптан.

Алтыннан соккон пирооз,
Айдыңыңа жэрәшә,
Өйтэлвай койдум бир ооз.

Күмүштөн соккон пиреоз,
Күлпөтүнө жэрэшә,
Күйәлвай койдум бир ооз.

Кыска бир куйрук, кызыл нар,
Кыз алган бейвак мен шорлуу,
Кыйа:матта кошуп ал.

Айры бир өркөч айры нар,
Тар кыйада тартып ал.
Кыз алган бейвак мен шорлуу,
Кыйа:матта кошуп ал.

Өрәпкә чатыр тиктирген,
Өәжигә өзүн билдирген,
Айдындуу өткөн Хан төрөм.
Мәкәгә чатыр тиктирген,
Бәйтиллөгә билдирген.

Алтын ээр, жез көмкөр,
Аргымак аттын бөркү эде.
Ай тийгендей Хан төрөм,
Хәммә бир журттун көркү эде.

Күмүш ээр, жез көмкөр,
Күлүк аттын бөркү эде.
Күн тийгендей Хан төрөм,
Күллү тейит көркү эде.

Хан төрөмдү мен әйтсәм,
Суутуп сурча бәйләгән,
Сувайын Кәәбил әйдәгән.
Каңтарып күлүк бәйләгән,
Калганын Кашкар әйдәгән.

Каттап бир койгон дәрчәгә әй,
Хайыры тийген бәрчәгә әй.
Пашайы койгон дәрчәгә әй,
Пәйдәси тийген бәрчәгә әй.

Мактаваймын өлгөнгө,
Маашур эде көргөнгө.
Хан төрөмдү мен эйтсэм,
Карчыга бээри гайыптан,
Кандай бир пүткөн зайыптан.
Турумтай бээри гайыптан,
Туулвайт энди зайыптан.

Кызыл бир бакмал авайым,
Кыйа:маттык Хан төрөм,
Кыйналсам кайдан тавайын.

Кара бир бакмал авайым,
Хадыр түндөй Хан төрөм,
Кайгырсам кайдан тавайын.

Кечбей бир кечүү толкуткан,
Кекевей душман коркуткан.
Ак тэңгэ пулун сэрэлөп,
Совап кылган Хан төрөм.
Өрөптин журтун аралап,
Мэкэ тиллэ Мэдийнэ,
Товап кылган Хан төрөм.

Каңтарып кара ат жэндэгэн,
Камчысын көргөн таңдаган.
Камчысынан үлгү алган,
Хэр уруунан бирди алган.

Токулуу тору ат жэндэгэн,
Токумун көргөн таңдаган
Токумунан үлгү алган.

Эгиз кыр башы эки ай су:,
Эривей жатып кургасын.
Элимнен гайрат кетти деп,
Балдарың туруп ийлэсин.

Капчалдын башы эки ай су:,
Эривей жатып кургасын.
Халкымнан гайрат кетти деп,
Жалгыз бир иниц ийлэсин.

Кураан окуйт балдарың,
Куса бир болду алганың.
Дува бир кылат балдарың,
Дувана болду алганың.

Аргымак атың чаптырып,
Дүвүр кылам, Хан төрөм.
Алланын салган күнү экен,
Сизден калган балдарга
Шүгүр кылам, Хан төрөм.

Тоочак атың чаптырып,
Дүвүр кылам, Хан төрөм.
Худаанын салган күнү экен,
Тогуз уулуң бар экен,
Шүгүр кылам, Хан төрөм.

Ак нарын тартып кыйадан,
Өсирет менен күн кечет.
Хан төрөм өттү дүнийэдән.

Төвөсү эдең жылдыздын,
Төрөсү эдең кыргыздын.
Чекеси эдең жылдыздын,
Чечени эдең кыргыздын.

Алты арыштуу коргоннун,
Жэндәмәси, Хан төрөм.
Алты уруулуу кыргыздын,
Тандамасы, Хан төрөм.

Жети арыштуу коргоннун,
Жэндәмәси, Хан төрөм.

Жети уруулуу кыргыздын,
Тандамасы, Хан төрөм.

Жар бойунда жэй алган,
Жэшил ала өрдөгүм,
Жэш он беште көргөнүм.

Жаңы өспүрүм жэш деген,
Балдарыма баш деген.
Эми өспүрүм жэш деген,
Дөүлөтүмө баш деген.

Хан төрөм көзү өткөлү,
Эйнектен түшөт жарыглык,
Хэр күнү түшөт гарывлык.
Гүзгүдөн түшөт жарыглык,
Күнүгө түшөт гарывлык.

Канчалык дөүлөт бар болсо,
Хан төрөм бардай болвосо,
Каныкейиң боздосо,
Кайгырсам атам билвейт деп,
Капа да болсом келвейт деп,
Мусаддыгың боздосо,
Буркурап дәрдим козгосо,
Кайгырвай кандай кылайын,
Какшавай кандай чыдайын.

Хан төрөм, сенин барыңда,
Канча жыл өткөн доорум.
Хан төрөм көзүң өткөлү,
Кан болду менин боорум.

Эмирим сенин барыңда,
Ашыкча сүргөн доорум.
Эмирим көзүң өткөлү,
Атала менин боорум.

Кайчы кулак кара атың,
Камчы салсаң кайкалайт.
Гарып болгон халкыны,
Хан төрөм качан аралайт.

Топчу кулак тору атка,
Токум салсам кайкалайт.
Топур кылган элини,
Хан төрөм качан аралайт.

Кайчы кулак кара атка,
Камчыңды качан артасың,
Гарып болгон халкыңа,
Хан төрөм, качан кайтасың.

Топчу кулак тору атка,
Токумуң качан артасың.
Тозуп кеткен элиңе,
Хан төрөм качан кайтасың.

Бурулуп тарткан улагың,
Топтолтуп кылган сурагың.
Айланып тарткан улагың,
Әлэмгә жеткен сурагың.

Саадагын сайга жөлөгөн,
Сарколдо шумкар төрөгөн.
Гылычын кырга жөлөгөн,
Кыргызда шумкар төрөгөн,
Әзэлтән Хызыр жөлөгөн.

Белсенип кымкап кийгеним,
Бешикте назар тийгеним.
Курчанып кымкап кийгеним,
Кучакта назар тийгеним.

Айылда койуң чаңдаган,
Айылың көргөн таңдаган.

Алайда бектер таңдаган
Короодо койуң чандаган,
Коровуң көргөн таңдаган.
Кокондо бектер таңдаган.

Алты катар лөк өткөн,
Алты атасы бек өткөн.
Өзэлдэн бери чоң өткөн.
Жети катар лөк өткөн,
Жети атасы бек өткөн,

Алты отогон, бир нэйчэ,
Алты атасы бек пааша.
Жети отогон, бир нэйчэ,
Жети атасы бек пааша.
Куйушканы куйма алтын,
Үзөңгүсү бурма алтын.

Кечбей бир дэрийэ толкуткан,
Кесевай душман коркуткан.
Аргымак минген сэйилгэ,
Алтынын берген хайырга.
Күлүгүн минген сэйилге,
Күмүшүн берген хайырга.

Алтынан кэмэр тээси,
Хадыр түндөй Хан төрөм,
Калың журттун ээси.
Тээси кетти белинен,
Ээси кетти элинен.

Күмүштөн кэмэр тээси,
Гүлүстан ээжи Хан төрөм,
Күллү журттун ээси.
Тээси кетти белинен,
Ээси кетти элинен.

Кыргыйек кайып куш болот,
Кыргызда тууган Хан төрөм,

Кыргызда сендей ким болот.
Карчыга кайып куш болот,
Хадыр бир түндөй Хан төрөм,
Халкыңда сендей ким болот.

Ак-Дөбө чыгып жэйлэгән,
Ак төөнүн үйрүн бэйлэгән.
Акты, боздуу кой эйдәп,
Базардын жолун дәш кылган.
Балдары үйдө маш кылган.

Ак кагазга хат кылган,
Алланын сөзүн жат кылган.
Көк-Дөвө чыгып жэйлэгән,
Көк төөнүн үйрүн бэйлэгән.
Көп койуну эйдэгән,
Кээбилдин жолун дәш кылган,
Балдары үйдө маш кылган.

Көк кагазга хат кылган,
Худайдын сөзүн жат кылган.
Ак тәңгә пулун сәрп кылган,
Эйләнип барып әж кылган.
Көк тәңгә пулун сәрп кылган,
Бурулуп барып әж кылган.

Эгиздеги гайыпты,
Эстеген мерген паста ата:р.
Эсилим әәжи кетти деп,
Элиң дә оноп какшаша:р.

Капыстагы гайыпты,
Хастаган мерген паста ата:р.
Хадыр түндөй Хан төрөм,
Халкың да ийләп какшаша:р.

Алтыннан тактың бар эде,
Айдыңдуу әәжи барында,
Айдай да бактым жар эде.

Күмүштөн тактың бар эде,
Күлүстөн ээжи барында,
Күндөй дэ бактым жар эде.

Кара аргымак дулдулум,
Кара тил чечен булбулум.
Тору аргымак дулдулум,
Торгой тил чечен булбулум.

Ак живек алсам, пул экен,
Аманат дүңйэ шул экен.
Бапа да кылвайт бөрчөгэ,
Азык атбайт бээри бэндөгэ.

Көк живек алсам пул экен,
Овара дүңйэ шул экен.
Бапа да кылвайт бөрчөгэ,
Азык атбайт бээри дүңйөгэ.

Капталдан аккан кара су:,
Кавыктуу кылат арчаны.
Каран дэ калсын бул өлүм,
Кайгылуу кылат бөрчөни.

Бурулуп аккан кара су:,
Путактуу кылат арчаны.
Бу өлүмү курусун,
Мундуу дэ кылат бөрчөни.

Алатайын кызыл түлкү эдем,
Атакем берген мүлк эдем.
Мүлкүң дэ калды, чөл болуп,
Муңайып ийлэйт сел болуп.

Экайын кызыл түлкү эдем,
Энекем берген мүлк эдем.
Мүлкүң да калды чөл болуп
Арманың тартып муңайып,
Алганың ийлэйт сел болуп.

Арманың тартып мен кургур,
Өзэли кетти магдырым.
Адашбай бирге кете:рге,
Алла эгем кандай жазбаптыр,
Өзэли менин тагдырым.

Күйүтүң тартып көп ийлөп,
Куруду менин магдырым.
Кошулуп бирге кетбеске,
Худайым кандай жазбаптыр,
Куруган менин тагдырым.

Бала экенде кошулган,
Башыма койгон мәнсөвим,
Мурун дө өлсөм дейт эдем,
Жок экен менин нәсивим.
Өзүнө келген әжәлдин,
Тавәлвадык сәвәвин.

Алтыннан калам колго алып,
Молдо эде Хан төрөм.
Әкимдәр мәжлис кылганда,
Шондо эде Хан төрөм.

Күмүштөн калам колго алып,
Молдо эде Хан төрөм.
Кәттәләр мәжлис кылганда,
Шондо эде Хан төрөм.

Хан төрөм, сизди мен әйтсәм,
Алтыннан гүрсү койдурган.
Өтәйләп келген мейманга,
Айавай койун сойдурган.
Әлпәздәп баккан балдарың,
Аргымак оозун чойдурган.

Хан төрөм сизди мен әйтсәм,
Күмүштөн гүрсү койдурган.

Түрүлүп келген мейманга,
Күнүгө койун сойдурган.
Күлпеттеп баккан балдарың,
Күлүктүн оозун чойдурган.

Хан төрөм сенин вахтыңда,
Каттап ко тонду кийчи эдем,
Каткырып күлүп жүрчү эдем.
Хан төрөм көзү өткөлү,
Сарала болду кийгеним,
Хапалык болду жүргөнүм,
Кайгы да болду сүргөнүм.

Әмирим сенин вахтыңда,
Күнүгө кымкап кийчи эдем,
Күлүп да ойноп жүрчү эдем.
Әмирим көзүң өткөлү,
Көгөлө болду кийгеним,
Куса да болду жүргөнүм,
Күйүт да болду сүргөнүм.

Ай тийген тоонун боорунда,
Ак кэптэр түнөп багынат.
Арманың тартып ийлэсэк,
Әмирим кайдан тавылат.
Ай өткөрвөй кайтып кел,
Алганың ийлөп сагынат.

Күн тийген тоонун боорунда,
Көк кэптэр түнөп багынат.
Күйүтүң тартып сагынат,
Хан төрөм кайдан тавылат.
Күн өткөрвөй кайтсаңчы,
Балдарың ийлөп сагынат.

Кайрылып учуп конбогон,
Карчыга конду кашыма.

Канча уктасам түштө жок,
Гарывлык түштү башыма.

Бурулуп учуп конбогон,
Турумтай конду кашыма.
Түн уктасам түштө жок,
Тулчулук келди башыма.

131. БУЛБУЛУМ²²⁵

(Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай кызы, 01.07-15.08.2003,)

Кара атка салган эй үлкүгүм,
Канатым әәжи эй түркүгүм.
Тору атка салган эй үлкүгүм,
Топурум әәжи ээй түркүгүм.

Кара атын минип зыктаган,
Хадырлуу Әәжи эй келет деп,
Карарган жыйын эй ыктаган.

Тулпар го минип эй зыктаган,
Туйгун да жакшы эй келет деп,
Топтолгон жыйын эй ыктаган.

Айдыңдуу Әәжи эй, булбулум,
Кагынагыган эй канатым,
Айдыңдуу тууган эй санатым.
Карчыга болуп эй сызып кел,
Кармаган бооң эй үзүп кел,
Канатым Әәжи эй ,булбулум,
Халкыңнын бәәри эй сүйүнсүн.
Балчыбек кәәпир эй күйүнсүн.

Айдыңдуу Әәжи йоо, булбулум,
Турумтай болуп эй сызып кел,
Туткан ээ бооң эй үзүп кел.
Айдыңдуу Әәжи эй, булбулум,
Туурадагы эй күйүнсүн,
Туугандарың эй сүйүнсүн.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Он бешинде эй октолгон,
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Жигирмә беште жык толгон,
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Ак кагазга кол койгон.
Отуз го беште октолгон,
Мендергелүү булбулум,
Әкимдәрдән зор болгон.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Кыркка го жәши киргенде,
Кытайдан бери тән койгон.
Кыргызыстан о бәәригә,
Сәрәләп келип мал койгон.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Алтыннан саат бураган,
Әдәәләт сурак сураган.
Күмүштөн саат бураган,
Күлән го журтун сураган,
Айдыңдуу Әжи, булбулум.

Асманда турна топ өтөт,
Ак шумкар куштай булбулум,
Арманың сиздин көп өтөт.

Әдәәләт пааша булбулум,
Катарлап турна топ өтөт,
Хадырың сиздин көп өтөт.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Сизчелик доор сүрген жок,
Менен да ашык күйген жок.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Алыстан саңа келгеннин,
Атын алып бәйләгән,

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Алдыга кийиз шэйлэгән,
Алыны чыгып сураган.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Эшиктен төргө килемиң,
Элге берген шиленин.
Мендергем өзү булбулум,
О, кагынаатыган канатым,
О, кандай го эйтсэм санатым.
Күйе:рим Әжи, канатым,
Күйгеннен эйтэм санатым.

Капшыттан төргө килемиң,
Халкыга берген шиленин.
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Аргымак атын бэйлэргә эй,
Алтыннан казык эйләнмә эй,
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Сенен го башка бар веде эй.

Күлүк о атын бэйлэ:ргә эй,
Күмүштөн казык эйләнмә эй.
Күйө:рүм Әжи, булбулум,
Күлән о элдин ичинде,
Күйгөн бир бизче бар веде эй.

Алтайчылык жол басты эй,
Алты өкүмэт кол басты эй.
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Асман го менен учурду эй,
Алты өкүмэт кычырды эй.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Жети айчылык жол басты эй,
Жети өкүмэт кол басты эй.
Жер пәйиз менен учурду эй,
Жети өкүмэт кычырды эй.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Отурган, копкон жериге эй,
Ордолуу шээр орногон,
Олуйалар колдогон.

Мендергем Әжи, булбулум,
Баскан о маңган жериңе эй,
Базарлуу шээр орногон,
Пайгамбарлар колдогон.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Кокону тиллэ гол күмүш,
Колудан өксү болбогон.
Хожойу Хыдыр пайгамбар,
Жолунан өксү болбогон.

Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Энжийэн журтун аралап,
Ак тэңгэ пулун сэрэлэп,
Мендергем Әжи, булбулум,
Алтыннан мөөр ойдуруп,
Ак живектен тор кылып,
Энжийэннин паашасы эй,
Айдыңдуу Әжи, булбулум,
Даңкыны журтка зор кылып,
Мендергелүү булбулум,
Күмүштөн мөөр ойдуруп,
Көк живектен тор кылып,
Күлэн го журтка зор кылып.

Мендергелүү булбулум,
Ак полот учун майтаргын,
Арканнан кетти Бэкишиң,
Айал го кылвай кайтаргын.

Көк полот учун майтаргын,
Эркиниң кичик калды деп,

Әбдивәкил шумкарым,
Шумкарым кетти, кайтаргын.

132. ӘӘЖИ АТАМ²²⁶

(Өнөс Йетим Абдырахман уулу, Генжехан Йар Бараханбек кызы, 17.07.1997–28.07.2000)

Карарган тоонун туптунук,
Булагы эдең, Әәжи атам.
Караңгы үйдүн жарыткан,
Чырагы эдең, Әәжи атам.
Каран бир калган элиңнин
Ынагы эдең, Әәжи атам.

Агарган тоонун туптунук,
Булагы эдең, Әәжи атам.
Ак сарай үйдүн жарыткан,
Чырагы эдең, Әәжи атам.
Азапта калган элиңнин,
Ынагы эдең, Әәжи атам.

Кыйматтан чыккан пул эдең,
Кызарып баткан Күн эдең.
Кыргыздан чыккан мендергем,
Кыйындардын бири эдең.

Алтындан чыккан пул эдең
Агарып аткан таң эдең.
Азапка түшкөн кыргызга
Арка бир болгон жән эдең.

Күмүштү жезге бурайын
Күйвөй дә кандай турайын.
Алтынды жезге бурайын.
Өйтбэй дә кандай турайын.

Айланып чыгып карасам,
Агарып турат куу там.
Куватым Әәжи, күйдүргүм,
Кандай бир сени унугам.

Бурулуп чыгып карасам,
Бозоруп турат куу там.
Боздоп бир ийләп отурсам,
Султаным Әәжи, куватым,
Кандай бир сени унутам.

Айылың асты дәпдәвә,
Өттәң ә Әәжи, мендергем,
Әйтбәсәм дәрдим бөскөрвөйт,
Өттәң ә дүнийә, бевафа.

Әшигиң асты дәпдәвә,
Әсил бир Әәжи, мендергем
Әстевей дәрдим бөксөрвөйт,
Әссиз бир дүнийә, бевафа.

Кайкыга чыккан гүл мөвә,
Какшаттың Әәжи, бедова.
Әгизге чыккан гүл мөвә,
Әстеттиң Әәжи, бедова.

Иләчин куштай булбулум,
Әлинде чечен туйгунум.
Карчыга куштай булбулум,
Халкында чечен туйгунум.

Паркыңды билип, кол берип,
Пашаалар келген саламга,
Әсил го Әәжи, башкача,
Әшәндәр келген аманга.

Алтыннан куйган аптаваң
Су: куйулвай кургады әй.
Әәжи атам көзү өткөлү,
Пашаалар келвей ырады әй.

Күмүштөн куйган аптаваң,
Су: куйулвай кургады әй.

Эсил го Ээжим өткөлү,
Эшэндэр келвей ырады эй.

Чукур-Өтөк, Шор-Булак,
Жэшэргэн тулаң жер эде эй.
Буунум Ээжи, мендергем,
Сакадай болгон эр эде эй.

Ай асманнын коору эде эй,
Айдай бир жаркып жүргөнү,
Айдындуу сиздин доор эде эй.

Күн асманнын коору эде эй,
Күндөй бир жаркып жүргөнү,
Күйдүргү, сиздин доор эде эй.

Атан өлсө, тайлак бар,
Комуң жерде калвастыр.
Ээжи Рахманкул деген,
Ноомуң жерде калвастыр.
Хэр адэмгэ тил таптың,
Акыл менен эл бактың,
Акылман Ээжи, туйгунум,
Шонуң жерде калвастыр.

Тулпар өлсө, гунан бар,
Ээриң жерде калвастыр.
Тууган девей, жат девей,
Бээригэ бирдей караган,
Мээриң жерде калвастыр.

Туурдан учкан шумкарым,
Канатың жерде калвастыр.
Халыс бир сурак сураган,
Санатың жерде калвастыр.

Хэр ноодалап жетилген,
Овлуда дарак, талдарың,
Алла бир таала жән эгем,
Аман бир койсун балдарың.

Эсеви жок жетилген,
Эгизде дарак, талдарың,
Эгем бир таала кудурет,
Эсен бир койсун балдарың.

Ооп бир келип куш конот,
Оролош чыккан талдарга,
Эсил бир Әжи, башкача,
Ооматың калсын балдарга.

Кайрылып келип куш конот,
Катар бир чыккан талдарга,
Канатым Әжи, башкача,
Гайратың калсын балдарга.

Оромолуу тор гашка,
Өлөңгө койсом жокшовойт.
Ондуулардын бээри бар,
Туйгунум Әжи, башкача,
Олуту сизге окшовойт.

Кызылды жапкан күрөңчө
Кыйакка койсом жокшовойт.
Кыйматым Әжи, туйгунум,
Кыйындардын бээри бар
Кылыгы сизге окшовойт.

Кырчын тал көрсөк, кыйвайвыз,
Кыздарың калды, сыйлайвыз,
Туйгунум Әжи, башкача,
Кыйматыңа ийлэйвиз.

Кара тал көрсөк, кыйвайвыз,
Калгандарың сыйлайвыз,
Канатым Әжи, башкача,
Хадырыңа ийлэйвиз.

Көк чызык көрсөк, кыйвайвыз,
Күйө:рүң калса, сыйлайвыз,

Булбулум Әжи, башкача,
Күйүтүңө ийлэйвиз.

Кара бир су:лар сызылып,
Кайнавай булак толову.
Канатым Әжи, башкача,
Халкымда сиздей болову?

Ичтеги су:лар сызылып,
Ийвей дә булак толову?
Туйгунум Әжи, башкача,
Тууганда сиздей болову?

Капталдан тийген ок болду эй,
Халкынан туйгун жок болду эй.
Ичтен бир тийген ок болду эй.
Элинен туйгун жок болду эй.

Айдан бир айдан ай өтөт,
Айдыңым Әжи, мендергем,
Арманың зору эми өтөт.

Күннөн бир күннөн күн өтөт,
Күйдүргү Әжи, мендергем,
Күйүтүң зору эми өтөт.

Әйләнип келип жем үчүн,
Ак шумкар конот каршыга.
Ахыйдең билвес элдердин
Ҳэр иштер түшөт башыга.

Көкөлөп келип жем үчүн,
Көк шумкар конот каршыга,
Хадырың билвес элдердин,
Көп иштер түшөт башыга.

Көлөптән учкан көк куштай,
Эгиз бир эдең, Әжи атам,

Көпчүлүктүн бээригә,
Тегиз бир эден, Әәжи атам.

Алыстан учкан ак куштай
Эгиз бир эден, Әәжи атам.
Хәммә бир элдин бээригә,
Тегиз бир эден, Әәжи атам.

Жәннәттән чыккан гүл эден,
Сәәдәттән тамган тер окшош.
Хадыр бир өткөн түн эден.

Кызарып чыккан гүл эден,
Сәәдәттән тамган тер окшош,
Кыйматы баа нур эден.

Сәәдәттән тамган тер эден,
Булбул бир куштай сәйрәгән,
Сакадай Әәжи, эр эден.

Кура:ндан жазган әрәпчә,
Хатың бир учту, Әәжи ата.
Гарып бир болгон элдерге,
Атың бир өчтү, Әәжи ата.

Китәптән жазган әрәпчә,
Хатың бир учту, Әәжи ата.
Муса:пыр болгон элдерге,
Атың бир өчтү, Әәжи ата.

Алты го кайык ат жабдык,
Атта го калды, Әәжи ата.
Алты го пәкәт әрәпчә,
Хатта го калды, Әәжи ата.
Алтымыш жәшкә кирерде,
Харыган Толун әжевиз,
Дакта го калды, Әәжи ата.

Жети го кайык ат жабдык,
Атта го калды, Әәжи ата.
Жети го пәкәт әрәпчә,
Хатта го калды, Әәжи ата.
Жетимиш жәшкә кире:рде,
Харыган Толун әжевиз,
Дакта го калды, Әәжи ата.

Гылычын савы чын полот,
Кыйматым Әәжи, башкача,
Гарыпка сиздей ким болот?

Каламың учу чын полот,
Канатым Әәжи, башкача,
Хадырлуу сиздей ким болот?

Бежинге кеткен белетиң,
Хадыр бир түндөй Әәжи атам –
Бечә:рә элдин медети.

Кашкарга кеткен белетиң,
Хадыры тегиз Әәжи атам –
Гарып бир элдин медети.

Эсил бир Әәжи, булбулум,
Безилдеп оору тартбадың,
Беш күн бир үйдө жатбадың.

Онтоп бир оору тартбадың,
Оңдуу бир Әәжи, булбулум,
Он күн бир үйдө жатбадың.

Түндөп бир күндөп мен әйтсәм,
Түгөвөйт сенин арманың,
Тегизим Әәжи, дәрмәним.

Канчалык какшап мен айтсам,
Кәмивәйт сенин арманың,
Хадырлуу Әәжи, дәрмәним.

Пайгамбар баскан кэрвэн жол,
Канатым Әжи, булбулум,
Бар болводуң, арман шол.

Сахавалар баскан кэрвэн жол,
Хадыр бир түндөй Әжи атам,
Сакайвадың, арман шол.

Орозо айлар жылышты эй,
Тегизим Әжи, булбулум,
Дүңйэдән сени кетет деп,
Оной го ведек шул ишти эй.

Сэрэтән айлар жылышты эй,
Сакадай Әжи, булбулум,
Сиз дүңйэдән кетет деп,
Санай го ведек шул ишти эй.

Баатыр го туйгун Әжи атам,
Капталдап учуп куш кетти эй.
Кара бир жер пүткөлү,
Кайткандардын ичинде,
Кайгы бир мунга толтуруп,
Хадырлуу сиздей ким кетти эй?

Акылман Әжи, мендергем,
Алыстап учуп куш кетти эй.
Әдәм ата пүткөлү,
Өлгөндөрдүн ичинде,
Әсирет дэрткэ толтуруп,
Армандуу сиздей ким кетти эй?

Хаварыңды укканда,
Канатым Әжи, мендергем,
Арканнан эрчип барэлвай,
Ак патанды элэлвай,
Айдыңым Әжи, мендергем,
Жән күйө:рүң баш болуп,

Балдарыңнын зорлору,
Бәкиш, Бәйит – шол экөө,
Жәниңдә барып туралвай,
Шундай бир экен буйрук әй.

Карагаттай кара көз,
Армандуу Әжи күйдүргүм,
Жумулган чакта болводум.
Ай чырайлуу нур үзү,
Кувулган чакта болводум.
Атаңа нәәләт арман күн,
Сурайылдай султан жән,
Сунулган чакта болводум.

Куватым Әжи, миң башым,
Кургавайт менин көз жәшим.
Түркүгүм Әжи, миң башым,
Түгөвөйт менин көз жәшим.

Өрттөнөмүн күйөмүн
Өлвөй дә кандай жүрөмүн.
Жалвырттаймын күйөмүн,
Жәшәп дә кандай жүрөмүн.

Жалыны жок от болдум,
Кызарып өчкөн чок болдум.
Кыйыным Әжи, булбулум,
Кыргыздан кандай жок болдуң?

Түтүнү жок от болдум,
Түнөрүп өчкөн чок болдум.
Туйгунум Әжи, булбулум,
Түнүлтүп кандай жок болдуң?

Әл-Хәзрет көрүшкөн,
Айдыңдуу Әжи, дәрмәним,
Асырап элин багам деп,
Ак тәңгә пулун бөлүшкөн.

Сэрдэр бир Даут көрүшкөн,
Сэркэр дэ Ээжи, дэрмэним,
Саргартбай элим багам деп,
Сэрэлэп пулун бөлүшкөн.

Күйдүргү Ээжи, мендергем,
Жеринди тэштэп чыкканда,
Байгарага келгенде,
Толай бир мушур көрүштү эй,
Толгон бир дэрдин бөлүштү эй.

Ижэрэт кылып колуңнан
Жэнгивек жэнэп көрүштү эй,
Ичинде дэртин бөлүштү эй.

Жэндөөнүн жолу бош деди эй.
Пашаалар ийлэп баш болуп,
Оогандар ийлэп, “хош” деди эй.

Эсил бир Ээжи, туйгунум,
Сапарга жөнөп чыкканда,
Хаварыңды укканда,
Гэдиктэрин жетелеп,
Астыңнан тосуп барышты эй.
Садага кылып сарттарың,
Путуңнан шүйкүм алышты эй.

Бурумга чыккан тал болду эй,
Муңайып ийлэп сарттарың,
Туйгунум Ээжи, күйдүргүм,
Бууну бир кетип дал болду эй.

Эсил го Ээжи, мендергем,
Эйтбэй дэ дэрдим бөскөрвөйт.
Пашаалар эстеп санаган,
Канатым Ээжи, мендергем,
Бадакшан менен Пэйзавад,
Күйдүргү сизге караган.

Пәкистәнгә келгенде,
Зийаулхак көрүштү эй,
Жыйган бир пулуң бөлүштү эй.

Умуму элдин бээригә,
Канат бир эдең, Әжи атам.
Уккандардын бээригә,
Санат бир эдең, Әжи атам.

Алтыннан гүрсү койдуруп,
Ак үйүңнүн жәниндә
Ак шумкар куштай отурсаң,
Мәйин бир эдең, Әжи атам.
Ҳәммә бир элдин бээригә
Тәйин бир эдең, Әжи атам.

Күмүштөн гүрсү койдуруп,
Көк үйүңнүн жәниндә
Көк шумкар куштай отурсаң,
Мәйин бир эдең, Әжи атам.
Көргөндөрдүн бээригә,
Тәйин бир эдең, Әжи атам.

Көк полот учун майтарчы эй,
Овалгы кеткен Әлләйәр,
Кийинги кеткен Әжи атам,
Әзиздәрдин бирини,
Әйәл бир кылвай кайтарчы эй.

Ак полот учун майтарчы эй,
Алдыңгы кеткен Әлләйәр,
Кийинги кеткен Әжи атам,
Гарыптар ийләп дак кылды эй,
Күкүктөрдүн бирини,
Күйнө бир кылвай кайтарчы эй.

Ак кагазга басылып,
Белетин келе:р болсочу эй.

Ахунум Әжи, дөрмөним,
Ай өткөндө сагынсак,
Элетин келе:р болсочу эй.

Көк кагазга басылып,
Белетин келе:р болсочу эй.
Күн өткөндө сагынсак,
Күйө:рүм Әжи, дөрмөним,
Элетин келе:р болсочу эй.

Айда бир такса, жэрэшкән,
Алтын бир медел дат болду эй.
Арстаным Әжи, мендергем,
Алганың ийләп дак болду эй.

Күндө бир такса жэрэшкән,
Гүмүш бир медел дат болду эй,
Күкүгүм Әжи, мендергем,
Күйө:рүң ийләп дак болду эй.

Болгон бир журттун бээригә
Сайа бир эдең, Әжи атам.
Боз топого жата:рга
Зэйә бир эдең, Әжи атам.

Калың бир журттун бээригә
Сайа бир эдең, Әжи атам.
Кара бир жерге жатарга,
Зэйә бир эдең, Әжи атам.

Карчыгадай Әжи атам,
Худайым салды ча:ра жок,
Көр болуп калгыр шум эжэл,
Көпчүлүктүн атасын,
Көрвөй бир калса не болмок?

Алгыр бир куштай Әжи атам,
Алла эгем салды, ча:ра жок.

Әжәлдә инсап жок экен,
Азыган элдин атасын,
Алвай бир койсо не болмок?

Алты пәксә коргонун,
Дувал о болду, Әәжи ата.
Алты уулун ичинде,
Әтимбүвү, Гүлвәйрә,
Әсирет дәрдин көп тартып,
Увал го болду, Әәжи ата.

Жети пәксә коргонун,
Дувал о болду, Әәжи ата.
Тогуз бир уулун ичинде,
Әтимбүвү, Каныкей,
Арманың тартып бой-войлоп,
Увал о болду, Әәжи ата.

Тогуз пәксә коргонун
Дувал о болду, Әәжи ата.
Тогуз бир келин бәәриси,
Толгонуп ийләп отуруп,
Увал бир болду, Әәжи ата.

Әсил бир туйгун Әәжи ата,
Алты бир су:га баш эдең,
Ач калганга аш эдең.
Жети бир су:га баш эдең,
Армандуу Әәжи, дәрмәним,
Жетестерге аш эдең.

Жетеске берген аштарың
Булак о болсун, Әәжи ата.
Мийманга сойгон койлоруң,
Бурак о болсун, Әәжи ата.

Гүл жәннәттин эшиги,
Беш вак бир намаз окуган

Мечит дегин, Өәжи ата.
Гарыптар ийләп зәр болду әй,
Кечикбегин, Өәжи ата.

Ай пейиштин эшиги
Хәр күнү намаз окуган
Мечит дегин, Өәжи ата.
Балдарың ийләп дак болду,
Кечикбегин, Өәжи ата.

Өжәлим жетип өлгүчөң
Ахирет барып көргүчөң,
Ачыган менин жык дәрдим,
Бөскөргүчө ийләйин.
Булбулум Өәжи, күйө:рүм,
Көз көргүчө ийләйин.

Алла бир таала жәрәткән,
Чын сөөк жәсәтиң
Пор болгучәң ийләйин.
Алты жәшәр балдарың,
Зор болгучәң ийләйин.

Ак зоого барып түнөгөн,
Ак шумкар учту бир гайып,
Акылдуу Өәжи, дәрмәним,
Айылың калды бесәйип.

Көк зоого барып түнөгөн,
Көк шумкар учту бир гайып,
Күкүгүм Өәжи, дәрмәним,
Корооң калды бесәйип.

Кара кыр болуп толуп өт,
Канатым Өәжи, булбулум,
Гарып бир болгон элиңе,
Карчыга болуп конуп өт.

Бос туман болуп толуп өт,
Буунум Әжи, туйгунум,
Муса:пыр болгон элиңе,
Бос торгой болуп конуп өт.

Кашкардан келген сооданы,
Каймал бир төөлөр тарткысыз.
Хадыр бир түндөй Әжи атам,
Гарып бир болгон элиңди
Кайгыга салдың айткисиз.

Бухардан келген сооданы,
Буура бир төөлөр тарткысыз.
Буунум Әжи, туйгунум,
Муса:пыр болгон элиңди
Муңга бир салдың айткисиз.

Канатым Әжи, дөрмөним,
Тавылвайт сенин арманың.
Куватым Әжи, дөрмөним,
Түгөвөйт сенин арманың.

Боз жорго минип жәнәшип,
Буунум Әжи, сизди деп,
Бозоруп келдик бел ашып.
Боло:рувуз шул экен,
Боздоп бир калдык адашып.

Аргымак минип жәнәшип,
Канатым Әжи, сизди деп,
Азап бир менен бел ашып.
Ахырымыз шул экен,
Ажырап калдык адашып.

Палапан баккан куш эдең,
Баатырым Әжи, булбулум,
Багып бир келдиң элиңди.
Бу душмандын дәрдинән
Тәштәп бир келдиң жериңди.

Тиллэдән медел тагынып,
Алтыннан кэмэр курчанып,
Өз түркүмө кетем деп,
Тузу бир суву тартыптыр,
Түркийэгэ келди эде,
Айдай бир бетин нур чалып.

Голодон медел тагынып,
Гүмүштөн кэмэр курчанып,
Туз насиви буйруптур,
Түркийэгэ келди эде эй,
Күндөй бир бетин нур чалып.

Алтыннан медел тагынып,
Ахундар менен көрүштү эй,
Туйгунум Әэжи, дәрмәним,
Ачыган дәрдин бөлүштү эй.

Тиллэдән медел тагынып,
Ивирин менен көрүштү эй.
Эсил бир Әэжи, дәрмәним,
Ички бир дәртин бөлүштү эй.

Ай сайын келген пәрмәниң
Айдыңдуу Әэжи, дәрмәним.
Күнүгө келген пәрмәниң,
Күйө:рүм Әэжи, дәрмәним.

Иврин оозун кургатты эй,
Эли бир журтун бөлвөстөн,
Эсил бир Әэжи, туйгунум,
Бай, кэмбагал бээрини,
Бэрэвэр кылып жыргатты эй.

Түгөгөн омур соңунда,
Вәсийәт хатын жаздырды.
Жакшы го жаман бээринин,
Акылыны аздырды.

Вәсийәт хатын укканда,
Чуркурады эл-журтуң,
Бу:дайдай жәши төгүлүп,
Бу:дандай эти бөлүнүп.

Хадыр бир Алла зулжәләл,
Чийген бир экен каламда.
Муса:пыр элиң муңайды,
Карчыга куштай хан Әәжим,
Гайраттуу чыккан әәләмдә.

Канатым Әәжи, дәрмәним.
Кандай бир ишти баштадың?
Камыктырып элиңди,
Каран бир чөлгө тәштәдиң.

Каралап барып турганга,
Кара бир жерде кавырың.
Канатым Әәжи, мендергем,
Какшаваган савырым.

Көрүп бир келип турганга,
Көлөңкө жерде кавырың.
Буунум Әәжи, мендергем,
Өксөвөгөн савырым.

Карагай чыгат мөвәсиз,
Какшаган менен пәйдә жок,
Карчыгадай Әәжи атам,
Кара жер алды довасыз.

Куватым Әәжи, мендергем,
Худай бир таала буйруса,
Куруган Паамыл жериңе
Кете:р го веке дейт эдем.
Айдындуу Әәжи, мендергем,
Алла бир таала буйруса,

Ашып бир калган Ак-Су:га
Жете:р го веке дейт эдем.

Кара бир мылтык асынып,
Гайверен атат дейт эдем.
Кайтып бир барса вэтэнгә,
Каш таштан салган үйүнө,
Зым кэрэвэт койдуруп,
Кашкайып жатат дейт эдем.

Сары- бир Булак, Зор-Дэнги,
Кара- бир Жылга Зор-Арык,
Кайрылып аккан Кара-Су:,
Кайнап бир толот дейт эдем.
Кыш кыштооң Мүлкәли,
Кыйыным Әжи, дөрмөним,
Кайрылып конот дейт эдем.
Кайрылып конбой жок болдуң,
Кызыл бир жалын от болдуң.

Ак куштай Әжи, мендергем,
Айланып кайтып барганда,
Терген- бир Горум дэрийәси,
Тервелип толот дейт эдем.
Жаз жэйлөөң Чоң-Секи,
Жэйләп бир конот дейт эдем.

Жаз жэйлөвүң төрүгө,
Жэшил гүл чыгып жэйнәсә,
Жердин бир көркү турвайвы.
Тамаша менен гүн патып,
Тамаша менен гүн чыгып,
Түлөк бир куштай Әжи атам,
Элдин бир көркү турвайвы.

Эшигиңнин алдыга,
Кызыл гүл чыгып жэйнәсә,
Жердин бир көркү турвайвы.

Күлкү менен күн патып,
Күлкү менен таң атып,
Карчыга куштай Өәжи атам,
Халктын бир көркү турвайвы.

Арка бир журтуң жыйдырып,
Эшикте толуп отурсаң,
Дөөлөт бир эдең, Өәжи атам.
Куруган Паамыл өөнүндө,
Сөөлөт бир эдең, Өәжи атам.

Эли бир журтун жыйдырып,
Талаада толуп отурсаң,
Дөөлөт бир эдең, Өәжи атам.
Куруган Ак-Су: өөнүндө,
Сөөлөт бир эдең, Өәжи атам.

Топурум Өәжи, мендергем,
Бездирген душман дәрдинән
Тәштәп бир келип жериңди.
Ө десе сөзү жәрәшкән,
Акылман Өәжим, сен кетип,
Азапка салдың элинди.

Койвогон душман дәрдинән,
Козголуп келип жеринен,
Галат бир экен көргөндө,
Канатым Өәжи, мендергем,
Какшавай кандай кылайын,
Гарып бир болду өлгөндө.

Өз жеринде болгондо,
Галат бир экен дүнүйә,
Казасы жетип толгондо,
Мәкә бир тиллә, Мәдинә,
Кан Өәжимнин хаварын
Алвай бир веде, эттәң әй.
Кара- бир Жылга, Зәрабда,

Атасынын жэниндэ,
Калвай бир веде эттэң эй.

Олуйэлэр колдогон,
Хызырдын жолун жолдогон,
Медетим Ээжи, мендергем,
Бекер дэ экен дүнүйэ,
Казан жетип, күн пүтүп,
Кавырың шондо болвогон.

Пашааларды жыйдырып,
Келвей бир веде, эттэң эй.
Ак коргон толгон койлордон,
Алтымышты сэрэлэп,
Тервей бир веде, эттэң эй.

Ахундарды жыйдырып,
Келвей бир веде эттэң эй.
Алтымыш койун сойдуруп,
Ак жамбы баштап төө коюп,
Бервей бир веде эттэң эй.

Безилдеп ийлэп отурсам,
Медетим Ээжи, туйгунум,
Бекер дэ экен дүнүйэ.
Какылдап ийлэп отурсам,
Канатым Ээжи, булбулум,
Галат бир экен дүнүйэ.

Өз жеринде болгондо,
Алтындан күмбөз жасатып,
Кирвей бир веде Ээжи атам.
Аралап ата-бавасын,
Жүрвөй бир веде Ээжи атам.

Куруган Паамыл жериңнин
Акыктай болгон ташынан
Метин бир менен ойдуруп,

Кынагып гышын койдуруп,
Кирвей бир веде Әәжи атам.
Хызырдуу жерди аралап,
Жүрвөй бир веде Әәжи атам.

Аппак бир тиллэ зэр берип,
Кашкар бир уста саздаган,
Сары бир сөгөт каалга,
Үйүң го калды, Әәжи ата.
Алтындан чәйип сыр берген,
Алты бир кават каалга,
Жәйиң го калды, Әәжи ата.

Кичик- бир Паамыл, Зор-Паамыл,
Жериң го калды, Әәжи ата.
Арманың тартып хәр күнү,
Элиң го калды, Әәжи ата.

Кызыл бир тиллэ зэр берип,
Ахун бир уста саздаган,
Ак сөгөттөн кереге
Үйүң го калды, Әәжи ата.
Күмүштөн чәйип сыр берген,
Жети бир кават каалга,
Жәйиң го калды, Әәжи ата.

Үрмәттәп күндө саламын,
Бергендер калды, Әәжи ата.
Улутунуп, умсунуп,
Көргөндөр калды, Әәжи ата.

Токсон сер урук чәчилгән,
Бу:дайләриң буркурап,
Уруктары шыркырап,
Кош өгүз салып әйдәткән,
Әйдәмиң калды, Әәжи ата.
Хәр дәйим улак чаптырган,
Мәйдәниң калды, Әәжи ата.

Арманың тартып бой-войлоп,
Сарттарың калды, Әәжи ата.
Куйма бир жинжир тактырган,
Куйрук бир берип бактырган,
Иттериң калды, Әәжи ата.

Асалап турган иттериң
Гүркүрөп турган төөлөрүң,
Алма го менен жигденин
Бурагындай Зор-Талаа,
Жериң го калды, Әәжи ата.
Арканнан жүргөн каралап,
Элиң го калды, Әәжи ата.
Чекеси толгон Ак-Сайдын,
Мунар бир терек орноткон,
Көлкүп бир турган Хан-Манас,
Көлүң го калды, Әәжи ата.

Хәр күнү келип саламын
Бергендер калды, Әәжи ата.
Өсирет тартып саргарып,
Көргөндөр калды, Әәжи ата.

Какылдап учуп куш конгон,
Чынар бир терек бүрлөгөн,
Базарың калды, Әәжи ата.
Ооздон бир түшвөй әйтилип,
Газалың калды, Әәжи ата.

Кошоктоп төөсүн бәйләткән,
Кәвилигә койун әйдәткән;
Түжарга берип малдарын,
Аргымак жасап мингизип,
Өзиздәп баккан балдарын,
Тогуз бир тонду кийгизип,
Тоочак бир жасап мингизип,
Бәйвәчә кылган балдарын.

Тогуз бир уулуң тоому эдең,
Топурум Әжи, дәрмәним,
Толгонуп ийләп отурсам,
Толову сенин арманың.

Әкбәр бир, Мәлик өкөө,
Энеден кичик калганда,
Күмүштөн кәмәр такты эде әй,
Эгиз бир тууган козудай,
Ээрчишип жүрүп бакты эде әй.

Алтыннан кәмәр такты эде әй,
Эсил го туйгун, Әжи атам,
Өз жеринин багында әй,
Алтындан супа тагында әй,
Асырап жүрүп бакты эде әй.

Алты жүз койдун серкеси әй,
Нәзир бир, Ушан өкөө,
Балдарынын эркеси әй.

Тогуз жүз койдун серкеси әй,
Тогуз бир уулуң бээриси,
Толгон бир журттун эркеси әй.

Айдыңым Әжи, мендергем,
Оноп бир ырдап отурсам,
Түгөбөйт сенин арманың.

Алты го келин алто:у
Ак аркак кийип чувалып,
Алыстан барып су: алып;
Үч келиниң үчө:ү
Ләпти бир кийип чувалып,
Жәндөөнөн барып су: алып.

Өрчәдән ээр чаптырган,
Күмүш бир мыгын кактырган.

Әмиркән кайыш жүгөнүн
Алтындан гадак бастырган.

Аргымак басса жәрәшкән,
Куватым Әжи, мендергем,
Ахундар менен жәнәшкән.

Түлкү ичигин жамынып,
Түрүлүп сурак сураса,
Нурлуу бир эдең, Әжи атам.
Чәчирәп сүйлөп отурсаң,
Сүрлүү бир эдең, Әжи атам.

Әйтбәй дә кандай турайын,
Канатым Әжи, мендергем,
Ата бир көзүн көргөнүм.
Алыстан басып мен барсам,
Ачыган дәрдим бөлгөнүм.
“Тарывым, алың кандай?” – деп,
Көөнүмдү улаган.
Пешәнәмди сылаган.

Эсилим Әжи, мендергем,
Эненин көзүн көргөнүм,
Имерилип мен барсам,
Ички бир дәрдим бөлгөнүм.
“Тарывым, алың кандай?” – деп,
Көөнүмдү улаган.
Эңкейип барып колунан
Ижәрәт кылып кайтканда,
Пешәнәмди сылаган.

Куватым Әжим, мендергем,
Кургавайт менин көз жәшим.
Сиз дүнйәдән өткөлү,
Сәргәрдән болду бу башым.

Сиз дүнйәдән өткөлү,
Акылым әйрән, эсим таң,

Кандай бир болот, кандай жок,
Алмадай башым болду гөң.

Эсил бир Әәжи, туйгунум,
Баскан бир маңган жериңе
Мазарлуу шээр орносун.
Азирети пайгамбар,
Сахавалар болсун жолдошуң.

Хадыр бир түндөй, Әәжи атам,
Хадырың билвей өткөргөн,
Калың бир журттун бээриси.
Жән тәниңнән кеткенде,
Тил күрмөөнөн өткөндө,
Дәт дегени бекер дә –
Тавылвайт өлүм дәриси.

Әдәмдик жолго салгансың,
Адашып жүргөн көптөрдү.
Әнтсе дә бәндә билеви,
Аркаң бир толгон көп элиң
Ахийдең билвей өткөрдү.

Палапан учса, пәр калат,
Пайгамбар өткөн ким калат?
Бу дүнүйә бир галат.

Сагызган учса сай калат,
Сахавалар өткөн ким калат?
Бевафа дүнйә бир галат.

Агала булут акта ойнойт,
Агаласы жерде ойнойт,
Бул ак топо не тойвойт?

Көгәлә булут көктө ойнойт,
Көгәләси жерде ойнойт,
Бул көк топо не тойвойт?

Молдодон алган тумарым,
Боздотту Әжи, хумарың.
Эшәндән алган тумарым,
Эстетет Әжи, хумарың.

Карагайдын башыга
Карчыга учуп куш конду әй.
Какшатып тәштәп кеткениң,
Канатым, кандай иш болду әй.

Сайаваннын башыга
Сагызган учуп куш конду әй.
Саргайтып тәштәп кеткениң,
Сәрдәлим, кандай иш болду әй.

Отурган жериң Әржишиң,
Сиз дүнейәдән өткөлү,
Өңү бир өчтү Әржиштин.

Аңкайып шунда отуруп,
Ак кагаз бетин толтуруп,
Ахунум Әжи, дәрмәним,
Алтындан мөөрүн басыптыр,
Аркада калган элине,
Вәсийәт хатын жазыптыр.

Кавырга койуп кайтканда,
Вәсийәт хатын әйткәндә,
Гарып бир болгон көп элиң,
Әсил бир Әжи, дәрмәним,
Кайрылып бууну бүгүлдү әй,
Бу:дайдай жәши төгүлдү әй.

Өлгөндөрдүн бәәри арман,
Өлгөндөрдүн ичиде
Бой-вой дә Әжи, зор арман.

Кеткендердин бээри арман,
Кеткендердин ичиде
Эттәң ә Әәжи, зор арман.

Бурумга чыккан даракка,
Бурулуп келип куш конот.
Хадыр бир түндөй Әәжи атам,
Сизди оногон бәндәләр,
Муңайып жүрүп жок болот.

Кайкыга чыккан даракка,
Кайрылып барып куш конот.
Какшаттың Әәжи, түркүгүм,
Сизди бир деген бәндәләр
Сыздап бир жүрүп жок болот.

Дәрдисәр Әәжим, мендергем,
Осол бир ишти баштадың,
Тозуган кыргыз элиңди
Оосар бир кылып тәштәдиң.

Худаанын кылган иши экен,
Курваты барвы бәндәнин.
Гүнә:кәр бәндә әйтәвиз,
Алланын кылган иши экен,
Арвасы барвы бәндәнин.

Күкүгүм Әәжим, мендергем,
Кандай бир ишти баштадың?
Хары зәр болгон кыргызды,
Каләндәр кылып тәштәдиң.

Жадыма түшкөн чагымда
Хат жазамын отуруп,
Дәптәрим бетин толтуруп.
Өткүчөң жазам хатымды,
Баатыр бир Әнәс болсун деп,
Өзүңз койгон атымды.

Кызыл бир тиллэ зэр бузуп,
Гылычыңнын савыга
Кыйматы баа бураган.
Жети бир су:га баш болуп,
Эсил бир Әжи, туйгунум,
Кырк жыл бир сурак сураган.

Бөөрү ичикке бөлөнүп,
Арс ичикке жөлөнүп,
Булбулдай сэйрәп отурса,
Оозуга сөзү жэрәшкән.
Акылман Әжи, туйгунум,
Орустан акын талашкан.

Жәшәргән шивер ко:рукка,
Ак ордо тигип жәйләгән.
Жәйлөөгө көчүп чыкканда,
Ак ордолуу журтуну,
Алты кой сойуп майлаган.

Эшигинин түвүгө,
Кызыл гүл чыгып бураган.
Кайрымдуу Әжи деп келип,
Жоксулдар хайыр сураган.

Жәйлөө деп конгон жеринде,
Жәшил гүл чыгып бураган.
Жакшы бир Әжим деп келип,
Жакырлар хайыр сураган.

Жоксулга берген аштарың,
Булак э болсун, Әжи ата.
Гүл жәннәттин эшиги,
Чырак о болсун, Әжи ата.

Су:саганга су: берген,
Ач калганга аш берген.
Су:сунга берген су:ларың,

Булак о болсун, Әжи ата.
Ай пейиштин эшиги,
Чырак о болсун, Әжи ата.

Аргымак минсе безеген,
Айланып келген душманга,
Әмиркә кайыш боосу бар,
Алты ата:р мылтык кезеген.

Тоочакты минип безеген,
Тоорулуп келген душманга,
Бээжин бир кайыш боосу бар,
Беш ата:р мылтык кезеген.

Олуйалар колдогон,
Пашаалар жолун жолдогон,
Нэзэркөрдө Әжи атам,
Айтканы хата болвогон.

Билимсиз келген душманга,
Пилмоттәрин курдурган.
Кәрәбин мылтык асынып,
Алтымыш эскәр аркаңда,
Жетимиш эскәр алдыңда,
Азырлык кылып турдурган.

Кумандан эде курлашың,
Курлашы хавар укканда,
Куватым Әжи, мендергем,
Кургавай кете:р көз жәши.

Әкимдәр эде курлашың,
Медетим Әжи, мендергем,
Теңтушуң хавар укканда,
Тервелвей кете:р көз жәши.

Каймалдарын жетелеп,
Кашкарлык келип түшкөндө,

Кайнап бир турган чэйлэрин.
Кош-Өтөктүн зор талаа,
Мэйсэләп турган малдарын.

Кошоктоп төөсүн бэйлөткән,
Кош ком го кылып жүк артып,
Күздөөгө көчүн әйдәткән.

Топурум Әжи, мендергем,
Ак ордосун алдыга
Топтоп бир күлүк бэйлөткән,
Токсон-жүз койун әйдәткән.

Сәрдәлим Әжи, мендергем,
Жәшәрип чыккан жашаңга,
Сәрәләп күлүк бэйлөткән.
Сексен-жүз койун әйдәткән.

Түз-Кыйактын талаага,
Кызыл гүл чыгып бураган.
Туйгунум Әжи, күйдүргүм,
Кырк жыл бир сурак сураган.

Алтымыш төөгө жүк артып,
Жәйлөөнүн көчүн маң деген,
Жакшылардын бәәриси,
Жәшилдин гүлү хан деген.

Кырк атанга жүк артып,
Кыштоодон көчүң маң деген,
Кыйындардын бәәриси
Кызылдын гүлү хан деген.

Камчысынын савыга
Кызыл бир тиллә бураган.
Кыйыным Әжи, булбулум,
Отуз жыл сурак сураган.

Көп элинин дәрдинән,
Күндөрү кандай өтө:р деп,
Күйдүргү Әжи, мендергем,
Көк ала сакал чал болду эй.
Көрүп бир жүргөн адәмдәр,
Көөнү бир кетип дал болду эй.

Хәммә бир элдин дәрдинән,
Алдары кандай өтөт деп,
Айдыңым Әжи, мендергем,
Ак ала сакал чал болду эй.
Аркада турган адәмдәр,
Акылы кетип, дал болду эй.

Хатыңды жазып отурсаң,
Тумар го боло:р дейт эдек.
Чәштән бир түшкө көрвөсөк,
Хумар го боло:р дейт эдек.

Кайкыда жаткан аркарды,
Эсил бир туйгун Әжи атам,
Хастагандай ата:рвы?
Мәдәйип менен Әжи атам,
Карарлашып жата:рвы?

Белесте жаткан аркарды,
Куватым Әжи, мендергем,
Мелжегендей ата:рвы?
Мәдәйип менен Әжи атам,
Мелжешкендей жата:рвы?

Кара бир тоонун боорунан,
Кашкалдак учат бир кайып.
Кан Әжим менен тең кетти,
Халкында жалгыз Мәдәйип.

Бозоргон тоонун боорунан,
Безбелдек учат бир кайып.

Әжи атам менен тең кетти,
Элинде жалгыз Мәдәйип.

Ийлөвөйин өлгөнгө,
Мактавайын көргөнгө –
Ойумдагы гөвими,
Оноо бир кылып әйтәйин.
Әжи атам менен Мәдәйип,
Жоро бир кылып әйтәйин.

Оноп бир оноп әйтәйин,
Эсил бир жалгыз Мәдәйип,
Оно:ру жоктой болвосун.
Санап бир санап әйтәйин,
Гүлүстән жалгыз Мәдәйип,
Сана:ры жоктой болвосун.

Әдис бир аткан ок болдун,
Әттәң ә жалгыз жок болдун.
Туйгузбай аткан ок болдун,
Туйгун бир жалгыз жок болдун.

Жәйлөөгө чыккан гүл эден,
Атадан жалгыз Мәдәйип,
Жакшылардын бири эден.

Әгизге чыккан гүл эден,
Энеден жалгыз Мәдәйип,
Эстүүлөрдүн бири эден.

Кыштоого чыккан гүл эден,
Кылганы жакшы Мәдәйип,
Кыйындардын бири эден.

Сөлкөвай оор күмүштөн,
Эсил го жалгыз Мәдәйип,
Сөөлөтиң элден жүрүшкөн.

Калдыгач келсе кашы жок,
Эсил го жалгыз Мэдэйип,
Балдарың калды башы жок.

Улуу бир дәрйә туш болсо,
Улак бир мээрәп су: кече:р.
Эсен го койсо худайым,
Элинде калган балдарың
Улутунуп күн кече:р.

Дүнгүрө салган үйүнө,
Дүвүрөп бир келсе мийманың.
Дастарконуң тартылвай;
Булга:ры кайыш сандыгың,
Буура бир төөгө артылвай,
Бурум бир жерге тартылвай;

Шээнгә салган үйлөрүң,
Шәштирип келсе мийманың,
Дастарконуң тартылвай;
Ак аркак салган сандыгың,
Айры бир төөгө артылвай,
Алыска карап тартылвай;

Канатым Әәжи, мендергем,
Ова эжем менен Арыпжән,
Өрзурум алып кеткенде,
Алдыңа өвөк койдуруп,
Айдыңым Әәжи, мендергем,
Аркаңнан кармап сөйөшүп,
Ак мамыкка бөлөштү,
Башыңды кармап жөлөштү.

Арыпжән менен Ова эже,
Аңкайып шәшип калганда,
Бүдүр бир түшүп ашыга,
Мүшкүл иш түшүп башыга,

Кара бир түшүп ашыга,
Катык күн түшүп башыга,
Өсирет тартып калганда,
Аргымак бели жооруду эй.
Атасы башка түрк ийлөп,
Дуктурдун боору ооруду эй.

Тэжэп бир келген элдерин,
Тервеп бир барып көрөлвай,
Вэсийэт хатың угөлвай;
Атаңа нээлэт бекер дэ,
Авайлап келген элдерин,
Алдырап барып көрөлвай,
Ак патаңды алөлвай;
Акылы дээнэ Өэжи атам,
Адаштырып сен кеттин,
Аркаңнан калдык тавөлвай.

Кара тоо кыйрап пас болду,
Кайкы бел кыйрап, саз болду,
Куватым Өэжи, мендергем,
Канчалык эйтсэм аз болду.

Бел бэйлэсэм, белим бош,
Безилдевей токтойун,
Медетим Өэжи, хайыр, хош!

Кур бэйлэсэм, курум бош,
Көп ийлөвэй токтойун,
Куватым Өэжи, хайыр, хош!

Канатым Өэжи муңайтты,
Гарывың Өнэс шум эйтти.
Мендергем Өэжим муңайтты,
Бечә:рәң Өнэс шум эйтти.

133. ХАН ӨӨЖИМ²²⁷

(Мансур Йаман Үмәркул уулу, 05.03.1998-23.05.2001, МТ №13-А, В)

Ойлоп ээй турсам, чэмэмдэ эй,
Он сегиз миң ээлэмдэ эй,
Өзүңдөй жоктур мэгэмдэ²²⁸ эй.

Өэлэмгэ дээй кеткен айдыңың²²⁹,
Өсирет²³⁰ тартып ойлонуп,
Ак уруп тартам арманың.

Жэхэнгэ²³¹ кеткен айдыңың,
Санаа дээй тартып ойлонуп,
Жавыгып тартам арманың.

Чолпону эдең жылдыздын,
Топуру²³² эдең кыргыздын.
Үркөрү эдең жылдыздын,
Үрмәти эдең кыргыздын.

Ичигиң чети кундуздан,
Ыхвал ээй кетти кыргыздан.
Такыйаң чети кундуздан,
Таалай ээй кетти кыргыздан.

Кандай гоов айтсам бар эде эй,
Кайран ээй датка Хан Өөжим,
Халкыга жарык ай эде эй.

Эркини²³³ ээй эгиз²³⁴ бар эде эй,
Эсил гоув датка Хан Өөжим,
Элиге жарык ай эде эй.

Шакка отуруп о сэйрэгән,
Булбул гоо эдең, Хан Өөжим.
Санаткөй²³⁵ пүткөн кыргыздын
Туйгуну эдең, Хан Өөжим.

Бакка отуруп о сэйрэгән,
Булбул ээй эдең, Хан Өөжим.

Башкача пүткөн кыргыздын,
Туйгуну ээй эдең, Хан Әжим.

Муса:пыр келсе алыстан,
Бурулуп канат калкаган.
Булбулдай сэйрәп отурсаң,
Муңайган хумар таркаган.

Гарыптар келсе алыстан,
Кайрылып канат калкаган.
Катарда сүйлөп отурса,
Хапалык кумар таркаган.

Ат баласы ээй жаваны²³⁶,
Азоолоп бэйләйт көнгүчө.
Әсил гоо датка Хан Әжим,
Ахидең²³⁷ билген әдәмдәр,
Арманың тартар өлгүчө.

Кайчы бир кулак жаваны,
Каңтарып бэйләйт көнгүчө.
Кайран гоув датка Хан Әжим,
Хадырың билген әдәмдәр,
Кайгынды тартар өлгүчө.

Кар жаавай о сел алвай,
Көлдө ээй калдык ойлоймун.
Хан Әжим, сизден ажырап,
Халкы дээй журтуң чогулуп,
Чөлдө ээй калды ойлоймун.

Эки жагын о сел алвай,
Көлдө ээй калды ойлоймун.
Әсил ээй датка Хан Әжим,
Эли дээй журтуң ажырап,
Чөлдө ээй калды ойлоймун.

Гадуулап²³⁸ баса:р жолу жок,
Ташта ээй калды ойлоймун.

Халкы дээй журтуң чогулуп,
Дэштэ²³⁹ ээй калды ойлоймун.

Эңкейип түшө:р жолу жок,
Ташта ээй калды ойлоймун.
Эли дээй журтуң ажырап,
Дэштэ ээй калды ойлоймун.

Булбулдай датка Хан Өөжим,
Бурулуп барып сен жаттың,
Бос топого эй көмүлүп.
Буркурап ийлэйт элиңиз,
Бу:дайдай жэши төгүлүп.

Кайран гооу датка Хан Өөжим,
Кайрылып барып сен жаттың,
Кара дээй жерге көмүлүп.
Кайгырып ийлэйт калкыңыз,
Калтырап жэши төгүлүп.

Кайрылып чыккан даракка,
Карчыга түнөп консочу.
Кайран ээй датка Хан Өөжим,
Хат берсек келе:р болсочу.

Кырчын да талдын башыга,
Кыргыйек түнөп консочу.
Хырдарлуу пүткөн Хан Өөжим,
Кычырсак келе:р болсочу.

Бала экеннен э хан болуп,
Балдыртан²⁴⁰ бери атанган.
Паашалар көрүп таң калган,
Бухардан бери даң алган.

Халкыга баштык хан болуп,
Хадымтан²⁴¹ бери атанган,
Кэтгэлэр көрүп таң калган,
Кашкардан бери даң алган.

Бэйлөгөн атын даланга²⁴²,
Паамылдын²⁴³ кэттэ ханы деп,
Паашалар келген саламга.
Ат бэйлөгөн о даланга.
Әкимдәр келген саламга.

Ноому да чыккан зор эде әй,
Чонтойу толгон зәр эде әй.
Томугу тайган²⁴⁴ кыргызга,
Топуру тоодай бар эде әй.

Даңкы бир чыккан эр эде әй.
Сандыгы толгон зәр эде әй.
Жакшы дээй жаман бәригә әй,
Жардамы тоодай бар эде әй.

Мустар²⁴⁵ да болуп халкыңыз,
Муңайып тартат арманың.
Булбул да датка Хан Әәжим,
Мурза да кылган балдарын.

Кайран дә датка Хан Әәжим,
Балдарынын о бәригә,
Каттатып бахмал кийгизген.
Карай көк жорго мингизген,
Кануннун²⁴⁶ жолун билгизген.

Армандуу датка Хан Әәжим,
Аргымак минген бәйир²⁴⁷ деп,
Алтынын берген хайыр деп;
Күлүктү минген бәйир деп,
Күмүшүн берген хайыр деп.

Ак дәрийә улуусун,
Аргымак минип толкуткан,
Хастап ко келген душманды,
Айдыңы менен коркуткан.

Көк дэрийэ улуусун,
Күлүктү минип толкуткан.
Көздөп дээ келген душманды
Үрмәти²⁴⁸ менен коркуткан.

Кайран дэ датка Хан Өөжим,
Каңтарып күлүк бэйлэгән.
Капыска²⁴⁹ чыгып жэйлэгән,
Кэбилгэ²⁵⁰ койун айдэгән;
Суутуп күлүк бэйлэгән,
Салкынга чыгып жэйлэгән,
Сувайын Кэбил айдэгән.

Бээридән ашык бай эде эй,
Кийгени бахмал зэр эде эй.
Ыхвалы жарык Ай эде эй,
Ашыкча дөвлэт бар эде эй.

Алтыннан эде кэмэри эй,
Алла эгем өзү жар болуп,
Ай пейиш²⁵¹ болсун сэрэйи.

Күрөлгөн* дөвлэт бар эде эй,
Күмүштөн эде кэмэри.
Кудайым өзү жар болуп,
Гүл пейиш болсун сэрэйи.

Алтыннан мөөр ойдуруп,
Ак кагазга эй бураган,
Өдөлөт сурак сураган.

Күмүштөн мөөр ойдуруп,
Көк кагазга бураган,
Күнүгө сурак сураган.

Ак кагазга э жазылган,
Хатың ээй калды, Хан Өөжим.
Алайдан бери даң алган,
Атың ээй калды, Хан Өөжим.

Көк кагазга э жазылган,
Хатың ээй калды, Хан Әэжим.
Кокондон бери даң алган,
Атың ээй калды, Хан Әэжим.

Алтын ээй эшик каалга,
Ордо ээй кылган, Хан Әэжим.
Алты ээй жэштэ балдарын,
Молло ээй кылган, Хан Әэжим.

Күмүш ээй эшик каалга,
Ордо ээй кылган, Хан Әэжим.
Кичигиден о балдарын,
Молло ээй кылган, Хан Әэжим.

Балдарынын о бэригэ,
Маш кыл деп, мылтык аттырган.
Башкача пүткөн Әэжимни,
Паашалар көрүп жактырган;
Үйрөтүп мылтык аттырган,
Өзүнү пааша жактырган.

Эшэндэр кийген борко²⁵² эде эй,
Эсил дэ датка, Хан Әэжим,
Элинин зийнэт²⁵³ көркү эде эй.

Казылар кийген борко эде эй,
Галаты²⁵⁴ датка Хан Әэжим,
Калкынын зийнэт, көркү эде эй.

Санаа дэ тартып ойлосок,
Сэйрэгэн булбул сөзүң жок.
Санатың калды, өзүң жок.

Әсирет тартып ойлосок,
Әсэлден ширин сөзүң жок,
Айдыңың калды өзүң жок.

Мендергелүү²⁵⁵ э Хан Әэжим,
Элинде жалгыз Мэдэйип,

Белинде пулуң зэр веде ай,
Бирге дээй жүрүп бир кете:р,
Үвэдәнэр о бар веде ай?

Бириң дә – булбул, бириң – бак,
Бириң дә кетсең бириң кайт.
Бириң дә – жорго, бириң – боз,
Бириң дә – арал, бириң – саз,
Өкөүң кетип бир жылда,
Увайым тарттык быйыл жаз.

Бириң дә – дәрйэ бириң – сай,
Бириң дә – жылдыз, бириң –
Ай. Ай отуруп, э түн болду ай.
Хан Әэжим, сизден ажырап,
Халкыңа кыйын о күн болду ай.

Атадан жалгыз Мэдэйип,
Ахиде биле:р сен эдең.
Атадан жалгыз кетти деп,
Арманда ийлэйт энекең.

Халкыңда жалгыз Мэдэйип,
Хадырга жете:р сен эдең.
Карегим жалгыз кетти деп,
Кайгырып ийлэйт энекең.

Булбулдай жалгыз Мэдэйип,
Бурулуп барып сен жаттың.
Боз топурак о жамынып.
Мустар да болуп жүрөмүн,
Булбулдай гөвиң сагынып.

Халкыңда жалгыз Мэдэйип,
Кайрылып барып сен жаттың,
Кара дә жерди жамынып.
Хапалык тартып жүрөмүн,
Хадырлуу гөвиң сагынып.

Атадан дөвлөт бар эде эй,
Аргымак минип дуулаган.
Алты ата:р алып колуга эй,
Адырдан аркар уулаган,
Гарыптын элин сураган.

Бедөү²⁵⁶ көк минип дуулаган,
Беш ата:р алып колуга,
Белестен аркар уулаган,
Бечә:рә элин сураган.

Эт живектин э түрү эдең,
Элинде жалгыз гүл эдең.
Ак живектин э түрү эдең,
Атадан жалгыз гүл эдең.

Адырдын гүлү куурады эй,
Атадан жалгыз сулады эй.
Ай пейиш кетип ырады²⁵⁷ эй.

Эгиздин гүлү куурады эй,
Энеден жалгыз сулады эй.
Гүл пейиш кетип ырады эй.

Ак живек талы тор болду эй,
Алтындай жэниң пор болду эй.
Алганың ийлэп толгонду эй.
Әлимә менен энеңе,
Артыкча катык шор болду эй.

Көк живек тозуп тор болду эй,
Күмүштөй жэниң пор болду эй.
Күйө:рүң ыйлап толгонду эй.
Балдарыңдын э кичиги,
Жәмилгә катык шор болду эй.

Эгизге чыккан гүл алып,
Жалпыс э эдең Мэдэйип,

Энелеш тууган сенде жок,
Жалгыз ээй эдең, Мэдэйип.

Адырга чыккан гүл алып,
Жалвыз э эдең, Мэдэйип,
Аталаш тууган сенде жок,
Жалгыз ээй эдең, Мэдэйип.

Айчылык ыраак жол болсо,
Өтэйлөп басбайт алыс деп,
Өжэл дэ койвойт жалгыз деп.

Көп алыс ыраак жол болсо,
Күнүгө басбайт алыс деп,
Өлүм да койвойт жалгыз деп.

Ак алма бактын мөвөси²⁵⁸,
Арман да тартсак не пәйдә,
Өжэлдин болвойт доvasы.

Көк алма бактын мөвөси,
Күйгөн дэ менен не пәйдә,
Өлүмнүн болвойт доvasы.

Армандуу датка, Хан Әэжим,
Алтынын төөгө жүктөгөн.
Әкимдәр гэвин хуп деген;
Бахмалын төөгө жүктөгөн,
Паашалар гэвин хуп деген.

Ак сандыкка э толтурган,
Алтының калды, Хан Әэжим.
Арманың тартып ийләшип,
Халкың ээй калды, Хан Әэжим.

Көк сандыкка э толтурган,
Алтының калды, Хан Әэжим.
Күйүтүң тартып ийләшип,
Халкың ээй калды, Хан Әэжим.

Алыскы жолго жүгүргөн,
Тулпар ээй эдең, Хан Әэжим,
Өйлөнип учкан асманга,
Шумкар ээй эдең, Хан Әэжим.

Күнчүлүк жолго жүгүргөн,
Тулпар ээй эдең, Хан Әэжим.
Көкөлөп учкан асманда,
Шумкар ээй эдең, Хан Әэжим.

Хадымтан бери, Хан Әэжим,
Халкыга сайа булуту.
Кэбилгэ сэфэр кылганда,
Хадырлуу ээжи келди деп,
Кэттэлэр чыккан утуру.

Балдыртан бери кыргыздын,
Башында сайа булуту.
Бадакшан сапар кылганда,
Паамылдын ханы келди деп,
Паашалар чыккан утуру.

Бөйлөнгөн мылтык музурдан²⁵⁹,
Башкача пүткөн Әэжини,
Паашалар хаалап кычырган.

Асынган мылтык музурдан,
Өлөйдө датка Әэжини,
Өкимдэр хаалап кычырган.

Башкача пүткөн Әэжинин,
Бар эде элге топуру,
Паашага жаккан жоругу;
Башкача элден сыйагы,
Паашага жаккан кыйалы.

Тойдо бир кийген манатым,
Тигишинен эй сөгүлдү.

Тоо булбулу о Хан Әәжим,
Топого кандай көмүлдү?

Әйттә бир кийген манатым,
Аркасынан эй сөгүлдү,
Айдыңдуу датка Хан Әәжим,
Кара дә жерге көмүлдү?

Кара кырдын о башыны,
Карарып калың кар басты.
Хан Әәжим, сизден ажырап,
Халкыңды кайгы, гам²⁶⁰ басты.

Әгиз ээй кырдын башыны,
Эңкейип калың кар басты.
Әсилим Әәжи кеткели,
Элиңди кайгы, гам басты.

Кара кыр башын кар басса,
Күнү бар карын кургата:р.
Кайгыга калган халкыңды,
Кайсы бар сизче жыргата:р.

Әгиз кыр башын кар басса,
Күнү бар эрип, кургата:р.
Эән дә калган элиңди,
Кими бар сиздей жыргата:р.

Ак мөңгү эрип су: болот,
Гарып ээй болгон калкыңа,
Хан Әәжи, сиздей ким болот?

Көк мөңгү эрип су: болот,
Күйүткө калган элиңе,
Тил сүйлө:р сиздей ким болот?

Жакшы дээй жаман бәригә,
Жардам деп бердиң хайырңыз.
Жавыккан менен не пәйдә,

Жән эгем өзү жар болуп,
Жәннэттән болсун жәйиңиз.

Бечә:рә, фахыр²⁶¹ бәригә,
Бердин э зәкәт хайрыңыз.
Увайым тартсак не пәйдә,
Кудайым өзү жар болот,
Пейиште болсун жәйиңиз.

Меделиң әсил алтындан,
Бейжәй дә кылдың шул ишти,
Бездиңби Әжим, халкыңдан?

Зынарың²⁶² әсил алтындан,
Тәштәп дә кеттиң кылчайвай,
Тарындыңбы Әәжим, халкыңдан?

Санатгөй Әәжим кеткели,
Саадагың төргө илинди,
Санайвыз өткөн күнүңдү,
Санатың эми билинди,
Сагындык бубул тилинди.

Хырдарлуу Әәжим кеткели,
Гылычың төргө илинди,
Ойлойвуз өткөн күнүңдү,
Кыйматың эми билинди,
Эстейвиз булбул тилинди.

Шаркырап агат су: сайда,
Санаган менен не пәйдә.
Санаткөй туйгун Әәжини,
Сагынсак келе:р күн кайда?

Эркечтеп агат су: сайда,
Ойлогон менен не пәйдә?
Әсил дә туйгун Хан Әәжим,
Эстесек келе:р күн кайда?

Жән эгем берген оомат деп,
Жәнигә барып паашанын,
Жамбысын берген соогат деп.

Алла эгем берген оомат деп,
Алдыга барып паашанын,
Алтынын берген соогат деп.

Әйтта ээй кийе:р эгиннин²⁶³,
Манаты эдең, Хан Әәжим.
Әйланип учуп эргиген,
Канаты эдең, Хан Әәжим.

Тойдо ээй кийе:р эгиннин,
Манаты эдең, Хан Әәжим.
Тоорулуп учуп эргиген,
Канаты эдең, Хан Әәжим.

Жыланнын ээй зору октолот,
Жыйылып элдер топтолот.
Жыйында ээй Әәжи жоктолот.
Санатың ойлоп отурсам,
Жүрөгүм жалын от болот.

Әждээр зору октолот,
Әйт-әрәпә той болсо,
Айдыңдуу Әәжи жоктолот.
Акийдең ойлоп отурсам,
Артыкча жүрөк от болот.

Кайран дә туйгун Хан Әәжим,
Хадырың эске түшкөндө,
Калтырап буун зыркырап,
Карындашың ой Мәрийә әәжим,
Канатым хан жән кетти деп,
Канетерин о билалвай,
Кайгырып ыйлап буркурап.

Булбул да туйгун, Хан Әжим,
Мустар да болуп ойлосо,
Бүгүлөт буун зыркырап.
Бир тууганың о Мәрийә әжим,
Буунум хан жән кетти деп,
Бир доvasын э тавалвай,
Муңайып ыйлайт буркурап.

Капыстын отун оттогон,
Кара ээй жорго жалдарың,
Кайгырып ыйлайт алганың.
Хан Әжим, сизче болову,
Сенин ээй калган балдарың?

Күнгөйдүн отун оттогон,
Күрөң дээй жорго жалдарың,
Күйүтүң таргат алганың.
Ордунду басып туравы,
Өзүңдөн калган балдарың?

Ооганнан алган пәрмөниң²⁶⁴,
Оноп ээй тартам арманың.
Кудаадан үмүт кылавыз,
Ордунду баса:р балдарың.

Әкимнән алган пәрмөниң,
Ак уруп тартам арманың.
Алладан үмүт кылавыз,
Әйткәниң кыла:р балдарың.

Ак кагазга хат жазган,
Алтыннан куйган каламың.
Кайран дээ туйгун Хан Әжим,
Катык дээ болду элэмиң²⁶⁵.

Көк кагазга э хат жазган,
Күмүштөн куйган каламың.

Гүлүстөн ээй туйгун, Хан Әәжим,
Күчтүү дө болду элээмиң.

Музуруң калды асылып,
Атбайвысын о, Хан Әәжим?
Мустар дө кылвай бээрини,
Кайтбайвысын о, Хан Әәжим?

Төпөнчөн калды асылып,
Атбайвысын о, Хан Әәжим?
Жавырга койвой бээрини,
Кайтбайвысын о, Хан Әәжим?

Алтын ээй саат жоварым²⁶⁶,
Айдыңдуу Әәжи гөвәрим²⁶⁷,
Әәләмдин үстүн издесек,
Тавылвайт сенин хаварың.

Күмүштөн саат жоварым,
Гүлүстөн Әәжи гөвәрим.
Дүнүйә үстүн издесек,
Угулвайт сенин хаварың.

134. ӘӘЖИ АТАМ²⁶⁸

(Саткын Сечилмиш Толубай Әәжи кызы, 29.08.2002, МТ № 83-А)

Курчанып хымкап кийгеним,
Кучакта нәзәр тийгеним.
Белсенип хымкап кийгеним,
Бешикте нәзәр тийгеним.

Әнжийән жолу арава,
[Алты атка салдың кәрәвә²⁶⁹.]
Айдыңдуу өткөн Әәжи атам,
Алты жыл әйтсән ырава²⁷⁰.

Жеркеннин жолу арава,
[Жети атка салдың кәрәвә.]

Айдыңдуу өткөн Әжи атам,
Жети жыл айтсаң ырава.

Алтыннан соккон пирооз,
Айдыңыңа жәрәшә,
Әйталвай койдук бир ооз.

Күмүштөн соккон пирооз,
Күлпөтүнө жәрәшә,
Күйәлвай койдук бир ооз.

Мәкә бир тиллә Бәйтиллә,
Товап ко кылган Әжи атам.
Алтыдан ча:ры сойдуруп,
Совап бир кылган Әжи атам.

Мәкә бир тиллә Бәйтиллә,
Товап ко кылган Әжи атам.
Жетиден ча:ры сойдуруп,
Совап бир кылган Әжи атам.

Хандык бир менен байлыкты,
Барабар тутуп келдиңиз,
Ахыры омур шул экен,
Әржишкә барып жаттыңыз.
Кадыр бир түндөй Әжи атам.

Каңтарып күлүк бәйләгән,
Калганын Кашкар айдәгән.
Суутуп сурча бәйләгән,
Сувайыны Кәәбил айдәгән
Каңтарып күлүк бәйләгән,
Калганын Кашкар айдәгән,
Хадыр бир түндөй Әжи атам.

Балдарым минип жүрсүн деп,
Бадакшан күлүк бәйләткән.
Кыздарым кийип жүрсүн деп,

Кытайы бакмал буйруткан.
Келиндер кийип жүрсүн деп,
Кээбилдөн кэтэн буйруткан.

Кабайылга²⁷¹ барганда,
Кашкайып туруп сүйлөгөн.
Калпагын зэргэ толтурган,
[Кайрыла түшүп отурган,]
Хадыр бир түндөй Ээжи атам.

Суутуп сурча бэйлаган,
Сувайын Кэбил айдэгэн.
Каңтарып күлүк бэйлэгэн,
Калганын Кашкар айдэгэн.

Кандык бир менен байлыкты,
Баравар тутуп келдиңиз.
Ахыры дүйнө шул экен,
Эржишкө барып жаттыңыз,
Хадыр бир түндөй Ээжи атам

135. ХАН ЭЭЖИМ²⁷²

(Келдибек Фидан Эмирэ уулу, 01.07.2002, ТД)

Халкта жакшы көп көрдүк,
Карчыгадай Хан Ээжим,
Хадырың билвей өткөрдүк.

Кылымда жакшы көп көрдүк,
Кыргызда туйгун Хан Ээжим,
Кыйматың билвей өткөрдүк.

Төвөүзгө иш түшсө,
Төрт бүдүр кыргыз топтолот.
Төрөдөй туйгун Хан Ээжим,
Төп гөвиң бизге жоктолот.

Башывызга иш түшсө,
Бээри кыргыз топтолот.

Башкача туйгун Хан Әжим,
Барлыгың бизге жоктолот.

Карчыгадай Хан Әжим,
Каалгалуу үйүндө,
Мәрвәйис чегип пүйлөгөн,
Мәэниси менен сүйлөгөн.

Халк чогулган жерлерде,
Карсылдап сүйлөп отурсаң,
Булбул эдең, Хан Әжим.
Зор кичикке бәрәвәр,
Туйгун эдең, Хан Әжим.

136. ӘӘЖИ АВА²⁷³

(Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу, 18.09.2002, МТ № 60-В)

Ак сакал түгөп, ким калды,
Үч жүз о үйлүү кыргызда,
Хан Әжим жалгыз шул калды.

Беш увак о намаз дигерде,
Жән эгемнен тилеймин,
Омурунду Әжи ава эй.
Башыңды таштан жәрәтсин,
Халкым бир эзәр тартат деп,
Хәр дөүлөткә хат берип,
Алдырып келдиң бахшышты эй.

Унду го бөлүп алгын деп,
Сыра²⁷⁴ го менен тургун деп,
Ак сакалың билгин деп,
Алты мөртәм чогултуп,
Нәсийәтиң әйттиңиз.
Ак пата:ң бердиңиз.

Карчыгадай Әжи авам,
Хасталанып калдым деп,

Агустос айдын алтысы,
Арзурум кеттиң дуктурга,
Алла эгем салган иш экен,
Дуктур да сөвөп болгон жок,
Бир чә:рәси болгон жок.

Әәжи авам казаа кылды деп,
Тилпуннан хавар укканда,
Эрчип о келген элиңнин,
Энсиреп жәши төгүлдү әй,
Бууну шондо сөгүлдү әй.

Хан экәм казаа кылды деп,
Саар го хавар укканда,
Кармап о келген элиңнин,
Кайрылып жәши төгүлдү әй,
Кавыргасы сөгүлдү әй.

Тәксигә мүрдәң жүктөлдү,
Эсил бир атам кетти деп,
Тогуз о уул, эки кыз,
Толгонуп бели бүктөлдү.

Мазарга мүрдәң жүктөлдү,
Эсил бир Әәжим кетти деп,
Ага го тууган элиңнин,
Энсиреп бели бүктөлдү.

Кавырга мүрдәң жүктөлдү,
Хызыр го Әәжим кетти деп,
Кармап о келген элиңнин,
Кайрылып бели бүктөлдү.

Карчыгадай Әәжи авам,
Ак кагазга хат кылып,
Жазып о кеттиң, Әәжи авам.
Кыргыздын ноомун өчүрвей,
Ымдуу бир оокат кылгын деп,

Зор-кичигиң билгин деп,
Эйтип о кеттиң, Ээжи авам.

Кавырдан элдер кайтканда,
Баш азааң²⁷⁵ Жумабай,
Ээжимин кылган вээзи деп,
Ак кагазда хатыңды,
Окуп о берди, Ээжи ава эй.

Муну да угуп өңгүрөп,
Уруулуу кыргыз элиңнин,
Көзүнүн жэши төгүлдү эй,
Бууну шондо сөгүлдү эй.

Сыйытың турат манаке,
Сыйлайткан Ээжим канаке?
Кавырың турат манаке,
Хайырлуу Ээжим канеке эй?

Ашыкча дэрттэр козголду,
Ээжи ава, сендей ким болот,
Арманың бизге зор болду эй, –
энэ шончолук ырдадык эде...

137. ХАН АТАМ²⁷⁶

(Гөвэр Акутулга Эдил кызы, 29.08.2002, МТ № 83)

Каран го калган го Зор-Паамыл,
Көлдө го калды го, эттэң э.
Хан атам менен го бир келип,
Чөлдө го калдык го, эттэң э.

Эгиз го эгиз бел ашып,
Паста го калдык, эттэң э.
Хан атамнан о ажырап э,
Дэштэ го калдык, эттэң э.

Катар го катар го бел ашып,
Паста го калдык, эттэңэ.

Хан атамнан о айрылып,
Дэштэ го калдык, эттэң э.

Жәннэттэй болгон го Паамылды,
Тэштэп го келди хан атам.
Көрвөгөн жерди го көрсөтүп,
Билвеген жерди дэ билгизип,
Пәкистэнгэ о элини,
Баштап го келди хан атам.

Көйкөлүп турган го Ак-Су:ну э,
Тэштэп го келди хан атам.
Көрвөгөн жерди о көрсөтүп,
Билвеген жерди го билгизип,
Түркийэгэ о элини,
Баштап го келди го хан атам.

Катар го катар о бел ашып,
Хандар го менен э жәнэшип,
Кийвегенди го кийгизип,
Билвегенди го билгизип,
Алып го келди о ээжи атам.
Көрвөгөн жерди о көрсөтүп,
Ичбегенди го ичирип,
Алып го келди го хан атам.

Ичбегенди го ичирип э,
Кийвегенди го кийгизип,
Билвегенди го билгизип э,
Алып го келди го хан атам

Эки го кават ак үйгө,
Киргизип койду хан атам.
Өкүмәти о мана деп,
Билгизип койду о хан атам.

Товар да менен о бакмалга,
Бөлөп ко койду хан атам.

Өкүмөткө о жеткирип,
Төлөп ко койду хан атам.

Хан атамды о мен айтсэм э,
Өз жериде го өткөрсөк,
Ача го туйак ак койду э,
Такта ашыга го сойдуруп,
Гүркүрөгөн о буураны,
Ыскатыга го койдуруп,
Бакмалдан жыртыш о жырттырып э,
Учуга тилле пул түйүп,
Кыла:р го эде изэтин э.

Хан атамды о мен айтсэм,
Алтымыш ча:ры о бэйлэтип,
Такта ашыга о сойдуруп,
Азынаган о күлүктү,
Ыскатыга го койдуруп,
Кымкаптан жыртыш э жырттырып,
Учуга тиллэ го пул түйүп,
Кыла:р го эде изэтин э.

Кавырыга го пул чэчип э,
Кара атыга го тул тартып,
Калың дә журтун о кычырып э,
Кылар го эде изэтин.

Ак-Зоонун боорун ойдуруп э,
Ак сарай кылып о койдуруп,
Көк-Зоонун боорун ойдуруп э,
Көк сарай кылып о койдуруп.

Паашасы кооп о сиз деген э,
Пайандоз гилем о издеген.
Эчкиси койдой жон алган э,
Эстеген жерге барганда,
Сечип дә жүрүп о тон алган э.

Серкеси койдой о жон алган,
Базарга барган о чагында,
Кыйматы баа о тон алган э.

Кымкапты кийген о жаанда,
Кызыл пул чэчэкэн о шээнгэ,
Ак аркак кийген о жаанда,
Ак жамбы чэчкэн о шээнгэ.

Хандык ко кылган о Кашкарга,
Беклик ко кылган о Бежинге.
Аты го кеткен Алайга,
Даңкы кеткен далайга.
Аты кеткен о Алайга.²⁷⁷

Алты эле метир го кар жааса,
Агын го су:лар о толову?
Әжи атамды о өткөрдүк,
Онун да калган о балдары,
Топур го кылып о туравыз,
Әжи атамдай го болову?

Эки эле метир го кар жааса,
Эгизги арык о толову?
Әжи атамды го өткөрдүк,
Балдарыны го карайвыз,
Өтэңэ нээлэт о бириси,
Әжи атамдай о болову?

Алты эле метир кар жааса,
Агын су: болуп о толгон жок.
Ак сакалдын о бириси,
Әжи атамдай го болгон жок.

Эки эле метир э кар жааса,
Эгизги арык э толгон жок.
Эли дә журту биригип э,
Әжи атамдай го болгон жок.

Әжи атамнын кадырын ә,
Бирде дә бири о билген жок.
Балдарынын үйүгө,
Салам дә айтып о кирген жок.

Әжи атамды о оносок ә,
Ахийдесин о билведи.

Алдынды жезге го бураган ә,
Алайга барган о чагында,
Әкимдик кылып о сураган ә.

Күмүштү жезге го бураган ә,
Кашкарга барган о чагында,
Хандык ко кылып о сураган ә.

Хандык ко кылган ә Кашкарга ә,
Бектик ко кылган о Бежинге.
Хан атама ылайык ә,
Алтыннан кылган ә пирооз,
Хан атама ылайык ә,
Әйтөлвадык ә бир ооз.
Күмүштөн кылган ә пирооз,
Әжи атама го ылайык,
Әйтөлвадык ә бир ооз.

Алтыннан гүрсү го койдурган ә,
Аргымак оозун о чойдурган.
Күмүштөн гүрсү го койдурган ә,
Күлүктүн оозун о чойдурган.

Эгиз го жүрүп ә пас болдук ә,
Элдүү го жүрүп аз болдук.
Катар кыр эдек, пас калдык ә,
Калың журт эдек ә аз калдык.
Эгиз кыр эдек, пас калдык ә,
Эркин журт эдек, аз калдык.

138. ХАН ӨКӨМ²⁷⁸

(Жолдошбай Акматали уулу, 25.08.2003, МТ № 96-А)

Ө-э-э-й, алтын бир чөйчөк эй пийэлэ,
Ө-э-э-й, шам көтөргөн хан экэм.
Ө-э-э-й, алты уруу тейит о ичинде,
Даң көтөргөн хан экэм.

Ө-э-э-й, хан экэмнин оу мингени,
Кара- го тигин о тулпары,
Ө-э-э-й, хан экэм оу – журттун эй шумкары.

Күмүш о чөйчөк эй пийэлэ,
Ө-э-э-й, шам көтөргөн хан экэм.
Күлэн о тейит э ичинде,
Ө-э-э-й, даң көтөргөн эй хан экэм.

Хан экэмнин эй мингени,
Ө-э-э-й, Кара- го тигин эй тулпары,
Хан экэм – журттун эй шумкары.

Ө-э-э-й, алты бир төөдө эй аштыгы,
Алты го күнге эй жетбеген,
Ө-э-э-й, жети бир төөдө эй аштыгы,
Жети го күнге эй жетбеген.
Ө-э-э-й, короосунун эй четинен,
Хожойу Хызыр эй кетбеген.

Э-э-эй, Боз-Секи чыгып эй жэйлэгэн,
Сувайын Кэбил эй эйдэгэн²⁷⁹.
Чэйнекте чэйи эй дэм жеген,
Рахманкул эй Хан деген.

Э-э-э-й, кэмисэр эй эким эй келгенде эй,
Сараатган мавын эй келгенде эй,
Э-э-э-й, бээри го сэйип ой хан деген,
Куурума, палоо эй тең жеген.

Ө-э-э-й, отурат эде эй соорунда,
Эки эле колу эй боорунда.

Э-э-э-й, салам деп берген эй сооданы,
Кыла алвайт эде эй кооганы.

Э-э-э-й, Мунара менен эй Гүнжүвай,
Барган э эде эй чек ара.
Э-э-э-й, биздин го эде эй мураапы,
Халк үчүн жэни эй ыраатта.

Ө-э-э-й, жеткен экен эй но:ваты,
Пәкистэнгэ эй жол тартып,
Бар экен элдин эй ооматы.

Э-э-э-й, Пәкистэнгэ эй келгенде,
Кыргыздын ханы эй келди деп,
Э-э-э-й, Зийәулхак келди эй саламга,
Мәәлим э болду эй әәләмгә.

Э-э-э-й, Түркийәнән эй айаттар²⁸⁰,
Барып о алды эй Түркийә,
Э-э-э-й, учту бир деди эй учакка,
Кетти го деди эй узакка²⁸¹.

Э-э-э-й, Мустактын башын эй муз алды,
Муз эрите:р эй Күнү бар.
Э-э-э-й, муса:пыр жэним эй муңайса,
Муңумду жаза:р эй кимим бар.

Э-э-э-й, Капчалдын башын эй кар алды эй,
Кар эрите:р эй Күнү бар.
Гарып ко жэним эй кайгырса,
Кайгымды жаза:р эй кимим бар.

Э-э-э-й, Кутбидин менен эй Сәйпидин,
Худайыма эй тапшырдым.
Бүбүрәжәп эй, Гүлдәрхән,
Жәнәстәхән эй, Тәжихан,
Алла эгеме эй тапшырдым.

Э-э-э-й, мен Түркийә эй келгенде,
Истамбул Әжи эй барды деп,
Ө-э-э-й, хаста го болуп эй келди деп,
Өржишкә Әжини эй апарды эй.
Э-э-э-й, Өржиштә дәктәр эй болвойт деп,
Өрзурум дәктәр эй көтөрдү эй.

Э-э-э-й, Аарып дә кылды эй элэкәт,
Андыган бекен эй пәлэкәт.
Топтошуп кылды эй элэкәт,
Тооруган бекен эй пәлэкәт.

Ө-э-э-й, айдындуу Әжи эй канеке эй,
Хәммә го элиң эй манеке эй.
Ө-э-э-й, топурулуу Әжи эй канеке эй,
Топтогон элиң оу манеке эй.

Э-э-э-й, Токтогул әкәм эй үйүндө,
Топтоп о пара эй берчи эде эй.
Ө-э-э-й, Ысмайылдын эй үйүндө,
Ийи пара берет эй эдечи эй.

Э-э-э-й, Өрзурум Әжи эй жатканда,
Ак сакалдар эй топтолуп,
Э-э-э-й, алты го куруш эй жок беде.
Өәжидән хавар эй алвады эй.
Э-э-э-й, бар эде Әжи топуру,
Ак долмушу эй алдында,
Өәжимди көрүп эй келведи эй,
Мәмә го зийә эй шопуру.

V. ЭЛДИК ПОЭМАГА АЙЛАНА БАШТАГАН КОШОКТОР

139. ШӘМӘ:МӘТ²⁸²

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 20.09.2001, МТ № 56-В)

Атакем Алай көчкөндө эй,
Токту го сойвос атакем,
Ча:рыны кайдан сойду эке йоув,
Кавырга бервес атакем,
Кашканы кайдан берди эке эй.

Гездик го бервес энекем оув,
Ак полот кайдан берди эке эй.
Атайымнын үйүндө эй,
Энэйимнин төрүндө эй,
Ашкананын оозунда йоув,
Алкайган жүктүн астында,
Арс ичигим жамынып оув,
Түлкү ичигим төшөнүп,
Отурат эдем гованып оув,
Жэш баладай жованып.

Койчумнун аты – Шәмә:мәт оув,
Коншумнун аты – Шәмә:мәт,
Эримнин аты – Шәмә:мәт оув,
Әжәли жеткен Шәмә:мәт,
Түндө эле кайдан келди эке йоув.

Түн ортолоп келгенде эй,
Ак жамгыр тийвес бетиме йоув,
Суук кол тийди этиме.
Шәшкәнимнән: “Ким?” – дедим оув,
“Эр Шәмә:мәт, мен”, – деди.
Сайдым эдем билекке йоув,
Сабыны тайып тийиптир,
Жәннин бир оту жүрөккө йоув.

Жатсам бир уйкум келведи эй,
Копсом дә жүрөк дегдеди эй.

Там эйлэнип мен барсам,
Алтын дә казык башында йоув,
Атың турат, Шәмәмәт.
Кайтып келип карасам оув,
Сызылып аккан каны жок,
Бир чымынча жэни жок.

Таң саарда гүймөнүп оув,
Сәрдәлим деп ийләргә эй,
Эли дә журттан ийменип оув.

Күн саарда гүймөнүп,
Гүлпайым деп ийләргә оув,
Эне-атамнан ийменип.

Кырды бир кырлай оттогон оув,
Кыргыйек чунак дешбейви.
Кыз беш көкүл тул калган оув,
Мендейди бейвак дешбейви.

Герини герлей оттогон оув,
Кекилик чунак дешбейви эй.
Келин дә болвой тул калган оув
Мендейди бейвак дешбейви эй, –
деп ийләгән экен.

140. ШӘМА:МАТ²⁸³

(Ыдырыс Акын Абылкасым уулу, 13.06.2002, МТ № 81-В)

Атайымдын үйүндө,
Энейимнин төрүндө,
Ашкананын оозунда,
Отурат эдем гованып,
Жәш баладай жованып,
Арс ичигим жамынып,
Түлкү ичигим төшөнүп.

Ак жамгыр тийвес бетиме,
Суук кол тийди этиме.
Шөшкәнимнән: “Ким?” – дедим,
“Эр Шәма:мат, мен”, – деди әй.
Кайсы экенин билведим,
Коңшум аты – Шәма:мат,
Койчум аты – Шәма:мат,
Өзүңнүн атың – Шәма:мат,
Сайдым эдем билекке,
Савыны тайып тийиптир,
Жәннин үйү жүрекке,
Жәннин бир үйү жүрекке.

Гездик бир бервес атакем,
Ак полот кайдан берди эке әй.
Кавырга бервес атакем,
Кашканы кайдан берди эке әй.

Жатсам бир уйкум келведи әй,
Копсом бир жүрөк дегдеди әй.
Там әйләнип карасам,
Әйләнмә казык башында,
Атың о турат, Шәма:мат.
Сызылып аккан каның жок,
Бир чымынча жәниң жок.

Күн саарда гүйменип,
Гүлпайым деп ийләшкә,
Ата-энемден ийменип;
Таң саарда гүйменип,
Сәрдәлим деп ийләшкә,
Эли бир журттан ийменип.

Кырды бир кырлай оттогон,
Кыргыйек чунак гепшейви әй.
Кыз экеннен тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви әй.

Жарды жардай оттогон,
Кекилик чунак гепшейви эй.
Келин болвой тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви эй.

141. ШАМА:МАТ²⁸⁴

(Көчөр Йылдырым Ороз Ээжи уулу, 1-вар., 28.06.2004, МТ № 91-В)

Бир байдын кызы бар экен. Ону Шама:мат деген бир бэйбэчэгэ патаа кылыптыр. Коңшусунун аты да Шама:мат экен, койчусунун аты да Шама:мат экен. Энеси бир күн коңшусу Шама:мат сенин койнуңа келет экен кызым, манау пычакты алып жат деп колуга бир пычак бериптир. Онон түндө жатса, келиптир жаңгы Шама:мат – о күйөөсү экен. О энеси пэнттөп шондой кылган экен. Сайып жүгөрөт. Чыркырап о качып чыгат. Саар кооп караса, Шама:мат тын аты турат. Наржакараак басып караса, өлүп калыптыр. Анан ырдаган экен:

Эримдин аты – Шама:мат,
Коңшумдун аты – Шама:мат,
Койчумдун аты – Шама:мат,
Ашкананын оозунда,
Арс ичикке бөлөнүп,
Түлкү ичикке оронуп,
Отурат эдем жованып,
Жэш баладай гованып.

Гездик бервес энекем,
Ак болот кандай берди эке эй,
Кавырга бервес атакем,
Кашканы кандай берди эке эй.

Таң саарда гүйменип,
Там эйлэнип мен барсам,
Алтын казык башында,
Атың турат, Шама:мат.
Кайтып келип карасам,
Сызылып аккан каның жок,
Бир чымынча жэниң жок.

Күн саарда гүйменип,
Гүлпайым деп ийләшкә о,
Мен эли журттан ийменем.
Таң саарда гүйменип,
Сәрдәрим деп ийләшкә,
Мен ата-энемден ийменем.

Кырды кырлай оттогон,
Кыргыйек чунак дешбейви.
Кыз беш көкүл тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви.

Герини герлей оттогон,
Келгийек²⁸⁵ чунак дешбейви.
Келин дә болвой тул калган о,
Мендейди бейвак дешбейви.

142. ШАМА:МАТ²⁸⁶

(Көчөр Ыылдырым Ороз Әәжи уулу, 2-вар., 28.06.2004, ТД)

Бир байдын кызыны Шама:мат деген бир бәйбәчәгә патаа кылыптырлар. О койчусунун аты да Шама:мат экен, коңшусунун аты да Шама:мат экен.

Ол анан жаңгы койчусу Шама:мат келет да:

– Мен сенин жәниңә келем, – десе:

– Покту жеве, пәдәләнәт, тузувузду ичип туруп койнума кандай келе-сиң? – дейт.

Дегенден кийин:

– Э жок, келем, келем, – дейт.

Әстә барат дә жаңгы патаа кылган күйөөсүгө әйтәт:

– Ой, бәйвиченин жәнигә барсаңчы, келе:р веке деп үмүттө турат, – дейт. Десе:

– Барсам, барайын, – дейт дә, жаңгы баштап келет. О жаңгы кыз хыйал кылат – жаңгы койчу хыйал кылат дә. О пәнтәптир экен.

Анан жаңгы келет.

– Эне, келет экен, шу жаман койчу келетыгандай, эне, – деп энесиге әйтсә анан, бир пычак берген экен. Анан пычакты алып жәниндә, жатса анан,

эшиктен кириптир. Кирип келгенде анан шо “Койчум келди” дейт дө анан балдыр айткән, гүрт эле муштайт. Шу бир бакырат, кайтып чыгып кетет. Анан тынчып эле жатып калат. Ичтеменин тәйини жок.

Анан саарлап анан кооп анан: “Нимне болду эке, сайгандай болдум эми”, – деп анан эшикке чыгы-ы-п караса, кан тамчыла-а-ап кетиптир. Там бар экен. Тамнын аркасыга барса, атыны бәйләп койуптур казыкта, бир неме жатат. Барса, өлүп калыптыр Шама:мат. “М-м, о бу бой-бой бу байымды сайып тәштәвәпминби”, – дейт дө анан кийин ырдаган экен анан:

Койчумдун аты – Шама:мат,
Коңшумдун аты – Шама:мат,
Ашкананын оозуда,
Отурат эдем жованып,
Жәш баладай гованып,
Ак жамгыр тийвес бетиме,
Суук кол тийди этиме.
Шәшкәнимдән: “Ким?” – дедим,
“Эр Шама:мат, мен”, – деди.

Гездик бервес энекем,
Ак болот кандай берди эке әй,
Токту сойвос атакем,
Ча:рыны кандай сойду эке әй.
Кавырга бервес атакем,
Кашканы кандай берди эке әй.

Сайдым эде билекке,
Сабыны тайып тийиптир,
Жәндин үйү жүрекке.

Там әйләнип мен барсам,
Алтын казык башыда,
Атың турат, Шама:мат.
Кайтып келип карасам,
Сызылып аккан каның жок,
Бир чымынча жәниң жок.

Күн саарда гүйменип,
Гүлпайым деп ийләшкә,
Мен эли журттан ийменем.
Таң саарда гүйменип,
Сәрдәрим деп ийләшкә,
Мен ата-энемден ийменем.

Герини герлей оттогон,
Келгийек чунак дешбейви.
Келин дә болвой тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви.

Кырды кырлай оттогон,
Кыргыйек чунак дешбейви.
Кыз беш көкүл тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви, –
деп анан ырдаган экен анан.

143. ШӘМӘ:МӘТ²⁸⁷

(Ракуп Тамер Токур уулу, 15.04.2001, МТ № 17-В)

Хадым бир эззе эрини өлтүрүп тәштәп пычак менен муштап, кийин туйунуп калып ырдаган ыр экен. Шону ырдап берейин.

Кавырга бервес атакем,
Кашканы кайдан берди эке эй.
Гездик э бервес энекем,
Ак полот о кайдан берди эке эй.

Атайымнын үйүндө,
Энәйимнин төрүндө,
Ашкананын оозунда,
Арс ичигим жамынып,
Түлкү ичигим бөлөнүп,
Отурат э эдем гованып,
Жәш баладай жованып.

Койчуңнун аты – Шәмә:мәт,
Коңшуңнун аты – Шәмә:мәт,

Өзүңнүн атың – Шәмә:мәт,
Әжәли жеткен Шәмә:мәт.
Түндө бир кайдан келди эке эй,

Ак жамгыр тийвес бетиме,
Суук кол э тийди этиме.
Шәшкәнимнән: “Ким?” – десем,
“Эр Шәмә:мәт, мен”, – деди эй.
Сайдым бир эдем билекке,
Савыны тайып тийиптир,
Жәннин дә үйү жүрөккө.

Жатсам бир уйкум келведи эй,
Копсом бир жүрөк дегдеди эй,
Там әйләнип мен барсам,
Алтын дә казык башында,
Атың турат, Шәмә:мәт.
Кайтып дә келип карасам,
Сызылып аккан каны жок,
Бир чымынча жәни жок.

Таң саарда гүймөнүп,
Сәрдәлим деп ийләшкә,
Ата-әнемден иймәнип;
Күн саарда гүймөнүп,
Гүлпайым деп ийләшкә,
Эли бир журттан иймәнип.

Кырды дә кырлай оттогон,
Кыргыйек э чунак дешбейви эй.
Кыз беш көкүл тул калган,
Мендейди бейвак дешбейви эй.

Герини да гердей оттогон,
Кекилик э чунак дешбейви эй.
Келин дә болвой тул калган,
Мендейди го бейвак дешбейви эй, –
деп койгон экен.

144. ШӘМӘ:МӘТ²⁸⁸

(Кожомкелди Айдемир Ооганбек уулу, МТ № 92-В)

Коңшумдун аты ээй – Шәмә:мәт,
Койчумдун аты – Шәмә:мәт,
Күйөөм аты эй – Шәмә:мәт.

Ак жамгыр тийвес эй бетиме эй,
Суук кол тийди этиме эй,
Шәшкәнимдән эй: “Ким?” – дедим.
“Эр Шәмә:мәт, мен”, – дедиң.
Сайдым эде эй билекке эй,
Сабыны тайып эй тийиптир,
Как жүректин эй түнекке эй.

Жатсам эй уйкум келведи,
Копсом ой жүрек ээй дегдеди эй.
Бир кашыкча каның жок,
Бир чымынча ээй жәниң жок,
Таң саардан эй гүйменип,
Сәрдәлим деп ийләдим.
Күн саардан эй гүйменип,
Гүлпәйим деп ээй ийләдим.

Айланма казык эй башында эй,
Атың турат ээй, Шәмә:мәт.
Бир чымынча ээй жәниң жок,
Бир кашыкча ээй каның жок.

Күйөө күндүз эй келүүчү,
Колуга мәшкүл иш алып,
Жәнигә жолдош киши алып,
Кайнежелер ээй келгенде эй,
Каршыда туруп туруучу эй,
Келинчектер келгенде эй,
Жеңекелеп туруучу эй,
Жеңе дә жеңин э чечүүчү эй,

Балдыз оой мәсти тартуучу эй,
Балдыз эә мәсти ээй тартуучу эй.

Кырды кырлай эй оттогон,
Кызыл бир өркөч ээй нар бекен?
Кыз экенден эй тул калган,
Мендейди ээй бейбак э дей бекен?

Сайды бир сайлап оттогон,
Сарала гоу өркөч ээй нар бекен?
Жэш экенде эй тул калган,
Мендейди эй бейбак эй дей бекен?

145. БЕКТАШ²⁸⁹

(Әбдижәпәр Айдоган Артыкбай уулу, 18.09.2002, ТД)

Кызыл-Жар, Шамай кандай жер,
Кытайдын журтун коркуткан,
Кырчыным Бекташ кандай эр?

Кара-Жар, Шамай кандай жер,
Калмактын журтун коркуткан,
Кайраным Бекташ кандай эр?

Нары барып, Чүйдө өлвөй,
Бери келип, үйдө өлвөй,
Какыраган сайда өлдүң,
Кайраным Бекташ өлвөй кал.

146. АКБАРАК²⁹⁰

(Мәстәнә Кескин Мәэткабыл кызы, МТ № 41-В)

Бир әдәмнин Акбарак деген баласы бар экен. [О зоройуп анан зайып алып беришкен экен. Анан балалуу боло электе] ол анан су:га агып өлгөн экен. Анан [энеси]:

Кереген, үйүң саканак, ботом,
Кеңешгөй өскөн Акбарак, ботом.
Уугуң, үйүң саканак ботом,
Ууландуу өскөн Акбарак, ботом.

Ак жалым кайык дедиңби эй, ботом,
Ак ирим жайык дедиңби эй, ботом?
Көк жалым кайык дедиңби эй, ботом,
Көк ирим жайык дедиңби эй, ботом?

Ак-Зоонун боору эңгилчек, ботом,
Алганың калды келинчек, ботом.
Көк-Зоонун боору эңилчек, ботом,
Көргөнүң калды келинчек, ботом, –
деп, анан комузга күү кылып ийлэгән экен.

VI. ИКАЯГА АЙЛАНГАН КОШОКТОР

147. КЫЙМАТ ЭЖЕМ ӨЛГӨНДӨ²⁹¹

(Абдулгафур Эржийес Эдил уулу, 24.07.2002, ТД)

Тиллэ деген эжевиз бар эде. Онун бир Кыймат деген кызы бар эде. Шо Кыймат эже өлүптүр деп хавар келди. Олор Кара-Таш деген жерде кыш-ташат эде. Жоолуккалы мен, Генжәмбет, Мәмә дийэр, Эбдирэйим болуп бардык. Барып, аттан түшүп, “Эжем ой” деп бакырып, үйүгө жакындадык.

Биз киргенде Кыймат эженин эри Гожо жезде менен Тиллэ эже ырдап ийлөп калдылар. Эйткөндөри кулагыма бир солун келди. Бакырганымды токтотуп, тыңшап калдым. Жэнимдэгилэр кап талыма түрткүлөдүлөр. “Нимнеге токтоп калдың, дагы биртке “Эжем ой” дей түш, уят эмесби” дегени дэ. Мен ого болвой жаңгы экөөнүн ырын тутуп алайын деп, тыңшап отурдум.

Гожо жездевиз пэкэр бойлуу, үнү ничке эдэм эде. О да катындарга окшош ырдап ийлөп жатат:

Муштайымнан кошулган,
Муштупарым, Арзаным.
Жэш вахтымнан кошулган,
Жэндипарым, Арзаным, –

деп чыйылдады. Катынынын атыны тергеп, – бизде Паамылда көвү катынынын атыны эйтбэй, тергейт эделер, – Арзаным деп ийлэди. Муну тутуп койдум.

Тиллэ эжеми тыңшасам, тилинин жалпагыга салып сүйлөйт эде, о да:

Жэндөөгө чыккан карагат,
Жэни бирге Кыйматым,
Жазыга койвой ала жат.

Эгизге чыккан карагат,
Эсил до менин Кыйматым,
Эртеге койвой ала жат, –

деп ырдады. Муну да туттум.

Огочоң үйлөрүвүзгө кайттык. Жолго чыгып, бераак келгенде жангы Тиллэ эжем менен Гожо жезденин айткэндэрин өзүдөй кылып дуурап ийлэп жөнөдүм.

Жэнимдэгиляр көп күлүштү. Шонон кийин учураганда хэр кимди дуура деп асылышат эде. Мен да дуурайверет эдем.

148. АРЗЫГҮЛДҮН КОШОГУ²⁹²

(Осмонээли Галиб Жээнбек уулу, 04.08.2001, МТ № 38-А)

Арзыгүл деген бир эззе алапалар менен айыл конуп калыптыр. Шо маалда онун бир үкэси дүнийэдэн өткөн экен. Арзыгүл котоз саап жатса, эки эззе сүйлөшүп жатат имиш. Бири:

– Төмөндө өлүм бар миш, ким өлүптүр, – десе, беркиси:

– Дувана өлүптүр, – дептир.

Дувана болсо, жэндэриде турган Арзыгүлдүн үкэси экен. Арзыгүл адэмчэ угузбагандарына хапа болуп, котоздорун саап бүтүп, үйүгө кирип, анан ыр менен айтип ийлэптир:

Ак жоолук менен бел бууган,
Алапа, шэйим бир тууган,
Эрийэттэн кол жууган,
Эйтэргэ адэм жок бекен, –

деп, энэн ийлэгэндэ олоор келип, жаны Арзыгүлгө кой сойуп, көйнөк кийгизип: “Эми биз уйат болдук, сизге тууган экенин билведик, чукул эмес беке деп гәп кылдык эдек”, – деп энэн көңүлүнү алган экен.

149. ЭМӘ:КИ ТУУГАН²⁹³

(Мәмэзийэ Эртүрк Нэжмидин уулу, 17.05.1997, ТД)

Сок деген жерде бир аттуу-баштуу эле адэм өлгөн экен. Жэназасыга элдин бээри, жадагалса, ашына болгон сарттардан бери келиптир. Жакын туугандары жок экен. Эмә:ки туугандары бар экен, олоор билип туруп эле көп кечигип келишиптир. Элгөн адэмнин зайывы кошукчу экен, шого хапа болуп:

Жэйлөвүң – Кошкөл, жэйиң – Сок,
Жән күйө:р тууган жок болсо,

Өмө:ки тууган кимде жок,
Ашына болгон сартча жок, –
деп, кошуп ийләп, элигиләрди уйат кылган экен.

150. ЭРИ СУ:ГА АККАН КЕЛИН²⁹⁴

(Аашым Адыгүзел Дәрийәбай уулу, 12.05.2001, МТ № 35-А)

Бир байдын бойго жеткен баласы бар экен. Ого зайып алып берген экен. Кыздын тойун кылган экен, өз үйүгө көчүрүп бере элек экен. Анан койлорду су:га салган убакта бала су:га түшүп өлүп калыптыр. Түндө анан хавар келиптир зайывыга, шунтип өлүп калды деп. Шондо анан жаңгы жәш келин аргасы куруп:

Айылда итиң доу каваган ә,
Жатарда келди доу чаваган.
Короодо итиң де каваган ә,
Түнде де келди дей чаваган.

Кереген башын дой ныл кылдың ә,
Келин го башым эй тул кылдың.
Жабыгың башын оу ныл кылдың ә,
Жәш башымды дей тул кылдың.

Түлеч²⁹⁵ о калган үйүңе,
Түрпүлеген эй бакан жок.
Тутунуп оокат эй кыла:рга,
Туйгунум сенен эй бала жок.

Каран го калган эй үйүңе,
Кайыңнан кылган оу бакан жок.
Карманып²⁹⁶ оокат кыла:рга,
Кайраным сенен оу бала жок, –
деп ырдаган экен.

151. ГҮЛШАЙЫМ²⁹⁷

(Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулу, 30.04.2003, ТД)

Сәнә дэгән мээдим эри өлгөндө кошуп ырдайәлвай койуптур. Шондо энеси Галча кәмпир шунтип ырда деп үйрөткөн экен:

Чакмактууда сен бейвак,
Чэчпактууда мен бейвак,
Кыз алганда мен бейвак,
Кыл мурутта сен бейвак,
Кош өгүз эдең, гүлпайым,
Хош көрвөдү худайым.
Тел өгүз эдең, гүлпайым,
Тең көрвөдү худайым.

152. ГҮЛЖАРЫМ²⁹⁸

(Абдулгафур Эржийес Эдил уулу, 19.04.2003, ТД)

Бир адам чоңдордун өкүмү менен узак сапарга кетиптир экен. Сапардан кайтып келе жатып, айылыга жакын калганда караса, эшигинин түвүдө көп кара көрүнүптүр. Нимне болду экен деп, ховас кылып жетип келсе, бир жакшы көргөн зайывы бар экен, шо вафат болуптур. Шондо довасы куруп, кошуп ийлэгән экен:

Өзүм эмес, киши үчүн,
Өкүмдердин иши үчүн,
Кең кошун барган чоң сапар,
Сапарын түзөп кайткан жок,
Гүлжарың кәсәл жатат деп,
Бир да бир бири айткән жок.

Чукулдап келип карасам,
Эшигимнин түвүндө,
Молло бир хожо көп экен,
Чыгып кетти жүрөгүм,
Сынып калды билегим.
Чыкса бир жүрөк салынат,
Сынса да билек таңылат,
Гүлжарым кайдан тавылат.

Шыкааладым тешиктен,
Кирип келдим эшиктен.
Гүлжарым жаткан экен жастанып,
Кывылага баштанып.

Мурдатан кылган ыба:дат,
Оң бетиңе нур болсун.
Гүлжарымды мен айтәм,
Жән пейишке барганда,
Үр кыздар менен бир болсун.

ЛИНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКАЛЫК ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

1. ХАН АТАМ

¹ Мәстәнә Кескин Мәэткабыл кызынын айтуусуна караганда, бул кошок Мәрийә Әәжи Жапаркул кызы (Рахманкул Хандын бир тууган карындашы) тарабынан Ооган Памиринде айтылган. Адегенде атасы Жапаркул Әәжи, андан төрт ай өтпөй атасы менен бир тууган абасы Мәэткабыл (ушул кошокту айтып берген Мәстәнә Кескиндин атасы) дүйнөдөн кайтып, эки азаны бир күтүүгө мажбур болгон Мәрийә Әәжи маркумдарды жоктоонун элдик салтына ылайык, кошуп ыйлоо расмисин эң жогорку деңгээлде орундаткан.

Айтымдарга караганда, Мәрийә Әәжи атасы менен абасын акыркы сапарга узатуу учурунда гана эмес, кийин да бир топ убакыт өткөнгө чейин кайра-кайра эскерип, жоктоп, экөөнү алмак-салмак кошуп ыйлап, алардын ар кыл жакшы сапаттарын даңазалоону токтоткон эмес. Анын сөзгө чечен, дүйнөдөн кайткан жакындарын жоктоп, кошок айтуу жагынан таанымал аял экендиги дайыма эскерилет. Бул кошок улам кайталанып айтылып отуруп, анын бир нече варианты Мәрийә Әәжинин өзү тарабынан эле түзүлүп калгандыгын айтууга болот.

Бул жерде берилип жаткан текст ошол көп варианттуу кошоктун Мәстәнә Кескин Мәэткабыл кызынын эсинде калган бөлүгү гана болуп эсептелет. Анын эскерүүсүнө караганда кошок абдан көлөмдүү болгон. Баарын болбосо да, көп жерин эстеп жүргөндүгүн, эми убакыттын өткөндүгүнө, жашынын улгайгандыгына байланыштуу унутуп, эстей албай жаткандыгын эскертүү менен 2001-жылдын 24-июлунда магниттүү тасмага кыскача үн салып берген. Кийин, 2002-жылдын 25-августунда кайра кайрылып, бул кошок тууралуу берген соболума жооп катары, ошол кыскача текстке кошумчалар киргизди. Кагаз бетине түшүрүлгөн текстти сөзмө-сөз окуп бергенимде керектүү жеринде мени токтотуп, сөз же саптарды кошумчалап отурду. Бул жерде алгачкы жазылган текст негиз катары алынды да, респонденттин кийинки толуктоолору [] – чарчы кашаа ичинде берилди.

2. БЕК АТАМ

² 2001-жылдын 1-апрелинде Генжехан Йар Бараханбек кызынын айтуусунда Абдүлмалик Кутлу Рахманкул Хан уулунун Улуу-Памир айылындагы үйүндө магниттүү тасмага алдырдым. Бул кошокту Генжехан Йар өз атасы Бараканбек дүйнөдөн кайтканда кошкон.

Бараканбек төөлөс уруусунан чыккан, баарыга таанымал, өз оокатына тың жана чыйраак адамдардын бири болгон. Бараханбектин кызы Эрке – Рахманкул Хандын улуу аялы. Азыр эл арасынан Бараханбектин 114 жашка чыгып, Ванда

каза болгондугу жөнүндөгү аңгемелерди угууга болот. Бараханбектин кичүү кызы, ушул кошокту магниттүү тасмага айтып берген Генжехан Йар да сөзмөр, элдик салтты, ырым-дарымдарды мыкты билген, өзүнө тың айымдардын бири. Ал азыркы учурда Стамбулда жашайт.

³ *Тавынат* – күнгө кактанып конуп туруу (куш).

⁴ *Чигирим* – булгарынын түрү.

3. МЭДИЙНЭМ

⁵ 2003-жылдын 4-апрелинде Мэрзийэ Полат Таштанбек кызынын оозунан дептериме жазып алдым. 58 жашта экендигин билдирүү менен магниттүү тасмага айтып берүүгө макул болгон жок. Кошоктун ар бир сабын эстеп, улам тактап жатып айтып берди.

4. БАЙ АТАМ

⁶ 2002-жылдын 29-августунда Саткын Сечилмиш Толубай кызынан жазып алдым. Бул кошокту атасы Толубай Ээжи (Бай Ээжи) дүйнөдөн кайтканда айткандыгын билдирип, магниттүү тасмага алдырууга макулдугун берди. Толубай памир кыргыздарына Бай Ээжи деген лакап ат менен таанылгын адам болгон.

⁷ *Даңдаган* – даңктаган.

5. ЖЭН АТАМ

⁸ Бул кошокту Туратбек Атахан Ашымбай уулу 1982-жылы, он тогуз жашында чыгарган.

Магниттүү тасма абдан эски, тексттин 1982-83-жылдары тарттырылып алынгандыгын болжолдоого болот. Начар сакталган тасмадагы үндү угуп, сөздөрүн кагазга жазып чыгуу оңойго турган жок. Ушундан улам, кагазга түшүрүлгөн текст Туратбектин өзү менен бирге баштан-аяк дыкаттык менен текшерилип чыгылды. Ал кошоктун акыркы саптары тасмада толук сакталбай калгандыгын айтып, алты сап көлөмүндөгү текстти кошумчалады. Кошумчаланган текст [] белгилеринин ичинде берилди.

Кошокту ким, качан магниттүү тасмага алдырганы белгисиз. Туратбек Атахандын өзү да качан, кайда, кимге айтып бергенин эстей алган жок. Магниттүү тасманы айылдагы ырчылардын бири Ыдырыс Акын Абылкасым уулу сактап жүргөн. Мен кошоктун бул жападан жалгыз вариантын ошол Ыдырыс Акындын “архивинен” магниттүү тасмага көчүрүп алып, сөздөрүн кагазга түшүрүп чыктым. Кошоктун тексти толук калыбына келтирилди десе болот. Туратбек Атахан айрым саптарын эстеп айтып жатканы менен магниттүү тасмага мурдагыдай обон салып айтып бере алган жок.

⁹ *Алваты* – тентимиш, селсаяк, үй-жайынан адашкан.

¹⁰ *Товансыз* – аргасыз, чарасыз.

¹¹ *Журд* – бар болгон түрдүн баары, ар кандай түрү.

6. ПАТМАХАНДЫН ЫРЫ

¹² 2001-жылдын 14-апрелинде Турган Кошар Матубраим кызынан анын өз үйүндө магниттүү тасмага алдырдым. Кошоктун көлөмдүү болгондугун, мурда толук билсе да, азыр турмуш-тиричиликтин айынан унутуп калгандыгын айтып, эки куплетин гана эстей алды.

7. БЭЙТИЛЛӨМ

¹³ Агачахан Эржийес атасы Эбдилээт Үмәрбек Ээжи уулун так элестете албайт. Анткени, ал Агачахан өтө жаш кезинде эле дүйнөдөн өтүп кеткен. Ошентсе да, эс тарткандан кийин салт боюнча атасын кошуп ыйлаган. Кошокту 2003-жылдын 8-июнунда Агачахан Эржийес Эбдилээт кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

¹⁴ Адашып, мәдийнэм деп айтып, кийин түзөтүүмдү өтүндү. Анткени, атасына бэйтиллөм, энесине мәдийнэм деп кошуп ыйлаганын айтты.

¹⁵ Адашып кетип, кайра ушундай кылып түзөттү.

¹⁶ Бул сапты тасмага “Безбелдек учса, көк калат” деп айткан, кийин түзөтүп айтты.

8. БЕК АТАМ

¹⁷ Элиймэ Гөксу Сатывалды кызынын өзүнүн айтуусунда 2003-жылдын 27-апрелинде магниттүү тасмага алдырдым. Атасы Сатывалды Мәмэжэн уулу Элиймэ сегиз жашка толгон жылы дүйнөдөн кайткан. Элиймэ кийин эс тарткан соң, атасын эстеп, аны эскерүү иретинде ушул кошокту чыгарган.

Кошокту толук айтып бере албагандыгын, арадан көп убакыт өткөн соң жадысындан чыгып кеткендигин эскертти.

9. ЖЭН АТАМ

¹⁸ Бул кошок Жәмийлэ Жесур Ээжи Эбдиллэ кызына таандык. Аны Жәмийлэнин бакма кызы Сэйрэ Санжактар Эйдэр Ээжи кызы 1986-жылы эстелик кылып угуп жүрүү үчүн магниттүү тасмага алдырган. Тасманы Сэйрэнин күйөөсү Мухаммедсалих Санжактардан алып, текстин кагаз бетине түшүрүп чыктым. Тасма көөнө тартып, начар сакталгандыктан, көпчүлүк саптарын Сэйрэ менен Мухаммедсалихтин жардамы аркылуу тактап чыктым.

¹⁹ *Жигде уругу тон* – эчкинин тыбытын тарап алып, ийрип беш таргак деген станок менен тармал көчөттүү таар согушкан. Ошол тармал таардан тигилген тон жигде уругу тон деп аталган.

²⁰ *Алма уругу тон* – мындай тон жок; мурдагы куплетте “Жигде уругу тон кийип” делген соң, поэтикалык параллелизм каражатынын түзүлүш мыйзамына ылайык “Алма уругу тон кийип” деп айтууга туура келген.

²¹ Ушул бир жарым сап ыр тасмада өчүп калган. Кошокту тасмага алган Сэй-рәкан көп жолу кайталап уккандыктан, оңой эле эстеп толуктады.

²² *Серббаа* – баш баа, кымбат баа.

²³ *Курлап* – катарлап.

²⁴ *Мөөт* – жүндөн согулган назик, калың мата; мөөт чапан, мөөт допу.

²⁵ *Чыразы* – кештелүү; чыраз – кеште.

²⁶ *Мүрвәт* – сааттын бурамасы. Мүрвәт деп да айтылат.

10. БЭЙТИЛЛЭМ

²⁷ Ороз Әжи памир кыргыздарынын коомунда өз ордуна ээ, мал-жандуу, очор-бачарлуу кишилердин бири болгон. Ал чечендиги, ырчылыгы менен да башкалардан айырмаланып турган. Бул кошокту Ороз Әжинин кызы Генжехан Алпер атасынын көзү өткөндө кошкон. Кошокту 2003-жылдын 26-августунда Генжехан Алпер Ороз Әжи кызынан өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

²⁸ Күн тийетыган жагыма,
Күмүштөн чатыр көлөңкөм

Кошоктун бул эки ыр сабы магниттүү тасмага:

Ай тийетыган жагыма,
Алтыннан чатыр көлөңкөм, –

деп айтылган. Кийин текстти кошокчунун өзү менен бирликте текшерүү учурунда бул түзөтүүнүн зарыл экендигин айтып, текстти кайталап айтуу аркылуу тастыктады. Тексттин башка жерине алымча-кошумча киргизүү жөнүндө ооз ачкан жок. Бир гана: “Оноомдо калганы шол экен анан” деп, кошоктун алгачкы версиясы мындан көлөмдүү болгондугун билдирди.

11. ЖЭН АТАМ

²⁹ Көчөбай Огуз – сөз өнөрүнө шыгы бар, элдик оозеки чыгармаларды сүйгөн, көптөгөн макал, лакаптарды эсинде сактап жүргөн инсандардын бири. Бул кошокту атасы Жутаңкы көзү өткөндөн кийин чыгарып, тели-теңтуштарынын

арасында, сурагандарга ырдап берип жүргөн. Көптөн бери оозго албай жүрүп, унута түшкөндүгүн айтты. Алгачкы вариантын 2002-жылдын 29-августунда Күчүкбай (Көчөбай) Огуз Жутаңкы уулунан өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

12. ЖЭН АТАМ

³⁰ Бул текстти биринчи жолу 2002-жылдын 29-августунда магниттүү тасмага тарттырып алган элем. 2004-жылдын 26-июнунда Күчүкбай (Көчөбай) Огуз Жуташ уулунан экинчи жолу (бул сапар өзүнүн каалоосу боюнча, сөзмө-сөз айтып берип турду) талаа дептериме жазып алдым. Кийин эки текстти салыштырып көргөнүмдө байкалган текстуалдык, композициялык айырмачылыктардан улам, эки текстти тең жарыялоону туура көрдүм.

13. ЖЭН АТАМ

³¹ Мәстәнә Кескин Мәэткэбыл кызы – менин эң активдүү, бардык нерсеге түшүнүү менен мамиле кылган, сөз наркын билген, элдик салт-санаадан тартып, макал, лакап, жөө жомокторго, элдик поэмаларга чейин жадысында сактап жүргөн респондентим. Бул кошокту 2003-жылдын 13-июнунда Мәстәнә Кескиндин өз оозунан талаа дептериме жазып алдым. Кошоктун айтылганынан бери көп убакыт өткөндүгүнө байланыштуу унуткан саптарын улам эстеп, толуктап айтып берди. Атасы Мәэткэбыл дүйнөдөн өткөндө ал 11-12 жашта гана болгон. Кийин бой жеткенде атасы жөнүндө ар кимден угуп, өзү да эстеп, ушул кошокту чыгарган.

³² *Бура* – алыс, буруу жерде.

³³ *Халас* – айрым, ыраак.

³⁴ *Жагдан* – сандык.

14. МЭДИЙНЭМ

³⁵ Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызы элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрүн көп билет. Жөө жомокторду, “Манастын”, “Алп Дөштүктүн” кара сөз түрүндөгү версияларын да айтат. Бул кошокту атасы Эбдиллэбайдын көзү өткөндө чыгарган. 2002-жылдын 27-июлунда Турганбүбү Кутлунун өзүнүн айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым.

³⁶ Бул куплеттен кийин: “Утургу тоонун боорунда” деген ыр сабы менен баштап, бирок уланткан эмес. Кошокчунун өзү жаңылыш айтылган, артыкбаш сап деп эсептейт.

15. ЖЭН АТАМ

³⁷ Бул кошок Эбдилсәтәр Тезерен Максүт уулунун айтуусуна караганда Жакып Алптекин Бозелек уулуна таандык. Ал атасы Бозелек дүйнөдөн кайтканда кошуп ырдаган. Эбдилсәтәр Тезерендин ырчылык өнөрү болгондуктан, анын айткандарын эске тутуп алган, андан кызыккан адамдар магниттүү тасмага тарттырып алып угушкан. Бул кошокту ким, качан, эмне максат менен магниттүү тасмага алдырганы белгисиз. Тасманы айылдын ырчыларынын бири Келдибек Фидан Эмирэ уулу сактап жүргөн. Мен тасманын көчүрмөсүн Келдибек Фидандан 2000-жылдын 30-июлунда алып, текстин кагаз бетине түшүрүп чыктым. Тексттин толук эмес экендигин байкаган соң, Эбдилсәтәр Тезерендин өзүнө кайрылганымда ал бул кошокту кайрадан айтып бере алган жок. Анын ордуна башка чыгармаларын магниттүү тасмага айтып берди.

16. КАНАКЕ?

³⁸ Бул кошокту Жакып Алптекин Бозелек уулу атасы Бозелек менен маркум болгон агасынын рухуна арнап чыгарган. Жакып Алптекин өзү 1989-жылы дүйнөдөн кайткан. Бул кошоктун ким тарабынан, качан, кандай максатта магниттүү тасмага алдырылганын тактоого мүмкүн болгон жок. Тасманы ырга шыктуу, көркөм сөздү кастарлай билген Ыдырыс Акын Абылкасым уулу сактап жүргөн. Текст толук сакталган десе болот. Жакып Алптекин бул кошокун чогулган элдин алдында чын көңүлү менен айтып берип жатканын тасманы уккан учурда байкоого болот.

³⁹ *Сыйыт* – маркумдун жакын адамдарынын чогуу отуруп аза күтүүсү сыйыт деп аталат.

17. ЖЭН АТАМ МЕНЕН ЖЭН УЙАМ

⁴⁰ Жәмийлэ Жесур Эәжи Эбдиллэ кызынын маркум атасы Эәжи Эбдиллэ менен иниси Кудайбергенди жоктоо иретинде кошкон бул кошокун анын бакма кызы Сәйрә Санжактар Эйдәр Эәжи кызы 1986-жылы магниттүү тасмага угуп жүрүү ниетинде алдырган. Тасманы мага Сәйрәнин күйөөсү Мухаммедсалих Санжактар алып келип тапшырды. Начар сакталган, эскилиги жеткен тасмадагы текстти кагазга түшүрүү оңой болгон жок. Айрым жерлерин тактоого Сәйрә Санжактар өзү көмөктөштү. Тасмадагы кошоктун чын дилден, чыгармачылык менен айтылгандыгы анын булак катары баалуулугун аныктап турат.

⁴¹ Бир тууган иниси Кудайберген Эбдиллэ эжи уулу дүйнөдөн кайтканда кошкон.

⁴² *Үй жәнигә баруу* – мындай деп, баланы үйлөөрдө кызга бата кылгандан кийин, той боло электе эле жигиттин кызга барып, бир түн калып келип турушун айтат.

⁴³ *Зирөв* – ширетилген.

18. ЖӘН АТАМ МЕНЕН ЖӘН АГАМ

⁴⁴ Гөвәр Ақтулга Әдил кызынан бул кошогун 2002-жылдын 29-августунда өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Аталаш агасы Анварбек дүйнөдөн кайтканда аны атасы Әдил менен бирге кошуп ыйлаган.

⁴⁵ *Асыл ко менен э Кэсипжэн э* – жоктоп жаткан агасынын уулдары.

⁴⁶ *Канатым... буунум агам бар болсун* деп, өзүнүн бир тууган агасы Абдулга-фур Эржийес Әдил уулунун амандыгын тилеп жатат.

19. ШУМКАРЫМ

⁴⁷ Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы – көптү көргөн, сөз баккан, элдин урмат-сыйына ээ болгон байбичелердин бири. Ал атасынын өлүмүн өмүр бою арман кылып кошуп келгендигин айтты. “Мен 73кө кирдим, хаарылык анан, оноомдо эчтеме калган жок” дегени менен билген-көргөндөрүн жаңылбай айтып бере алат. Бул кошокту 2002-жылдын 13-сентябрында Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызынан өз оозунан тасмага алдырдым.

20. БИРИҢДИ ӘЙТСӘМ, БИРИҢ БАР

⁴⁸ Турганбүбү Кутлу Әбдилләбай кызынын атасы Әбдилләбай менен кызы Сәпийәни эстеп отуруп чыгарган бул кошогун өзүнүн айтуусунда 2002-жылдын 27-июлунда магниттүү тасмага алдырдым. Турганбүбү Кутлу бул кошоктон башка да бир топ элдик оозеки чыгарманы айтып тасмага алдыртты.

21. БӘЙТИЛЛӘМ

⁴⁹ 2003-жылдын 4-апрелинде Мәрзийә Полат Таштанбек кызынын өзүнүн айтуусу боюнча магниттүү тасмага алдырдым. Атасы Таштанбек дүйнөдөн кайтканда кошкон.

22. ЖӘН ЭНЕМ

⁵⁰ Бул кошокту 2004-жылдын 28-июнунда Жамалбүбү Кутлу Токтомөхөмөт кызынан өзүнүн айтуусу боюнча магниттүү тасмага тарттырып алдым. Жамалбүбү Кутлу – элдик оозеки чыгармаларды көп билген, чечен байбичелердин бири. Бирок эч качан андай өзгөчөлүктөрүн сыртка чыгарбагандыгы менен айырмаланат. Бул сапар өмүрлүк жолдошу Абдулмалик Кутлу Әжи Рахманкул Хан уулунун тапшыруусу боюнча бир топ элдик оозеки чыгармаларды тасмага айтып берип жаздырды.

23. ЖЭН ЭНЕМ

⁵¹ Бул текст Мэрзийя Полаттан Таштанбек кызынын энесине арнап чыгарган кошогунун үзүндүсү экендиги талашсыз. Үзүндүнү 2003-жылдын 4-апрелинде өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

⁵² *Маашур* – белгилүү, таанымал.

⁵³ *Хастаган* – көздөгөн, максат кылган

24. ЖЭН ЭНЕМ

⁵⁴ 2003-жылдын 3-августунда Пистэбүбү Жейхун Лэлэ кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Улам адашып, кайра оңдоп айтканга аракет кылды. Кагаз бетине түшүргөн соң өзү менен кошо текшерүү учурунда жасаган түзөтүүлөрү жана кошумчалары [] ичинде берилди.

⁵⁵ Ушул саптан кийин айтылган “Жэн энем кылган ичиги” деген саптын артыкбаш айтылганын, анын ордуна “Жэн энем кайдан тавылар” деген саптын келиши керектигин айтты.

25. МЭДИЙНЭМ

⁵⁶ Агачахан Эржийес Эбдилээт кызынын энеси Тээт Төрөкул кызы Агачахан он жашында экенде дүйнөдөн кайткан. Кийин, бой жеткен соң энесинин жоктугун кошуп ыйлаган. Бул кошокту 2003-жылдын 8-июнунда Агачахан Эбдилээт кызынын өз оозунан магниттүү тасмага алдырдым.

⁵⁷ Ушул жерден саптарды чаташтырып, кайрадан түзөтүп айтты.

26. МЭДИЙНЭМ

⁵⁸ Әлиймә Гөксу Сатывалды кызынын энеси Чыныгүл ал жети жашында экенде дүйнөдөн кайткан. Эс тарткандан кийин энесин жоктоп, ушул кошокту чыгарган. Кошокту 2003-жылдын 27-апрелинде Әлиймә Гөксу Сатывалды кызынын өзүнүн айтуусу боюнча магниттүү тасмага тарттырып алдым.

⁵⁹ Ушул саптан кийин “Армандуу энем, жэн уям” деген сап бар. Кошокчу бул саптын жаңылыш экендигин айтып, мунун ордуна [] ичинде берилген төрт сапты кошумчалады.

⁶⁰ Тасмада: “бэйтиллэм”, кошокчу өзү ушул сөз менен алмаштырууну талап кылды.

27. МЭДИЙНЭМ

⁶¹ 2003-жылдын 26-августунда Генжихан Алпер Ороз Әәжи кызынан магниттүү тасмага алдырдым.

⁶² *Дыңдуу* – тың, жүрөмөл.

28. ӘЛӘЙНӘМ

⁶³ Бул кошокту 30-сентябрда Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулунан “Мырзахматтын зайыбынын әйткәни” деген ат менен магниттүү тасмага тарттырып алдым. Жээнбек Пәрмән уулунун айтуусуна караганда, анын атасы менен бир тууган Мырзахмат деген агасы Кытайга барып, ошол жерде күйдүргү чыгып өлгөн. Ошондо, Пазыл Манас уулу анын аялына ушул кошокту үйрөткөн.

⁶⁴ Бул саптар магниттүү тасмадагы:

“Ак бараң мылтык картузуң ә,
Карга карап сунучу әй,
Азааң тутуп, тийет деп ә,
Мынтык ә аза тутат деп,
Өзөлтән калган иш эде әй ә,
Эми кандай билет деп”

деген саптардын ордуна маалыматчы тарабынан кошулду.

29. ГҮЛПАЙЫМ

⁶⁵ Мәстәнә Кескин Мәэткабыл кызы күйөөсү дүйнөдөн кайтканда кошуп ыйлаган. Кошокту 2003-жылдын 31-июлунда кошокчунун өз үйүндө магниттүү тасмага тарттырып алдым.

30. ӘЛӘЙНӘМ

⁶⁶ 2002-жылдын 13-сентябрында Идәйәтхан Чаглар Төрөбек кызынын өзүнүн айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. 73 жашта экендигин айткан Идәйәтхан Чаглар Төрөбек кызы башка элдик оозеки чыгармаларды да айтып берди.

31. ГҮЛМЫРЗАМ

⁶⁷ 2002-жылдын 14-сентябрында Ибадатхан Хорасан Мәэткабыл кызынын өзүнүн айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Өмүрлүк жолдошу Анварбек Хорасан дүйнөдөн өткөндө кошуп ыйлаган. Аза кайгынын али унутула электигинен улам, саптарды кайталап, орундарын алмаштырып айтып жатты. Текст кошокчу кандай айтса, ошол бойдон берилди.

32. ГҮЛПАЙЫМ

⁶⁸ 2002-жылдын 29-августунда Ирәзийә Өзөглу Таштанбек кызынан жаздым. Турмушка чыккандан алты айдан кийин каза болгон биринчи күйөөсүн кошуп ыйлаган.

⁶⁹ *Каман*, кээде *камал* деп да айтылат – муздуу, үйөрлүү суу.

33. ЖЭШ МЫРЗАМ

⁷⁰ 2002-жылдын 29-августунда Саткын Толубай кызы Сечилмиштин айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул кошокту Саткын Толубай кызынын агасы Мээрэмбек дүйнөдөн кайтканда жеңеси Уулкан чыгарган.

⁷¹ *Булады* – төгүлдү, боосу үзүлүп чачылды.

⁷² *Доо* – мааниси белгисиз сөз, кошокто гана колдонулат.

34. ХАН ТӨРӨМ

⁷³ 2003-жылдын 8-февралында Жээнбек Йурдакул Пэрмән уулунан жаздым. Бул кошокту Чыныкан деген аял күйөөсү өлгөндө кошкондугун айтты.

35. МОМУНУМ

⁷⁴ Жэмийлэ Жесур Әжи Әбдиллә кызы күйөөсү Әйдәр Әжи Арзыбек уулу каза болгондо кошуп ырдаган. Бакма кызы Сэйрә Санжактар Әйдәр Әжи кызы 1986-жылы анын айтуусунда магниттүү тасмага алдырган. Тасманы Сэйрэнин күйөөсү Мухаммедсалих Санжактар Касым Әжи уулудан алып, текстти кагазга түшүрүп чыктым. Магниттүү тасмадагы тексттерди иреттөө убагында Жэмийлэ Жесур күйөөсү Әйдәр Әжи жөнүндө эки ирет кошок айткандыгы белгилүү болду. Ошондуктан, аларды шарттуу түрдө биринчи жана экинчи вариант деп атап, китептен катары менен орун берүүнү туура көрдүк. Магниттүү тасма эски жана начар сакталгандыктан, айрым жерлерин Сэйрә Санжактар менен бирге тактап чыгууга туура келди.

⁷⁵ *Пыркырайт* – айланат; тегеренет.

⁷⁶ *Муштунар* – таянар, ишенер, сыр билги.

36. МОМУНУМ

⁷⁷ Жэмийлэ Жесур Әжи Әбдиллә кызы күйөөсү Әйдәр Әжи Арзыбек уулу каза болгондо кошкон кошогунун экинчи варианты. Жогорудагы, 35-кошокко берилген түшүндүрмөлөрдү караңыз.

37. ӘЛЕЙНЕМ

⁷⁸ Патмахан Айдемир Тагай кызынын күйөөсү өзүнөн бир топ жаш улуу болгон. 1978-жылдын аягында Памирден Пакистанга көчүп жатканда жолдо жүрө албайт, кийинчерээк атайын келип алып кетербиз деп, бир топ кары-картандар менен бирге убактылуу Кичипамирге калтырылган. Бирок, Пакистандагы шарттар татаал болгондуктан, кайра барып, карыларды алып келүүгө мүмкүнчүлүк болгон эмес.

Патмахан ошол бойдон күйөөсүнүн кандай абалда экени, бар же жогоу тууралуу эч кандай маалымат ала алган эмес. Бул арман-кошогун ошол Кичипамирде калган күйөөсү Ооганбекке арнап чыгарган. Мен бул кошокту 2003-жылдын 26-апрелинде Патмахан Айдемирдин өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдырдым.

⁷⁹ *Башээ* – күйөө.

38. КОШУП АЛ

⁸⁰ Бул кошокту Эбдиллэбай (Турганбүбүнүн атасы) өлгөндө аялы (Турганбүбүнүн энеси) кошуп ыйлаган. 2002-жылдын 27-июлунда Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым.

39. ХАН ТӨРӨМ

⁸¹ Кошокчунун аты-жөнүн аныктап, тактоого мүмкүн болбоду. Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун сактап жүргөн көөнө магниттүү тасмаларынын арасынан алынды. Качан, кайсы жерде, ким тарабынан магниттүү тасмага тарттырылып алынганы белгисиз.

⁸² *Басканда* – кайтканда; “мен бастым” деген сөз айкашы “мен кеттим; мен кайттым” деген мааниге ээ.

40. КАНЫШЫМ

⁸³ Кыз алган жары каза тапса, ага “Канышым” деп ыйлоо жана кошок кошуу памир кыргыздарынын эркектери үчүн салт болгон. Памирде Жээнбек деген киши аялы көз жумганда ушул кошокту кошкон. Бул кошокту 2003-жылдын 15-сентябрында Жээнбектин кызы Мәликә Торостун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым.

⁸⁴ *Сәркәрдә* – 1. башчы, жол башчы; 2. сәркәрдә кеткен – тиги дүйнөгө мурда кеткен; түбөлүк жайга жол баштап кеткен.

41. БОТОМ

⁸⁵ Мәстәнә Кәскин Мәәткәбыл кызынын Абдиләнән деген уулу 22 жашында, 1979-жылы Пакистанда каза болгон. Ошондо кошуп ыйлаган кошогунун эсинде калганын айтып берди. 2003-жылдын 13-июнунда Мәстәнә Кескидин өзүнүн үйүндө дептерге жазып алдым.

Ашыкпай, улам токтоп, кыйналып жатып айтып берди. Обон созуп айтып берүүгө макул болгон жок. “Баланын дагы жаман үкәм. Шундай эле эйтип берейин, дефтәриңә жазып ал, оноомдо бар веке десең...” деп, өзүн токтотуп, жай айтып берди. Кээ бир саптардан кийин бир саамга токтоп калып, анан “Не дедим эде?” деп сурап, акыркы сапты окуп берсем: “Әә, оова” деп коюп улаганына

караганда, эсиндеги даяр текстти механикалык түрдө кайталап жаткан жок. Ал текстти кайрадан түзүп жатты. Аягында: “Шончолук экен, тазза көп айттим эде, оноомдо шончолук калыптыр, эми раазы бол, үкэм, сенин хадырың үчүн эки ооз оноомдо калганыны айттип койдум. Хи-и-ич оозума алвайын дедим эде, худай өзү кечирсин” деди.

Аңгемелешип жатып: “Пәкистэнгә келгенивизге аз эле болгон эде. Тазза уза-а-ак кылып ийләп айттим эде. Кийин шо жердин эдәмдәри өлгөнгө ырдаганды жаман көрүшөт экен деп, канча жә-ә-әпжәш чырактарывыз өлүп кетти, оларго үн чыгарып айталвай эле көмүп калганбыз. Шу Ванга келгели кайтып айтатыган болуп калдык. Түрктөр дә шу биз окшош эле, өлгөндү ыр кылып айтат экен. Шонон анан биз дә кайта айтатыган болдук. Шу кәмдә өлгөнгө Паамылдагыдай эле айтәверевиз. Әмә о кәмдә көп кыйын ырдаган мәздимдәревиз бар эде, Оорун, Мәрвәт деп, олар дә түгөп кетти” деген сөздөрү памир кыргыздарынын кошок айтуу салтынын акыркы жылдардагы абалынан кабар берет.

42. ЖАЛГЫЗЫМ

⁸⁶ Кошоктун бул варианты 1970-жылдарда Эпсәмәт уулу аттуу кишинин аткаруусунда магниттүү тасмага алынган. Ким, кандай максат менен тасмага алдырганын тактап чыгуу мүмкүн эмес. Тасманы Шермәхәммәд (Шермәт) Эржан Әбил уулу сактап жүргөн. (Толук маалымат алуу үчүн 43-кошокко – ушул кошоктун экинчи вариантына берилген түшүндүрмөнү караңыз).

43. ЖАЛГЫЗЫМ

⁸⁷ Кошоктун бул варианты 2003-жылдын 16-августунда, Зор-Паамылдын Көк-Булак аттуу айылында Шермәхәммәд (Шермәт) Эржан Әбил уулу тарабынан магниттүү тасмага алынган. Вандагы Улуу-Памир айылынын тургуну Шермәхәммәт Памирге жыйырма алты жылдан бери көрүшө элек бир туугандары менен учурашып келүү үчүн барган. Бир тууган иниси Гожоәхмәт Әбил уулу агасы Түркияга кайтканда угуп жүрсүн, башка туугандарына да угузсун деген максат менен магниттүү тасмага ырдап берген.

Шермәхәммәттин айтымына караганда бул ыр анын чоң чоң атасы Гожохан аттуу бай адамга таандык. Ырдын кыскача жаралыш тарыхы төмөндөгүчө: Гожохан байдын Толубай, Кабыл деген эки уулу болот. Толубай кандайдыр бир себептер менен советтик аскерлер тарабынан атылып өлтүрүлөт.

Кабыл жалгыз уул болуп чоңоёт да, эрезеге жеткенде бир тул келинге ашык болуп, аны алмакчы болот. Атасы Гожохан бай: “Жалгыз балам болсо, тул катын алабы, кыз алып берем” деп, баласынын айтканына көнбөй коёт. Кабыл бир жагынан атасынын көңүлүн кыя албай, экинчи жагынан, аялга берген сөзүнө тура

албай, ара жолдо калат да, Советтер Союзунун чек арасынан өтүп, Тажикстан тарапка ооп кетет.

Канча жылдар өтсө да Кабылдын дареги билинбегенден кийин атасы Гожохан бай жалгыз баласынын күйүтүн ырга айландырат. Ырдап, ыйлап жүрүп, Гожохан бай да, энеси Тэтик байбиче да көздөрүнөн ажырап калышат. Бул ыр азыр да Зор-Паамылда жашаган кыргыздардын арасында унутулбай ырдалып келе жатат.

Эски, мындан отуз-кырк жыл мурда тасмага алынган материалдарга караганда ырды кимдир бирөө баштан аяк кагазга түшүрүп чыккан. Гожохан байдын өз оозунан жазылышы да ыктымал. Кийин кол жазмадан көчүрмөлөр жасалып, сабаттуу адамдар тарабынан окулуп, жаттап алып ырдалып келген. Зорпамирде жашаган кыргыздардын колунда кол жазмасы – түп нускасына эң жакын тексти да болушу мүмкүн.

Ырдын кол жазма варианттары Ванга жеткен эмес, бирок магниттүү тасмага алдырылган варианттары бар. Шермэхэммет мындан отуз жылдай мурда Эпсэмэт Акжол уулу деген адамдын ырдаган добушун сактап келген. Тасманын көп жери бузулса да, ырдын 1970-жылдардагы абалын көрсөтө алат. Эпсэмэттин тасмага кагаздан окуп алдырганы көрүнүп турат. Шермэхэмметтин жаңыдан тарттырып келген текстти менен салыштырганда айырмачылыктар бар. Ошондуктан, ырдын эки вариантын тең жарыялоону туура таптык.

44. ЧЫРАГЫМ

⁸⁸ Бул кошокту Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы Нурулла аттуу жаш баласы чарчаганда кошкон. Кошокту бир эле күндүн ичинде эки жолу айтып берди. Магниттүү тасмага алдырылган текстти салыштырып көргөнүбүздө айырмачылыктардын бар экендиги байкалды. Ошондуктан ар бирин өз алдынча варианттар катары жарыялоону туура көрдүк. Кошоктун эки вариантын тең 2002-жылдын 13-сентябрында Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

45. ЧЫРАГЫМ

⁸⁹ Бул кошок – Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызынын Нурулла деген уулу чарчаганда кошкон кошокунун экинчи варианты (Толук маалымат алуу үчүн кошоктун биринчи вариантына – 44-кошокко берилген түшүндүрмөлөрдү караңыз).

46. КЫРЧЫНЫМ

⁹⁰ 2003-жылдын 15-сентябрында Зинэт Өндөр Орозээли кызынан магниттүү тасмага тарттырып алдым. 2002-жылы 17 жашындагы кызы жол кырсыгынан каза тапканда кошкон. Кошокту эки ирет магниттүү тасмага алдырдым. Бир эле күн-

дө тасмага алдырылган болсо да ортодогу текстуалдык айырмачылыктар аларды варианттар катары кароого мүмкүнчүлүк берет.

47. КЫРЧЫНЫМ

⁹¹ 2003-жылдын 15-сентябрында Зинэт Өндөр Орозээли кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым (Толук маалымат үчүн 46-кошоктун түшүндүрмөсүн караңыз).

48. СЭПИЙЭМ

⁹² 2002-жылдын 27-июлунда Турганбүбү Кутлу Эбдиллэбай кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Бул кошокту кызы Сэпийэ каза болгондо чыгарган. Сэпийэ 1982-жылы Ыстамбулда узак оорудан кийин каза тапкан.

49. КӨЗҮ АЧЫК

⁹³ Алма Аслан Нэзир кызы бул кошокту небереси Ирэйлэ тууттан каза болгондо кошкон. Тасмага 1996-жылы Жакут (Учу) Гүвен Толубай кызы эстелик үчүн алдырган. Текстти кагазга түшүрүү жана тактоодо Алма Асландын өгөй уулу Нимэтиллэ Шанлы Молдо Халык уулу менен келини Шээрвэн Аслан жардамдарын аяшкан жок. Угулбаган саптардын такталышы [] белгилери ичинде берилди. Сөздөрдү ондоого жол берилген жок.

50. ЖАЛГЫЗ

⁹⁴ Бул кошокту Алма Аслан Нэсир кызы 1996-жылы күйөө баласы Мәмәттурду Угур күтүүсүз дүйнөдөн кайтканда чыгарган. Алма Аслан таанымал кошокчулардан болгон. 1998-жылы 86 жашында дүйнөдөн кайткан. Кошокту Жакут (Учу) Гүвен Толубай кызы 1996-жылы эстелик үчүн тасмага алдырган. Тасма эскиргендиктен жана жазуу сапатсыз жүргүзүлгөндүктөн өтө начар угулат жана кээ бир жерлери таптакыр өчүп калган. Текстти кагазга түшүрүү жана тактоодо Алма Асландын өгөй уулу Нимэтиллэ Шанлы Молдо Халык уулу менен келини Шээрвэн Аслан жардамга келишти. Угулбаган саптардын такталышы [] белгилери ичинде берилди. Сөздөрү оңдолгон жок.

⁹⁵ Ушул саптан кийин бир нече ыр сабы таптакыр угулбайт. Кошокчунун өгөй уулу Молдо Ниматилла Шанлы Молдо Халык уулу жана келини Шээривэн Аслан менен бирге канчалык кайталап уксак да, тактоого мүмкүн болбоду.

51. КАРЕГИМ

⁹⁶ Бул кошокту Мама Чагры Шермәмәт кызы бир тууган иниси Мәмәттурду дүйнөдөн кайтканда кошкон. Магниттүү тасмага 1995-жылдын 2-июлунда тарт-

тырып алынган. Мен 1997-жылдын 16-майы күнү сураганымда айтып бере алган эмес. Бирок, айылдагы сөзмөр, көптү билген байбичелердин бири болгон.

⁹⁷ Ушул саптан мурда жаңылыш айтылган: “Атка го минсе тизелеш” деген сап бар.

⁹⁸ *Тужән* – Турду.

52. БЕНО:ВАТ

⁹⁹ 2002-жылдын 23-июлунда Эбдилсәтәр Тезерен Максүт уулуна магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул кошокту Сәтәр Тезерендин энеси Мервет иниси Жәләл дүйнөдөн кайтканда кошкон. Мервет – даңкы чыккан кошокчулардын бири болгон. Эбдилсәтәр Тезерен да – ырчылык өнөрү бар адамдардын бири.

53. ЖӘН ӘКӘМ МЕНЕН ЖӘН ӘЖЕМ

¹⁰⁰ Бул кыскача кошокту 2003-жылдын 3-августунда Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Агасы менен эжеси өлгөндө экөөнү бирге кошуп ырдаган.

54. КАНАТЫМ

¹⁰¹ Бул кошокту 2003-жылдын 3-августунда Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызынан магниттүү тасмага алдырдым. Ал иниси Худайберди өлгөндө кошуп ыйлаган.

55. МЕНДЕРГЕМ

¹⁰² 2004-жылдын 12-июлунда Жакут (Учу) Гүвем Толубай Әжи кызынан магниттүү тасмага жаздым. Памирге кайтып кеткен иниси Абдыкайымдын өлгөнүн укканда кошкон. Өлгөндөн 22 жылдан кийин уккандыгын айтты.

¹⁰³ *Күймөөкү* – күйүмдүү, боорукер; тууганыга күймөөкү; балага күймөөкү; ата-энеге күймөөкү ж. б.

56. КАНАТЫМ

¹⁰⁴ Бул кошокту Эбдиләт кызы Агачахан бир тууган агасы Әнвәрбек Хорасан Эбдиләт уулу өлгөндө 2001-жылы, 28-апрелде кошуп ырдаган. 2003-жылдын 8-июнунда кошокчунун өз оозунан тасмага тарттырып алдым.

57. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁰⁵ Бул кошокту Әлиймә Гөксу Сатывалды кызы агасы Айылчы Сатывалды уулу өлгөндө 1978-жылы кошкон. 2003-жылдын 27-апрелинде магниттүү тасмага тарттырып алдым.

58. ЖЭН УЙАМ

¹⁰⁶ 2003-жылдын 26-августунда Генжихан Алпер Ороз Ээжи кызынан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Өзүнүн айтуусуна караганда, Памирде калган Касы аттуу агасынын көз жумганын укканда ушул кошокту кошкон.

59. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁰⁷ Кошокту 2003-жылдын 28-августунда Ысмайыл Акйол Сээркул уулунан сапмасап айттырып жаздым. Ушул эле чыгарманы мурда, 2002-жылдын 26-июлунда, алгачкы жолу магниттүү тасмага ырдагып алдыргамын. Жаңыдан таанышып жаткандыгыбыздан жана эң негизгиси, убагында айтылып, кийин унутулуп калгандыктан, кошокту өз көңүлүндөгүдөй айта алган эмес. Көптөн бери ырдабай жүрүп жадысынан чыгып кеткендигин, кийинчерээк эстеп, толуктап кайрадан ырдап берерин айткан.

Бирок, бир жылга жакын мени менен кайрадан көрүшкүсү келген жок. Акыры көптөгөн өтүнүчтөрдөн кийин келди жана кошокту “үн салбай”, сөзмө-сөз айтып берди. Текст мурдакыга караганда толукталып, такталгандыгы, унутулган куплеттердин калыбына келтирилгендиги көрүнүп турат. Мурдагы 50 сап ырдын ордуна 107 саптан турган, көркөмдүк деңгээли жогору кошок жазып алууга мүмкүн болду. Бул жерде кошоктун толук варианты берилди.

60. ЭСИЛИМ ЭЖЕМ

¹⁰⁸ 2001-жылдын 1-апрелинде Генжекан Йар Бараханбек кызынан жаздым. Кошокту магниттүү тасмага алып жатканымда биринчи саптан кийин: “Капшытыны йэй жүл кылган,” деген ыр жолу айтылган эле. Кийин кошокчу өзү бул саптын жаңылыш айтылып кеткендигин эскерткен болучу. Ошондуктан бул ыр жолуна тексттен орун берилген жок.

Жалпысынан алганда кошок толук айтылды дешке болбойт. Өзү да: “Оногонумда эйтэйин эми калгандарын” деп токтотту. Себеби, кошокту айтып жатканда аябай толкундады. Маркумду эстеп, жашып баратканы үнүнөн да, жүзүнөн да билинип турду. Ага кошумча, биз менен бирге отурган айылдаштарынын көзүнчө кошок айтып, жаздыруу, “арвактарды козгоо” салтка ылайык эмес эле. Ошондой эле мен да, биринчи жолу көрүшүп жаткандыгыбыздан улам, кошокчу үчүн чоочун бирөө элем – “ички сырын” толук ачууну каалаган жок.

Кошоктун акыркы 19 сабын 3-апрель күнү айтып берди, бирок, аягына чыкпагандыгын белгиледи.

61. ЖЭН УЙАМ

¹⁰⁹ Ырыс Ватан Жээнкул кызы Пакистанда төрөттөн өлгөн сиңдиси Улукбүбүнү кошуп ыйлаган. Магниттүү тасмага уулу Абдулхалим Ватан Молло

Аса уулу эстелик катары сактоо максатында алдырган, бирок качан, кайсы жерде алдырганы маалым эмес. Тасмадагы текстти кагаз бетине түшүрүп, 2003-жылдын 20-сентябрында Абдулхалим менен бирдикте текшерип чыктым. Текст толук.

¹¹⁰ Кошокто “жән уям” деп, синдиси Улукбүбүнү, ал эми “ай чечекей”, “күн чечекей”, “жәш ботом” деп, жаш өткөн кызы Кибирәни айтып жатат. Көзү өткөн жакыны жөнүндө кошок айтып жатып, башка бирөөнү эскере кетүү памир кыргыздарынын кошок айтуу салтында дайыма учураган көрүнүштөрдөн.

¹¹¹ *Эрешим тон* – жибек тон.

62. ЖӘН УЙАМ

¹¹² Бул кыскача кошокту 2003-жылдын 4-апрелинде Мәрзийә Полат Таштанбек кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

63. МӘРВЕТТИН ӘЙТКӘНИ

¹¹³ 2004-жылдын 12-июлунда Жакут (Учу) Гүвен Толубай Әәжи кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Мервет Жакут Гүвендин бир тууган таежеси болгон. Бул кошокту Жакуттун энеси өлгөндө чыгарган.

64. ЖӘН УЙАМ

¹¹⁴ Патмахан Айдемир Тагай кызынын Нәзбүбү деген эжеси болгон. Ал Памирде дүйнөдөн кайткан. Өзү көрбөсө да, анын арбагын кадырлап, ушул кошокту чыгарган. Кошокту 2003-жылдын 27-апрелинде Патмахан Айдемир Тагай кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

65. ЖӘН ӘЖЕМ

¹¹⁵ Бул кошок Патмахан Айдемир Тагай кызы тарабынан Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун энеси Ырыс Ватан Жәнкул кызы дүйнөдөн кайтканда кошулган. Кошокту алгач Патмахан Айдемирдин келини Упа Айдемир магниттүү тасмага тарттырып алган.

Мен 2003-жылдын 26-апрелинде ошол эле текстти кагазга түшүрүп, кошокчунун өзү менен бирге тууралыгын текшерип чыктым. Кошоктун башталышы тасмага так алынбагандыгын айтып, “...баштаган, Төрүгө гилем тәштәгән, Төрөдөй уул баштаган” деген саптарды жаңылыш айтылган деп, аларды чарчы кашаа ичинде берилген төрт сап менен алмаштырды. Башка оңдоолор сунушталган жок.

66. МЕДЕТИМ

¹¹⁶ 2004-жылдын 12-июлунда Жакут (Учу) Гүвен Толубай Әәжи кызынан магниттүү тасмага алдырдым. Жыйырма төрт жашында, өнөкөт оорудан каза тапкан Нурбүбү жөнүндө кошкон.

¹¹⁷ Адегенде “жер башка” деп айткан

¹¹⁸ Адегенде “жер башка” деген.

67. ЭНҮЗГЭЧӨ КӨРВӨДҮМ

¹¹⁹ Бул арман-кошокту менин өтүнүчүм боюнча Патмахан Айдемир Тагай кызынын келини Упа Айдемир магниттүү тасмага алдырган. 2003-жылдын 26-апрелинде кагазга түшүрүп, ырчынын өзү менен бирге тактап чыктым.

Патмахан Айдемир: “Бир Галчахан деген сиңдим бар эде. Ону Даңбаштан келген Мэкэн деген эдэм алган. Кийин анан Мэкэн гүзэрэн деп, башка жака көчүп кетти, биз болсо, мында келдик. Шонон бери көрвөдүм. Нимне болду экен, барвы, жокпу. Шо сиңдими эстеп, арман кылып ырдап койгон эдем”, – деди.

68. ЖИГЭ:РИМ

¹²⁰ Патмахан Айдемир Тагай кызынын бул кошокун келини Упа Айдемир менин өтүнүчүм боюнча магниттүү тасмага алдырган. 2003-жылдын 26-апрелинде кагазга түшүрүп, текстти кошокчунун өзү менен бирге текшерип чыктым.

69. ГОЖОБАЙ

¹²¹ 2002-жылдын 26-июлунда Ысмайыл Акйол Сээркул уулунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул ырды Бердибек деген ырчы киши ырдаган. Андан Абдыракман (Ырчы Мэмәтурду Жингөз Абдыракман уулунун атасы) деген киши үйрөнүп калган. Ысмайыл өз убагында Абдыракман ырчыдан үйрөнгөн.

¹²² *Кара төөс* – каракчы, зөөкүр.

¹²³ *Чыгаан пул* – дээри төмөн акча.

¹²⁴ Ушул саптан кийин “Бэйләдиң элдин жолуну” деген ыр сабы эки кайта айтылып, улантылган эмес. Ырчы бул саптардын артыкбаш экендигин, кыскартылышы керектигин эскертти.

¹²⁵ Кошоктун аягында: “Газаладай боюңа, Хаस्ताган көздөр тийдиви? Каламың тарткан пәриштә, Каламың кәлтә чийдиви? Эән калган дөвләт кетпей кал, Эсевиңе жетпей кал, Эсилим Әлпек өлвөй кал. Каран ә дөвләт кетпей кал, Караалыңа жетпей кал, Каралым Әлпек өлвөй кал” деген саптарды айтып келип токтотту да, кайталап кеткендигин, ушул саптан кийинки саптардын артыкбаш экендигин эскертти.

70. МУҢДАШЫМ

¹²⁶ Бул кошокту 2002-жылдын 13-сентябрында Идәйәтхан Чаглар Төрөбек кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

¹²⁷ *Зийә* – артыкча, артык.

71. КҮЙӨ:РҮМ

¹²⁸ Бул кошокту Жамалбүбү Кутлу Токтомэхэммет кызынын өз оозунан 2004-жылдын 28-июнунда магниттүү тасмага тарттырып алгамын.

72. ТУРДУ ЭКӘ

¹²⁹ Бул кошокту Келдибек Фидан Әмирә уулу айылдашы Мәмәттурду деген өзүнөн улуу киши дүйнөдөн өткөндө ага арнап чыгарган. Кошокту баштоодон мурда айтылган кара сөз түрүндөгү түркчө текст бул кошоктун чыгышы, кошок айтуунун максаты жөнүндөгү маалыматтарды камтыйт. Маркумдун Келдибек Фидан менен тууганчылык байланышы болгон эмес. Келдибек Фидан айылдан чыккан, ырчылык таланты бар жаштардын бири. Ал айылдагы ар бир окуяга арнап ыр чыгаргандыгы байкалат. Кошокту 1995-жылдын 2-июлунда маданият ышкыбоздору магниттүү тасмага алдырышкан. Мен мына ошол текстти кагаз бетине түшүрүп, Келдибек Фидандын өзү менен бирге баштан-аяк текшерип чыктым.

¹³⁰ *Насыл о эттиң* – кандай кылдың, эмнеге мындай кылдың.

¹³¹ *Мәстек* – меслек; кесип.

¹³² Ушул саптардан кийин “Эликке жәшиң кирелек, Эсил го туйгун Турду экә, Эрик...” деп баштап келип, анан кайра адашып кеткендин белгиси кылып, ондоп, мындан кийинки куплетти айтты.

¹³³ *Әләмә* – ааламга.

73. ЖАЛГЫЗЫМ

¹³⁴ Бул кошокту 2001-жылдын 2-августунда Мәхәмәттурду Жингөз Абдырахман уулунун өзүнүн айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Кошокту Мәхәмәттурду өзү Жума деген агасынын Жәэнбай аттуу жалгыз уулу 1996-жылы күтүүсүз жерден каза болгондо ага арнап чыгарган.

¹³⁵ *Жаңгыз* – жалгыз; эки түрү тең аралаш колдолуна берет.

74. МЕНДЕРГЕМ

¹³⁶ Кошокту биринчи жолу 2002-жылдын 17-февралында магниттүү тасмага алдырдым. Экинчи жолу ушул эле жылдын 23-июлунда тасмага алдым. Кошок Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулунун өзүнө таандык. Бир тууган агасы Әбдижәпәр дүйнөдөн өткөндө чыгарган. Өзүнүн айтуусуна караганда кошок өтө көлөмдүү болгон. “Эми өзүмнүн агама ырдаган ырымнан эми биртке оногонумду, оноого келгенди эйтип берейин. Онодон кетип калган. Азыр көңүл бир жерде болбойт экен, балдыргыдай болуп”, – деп баштады.

75. МЕНДЕРГЕМ

¹³⁷ Кошоктун бул вариантын 2002-жылдын 23-июлунда Эбдилсәтәр Тезерен Максүт уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул кошоктун биринчи вариантын ушул эле жылдын 17-февралында тасмага алдыргамын. Текстуралдык айырмачылыктар чоң. Ошондуктан, кошоктун эки жазылышын тең жарыялоону туура көрдүк.

¹³⁸ Ушул сапты адегенде: “Адырмак тоонун эй боорунан” деп баратып, оңдоп айтты.

76. КАЙРАН ТАГАМ

¹³⁹ 2002-жылдын 17-февралында Эбдилсәтәр Тезерен Максүт уулунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Ырчынын өз сөзүнө караганда бул кошокту 1995-жылы чыгарган. Ушул эле кошокту 2002-жылдын 23-июлунда экинчи жолу жаздым.

Бул кошоктун жаралышынын өзгөчө тарыхы бар. Абдилсәтәр Максүт уулунун Тойчубек деген таякеси өлгөндө ага атайын чабарман жиберип угузушкан эмес. Салт боюнча жакын жээни деп, ага атайын кабар бериши керек болгон. Кабар келбей, Тойчубектин өлгөнүн айылдын баары угат. Таякесинин өлгөнүн баласы менен аялынан уккан Эбдилсәтәр айылдагы жакындарына, жалпы эле айылдыктарга таарынып, кошок кошот.

Бул жагдайды Эбдилсәтәр өзү мындайча баяндайт: “Энем менен бир тууган – атасы бөлөк, энеси бир. Ол мага тага болот. Бул өлүп калды, мында келгенде. Элдер анан кийин, мен – үйдө кәсәлмәнираак жаткан буга – ич кимиси тагаң өлдү деп, мага бир ооз хавар кылвады. Мунун хапачылыгынан мен коомдорума аз тарыныч хусусунан эйтип койгон жерим бар.”

Кошоктун экинчи жолку жазылышынын текстти негизинен бир гана мазмунду кайталайт. Ыр саптарынын, сөздөрдүн кыскарып же кошулуп калышы, куплеттердин орун алмашып түшүшү мүнөздүү көрүнүш. Экинчи жолу жазылган текстте орун алган төмөнкү куплет биринчи жазылышында жок:

Овал бир оомат эй келгенде,
Бозелек менен о Токтобай,
Куран койгон эй дос эде эй э,
Куран койгон о дос эде эй,
Ыракмат сөзүм эй эйтәйин э,
Маражка барвай эй олтуруп э,
Көкөнбай колуң о бош эде эй.

Бул саптар биринчи ырдалышында унутулуп калгандыгы байкалат. Бул кошоктун эки тексттин тең жарыялоону туура таптык. Анткени акындык өнөрдүн табиятын кайталап жазылган тексттерди салыштыруу жолу менен изилдеген

илимпоздор үчүн көмөкчү булак катары кызмат кыла алат. Анын үстүнө, жалпысынан алганда, текстте көп деле айырмачылыктар болбогондой көрүнгөнү менен, эки тексттин архитектурасы, композициялык каражаттардын жана ыкмалардын колдонулушу, тексттин курамы (текстообразование) жагынан бири-бирине коошпой турат.

¹⁴⁰ *Мәжәл* – буйдам.

¹⁴¹ *Кайыт* – каттоодон өтүү, катталуу.

77. КАЙРАН ТАГАМ

¹⁴² 2002-жылдын 23-июлунда Эбдилсәтәр Тезерен Максүт уулунан магниттүү тасмага экинчи жолу тарттырып алдым. Биринчи жолу ушул эле жылдын 17-февралында тасмага түшүргөмүн. Кошоктун мазмуну туруктуу болгону менен шекилинде маанилүү айырмачылыктар бар. Биринчи ырдалышы менен экинчи ырдалышындагы текстуалдык айырмачылыктардын байкалышынан улам, ырчы кошоктун экинчи жазылышын ырдап бүтөрү менен, кайра башынан, дептерге жазуу үчүн бир нече сап жай айтып берүүсүн өтүндүм. Ырчы жай, ойлонуп, саптарды тандап, “редакциялап” айта баштады. Натыйжада төмөнкү, биринчи жана экинчи жазылышына толук дал келбеген кошок башталмасы (зачин) ортого чыкты:

Гәп калвады көргөндө,
Ахыр омур келгенде,
Эйдөөдө малың жогунан,
Айып болдуң өлгөндө.

Алладан эмир жетерде,
Аманат жәниң кетерде,
Алдындап келвей чаварың,
Эммә бир элим бар туруп,
Алганым эйтти хаварың.

Кувулуп жәниң кетерде,
Балдырлап келвей чаварың,
Бәри бир элим бар туруп,
Баламнан уктум хаварың”

Бул абал Эбдилсәтәрдин ырчылык өнөрүнүн эң маанилүү ныпталарынын бирин чагылдырып турат. Демек, ырчынын “ырчылык эсинде” бул кошок катып калган, даяр, ар качандан бир качан өзгөрүлбөй айтыла турган туруктуу текст түрүндө эмес, жандуу, ырдап жаткан абалга, шартка ылайык белгилүү бир өлчөмдө өзгөртүп айтууга ийкемдүү, белгилүү бир даражада өзгөрүлмө текст сакталып турат.

Мисалы, Эбдилсәтәр ырчы кошокту биринчи жолу ырдап бергенде таякесинин “эйдөөдө малы жогунан”, “бәйлөөдө малы жогунан”, “колунда малы жогу-

нан” кабарсыз өлгөндүгү тууралуу мотивди көп кайталаган эмес. Ал эми экинчи айтылышында таякесинин өлүмүнүн чабагансыз болушунун негизги себеби анын социалдык абалынын начарлыгы экендиги ачык айтылат.

78. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁴³ Кошокту 2002-жылдын 29-августунда Саткын Сечилмиш Толубай Әэжи кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул кошокту жакын туугандарынын бири Әнвэрбэк Хорасан дүйнөдөн кайтканда чыгарган.

¹⁴⁴ *Пая* – жакын, жанында; хан паясы – хандын жакыны.

¹⁴⁵ *Тердирген* – терме таар соккон.

¹⁴⁶ *Үзүлдү* – кайгырды, капаланды.

79. КАРЫЙАДАР БЕНО:ВАТ

¹⁴⁷ 2002-жылдын 29-августунда Саткын Сечилмиш Толубай Әэжи кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул кошокту Ажы Рахманкул хандын чоң уулу Әбдилвәкил дүйнөдөн кайтканда чыгарган.

¹⁴⁸ *Хумра тиллә* – кумдан элеп алынган, майда алтын, кээде кум тиллә делип да айтылат.

80. КАНАТЫМ ӘЛПЕК

¹⁴⁹ Бул кошокту Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу 1984-жылы Тойчубек Гүлер Сартбай уулунун (1909–1984) айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алган. Кошокту алгач ким айткандыгы белгисиз. Әлпек жана Кожобай деген эки жакын тууганы катары менен дүйнөдөн кайткан адам тарабынан айтылгандыгы кошоктун мазмунунан көрүнүп турат.

Тасманын өчүп, угулбай калган жерлери арбын. Айрым калыптандырылган саптар [] – чарчы кашаа ичинде берилди. Бул текст – кошоктун биринчи варианты.

81. КАНАТЫМ ӘЛПЕК

¹⁵⁰ Бул кошокту Әкибай Айгач Әдәләт уулу айылдын сөзмөр, куйма кулак инсандарынын бири Тойчубек Гүлер Сартбай уулунун айтуусунда эстелик үчүн магниттүү тасмага тарттырып алган. Тасманын кайсыл убакка таандык экендиги белгисиз. Аны Ыдырыс Акын Абылкасым уулу өзү жыйнаган көп тасмалардын арасында сактап келген. Ыдырыс Акын бул тасманы менин өтүнүчүм боюнча 2002-жылдын 10-июнунда алып келип берди. Текстти кагазга түшүрүп бүткөндөн кийин айрым чала угулган саптары Ыдырыс Акын Абылкасым уулу менен бирге угулуп, текстке тактык киргизилди. Бул текст – кошоктун экинчи варианты.

¹⁵¹ *Нәзмәәл* – жан таслим убагы.

82. ХАН ЭӘЖИМ

¹⁵² Магниттүү тасмадагы бул кошокту обонго салып айтып жаткан адамдын Тойчубек Гүлер Сартбай уулу экендигин жана аны магниттүү тасмага Экибай Айтач Эдэлэт уулунун эстелик үчүн алдырганын тасманы угуу учурунда байкоого болот. Бирок, анын бул ишти качан, кайда аткаргандыгын тактоого мүмкүн болгон жок. Тасманы Ыдырыс Акын Абылкасым уулу сактап жүргөн. Колубузга 2002-жылдын 10-июнунда тийген тасмадагы кошоктун текстин кагаз бетине түшүрүп чыгып, айрым бүдөмүк, чала угулган жерлерин Ыдырыс Акын менен бирликте тактап чыгууга туура келди.

¹⁵³ *Арапчы* – жол тосор душман.

¹⁵⁴ *Агдар* – кымбат, кымбаттуу.

¹⁵⁵ *Ыстара жылдыз* – Чолпон жылдыз.

¹⁵⁶ *Каамытчылык* – ачарчылык.

¹⁵⁷ Ушул жерге келгенде пауза жасалып, кошок кайра жаңы дем менен ырдалгандай маанай калтырат.

¹⁵⁸ *Хат-учуру*- кабары, дайын-дареги.

¹⁵⁹ *Торсун* – азоо, колго үйрөтүлбөгөн.

¹⁶⁰ *Кэртуз* – мылтык.

¹⁶¹ *Гал* – топ, чогуу.

83. МЭДИЙНЭМ

¹⁶² Кошокту 2004-жылдын 12-июлунда Жакут (Учу) Гүвем Толубай Эәжи кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бирок, техникалык себептерден улам, магниттүү тасма сакталып калган эмес.

¹⁶³ *Ширем* – жакындык, туугандык, достук.

84. МУРЗА АВАМ

¹⁶⁴ 2003-жылдын 8-февралында Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулунан жаздым. Бул кошокту Әнипә деген аял Арыкбай Эәжи деген тууганы дүйнөдөн кайтканда кошкон.

85. КАРИЙӘДӘР БЕНО:ВАТ

¹⁶⁵ Бул кошок Бүбүхава Кутлу Толубай Эәжи кызы тарабынан күйөөсү Эәжи Рахманкул Хандын улуу аялынан туулган тун уулу Эбдивәкил дүйнөдөн кайтканда кошулган. Бүбүхаванын Кызы Каныкей кошокту апасынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырган. Тексттин кагазга түшүрүлүшүн кошокчунун өзү менен бирге бир нече жолу текшерип чыктым. Тасмага качан, кайсы жерде алдырылганы маалым эмес.

¹⁶⁶ *Улкук* – кыз көчүргөндө тердиктин үстүнөн жабыла турган, кара материалдан саймалап тигилген жабуу.

86. ШУМКАРЫМ

¹⁶⁷ Бул кошок да – Бүбүхава Кутлу Толубай Әжи кызынын өгөй уулу Әбдивәкил дүйнөдөн кайтканда чыгарган жана өз үнү менен тасмага алдырган кошокторунун бири. Текстти кошокчунун өзү менен бирге кассетадан угуп текшерип чыктым. Качан тасмага алдырылганы анык эмес.

87. БЕНО:ВАТ

¹⁶⁸ Бул кошокту 2002-жылдын 13-сентябрында Идәйтхан Чаглар Төрөбек кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Ал Худайберген аттуу жакыны каза болгондо кошкон.

88. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁶⁹ Бул кошокту 2002-жылдын 14-сентябрында Ибадатхан Хорасан Мәэткабыл кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Жакын иниси дүйнөдөн кайтканда кошуп ыйлаган.

89. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁷⁰ Патмахан Айдемир Тагай кызы бул кошокту 2001-жылы ары тууганы, ары кайниси Әнвэрбек Хорасан дүйнөдөн кайтканда кошкон. Кошоктун бул вариантын Патмахан Айдемирдин айтуусунда келини Упа Айдемир тасмага алдырган. 2003-жылдын 26-апрелинде кагазга түшүрдүм жана ушул эле күнү кошоктун экинчи вариантын магниттүү тасмага алдырдым.

90. ЖАЛГЫЗЫМ

¹⁷¹ “Жалгызым” кошокунун биринчи вариантын кошокчунун келини Упа Айдемир магниттүү тасмага алдырган эле. Бул экинчи вариантын 2003-жылдын 26-апрелинде магниттүү тасмага алдырдым. Биринчи жазылышы менен салыштырганымда жалпылыктар менен катар олуттуу айырмачылыктар да болгондугу үчүн эки вариантты тең берүүнү туура көрдүм.

91. ЖАЛГЫЗ

¹⁷² Бул кошокту 2002-жылдын 27-июлунда Турганбүбү Кутлу Әбдилләбай кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Бул кошокту жакын тууганы Әнвэрбек Хорасан дүйнөдөн өткөндө чыгарган.

92. ХАНЗӘДӘМ

¹⁷³ Бул кошокту ким, качан, кимге арнап айтканы белгисиз. Абдулхалим Ватандын коллекцияларынан алынган бул тасманын баш жагы жок. Чала угулган сөздөргө таянып жүргүзүлгөн тактоолор чарчы кашаа ичинде берилди. Текстти толук тактап чыгууга мүмкүн болгон жок. Ошентсе да, памир кыргыздарынын салттуу кошокторуна мүнөздүү көркөм каражаттарды камтышы менен көңүлдү бурат.

93. МЕНДЕРГЕМ

¹⁷⁴ Кошоктун кимге карата айтылганы белгисиз. Магниттүү тасмага Молдо Эремек Мәтислам уулуна Абдулхалим Ватан алдырган. Качан, кайсы жерде алдырылганы белгисиз. Тексттин аягына чыгып-чыкпаганын аныктоого мүмкүн эмес.

Кошокту аткарып жатканда жанында турган ымыркай баланын ыйлаганына алаксып, кээ бир сөздөрдү чала айткандыгы, бүтүрүүгө шашкандыгы байкалып турат.

94. ЖАҢГЫЗ ТАГАМ, ЖӨЛӨГҮМ

¹⁷⁵ 2003-жылдын 25-августунда Жолдошбай Акматали уулуна магниттүү тасмага алдырдым. Бул үзүндү көлөмдүү кошоктун үзүндүсү экендигинде күмөн жок.

95. КЫЙМАТЫМ

¹⁷⁶ Бул кошокту 2003-жылдын 26-августунда Мәлике Торос Жээнкул кызынын айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Кошокту тайенеси дүйнөдөн кайтканда чыгарган. Мәлике Торос – сөз өнөрүнө шыктуу, элдик оозеки чыгармаларды көп билген аялдардын бири.

96. КУРЛАШЫМ

¹⁷⁷ Бул кошокту 2004-жылдын 23-июнунда Кудаш Балжы Ташбек уулуна магниттүү тасмага алдырдым. Кудаш Балжы бул жоктоо, эскерүү ырын жакын жолдошу, маркум Мәхәмәт деген адамга арнап чыгарган. Өзүнүн айтуусуна караганда Мәхәмәт курч мүнөз, тартынбаган, ары балбан, ары баатыр адам болгон. Кудаш Балжы да атыккан балбан болгондуктан экөө бир жүрүп, бир турган. Ал азыр да күч-кубаттуу, оорулуу болсо да, узун бою, шадылуу колдору аны башкалардан айырмалап, балбандык сыпатын көрсөтүп турат.

97. ТЕҢТУШУМ

¹⁷⁸ Бул кошокту Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу Кесекбай Төрөкул уулу аттуу ырчынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алган. Качан, кайсы жерде тасмага алдырганы белгисиз. Тасманын сакталышы начар. Ошентсе да, кошок угуучулардын алдында, чыгармачылык эргүү менен айтылгандыгы үчүн абдан баалуу.

Жусуп Кутлугүн Максүт уулунун айтуусуна караганда, бул кошокту ырчы Мансур Йаман Үмәркул уулу менен ырчы Кесекбай Төрөкул уулу экөөлөп чыгарышкан.

¹⁷⁹ *Сэйи* – жакшы, ылайык.

¹⁸⁰ *Зэрбото* – эндүү алтын кемер.

98. КУРЛАШЫМ

¹⁸¹ 2002-жылдын 26-июлунда Жусуп Кутлугүн Максүт уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Респонденттин берген маалыматарына караганда, бул кошокту ырчы Мансур Йаман Үмәркул уулу менен ырчы Кесекбай Төрөкул уулу Эбдиләммит Козубай уулу аттуу жакын теңтушу өлгөндө экөөлөп чыгарышкан. Анын толук версиясы Кесекбай Төрөкул уулунун айтуусу боюнча Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу тарабынан магниттүү тасмага тарттырып алынып, ушул күнгө чейин сакталып келген.

Кошоктун бул кыскача варианты ырчылар жараткан тексттин эл арасында кандай өзгөрүүлөргө учурашына мисал боло алат.

99. МУҢДАШЫМ

¹⁸² 2003-жылдын 26-августунда Генжехан Алпер Ороз Эәжи кызынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Кагаз бетине түшүрүлгөн текстти биргелешип текшерүү учурунда кошоктун эки жерине “Армандуу өлүм мундашым” деген ыр сабын кайрыма катары кошумчалады. Кошокчунун кошумчалары текстте [] белгилери ичине алынып берилди.

100. КУРЛАШЫМ

¹⁸³ Сайым Ватан Молло Аса уулу 2002-жылдын 14-майында Ван шаарындагы Жүзүнчү жыл университетинин Түрк тили жана адабияты бөлүмүндө, менин иш бөлмөмдө айтып берди. Талаа дептериме жазып алып, улам кайрадан айттырып, тексти тактап чыктым.

Сайым Ватан памир кыргыздарына таандык комуз күүлөрүн чертет. Элдин оозеки көркөм сөзүнө кызыгып, видео- жана аудио материалдарды өз алдынча жыйнап жүргөн ышкыбоздордон.

101. МЕНДЕРГЕМ

¹⁸⁴ Кошокту 1984-жылы Тойчубек Гүлер Сартбай уулунан Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу магниттүү тасмага түшүрүп алган. Элдик оозеки мурастарды көп билген, сөзмөр адам катары таанылган Тойчубек 1998-жылы Улуу-Памир айылында 75 жашында дүйнөдөн кайткан.

Бул кошоктун жаралышы жана жайылышы тууралуу өзүнчө айтылып келаткан оозеки маалыматтар да бар. Өткөн замандарда Памир кыргыздарынан чыккан, адилет бийлик жүргүзгөндүгү менен даңазаланган Токтосун аттуу хан болгон. Ал мезгилсиз дүйнөдөн кайтып, жакындарын, элин кайгы-муңга салып, кошоктордун, оозеки аңгемелердин келип чыгышына себеп болгон. Азалуулардын бири катары маркумдун тууганы, ырчы, комузчу Бердибек деген адам ушул кошокту чыгарган.

Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун берген маалыматына караганда, аксакал Бердибек Токтосун хан өлө электе эле Памирден Кытай тарапка ооп кеткен. Тууганынын дүйнөдөн өткөндүгү жөнүндөгү кабарды уккандан кийин хандын баскан жолун, адилет бийлигин даңазалаган кошок чыгарып, аны кол китеп шекилине келтирип, каттагандардан Памир кыргыздарына берип жиберген. Кол жазма көп жыл бою колдон колго өтүп окулган. Каалагандар, айрыкча ырчылык жөндөмү барлар жаттап алып, элге ырдап да жүрүшкөн. Айтымдарына караганда китеп шекилине келтирип сыртталган бул кол жазманын көлөмү абдан чоң болгон. “Өзүнчө бир китеп эле” деген эскерүүлөр буга күбө. Кол жазма сакталган эмес. Эгерде убагында көчүрмөсү жасалып, Бердибектин колунда калган болсо, Кызылсуу кыргыздарынын арасынан табылып калышы да мүмкүн. Тойчубектен жазылган бул текст ошол Токтосун хан жөнүндөгү кошоктун бир үзүндүсү болуп саналат.

102. ҮМӨРКУЛ

¹⁸⁵ 2002-жылдын 1-июлунда Сэйипбай Арыкан Хадырберди уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Рахманкул хандын атасы Жапаркул Эжинин Үмаркул Эжи деген агасы болгон. Аны эл көбүнчө Кэрвэнбашы Эжи дешкен. Жашы улгайып калган кезде Жапаркул Эжиге кошулуп, кайталап ээжи кылуу үчүн Меккеге жөнөгөн. Меккеге баргандан кийин “ажысы кабыл болуп”, Арафатта каза тапкан. Сөөгү Меккедеги гөрүстөнгө коюлган. Үмаркул Эжи мүнөзү жумшак, адамга катуу тийбеген, муктаждардан жардамын аябаган адам болгондугу үчүн эл жакшы көрүп, сыйлаган. Үмаркул Эжинин өлгөнүн укканда оозунда сөзү барлар аны кошуп ырдашкан, колунда каламы барлар “бейт” жазышкан. Бул ыр ошол “бейттердин” бир өрнөгү. Ким жазганын тактоо мүмкүн болгон жок. Сэйитбай Арыкандын айтуусу боюнча ыр абдан көлөмдүү болгон. Өзү ушул саптарын гана эстеп калган.

103. МЭМӘДЕМИН КӨК ӨТҮК

¹⁸⁶ Бул ырды Зунун Өздин Молло Аширкул уулунун айтуусунда, 2001-жылдын 11-июлунда магниттүү тасмага жазып алгамын. Кагазга түшүрүп чыккан соң, өзүнө окуп бердим. Ар бир куплеттен кийин, кээде ар бир саптан кийин “мындай болушу керек” деп, “жаңы” ыр саптарын айтып отурду. Жазып алып, салыштырганымда мурдагы эле тексттеги ыр саптарынын орун алмаштырылган түрү болуп чыкты. Андан соң, ырды кайрадан жакшылап айтып берүүсүн өтүндүм. Бул сапар мурдагы кайталоолор кыскартылып, ыр композициялык жактан жыйнактуу айтылды. Мына ушул эң кийинки айтылышы негизги текст катары алынды.

104. ТҮРКҮГҮМ

¹⁸⁷ Бул кошок памир кыргыздарынын таланттуу акыны Пазыл Манас уулуна таандык. Ал жакын тууганы Арыкбай Ээжи дүйнөдөн кайтканда чыгарып, кийин көп жолу эл алдында кайталап ырдагандыгы маалым. Бир нече жолу Пазыл ырчынын өз оозунан магниттүү тасмага тарттырылып алынгандыгы да көрүнүп турат.

Пазыл Манас уулунун, ырчы катары, кошокту ар бир аткарган сайын текстке алымча-кошумчаларды киргизип отургандыгы табигый көрүнүш. Азыр Ванда жашаган памир кыргыздарынын сандыгында бул кошоктун ар кыл учурларда, ар кандай шартта магниттүү тасмаларга тарттырылып алынган өрнөктөрү аз эмес.

Бул текст акындын жакын туугандарынын бири Абдулхалим Ватан Молло Аса уулунун колунда болгон магниттүү тасмадан алынды. Ким, качан, кандай максат менен магниттүү тасмага алдырганы белгисиз.

105. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁸⁸ Кыргызбай – памир кыргыздарынын кошок айтуу салтында туруктуу образга айланган каармандардын бири. Кошоктун бул вариантын 2001-жылдын 30-сентябрында жомокчу Жээнбек Йурдакул Пэрмән уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым.

¹⁸⁹ Бул куплетти 2001-жылдын 8-ноябрында кошумчалады. Тасмага алдырган-да унутуп калгандыгын айтты.

106. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁰ Кыргызбай тууралуу кошоктун текстин 2003-жылдын 8-февралында Жээнбек Йурдакул Пэрмән уулунан экинчи жолу жазып алдым. Биринчи жолу 2001-жылы 30-сентябрда Жээнбек Йурдакул Пэрмән уулунан магниттүү тасмага тарттырып алган элем. Эки айтылыштын ортосунда текстуалдык айырмачылыктар бар.

¹⁹¹ Ушул саптан мурда: “Ойсул до кара түйәңиз э” деген сап бар. Ырчы анын артыкбаш экендигин эскертти.

107. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹² “Кыргызбай” кошогунун бул вариантын Мәстәнә Кескин Мәәткәбыл кызынын айтуусунда 2001-жылдын 10-июнунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Мәстәнә Кескин бул кошокту эч качан, эч кимге “ырдап берген” эмес. Ошентсе да, бул 146 саптан турган көлөмдүү текстти баштан аяк такалбай, бир калыпта, өз обонуна салып, шыр айтып берди.

Бул вариант – “Кыргызбай” кошогунун негизги, анын жанрдык өнүгүү, көркөм мазмун өзгөчөлүктөрүн толук чагылдырган варианттарынын бири.

108. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹³ Нурмәәмәт Илхан Темирбай уулу – Ванда жашаган кыргыз жаштарынын ичинен ырчылык өнөргө кызыгып, элдик ырларды жыйнап жүргөн жигиттердин бири. Бул кошокту 2002-жылдын 25-июлунда Нурмәәмәт Илхандын дептеринен өзүнө обону менен окутуп туруп, магниттүү тасмага тарттырып алдым да, кагазга айтылышы кандай болсо, ошондой бойдон түшүрдүм.

109. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁴ Тәжибай Билгич Кудайкул уулунун айтуусунда, 2002-жылдын 2-июлунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Тәжибай Билгич өзүнүн 106 жашта экендигин айтып, мурунку кездерде элдик ырларды гана эмес, өзү да ырчылардын катарында жүргөндүгүн эскерди. Текстти өтө шашып, карбаластап жатып айтып берди.

110. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁵ Кошоктун бул вариантын Жамалбүбү Кутлу Токтомәхәммәт кызы (Абдул-малик Кутлу Әәжи Рахманкул Хан уулунун зайыбы), магниттүү тасмага айтып берди.

Бул вариант башка варианттарда учурабаган ыр саптарын камтыгандыгы менен айырмаланат.

111. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁶ Туратбек Атахан Ашымбай уулунан тасмага алдырдым. 2002-жылдын 12-июлунда өзү менен текшерип чыктым. Бул ырды атасы Ашымбайдан үйрөнгөндүгүн, дагы: “Алты жәшәр Тойчубай, Балаңыз калды, Кыргызбай. Жети жәшәр

Тойчубай, Балаңыз калды, Кыргызбай, Жер өвөктөп ак уруп, Атаңыз калды, Кыргызбай” деген саптардын кайсы бир жерлеринде айтылгандыгын кошумчалады.

197 Бул куплеттин акыркы эки сабы тасмада орун алмашып айтылган. Туратбек Атакан өзү түзөтү.

112. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁸ Турган Кошар Матубраим кызынын айтуусунда 2001-жылдын 13-майында магниттүү тасмага алдырдым. Кырк сегиз жашта гана болсо да, оор турмуштун айынан билген ыр, жомокторунун “оноодон чыгып” кеткендигин улам-улам кайталап айтты. Памирдин Кызыл-Өтөк деген жеринде туулганын, арапча китептерди окуй ала тургандыгын кошумчалады.

113. КЫРГЫЗБАЙ

¹⁹⁹ 2001-жылдын 11-ноябрында Мэхэммет Акын Осмонбай уулунан магниттүү тасмага түшүрүп алдым. Ырчы бул жоктоону апасы Сэрэхандан үйрөнгөндүгүн айтты.

Мэхэммет Акын Осмонбай уулу – памир кыргыздарынан чыккан ырчылык шыгы бар, бирок кийин ал өнөрүн барктабай калган жөндөмдүү адамдардын бири. Ашыгылык ырларын абдан жакшы билет, бирок ал ырларды үйлөнүү тойлорунда күйөө жолдош болсо гана ырдап, калган убакта оозго албоого аракет кылат.

114. КЫРГЫЗБАЙ

²⁰⁰ Кошоктун бул вариантын Осмонээли Галиб Жээнбек уулунун айтуусунда, 2001-жылдын 4-августунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Текстти кагазга түшүргөндөн кийин өзү менен бирге баштан аяк текшерип чыгып, кошумчалаган ыр саптарын чарчы кашаа ичинде бердим.

Осмонээли Галиб – ырга, көркөм сөз өнөрүнө шыктуу, комуз күүлөрүн сүйөт жана өзү да памир кыргыздарынын элдик музыкасына мүнөздүү күүлөрдү чертет.

115. КЫРГЫЗБАЙ

²⁰¹ Кошоктун бул вариантын 2001-жылдын 15-апрелинде белгилүү ырчылардын бири Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулунун өз оозунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Текст 84 саптан туруп, ырчынын мурда ырдап жүргөн текстинин “оноосунда калган” бөлүгүн гана түзөт.

Дем алуу органдары илдетке чалдыккан ырчы кошоктун толук текстин көңүлдөнө айтып бере алган жок. (Кошумча маалымат үчүн 116-кошоктун түшүндүрмөлөрүн караңыз).

116. КЫРГЫЗБАЙ

²⁰² Кошоктун бул айтылышы да Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулуна таандык. Ким, качан, эмне максат менен магниттүү тасмага алдырганы белгисиз. Тасманы айылдык ырчылардын бири Келдибек Фидан Эмирэ уулу сактап жүргөн. Мага 2000-жылдын 30-июлунда берди, көчүрмөсүн алып, текстти 1-августта кагазга түшүрүп чыктым. Текст толук эмес, анын 74 ыр сабынан турган бөлүгү гана сакталып калган.

²⁰³ Магниттүү тасма ушул жерден үзүлүп, ырдын кандай улантылгандыгы тууралуу маалымат алуу кыйын. Ошентсе да, өз алдынча филологиялык баалуулукка ээ.

117. КЫРГЫЗБАЙ

²⁰⁴ 2004-жылдын 27-июнунда Бөжөк (Баястан) Йар Турсун уулунун оозунан магниттүү тасмага алдырдым. Кошокту бала кезинде Мэхэммет Акын Осмонбай уулунан угуп эстеп калган.

²⁰⁵ Ушул саптан кийин “Отуз го чейрек жүк койсок” деп барып уланткан жок, бул сап менен башталган куплетке кийинчерээк орун берди.

²⁰⁶ Ушул саптан кийин “Сапар о кеткен бэндэни, Ак эшэн атам колдосун” деп барып, уланткан жок, кайталап жатканын сезип калып, башка сапка өттү.

²⁰⁷ Ушул саптан кийин “Атэңэ нээлэт, Кыргызбай, Кыргызбай дес...” деп барып, адашкандыгын байкаган соң, кайрадан баштады.

²⁰⁸ Ушул саптан кийин “Унтуп дэ калдым” деди да паузадан соң кайра улантты.

118. ТӨРӨ ӘКЭМ

²⁰⁹ Бул жоктоо ырын 2001-жылдын 30-сентябрында Абдыракуп Левент Мергенбай уулунан магниттүү тасмага тарттырып алгамын. Абдыракуп Левенттин маалыматтарына караганда, Төрөкул тейит уруусунун кочкор уругунан болгон. “Орустар” аны менен бирге дагы эки адамды: Мергенбай Ээжи менен Мэткэбыл байды кошуп “кармап кетип”, Исталинабатка (Душанбеге) алып барып, бир-эки жыл камап, анан коё берген.

Бул маалыматтардан соң информатор сөзүн төмөнкүдөй бүтүрдү: “Беш-алты жылдан кийин кайтадан ол эдэмди кармап алып кетип жоготуптур экен. Биздин атавызды да көп касты кылган, кел деген, кычырган, кечээгече кычырат эде. Кычырганда барган эмес, мен орустун дидээрини көрвөймүн деп. Биздин атавыз барган эмес. Анан ондо Эмирэ деген бир эдэм бар экен, анан шо бир аз ырдаган экен, Төрө экэм деп, шо Төрөкул экэни ырдаптыр экен. Ошондон бир беш-алты ооз менин жадымда калыптыр, шону ырдап берейин”.

Кошумча катары айтар кеп, Эмирэ учурунда белгилүү ырчылардын бири болгон. Анын балдары Зэйир Фидан Эмирэ уулу менен Келдибек Фидан Эмирэ уулу да көп ырларды, аңгемелерди, жомокторду айта билген адамдардан.

119. ТӨРӨ ӘКӘМ

²¹⁰ Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулунан 2001-жылдын 30-сентябрында магниттүү тасмага жазып алдым. Ырды айтып берүүсүн өтүнгөнүмдө “Жоок, билбейм мен о ырды,” “бир-эки ооз неме, калганы жадымда жок” деп, макул болгон жок. Демек, ыр абдан көлөмдүү болуу керек. Анткени Жээнбек Парман уулу бул айткандарын ал ырдын “бир-эки оозу” гана деп эсептейт.

120. ТӨРӨКУЛ

²¹¹ Бул ырды 2001-жылдын 11-июнунда Ыдырыс Эрчетин Курбанәли уулунан магниттүү тасмага тарттырып алгамын. Ырдын кыскача тарыхы бар. Илгери Төрөкул деген бир киши Памирден Советтер Союзунун чек арасынан өтүп кетип, ошол бойдон кайра кайткан эмес. Кеткенине жыл айланса да келбегенден кийин Әмирә деген ырчы ушинтип жоктоп ырдаган.

121. ТӨРӨ ӘКӘМ

²¹² 2001-жылдын 20-октябрында Келдибек Фидан Әмирә уулунан магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул ырды Келдибектин атасы, Памир кыргыздарынын белгилүү ырчыларынын бири Әмирә айылдашы Төрөкул деген кишинин Советтер Союзунун чек арасынан өтүп кетип, ошол бойдон кайтпай калганда жоктоо иретинде чыгарган.

Көлөмдүү ыр өз убагында абдан популярдуу болгондугу көрүнүп турат. Ар кайсы ышкыбоздор тарабынан ырдалып жүрүп көптөгөн варианттарга ээ болгон. Азыр болсо, алибетте, ырды толук билген адамды табуу кыйын. Үзүндүлөрүн, анча-мынча саптарын билген адамдар көп. Келдибек да “Мен ол ырды азыраак билемин. Билишимче эйтип берейин” деди.

122. ТӨРӨ ӘКӘ

²¹³ 2002-жылдын 24-августунда Мәмәтәзим Эрол Әбдирәйим уулунан жаздым. Бул ырдын Әмирә деген ырчыга таандык экендигин айтты.

Кошоктун бул варианты салыштырмалуу толук экендиги менен айырмаланат.

123. ТӨРӨ ӘКӘМ

²¹⁴ 2001-жылдын 12-июнунда Зәйир Туфан Худайберди уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Бул ырды Памир кыргыздарынын белгилүү ырчыларынын бири Әмирә айылдашы Төрөкул деген кишинин Советтер Союзунун чек арасынан өтүп кетип, ошол бойдон кайтпай калганда жоктоо иретинде чыгаргандыгын айтып, Төрөкул жөнүндө төмөнкү сөздөрдү кошумчалады: “Жакшы, келишкен эр эде. Ол анан, биз назыры кылып жатат эдек. Назыры кылганда

келди. ... бээлери бар эде Мыйманжолу дегеннин оозуда. Мен бээлерди барып карап келе калам деди. Оңдо барып, бээлериге барса, анан оңу орустун эскэрлэри тутуп алыптыр. Тутуп алып анан шо боюнча жоголгон.” Бул сөздөрдү айтып жатканда жүзүнөн окуя бүгүн өтүп жаткандай капалангандыгы байкалып турду.

124. ТӨРӨКУЛ

²¹⁵ 2003-жылдын 3-августунда Эбдилбәйит Барборос Сәтәркул уулунун айтуусунда магниттүү тасмага алдырдым. Анын айтуусуна караганда, бул ырды Эйдеке деген атактуу ырчы ырдаган. Эмирә деген ырчы андан үйрөнүп алып ырдап жүргөн. Эйдеке ырчы жөнүндөгү маалыматтар азыр таптакыр унутулган.

125. БУЛБУЛУМ

²¹⁶ Бул кошокту памир кыргыздарынын таланттуу ырчыларынын бири Пазыл Манас уулу, өзүнүн жакын тууганы Молло Аса улак чаап жатып, аттан жыгылып өлгөндө чыгарган. Бул текстти шарттуу түрдө 1-вариант деп берүүнү туура таптык.

²¹⁷ Акыркы, 180-184-саптарды 2001-жылдын 28-майында Молло Асанын ортончу уулу Сайым Ватандан жазып алдым. Анын айтуусуна караганда, бул кошок ушул баш сап менен аяктаган.

Кошоктун финалындагы текстуалдык айырмачылыктарды Реми Дордун “Молла Аса” деген ат менен 1972-жылдын 21-июнунда жазып алып, изилдөөлөрүндө колдонгон варианттан да көрүүгө болот. Анда “Үч азамат уулу бар” дегенден кийин да:

хапалктын дардинан
тасалда кылып оңу айтам
бурунга бугу токтобос
буунум балдар бар болсун
165 булбулум саңа окшобос
кайкыда гайып токтобос
канатым балдар бар болсун
кайраным саңа окшобос
белесте кийик токтобос
медетим балдар бар болсун
мендергем саңа окшобос”

деген ыр саптар орун алган. Демек, Пазыл ырчы ар бир аткарышында кошоктун текстинин негизин сактоо менен композициялык түзүлүшүнө өзгөртүүлөр киргизип тургандыгы көрүнүп турат.

126. БУЛБУЛУМ

²¹⁸ Бул текстти, шарттуу түрдө, Пазыл Манас уулунун Молло Аса жөнүндөгү кошогунон 2-варианты деп сунуш кылууну туура көрдүк.

²¹⁹ Ушул саптан кийин “Он сегиз миң...” деп башталып келип уланбай калган. Ыр сабынын башталышы гана айтылып, аягына чыкпай калгандыгына караганда уландысы сөзсүз бар.

Айылдагы сакталган магниттүү тасмалардын ичинде ушул эле тексттин толугу да табылып калышы мүмкүн. Тексттин 153-саптан кийинки бөлүгү башка магниттүү тасмадан алынып кошулгандыгы көрүнүп турат. Экөө бир эле кошок болуп, кошкон адамдын өзү тарабынан аткарылып жатса да, текстуалдык айырмачылыктар өтө арбын. Бул – акындык өнөрдүн табияты менен байланыштуу келип чыккан текстологиялык көрүнүш.

127. ХАН ТӨРӨМ

²²⁰ Бул 8 саптан турган ыр Ырыс Ватан Тәшибек кызы тарабынан күйөөсү Молло Аса каза болгондо кошулган кошоктун үзүндүсү болуп саналат. (Толук маалымат үчүн 128-кошоктун түшүндүрмөлөрүн караңыз).

128. ХАН ТӨРӨМ

²²¹ 1973-жылы күйөөсү Молло Аса улак чаап жатып аттан жыгылып каза болгондо Ырыс Ватан Жээнкул кызынын айткан кошогунон текстин тактоо көп убакытты талап кылды. Адегенде, 1999-жылы кошоктун алгачкы 89 сабын камтыган магниттүү тасма парчасы гана табылган болучу. Абдулхалим Ватандын сактап жүргөн кассеттеринин ичинен чыккан бул “нуканын” толук эместиги ачык эле көрүнүп турган. Аны 2000-жылдын 1-октябрында кагазга түшүрүп чыгып, чыгарманын кайталангыс сапатына күбө болгондон кийин, анын текстин толугу менен камтыган магниттүү тасма же эсине толук тутуп калган адам табуу үмүтү менен иликтөөлөр үзгүлтүксүз жүргүзүлдү. Акыры, 2001-жылдын 14-майында 90-103-саптарды камтыган магниттүү тасманы кошокчунун уулу Сайым Ватан таап келди. Бирок бул да кошоктун текстин толук камтыган булак болбой чыкты – тасмага тарттырылган башка нерселер кошоктун аягын, болгондо да, кошоктор үчүн абдан маанилүү болгон бүтүрүш формуласын өчүрүп кеткендиги аныкталды.

Ошентип, кошокту акыркы сабына чейин камтыган “жазма” булак табуу мүмкүн болбогон соң, тексттин мындан аркы такталыш этабы кошокту эске тутуп калган адамдардын берген маалыматтарына таянуу менен жүргүзүлө тургандыгы маалым болду. Абдулхалим Ватан апасынын кошогунон көп уккандыктан, айрым жерлерин жатка айта алгандыгын мурдатан эле эскерткен болучу жана өзү да кызыгуу менен дайыма элден сурамжылап, даректеп жүргөн эле.

Ошентип, тексттин чарчы кашаага алынган акыркы 16 сабын кошокчунун уулу Абдулхалим Ватандан 2001-жылдын 19-октябрында жазылып алынып, текстке жалганды. Бирок, текстологиянын талаптарына ылайыксыз “свод” жасоого жол берилген жок. Кошокчунун кичүү уулу Сайымдын пикири боюнча да кошок ушул 16 сап ыр менен аяктаган. Алибетте, кошоктун тексттин абсолюттук түрдө так, толук болду деп айтууга али эрте. Мындан ары да тактала берери шексиз.

“Хан төрөм” – эски кыргыз кошокчуларынын салттуу ыкмасы менен аткарылган, кайталангыс мурас. Азыркы памир кыргыздарынын арасынан мындай ыкмада кошуп ыйлай билген адам табууга мүмкүн эмес. Кошуп ыйлоо тартиби, салты, өзгөрүлгөн, жаңыланууларга дуушар болгон.

129. МОЛДО АВАМ

²²² Патмахан Айдемир Тагай кызынан 2003-жылдын 26-апрелинде тактап, толуктап жазып алдым. Кошокту 1974-жылы анын туугандарынын бири Молло Аса улакта аттан жыгылып каза болгондо кошкон.

Патмахан Айдемир памир кыргыздары арасында сөзмөр, ырчы, кошокчу катары таанымал. Атагын угуп, 2000-жылы үйүнө атайын келип, таанышып, билгендерин айтып берүүсүн өтүнгөнүмдө карылыкка шылтоолоп, макул болгон эмес. Кийин да Патмахан Айдемирдин көптү билген, сөзмөр экендиги тууралуу көп уктум. Акыры жакын, тили өткөн туугандарынан ээрчитип алып дагы бир жолу барып көрүүнү чечтим. Сурамжыласам, эң жакын туугандарынын бири Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу болуп чыкты. 2003-жылдын 9-апрелинде Абдулхалим Ватан менен кайра бардым. Абдулхалим жакын тууганы болгондуктан жакшы кабыл алып, өткөн-кеткенден сүйлөп отурду. Кирип барганыбызда эле жалынып-жалбарып, Абдулхалимге:

Жанактан салган эшигим,
Жакшымнан калган кешигим.
Өрүктөн салган эшигим,
Өлгөннөн калган кешигим,

алдыңа кирейиним кел, – деди. Анан Памирде өткөн окуялардан тизмектештирип, нугунан жаңылбай, сөзүнөн жазбай айтып берди. Акыры Абдулхалим экөөбүздүн үгүттөөбүз менен акыры ыр, кошокторун унутса да, кайрадан эстеп айтып берүүгө макул болду. Бирок, менин алдымда айта албагандыгын, эсине келгенде келини Упа Айдемирдин жардамы менен магниттүү тасмага алдыра тургандыгын билдирди. Биз ага да макул болуп, керектүү техникалык каражаттарды келини Упа Айдемирге тапшырып чыктык. 26-апрель күнү Абдулхалим Ватан экөөбүз кайра бардык. Келини Упа Айдемир тасмага бир нече ыр алдыргандыгын, бул иштин

ойлогонундай оңой эмес экендигин айтты. Ушул эле күнү тасмага алынгандарды Патмахан Айдемир Тагай кызынын өзү менен бирге угуп көрүп, тексттерди дептерге түшүрүп чыктым. Угуп жатканда кээ бир унутта калган саптарды толуктады, кээ сөздөрдү башка сөздөр менен алмаштырды.

Маалыматчынын бул түзөтүүлөрү, кошумчалары сынык кашаа ичинде же түшүндүрмөлөрдө берилди. Патмахан Айдемир ушул эле күнү башка бир топ ырларды эстеп, көңүлдөнүү менен айтып берди. Мурда келини Упа Айдемир тарабынан магниттүү тасмага алдырылган кошоктордун айрымдарын кайрадан айтырып тасмага алдым.

130. ХАН ТӨРӨМ

²²³ Рахманкул Хандын кичүү байбичеси Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай кызы кошкон бул кошок кызы Каныкей тарабынан айтылып, тасмага алдырылган. Кассета эскилиги жеткен болсо да тексти угуп жазып чыгууга болот. Кошокту 2003-жылдын жайында баштан аяк Ова Кутлунун өзү менен бирге бир нече жолу текшерип чыктым. Кошоктун тасмадагы текстти кандай болсо, ошондой сакталды. Кээ бир жерлерине “шу жеринде мандай эде” деп айткан кошумчалары [] белгилерине алынуу менен берилди. Түзөтүүгө жол берилген жок.

²²⁴ Пакистандан Памирге кайтып кеткен Эпэнди, Абдыкайым деген инилерин айтып жатат.

131. БУЛБУЛУМ

²²⁵ Бул кошок – Ээжи Рахманкул Хан Кутлу дүйнөдөн кайтканда анын зайыбы Бүбүхава Кутлу Толубай Ээжи кызынын кошкон кошокторунун бири. Кошокту Бүбүхава Кутлу өзү магниттүү тасмага алдырган. Текстин кагазга түшүргөндөн кийин кошокчунун өзү менен бирге текшерип чыктым.

132. ЭЭЖИ АТАМ

²²⁶ Бул кошок Ээжи Рахманкул Хан Кутлу дүйнөдөн кайтканда Энэс Йетим Абдыракман уулу менен анын апасы Генжехан Йар Бараханбек кызы тарабынан айтылган. Кошоктун текстинин тарыхы тууралуу жогоруда кеңири сөз болду, ошондуктан бул жерде ал ойлорду кайрадан кайталап отурууну туура көргөн жокпуз. Жалпысынан алганда, кошоктун стили – нукура элдик оозеки, формулалуу стиль; метафоралуу образдарга бай, тили жалпысынан, памир кыргыздарынын фольклордук чыгармаларында колдонулган тилинин эч өзгөрүлбөгөн абалы десек болот.

Бул кошок 1071 ыр сабынан туруп, памир кыргыздарынын эң көлөмдүү кошогу болуп эсептелет.

133. ХАН ӨӨЖИМ

²²⁷ Бул кошоктун текстинин негизги булагын айылдагы элдик маданият ыш-кыбоздорунун, Өөжи Рахманкул Хан Кутлунун балдары жана неберелеринин, туугандарынын сактап жүргөн магниттүү тасмалары түздү. Кошоктун тексти кийинчерээк айылдагы кат билген адамдар тарабынан кагазга түшүрүлгөндүгү анык болсо да, кол жазмасы табылган жок. Кошоктун тексти Мансур Йаман Үмөркул уулуна таандык. Өөжи Рахманкул Хан дүйнөдөн кайтып, сөөк чыгаруу расмиси жасалып жаткан күндөрдө кошулган. Демек, 1996-жылдын 7-августунда кошулган десе болот.

Кошоктун текстологиялык маселелери тууралуу эмгектин изилдөө бөлүмүндө кененирээк сөз болду.

²²⁸ *Мәгамдә* – менин оюмча, чамамда.

²²⁹ *Айдыңың* – атак-даңкың, шооратың.

²³⁰ *Әсирет* – кайгы, капа.

²³¹ *Жәхән* – аалам.

²³² *Топуру* – таянычы, тиреги, ишеничи.

²³³ *Эркини* – эгемендиги, эрктүүлүгү.

²³⁴ *Эгиз* – бийик, жогору.

²³⁵ *Санаткөй* – иштин көзүн билген, өнөрлүү, өнөрман.

²³⁶ *Жава* – үйрөтүлбөгөн, азоо ат.

²³⁷ *Ахиде* – барк, баа, ээлеген орун.

²³⁸ *Гадуу* – тик капталды горизонталдык түз сызык менен кесип өткөн жол.

²³⁹ *Дәш* – талаа, ээн капчыгай.

²⁴⁰ *Балдыртан* – мурдатан, илгертен, мурунку замандардан бери.

²⁴¹ *Хадымдан* – эскиден, мурдатан, илгертен.

²⁴² *Далан* – бастырма, айбан.

²⁴³ *Паамыл* – Памир. Көпчүлүк эл “Паамыл” деп атап келишкен.

²⁴⁴ *Томугу тайган* – бактысы тайган, ооматы кеткен, келкели кеткен.

²⁴⁵ *Мустар* – капалуу, кайгылуу, суз.

²⁴⁶ *Канун* – закон, эреже-гартип.

²⁴⁷ *Бәйир* – тектүү, асыл тукум.

²⁴⁸ *Үрмәт* – сүр, айбат, харизма.

²⁴⁹ *Капыс* – каптал, жапсар, боор.

²⁵⁰ *Кәбил* – Кабул шаары.

²⁵¹ *Алпейиш* – бейиш.

²⁵² *Борко* – дин адамдары кийген эндей кездеме.

²⁵³ *Зийнәт* – байлык, бардарлык, салабаттуулук.

²⁵⁴ *Галаты* – кызык, таң каларлык, калээти.

²⁵⁵ *Мендерге* – кымбаттуу.

²⁵⁶ *Бедөү* – бедөө, арабдардын бедуин уруусу багып өстүрүп, минип келген, алардын аты менен дүйнөгө таанылган асыл тукум жылкы.

²⁵⁷ *Ырады* – ыраактады, узакташты.

²⁵⁸ *Мөвә* – мөмө, жемиш.

²⁵⁹ *Музур* – маузер, тапанча.

²⁶⁰ *Гам* – кайгы, муң, азап.

²⁶¹ *Фахыр* – бакыр, бечара, кембагал, жоксул.

²⁶² *Зынар* – медаль.

²⁶³ *Эгин* – кийим-кече.

²⁶⁴ *Парман* – буйрук, эмир, көрсөтмө.

²⁶⁵ *Өлгөм* – ыза, ич күйдүлүк.

²⁶⁶ *Жовар* – жавхар, кымбат баа таш.

²⁶⁷ *Гөвәр* – гаухар.

134. ӘӘЖИ АТАМ

²⁶⁸ Бул кошокту 2002-жылдын 29-августунда Саткын Сечилмиш Толубай Әәжи кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым. Саткын Сечилмиш бул кошокун кайнагасы Әәжи Рахманкул Хан Кутлу дүйнөдөн кайтканда кошкон.

²⁶⁹ *Кәрәвә* – көбүнчө шакекке көз жасалган баалуу таш.

²⁷⁰ *Ырава* – жарашат, ылайык, артыкбаш эмес.

²⁷¹ *Кабайыл* – конок үйү, мейманкана.

135. ХАН ӘӘЖИМ

²⁷² Бул кошокту 2002-жылдын 1-июлунда Келдибек Фидан Эмирә уулунун оозунан дептериме жазып алдым. Келдибектин өзүнүн билдирүүсүнө караганда, бул кошок соңуна чыгарыла айтылган жок. Калганын кийин айтып берем, азыр айтпайм дегенинин себеби эмнеде экендигин билүүгө мүмкүн болдоду.

136. ӘӘЖИ АВА

²⁷³ Кошокту Көчөбай Огуз Жутанкы уулунан 2002-жылдын 18-сентябрында удаама удаа эки жолу жазып алдым. Бул текст экинчи жазылышы жана толугу болуп эсептелет.

²⁷⁴ *Сыра* – кезек.

²⁷⁵ *Азаа* – мүчө.

137. ХАН АТАМ

²⁷⁶ Кошокту 2002-жылдын 29-августунда Гөвәр Актулга Әдил кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым.

²⁷⁷ Ушул саптан кийин: “Ак күмүштөн го мөөрү...” деген сапты айтып, адашып кеткендигин билдирип, башка куплетти айтууга өттү.

138. ХАН ӘКӘМ

²⁷⁸ Кошокту 2003-жылдын 25-августунда Жолдошбай Акматали уулунан магниттүү тасмага алдырдым.

²⁷⁹ Тасмада ушул саптан кийин “Э-э-эй, чейнекте чэйин эй дәмдэгән” деген сап бар. Кошоктун айтуучусу 2003-жылдын 13-сентябрында тасманы кайрадан угуп, бул саптын жаңылыш айтылгандыгын, кыскартылышы керектигин эскертти.

²⁸⁰ *Аят* – топ.

²⁸¹ Тасмада ушул куплеттен кийин “Э-э-э-й, асканын сувун эй ат жутту, Әсирет жүрген эй жәнимә” деген эки сап бар. 2003-жылдын 13-сентябры күнү тасманы кайрадан угуп жатып, бул саптардын жаңылыш айтылгандыгын ырчы өзү эскертти.

139. ШӘМӘ:МӘТ

²⁸² “Шәмәмәт” – кошоктон поэмага айланып бара жаткан чыгармалардын бири. Бул чыгарманы 2001-жылдын 20-сентябрында Жээнбек Йурдакул Пәрмән уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алгамын.

Ырчынын айтуусу боюнча: “Илгери бир сулуу кыз бар экен. Анын тийе турган жигитинин аты Шәмәмәт экен. Шәмәмәт аттуу коңшусу да бар экен. Анан койчусунун аты да Шәмәмәт экен. Бир күнү коңшусу “мен кечинде коунона келемин” деп эзилдәйт экен. Анан түндө уктап жатса, чын эле бирөө келиптир. Бетиге муздак колу тийгенде, чочуп кетип, “Ким?” десе, “Мен, Шәмәмәтмин” дептир. Коңшусу Шәмәмәт экен деп бычак менен колуга туштап сайса, тайып барып, жүрүгүнө тийиптир. Туруп караса, өзүнүн тийе турган жигити Шәмәмәт экен, кансырап өлүп калыптыр. Ошондо арман кылып, кошуп ийләгән экен”.

140. ШӘМА:МАТ

²⁸³ 2002-жылдын 13-июнунда Ыдырыс Акын Абылкасым уулудан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

141. ШАМА:МАТ

²⁸⁴ Көчөр Ороз Әжи уулу Йылдырымдын айтуусунда 2004-жылдын 28-июнунда магниттүү тасмага алдырдым. Ушул эле чыгарманы ал кийинчерээк айрым текстологиялык өзгөчөлүктөрү менен айтып берип, талаа дептериме жаздырды (к. 142-кошок). Ошондуктан экөөнү өз алдынча эки вариант катары берүүнү туура таптык.

²⁸⁵ *Келгийек* – кийик.

142. ШАМА:МАТ

²⁸⁶ Чыгарманын алгачкы вариантын магниттүү тасмага алдыргандан кийин, ал жөнүндө кеп салып беришин өтүнгөнүмдө эстеп отуруп, экинчи бир вариантын айтып салды. Бир күндө айтылган эки текстти өз алдынча варианттар катары китептен орун берүүнү туура деп чечтик.

143. ШӘМӘ:МӘТ

²⁸⁷ Чыгарманын бул вариантын 1982-жылы Абдулхалим Ватан Молло Аса уулу ырчы Ракуп Тамер Токур уулунун айтуусунда магниттүү тасмага алдырган. Мен тасманы 2002-жылдын 15-апрелинде алып, текстин кагаз бетине түшүрүп чыктым.

144. ШӘМӘ:МӘТ

²⁸⁸ Чыгарманын бул вариантын Патмахан Айдемир Тагай кызынын уулу Кожомкелди Айдемир Ооганбек уулунан магниттүү тасмага тарттырып алдым.

145. БЕКТАШ

²⁸⁹ 2002-жылдын 18-сентябрында Эбдижәпәр Айдоган Артыкбай уулунан дептериме жазып алдым.

146. АКБАРАК

²⁹⁰ Кошоктун негизинде айтылып келген бул чыгарманы Мәстәнә Кескин Мәәткабыл кызынын айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым.

147. КЫЙМАТ ЭЖЕМ ӨЛГӨНДӨ

²⁹¹ 2002-жылдын 24-июлунда Абдулгафур Эржийес Эдил уулунан дептериме жазып алдым.

148. АРЗЫГҮЛДҮН КОШОГУ

²⁹² 2001-жылдын 4-августунда Осмонээли Галиб Жээнбек уулунун айтуусунда магниттүү тасмага тарттырып алдым.

149. ӘМӘ:КИ ТУУГАН

²⁹³ Бул кошокту Мәмәзийә Эртүрк Нәжмидин уулунун айтуусунда 1997-жылдын 17-майында, анын өз үйүндө жазып алдым. Өмүрүнүн акыркы айларын жашап, ажал менен алпурушуп жаткан 85 жаштагы карыянын элдик оозеки чыгармаларды жыйнагандар үчүн табылгыс казына экендигин байкадым. Бул өзгөчө тагдырга кириптер болгон карыянын оозунан жарым күндүн ичинде мын-

дан башка да бир топ чыгармаларды жазып алдым (к. Кайыпов С. Жылга бергис жарым күн. – Бишкек, 2006).

150. ЭРИ СУ:ГА АККАН КЕЛИН

²⁹⁴ Бул кошокту “Эри сууга агып өлгөн келиндин ыры” деген ат менен 2001-жылдын 12-майында Аашым Адыгүзел Дэрийэбай уулунун айтуусунда магниттүү тасмага түшүрүп алдым. Кошоктун башталышындагы кара сөз түрүндөгү баянды кийин, магниттүү тасмага айтып берген текстине кошумча, түзөтүү иретинде кайрадан айтып берди.

²⁹⁵ *Түлөч кал* – үйгө айтылган каргыш.

²⁹⁶ Магниттүү тасмадагы “кармашып” сөзүн, айтуучу өзү “карманып” деп оңдоду.

151. ГҮЛПАЙЫМ

²⁹⁷ 2003-жылдын 30-апрелинде Жээнбек Йурдакул Пэрман уулунун оозунан дептериме жазып алдым. Кошоктун кыйла көлөмдүү экендигин, эсинде ушул эле саптар калгандыгын белгиледи. Бул үзүндүнү менин: “Өлгөнгө ырдайэлвагандар да болову? Алардын жакын эдэмдэри өлсө кандай кылат?” – деген суроомо жооп кылып айтып берди. Ал: “Жакын бир немеси вафат кылганда бээри эдэм эле ыр кылып эйтип кетэлвайт. Ону үйренип алган эдэмдэр эйтэт. Эйтэлвэгандарга апасывы, эжесиви бирөө үйрөтөт анан. Сэнэ дэгэн мээдим эри өлгөндө кошуп ырдайэлвай коюптур. Шондо энеси Галча кэмпир шунтип ырда деп үйрөткөн экен”, – деди.

152. ГҮЛЖАРЫМ

²⁹⁸ 2003-жылдын 19-апрелинде Абдулгафур Эржийес Эдил уулунан жазып алдым. Маалыматчы бул кошокту Памирдин Эндемин деген жеринде жашаган Элиймэ аттуу ырчы, жомокчу аялдан уккан. Элиймэ 1979-жылы Пакистандын Барсуват деген айылында 96-97 жаш курагында дүйнөдөн кайткан.

АДАБИЯТТАР

1. *Erdoğan Altınkaynak*. Ağıtlar: (Pınarbaşı – Sarız – Tomarza Avşarları) / Manas'ın Görülen Yüzleri: Kayçılar – Akınlar – Ozanlar – Aşıklar Projesi No: 2 / Karadeniz Dergi Yayınları No: 17. – Ankara, 2015. – 541 s.
2. *Esmâ Şimşek*. Kadırlı ve Osmaniye Ağıtları. – Antakya, 1993. – 304 s.
3. *Yılmaz Öztekin*. Van Kırgızlarının Tarihi Kişiler Hakkındaki Ağıtları (The Van Kyrgyz's Threnodies about Their Historical Figures): Research-Text: Unpublished master's thesis. – Van, 2003. – 209 p.
4. *Кайыпов С.* Баш сөз // *Көчүмкулова Э.* Тирүүнүн көркү сый болот, өлгөндүн көркү ый болот: элдик кошоктор жана кошокчулар. – Бишкек: Борбордук Азия Университети, 2014. – 11–13-б.
5. *Кайыпов С.* Yüzyıllardır Devam Eden Söz Sanatı // Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. – Cilt: 31. – Kırgız Edebiyatı-I. – Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005. – S. 13–24.
6. *Кайыпов С.* Folklor Üzerine Yazılar. – Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayınları: 124; İlmî Yayınlar Dizisi: 12. – 2009. – 331 s.
7. *Көчүмкулова Э.* Тирүүнүн көркү сый болот, өлгөндүн көркү ый болот: элдик кошоктор жана кошокчулар. – Бишкек: Борбордук Азия Университети, 2014. – 462 б.
8. *Кыздархан Кайыпова.* Ulupamir Kırgızlarının Sözlü Halk Edebiyatı Şekilleri // Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı 26-28 Mayıs 2000. Bildiriler. – Ankara, 2002. – S. 467–475.
9. *Nazif Shahrani.* The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to closed frontiers and war / With a new preface and epilogue by the author. – Seattle and London: University of Washington Press, 2002.
10. *Rémi Dor.* "Si Tu Me Dis: Chante! Chante!... Documents Pour Servir a la Connaissance de la Tradition Orale Des Kirghiz Du Pamir Afghan: These pour le Doktorat Es-Lettres par Rémi Dor Presentee le 22 Desembre 1980. – Paris, 1980. – T. 1. – 602 p.
11. *Rémi Dor.* Sontribution a l'etude Des Kirghiz Du Pamir Afghan (Sahiers Turkcica, 1). – Paris, 1975. – 341 p.
12. *Ремидор.* Ооган Памириндеги кыргыздар: тарыхый-этнографиялык баян / Түз. П. Казыбаев. – Бишкек: Кыргызстан, 1993. – 104 б.
13. *Süleyman Kayırov.* Funereal Turkic Folk Songs // Dört Kıtada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı. – Ankara, 2015, s. 176–186.
14. *Sulayman Kayırov.* Ölüm Türküleri Üzerine // Prof. Dr. Sulayman Kayırov. Folklor Üzerine Yazılar. – Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 124; İlmî Yayınlar Dizisi: 12, 2009, s. 195–203.
15. *Süleyman Kayırov.* Türk Akın-Aşık Kültürü Bağlamında Van Kırgızlarının Apızlar Sanatı ve Aşık Veysel // *Reports from Symposium on The Role of Sivas in the Folk Culture.* – Ankara, 2002, pp. 327–339.
16. *Süleyman Kayırov.* Ulupamir Kırgızları // Türk Edebiyatı. – 2003, Sayı: 358, s. 56-57.
17. Тарыхый ырлар, кошоктор жана окуялар / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы астында. Түзгөндөр жана баш сөздөрүн жаз. С. Эгембердиева, А. Акматалиев. Кырг. Улут. И. А. ж. б. – Бишкек: "Шам", 2002. – 544 б. ("Эл адабияты").

РЕСПОНДЕНТТЕР

Аашым Адыгүзел Дэрийэбай уулу:

Эри сууга аккан келин

Абдулгафур Эржийес Әдил уулу:

Гүлжарым

Кыймат эжем өлгөндө

Абдыракуп Левент Мергенбай уулу:

Төрө экэм

Абдырахман Йешилдаг Исламбек уулу:

Кыргызбай, 1-вариант

Кыргызбай, 2-вариант

Агачахан Эржийес Әбдилэат кызы:

Бәйгилләм

Канатым

Мәдийнәм

Алма Аслан Нәзир кызы:

Жалгыз

Көзү ачык

Әбдижәпәр Айдоган Артыкбай уулу:

Бекташ

Әбдилбәйт Барборос Сәтәркул уулу:

Төрөкул

Әбдилсәтәр Тезерен Максүт уулу:

Бено:ват

Жән атам

Кайран тагам. 1-жазылышы

Кайран тагам. 2-жазылышы

Мендергем. 1-жазылышы

Мендергем. 2-жазылышы

Әлиймә Гөксу Сатывалды кызы:

Бек атам

Жалгызым

Мәдийнәм

Энэс Йетим Абдырахман уулу:

Әәжи атам

Әпсәмәт Акжол уулу:

Жалгызым, 1-вариант

Бөжөк (Байастан) Йар Турсун уулу:

Кыргызбай

Бүбүхава (Ова) Кутлу Толубай Әәжи кызы:

Булбулум

Карийәдәр бено:ват

Хан төрөм

Шумкарым

Генжехан Йар Бараханбек кызы:

Бек атам

Әсилим әжем

Генжехан Алпер Ороз Әәжи кызы:

Бәйтилләм

Жән уйам

Мәдийнәм

Муңдашым

Гожоәхмәт Әбил уулу:

Жалгызым, 2-вариант

Гөвәр Ақтулга Әдил кызы:

Жән атам менен жән агам

Хан атам

Жакут (Учу) Гүвен Толубай Әәжи кызы:

Мәдийнәм

Медетим

Мендергем

Мерветтин кошогу

Жакып Алптекин Бозелек уулу:

Канаке?

Жамалбүбү Кутлу Токтомәхәммәт кызы:

Жән атам

Жән энем

Күйө:рүм
Кыргызбай

Жэмийлэ Жесур Эбдиллэ Ээжи кызы:

Жэн атам менен жэн уйам
Момунум, 1-вариант
Момунум, 2-вариант

Жолдошбай Акматали уулу:

Жаңгыз тагам, жөлөгүм
Хан экэм

Жусуп Кутлугүн Максүт уулу:

Курлашым

Жээнбек Йурдакул Пэрмэн уулу:

Элэйнэм
Гүлпайым
Кыргызбай, 1-жазылышы
Кыргызбай, 2-жазылышы
Мурза авам
Төрө экэм
Хан төрөм
Шэмэ:мэт

Зэйир Туфан Худайберди уулу:

Төрө экэм

Зинэт Өндер Орозээли кызы:

Кырчыным, 1-вариант
Кырчыным, 2-вариант

Зунун Өздин Молло Аширкул уулу:

Мэмэдемин көк өтүк

Ибадатхан Хорасан Мээткабыл кызы:

Гүлмырзам
Жалгызым

Идэйэтхан Чаглар Төрөбек кызы:

Элэйнэм
Бено:ват

Муңдашым
Чырагым, 1-вариант
Чырагым, 2-вариант
Шумкарым

Ирээийэ Өзюгу Таштанбек кызы:

Гүлпайым

Келдибек Фидан Әмирә уулу:

Төрө әкәм
Турду әкә
Хан Әәжим

Кесекбай Төрөкул уулу:

Теңтушум

Кожомкелди Айдемир Ооганбек уулу:

Шәмә:мәт

Козек Мәмәткәрим уулу:

Ханзәдәм

Көчөбай Огуз Жутаңкы уулу:

Әәжи авам
Жән атам, 1-жазылышы
Жән атам, 2-жазылышы

Көчөр Йылдырым Ороз Әәжи уулу:

Шама:мәт, 1-вариант
Шама:мәт, 2-вариант

Кудаш Балжы Ташбек уулу:

Курлашым

Мама Чагры Шермәмәт кызы:

Карегим

Мансур Йаман Үмәркул уулу:

Хан Әәжим

Мәликә Торос Жәәнкул кызы:

Канышым
Кыйматым

Мәмәзийә Эртүрк Нәжмидин уулу:

Әмә:ки тууган

Мәмәтәзим Эрол Әбдирәйим уулу:

Төрө экә

Мәрзийә Полат Таштанбек кызы:

Жән уйам

Жән энем

Мәдийнәм

Мәдийнәм

Мәстәнә Кескин Мәәткәбыл кызы:

Акбарак

Ботом

Гүлпайым

Жән атам

Кыргызбай

Хан атам

Мәхәммәт Акын Осмонбай уулу:

Кыргызбай

Мәхәммәттурду Жингөз Абдырахман уулу:

Жалгызым

Молдо Эрмек Мәтислам уулу:

Мендергем

Нурмәәмәт Илхан Темирбай уулу:

Кыргызбай

Осмонәәли Галиб Жәәнбек уулу:

Арзыгүлдүн кошогу

Кыргызбай

Пазыл Манас уулу:

Булбулум, 1-вариант

Булбулум, 2-вариант

Түркүгүм

Патмахан Айдемир Тагай кызы:

Әлейнем

Өнүзгөчө көрөдүм
Жалгызым, 1-вариант
Жалгызым, 2-вариант
Жэн уйам
Жэн эжем
Жигә:рим
Молдо авам

Пистәбүбү Жейхун Ләлә кызы:

Жэн энем
Жэн әкәм менен жән эжем
Канатым

Ракуп Тамер Токур уулу:

Шәмә:мәт

Сайым Ватан Молло Аса уулу:

Курлашым

Саткын Сечилмиш Толубай кызы:

Әәжи атам
Бай атам
Жалгызым
Жәш мырзам
Карыйадар бено:ват

Сәйипбай Арыкан Хадырберди уулу:

Үмәркул

Тәжибай Билгич Кудайкул уулу:

Кыргызбай

Тойчубек Гүлер Сартбай уулу:

Канатым әлпек, 1-вариант
Канатым әлпек, 2-вариант
Мендергем
Хан Әәжим

Туратбек Атахан Ашымбай уулу:

Жән атам
Кыргызбай

Турган Кошар Матубраим кызы:

Кыргызбай
Патмахандын ыры

Турганбүбү Кутлу Абдиллэбай кызы:

Биринди айтсэм...
Жалгыз
Кошуп ал
Мәдийнэм
Сәпийэм

Ыдырыс Акын Абылкасым уулу:

Шәма:мат

Ыдырыс Эрчетин Курбанәли уулу:

Төрөкул

Ырыс Ватан Тәшибек кызы:

Жән уйам
Хан төрөм, 1-вариант
Хан төрөм, 2-вариант

Ысмайыл Акйол Сээркул уулу:

Гожобай
Жалгызым

Ысымы унутулган маркум аял:

Хан төрөм

Түркияда жашаган памир кыргыздарынын кошоктору

*Лингвофольклористикалык булак катары:
изилдөө жана текст*

Корректору: *Г. Абдрахманова*
Дизайн жана верстка: *А. Тостокова*

Форматы 70x100 1/16. Көлөмү 35 б. т.
Офсеттик кагаз. Офсеттик басма.
Нускасы 500.

«V.R.S. Company» ЖЧКсында басылды.
Бишкек ш., Кыргыз Республикасы.

КАЙЫПОВ СУЛАЙМАН ТУРДУЕВИЧ

Фольклорчу, этнограф, филология илимдеринин кандидаты, тарых илимдеринин доктору, профессор Кайыпов Сулайман Турдуевич 1952-жылдын 15-июлунда Ош областынын Сузак районуна караштуу Ак-Тоок айылында туулган. 1970-жылы №62 Кыз-Көл орто мектебин бүтүрүп, Кыргыз мамлекеттик университетинин Филология факультетине өткөн жана аны 1975-жылы бүтүрүп, ошол эле жылы, адегенде Кыргыз ССРинин Мамлекеттик китеп палатасында библиограф, андан соң Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын Тил жана адабият институтунда кенже илимий кызматкер болуп эмгек жолун баштаган.

1978-1980-жылдары СССР Илимдер академиясынын А. М. Горький атындагы Дүйнөлүк адабият институтунун Оозеки чыгармачылыгы изилдөө бөлүмүндө стажировкадан өтүп, 1981-1984-жылдары ошол эле институттун аспирантурасында окуган жана “Эр Төштүк” жомогунун көркөм элес түзүү каражаттары (Кыргыз жана башка түрк тилдүү элдердин версияларынын мисалында) аттуу кандидаттык диссертациясын коргогон.

1985-1991-жылдары Кыргыз ССР Илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунда кенже илимий кызматкер, ага илимий кызматкер жана сектор башчысы болуп кызмат өтөгөн. Ошол эле учурда В. М. Маяковский атындагы Кыргыз мамлекеттик кыз-келиндер педагогикалык институтунун Филология факультетинде иштеген, фольклордук экспедицияларга жетекчилик кылган, 1987-1988-окуу жылында Москвадагы СССР Жазуучулар союзуна караштуу А. М. Горький атындагы Адабият институтунда “Элдик оозеки чыгармачылык” сабагын өткөн.

1992-1995-жылдары Бишкек гуманитардык университетинде Түркология факультетинин куруучу деканы, университеттин биринчи проректору кызматтарын аркалаган. 1996-жылдын сентябрь айында Чүй университетине профессорлук кызматка алынган. 1997-жылдын май айынан 2007-жылдын 1-февралына чейин Чүй университетиндеги проректорлук кызматын улантуу менен, Түркия Республикасынын Ван шаарындагы 100-жыл университетинин Түрк тили жана адабияты бөлүмүндө профессор болуп иштеген. Бул жылдары Ванда жашаган памир кыргыздарынын тили, фольклору, этнографиясына тиешелүү булактарды жыйнады. Окумуштуунун памир кыргыздарынын тамак-аш маданиятын изилдөөгө арналган ондогон макалалары жана үч монографиясы анын 2011-жылы корголгон докторлук диссертациясынын негизин түздү.

С. Т. Кайыповдун кыргыз, орус, түрк тилдеринде жарык көргөн илимий эмгектеринин циклы 2008-жылы Кыргыз Республикасынын Илим жана техника жагынан Мамлекеттик сыйлыгына татыктуу болгон. Ошол эле жылы ага XXI кылымдын интеллектуалдык өнүгүшүнө кошкон жекече салымы үчүн Эл аралык Сократ сыйлыгы ыйгарылып, ал жетектеген Кыргыз-Түрк “Манас” университетине “Европа Сапаты” сыйлыгы берилген, өзү болсо, Европа Ректорлор Клубунун мүчөлүгүнө кабыл алынган.

С. Т. Кайыпов 2007-жылдын 1-февралынан 2011-жылдын 7-сентябрына чейин Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин ректору, 2011-жылдын 7-сентябрынан 2014-жылдын 19-августуна – эмгек өргүүсүнө чыкканга чейин Чүй университетинин ректору болуп эмгектенди.

2015-жылдын 1-январынан баштап, Түркиядагы Ардахан университетинин профессору болуп, ошол эле жылдын 1-сентябрынан баштап, Шинжаң Педагогикалык Университетинин “Манас” изилдөө борборунда профессор кызматын өтөп келе жатат.

С. Т. Кайыпов – эки жүздөн ашуун кыргыз, орус, түрк, англис, казак ж. б. тилдерде жарыяланган илимий изилдөөлөрдүн, илимий жана көркөм публицистикалык чыгармалардын автору.